STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01244

DI YUDISHE FOLKSTIMLIKHE-GESHIKHTE

Heinrich Graetz

Permanent preservation of this book was made possible
by Jacob & Helen Goldfein
in memory of
Eva & Harry Goldfein (mother & father)

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

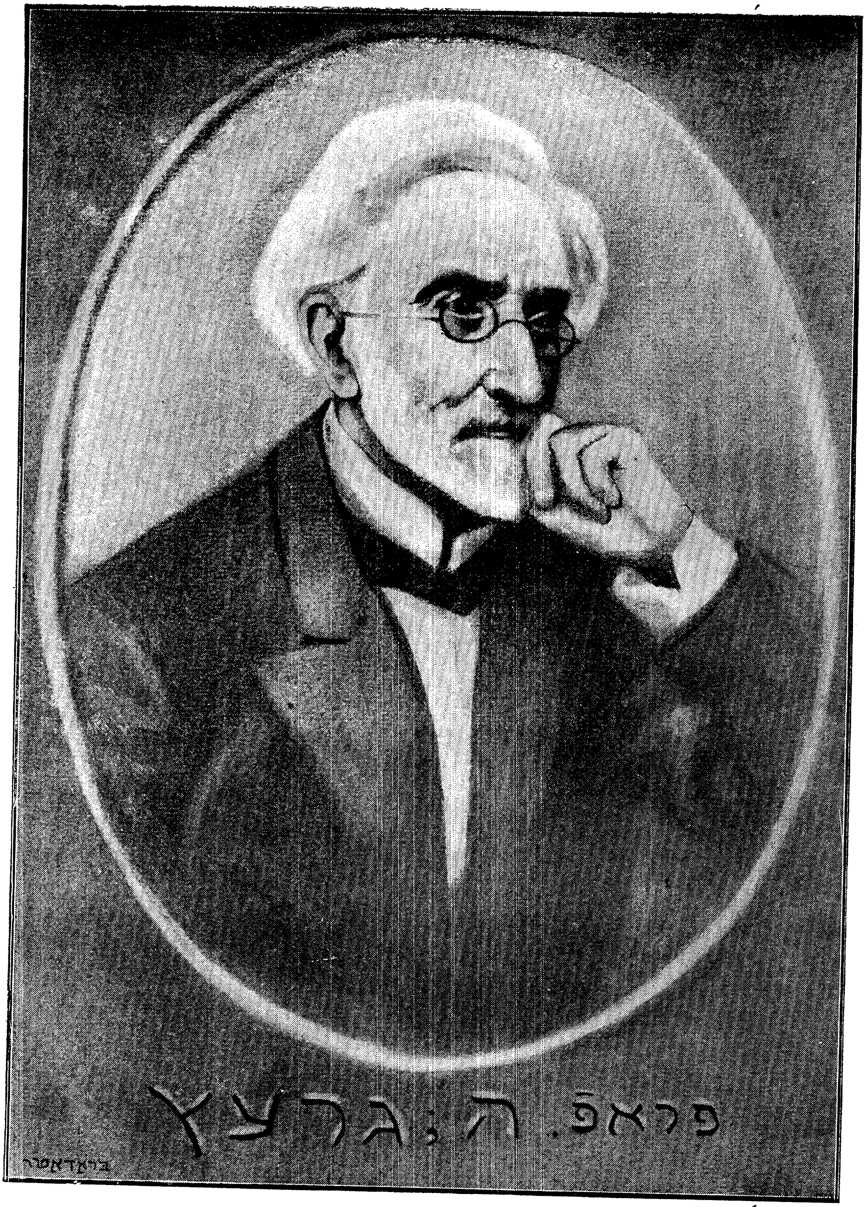
פראפ. ה. גרעץ
בראדאטר

די יודישע

פאלקסטימליכע-געשיכטע

פריי איבערזעצט

נאך פראפעסאר **ה. גרעץ**

מיט'ן בילד פון מחבר און ביאגראפישע נאטיצען

פון מ. ב.

אין 4 טהיילען.

ערשטער טהייל

ענד יודען זענען געווארען א פאלק

ביז'ן חורבן בית-שני

דרוק און פערלאג פון ברידער לעווין-עפשטיין און שותפ.

ווארשא, גענשא 5

PRINTED IN POLAND

Drukarnia „Br. Lewin-Epstein i S-ka, Warszawa, Pawia 38.

✿ ✿
✿

צבי הירש גרעץ איז געבוירען געוואָרען דעם 31־טען אָקטאָבער 1817 יאָהר אין דעם קליין שטעדטיל קסיאָנזש, וואָס געפינט זיך אין דער אָרימסטער פּרייסישער פּראָווינץ פּויזען. זיין פֿאָטער, אַ דיין, אַנ'אָרימער יוד האָט אָבגעגעבען דאָס לעצטע פֿון זיך, צו מאַכען זיין פֿעהיג קינד פֿאַר אַ רב. צו 5 יאָהר לערנט שוין הירש חומש; דאַוונען האָט איהם די מוטער אויסגעלערנט, צו 12 יאָהר אַלט איז ער שוין קלאָר אין ש"ס און פּוסקים, אַנ'אמת'ער עלוי. אין דייטשלאַנד האָט מען שוין אָבער דעמאָלט געמוזט אויך לערנען אַלגעמיינע למודים און דער יונגער עלוי בעשעפֿטיגט זיך מיט די אַלגעמיינע למודים אויך עטליכע שעה אין טאָג.

צו פֿופֿצעהן יאָהר שרייבט שוין הירש אַ ווערק, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ בעזונדערע ליעבע צום יודישען פֿאָלק און צו זיין גרויסען עבר. בעזונדערס ליעב האָט ער דעם תלמוד. אין די טרעגער פֿון יודענטום זעהט ער גרויסע גייסטיגע העלדען און טרוימט צו ווערען אַ רב. אָבער אין יאָהר 1845 ענדיגט הירש די ברעסלויער אוניווערזיטעט. אַלס גרויסער בקי אין יודישע למודים, שטעלט ער אַרויס זיין קאַנדידאַטור אויף אַ רב אין אַ קליין שטעדטיל. נאָר די השגחה אַליין האָט נישט געוואָלט, אַז דער דאָזיגער יונגערמאַן, וואָס איז אַזוי געראָטען און פֿעהיג, זאָל נאָר פֿערבלייבען ביי פּוסקים און שאלות־תשובות.

פֿון רבנות איז ער אַוועק גאָר צוליעב אַ קלייניגקייט. אין שטעדטעל האָט ער געדאַרפֿט האַלטען אַ פּרוב־דרשה פֿאַר די בעלי־בתים, גראָד האָט ער אָבער די שטים פֿערלאָרען און... מען האָט איהם אויסגעלאַכט.

פֿון דאַן אָן איז ביי'ם יונגען הירש פֿערפֿאַלען געוואָרען דער חשק צו ווערען אַ רב; דערנאָך ווערט ער לעהרער פֿון היסטאָריע אין אַ פֿאָלק'ס־שולע אין בערלין; שוין דעמאָלט טראָגט ער זיך אַרום מיט'ן געדאַנק וועגען אָנהויבען קלייבען מאַטעריאַל צו דער יודישער געשיכטע. דער געדאַנק ענטוויקעלט זיך אין איהם, און ער נעהמט מאַכען די ערשטע שריט דערצו.

די אַרבייט איז געווען זעהר אַ שווערע. ער האָט געדאַרפֿט, ווי מען זאָגט, גראָבען ליידם, קנעטען ציגעל. אַ קלייניגקייט, מאַטעריאַל פֿאַר אַ יודישע געשיכטע! אָבער דאָ קומט אָן דער היסטאָרישער 48־טער יאָהר, וואָס צושטערט זיין שטיל לעבען אין שולע. די שולע ווערט פֿערמאַכט און הירש מוז פֿערלאָזען אויף אַ צייט דייטשלאַנד. דער יונגער גרעץ לאָזט זיך אַוועק אין וויען. דאָ ווערט ער אויך אַ פֿאָלק'ס־לעהרער, פֿערליעבט זיך אין אַ דרוקער'ס טאָכטער און האָט מיט איהר חתונה.

אין וויען נעהמט ער זיך ווידער צו זיין אַלטען געדאַנק, וואָס וועקט איהם און לאָזט איהם נישט רוהען: שרייבען די געשיכטע פֿון דעם אויבינען יודישען פֿאָלק...

מען קען זאָגען, אַז ביז גרעץ'ן איז נישט געווען קיין יודישע געשיכטע אין אמת'ן זין פון וואָרט. די יודישע געשיכטע איז געווען צעוואָרפען אין יודישע און ניט-יודישע איינצעלנע כראָניקעס, געדרוקטע און נישט געדרוקטע, אין לעגענדעס, אין תפלות, קינות, דינים, שאלות-ותשובות א. ד. ג. אָבער ס'איז נישט געווען דער הויכער, גאַנצער סימעטרישער בנין, וואָס הייסט געשיכטע און וואָס איז דער יחוס-בריעף פון אַ פאָלק.

און גרעץ נעהמט זיך פאַר זיין קאָלאָסאַלע אַרבייט. זיבען און דרייסיג יאָהר טאָג איין און טאָג אוים זוכט ער, נישטערט ער אין אַלטע אַרכיווען און ביבליאָטעקען, קאָרעספאָנדירט מיט געלעהרטע, מאַכט רייזעס אין פערשידענע שטעדט, פאָהרט קיין ארץ-ישראל, האָרעוועט, אַרבייט, פאָרשט און בויט דעם גרויסען קאָלאָסאַלען בנין ביז ער מאַכט איהם אין גאַנצען פאַרטיג.

צו דער צייט עפענט זיך אין ברעסלוי אַ רבנים-סעמינאַריום. גרעץ ווערט דאָרט איינגעלאַדען אַלס פּראָפעסאָר פון יודישער געשיכטע און האָט טויזענדער תלמידים. דאָ פערליערט ער נישט דעם קול, ער דערפילט דאָ זיין אמת'ן בערוף. אין דעם דאָזיגען רבנים-סעמינאַריום ווערט ער אויך בעוואוסט, פּאָפּולער, די געלעהרטע וועלט רוישט מיט איהם, שרייבט און פאָלעמיזירט וועגען איהם א. אז. וו.

אין גרעץ'ן לעבט אָבער דער גרויסער שענער דעמאָקראַט, און ער פיהלט, אַז זיין קאָלאָסאַלע אַרבייט איז צו שווער פאַר'ן פאָלק. האָט דען דאָס פאָלק צייט? קען עס דען דורכשטודירען אַלע זיינע דיקע בענדער מיט גענויע חקירות וועגען די מאַטעריאַלען, וועגען די קוועלען א. אז. וו.? און דאָ קומט גרעץ צום געדאַנק, אַז מען מוז דעם פאָלק געבען אַ פערקירצטע, פּאָפּולערע געשיכטע, וואָס זאָל ענטהאַלטען דאָס וויכטיגסטע אין אַ לייכטער און אַנציהענדער פאָרם. אָט די דאָזיגע יודישע פאָלקסטימליכע געשיכטע גיבען מיר איצט דעם לעזער.

ביי דער דאָזיגער פאָלקסטימליכער געשיכטע האָט גרעץ געהאַט נאָך אַ בעזונדערע כונה — אויפהויבען דעם יודען פון זיין גרויען דערוואַכען און איבערטראָגען איהם אין די גרויסע גלענצענדע געשעהענישען, צו די שענע געשטאַלטען פון יודישען עבר.

געשטאָרבען איז גרעץ דעם 17-טען סעפּטעמבער 1891 יאָהר אין מינכען. געשטאָרבען איז נאָר זיין גוף, זיין נשמה אָבער לעבט און געפינט זיך אין יעדען באַנד פון זיין געשיכטע וואָס איז איבערזעצט אין אַלע שפּראַכען אויף וועלכע יודען רעדען נאָר.

מ. ב.

אינהאלט.

נאך די אלטע צייט

1 דאס באזעצען זיך און ווערען א פאלק . . . . . 7 —19
2 אנהייב פון מלכים. שמואל און שאול . . . . 19 —28
3 דוד המלך . . . . 29 —40
4 שלמה המלך . . . . 40 —44
5 דאס צופאלעניש פון דער מלוכה . . . . 44 —56
6 די לעצטע מלכי ישראל און די מפלה פון שמרון . . 56 —64
7 דאס רעשטיל יודען . . . . 64 —74
8 די לעצטע מלכי יהודה . . . . 74 —86

דער גלות בבל און דער בית שני.

1 דער גלות בבל . . . . 86 —92
2 דאס אהיים קומען און דאס נייע ירושלים. . . . 92 —103
3 דיא סופרים. . . . . 103—109
4 דיא יודען אונטער דער מלוכה פון מוקדון. . . . 109—120
5 דאס העלעניזירען מיט געוואלד אין דער צייט פון אנטיאכוס
עפיפאנעס. . . . . 120—128
6 די מכבים (מאקאווער). . . . . . . 123—140

דיא צייט פון דיא חשמונאים.

1	יונתן און שמעון, ײא ערשטע כהנים פון די חשמונאים .	150—140
2	דיא נשיאים, שמעון און יוחנן הורקנוס. . . .	161—150
3	אריסתובול דער ערשטער, ינאי אלכסנדר און סלמה אלכסנדרא	170—162
4	דיא לעצטע מלכים פון דיא חשמונאים. . . .	184—171

דיא צייט פון הורדוס'ס משפחה.

1	הורדוס דער ערשטער.	198—184
2	ארקעלוים און די ערשטע ראמישע מנהיגים (פראקוראטארען).	207—199
3	אגריפא דער ערשטער.	220—208
4	דאס פארשפרייט-ווערען פון די יודען אויף דער וועלט.	224—220
5	אגריפא דער צווייטער.	239—225
6	דיא גאלילעישע מלחמה.	247—240
7	דער חורבן פון ירושלים.	256—247

נאר די אלטע צייט.

ערשטעס קאפיטעל.

דאס באזעצען זיך אונ ווערען א פאלק.

א לאנד, וואס ליעגט באם ברעג פונ'ם רוישענדען ים, וואס האט אין זיך אי הויכע בערג, אי טיעפע טהאלען מוז שאפען ביי די מענשען, וואס וואהנען דארט, גאר איין אנדער מין לעבען, אונ ווען דאס לאנד האט נאך א פרישע, ריינע, ווארמע לופט, רעגען ווען מען דארף, קעלט אונ היטץ צו דער צייט, כמעט גאר ניט קיין טומאנען אונ א געראטעניש אין פירות אונ תבואה, מוז שוין דאס לעבען זיין עפיס פון א העכערער מדרגה. ווער שמיעסט נאך ווען דאס פאלק איז נאך פון דיא קינדערשע יאהרען אויפגעצויגען מיט א געפיהל אז עס איז בעשאפען געווארען צו עפיס גרויס אונ דער מיט איז עס אבגעטהיילט פון אלע אנדערע פעלקער. אונ זיינע פיהרער זוכען מיט אלע כחות נאך מעהר איינצוווארצלען ביי איהם דאס געפיהל אונ מאכען דערפון א פעסטע איבערצייגונג, מוז אזא פאלק בעקומען זיין אייגענעם כאראקטער, וואס ווערט קיין מאל ניט פעראנדערט.

אזא לאנד איז געוועזען כנען, וואס מען רופט עס איצט פאלעסטינא, א שכינה פון דרום זייט נעבען פעניקיען, דאס מיטעללאנדישען ים, אונ דאס פאלק וואס האט זיך דארט באזעצט איז בעשטאנען פון די בני ישראל. עהדער זיי זענען געקומען אהין, האבען זיי א סך נסים איבערגעלעבט. זיבציג נפשות זענען זיי אין גאנצען געוועזען ווען א הונגער האט זיי ארויסגעטריבען פון כנען, וואו זייערע

עלטערן האבען געוואהנט, קיין מצרים, וואו זיי האבען זיך בעזעצט אין גשן געהאט זעהר א פריינדליכע אויפנאהמע אונ זיך שטארק פארמעהרט. פון זיבציג נפשות איז ניך אויסגעוואקסען זיבציג משפחות, וואס האבען זיך איינגעטהיילט אין צוועלף שבטים. די בני ישראל וואלטען שוין אויף תמיד געבליבען אין מצרים, ווען עס שטעהט ניט אויף א נייער מלך, וואס האט אנגעהויבען פאר זיי מורא האבען. טאמיר פארמעהרען זיי זיך צו פיעל אונ ווערען צו שטארק, אונ האט זיי געמאכט פאר קנעכט, וואס האבען געמוזט ארבייטען מיט'ן ביטערן שווייס, טראגען לעהם אונ ציעגעל אונ בויען פיראמידען אונ גאנצע שטאדט. די שווערע ארבייט וואלט זיי מיט דער צייט געוועהן אזוי פארגראבט, אז זיי וואלטען געווארען גלייך צו ווילדע חיות, ווען ביי די עלטסטע פון זיי לעבט ניט דער זכר פון די הייליגע אבות, פון דעם פרומען אונ פון גאט אויסגעפריווטען אברהם, פון זיין געליעבטען בן יחיד יצחק, פון זיין ענייקעל יעקב, וואס האט זיך געגוג אנגעליטען אונ בעקומען אויך דעם נאמען ישראל, אונ ענדליך פון יוסף, וואס האט געטהון אזוי פיעל גוטס דעם לאנד מצרים, נאר וואס מעהר פרישער דעם זכר פון דעם אלעמען איז ביי זיי געוועהן אין הארצען, מעהר האבען זיי געקרעכצט אונטער דעם יאך פון שקלאוועריי אונ פון דעם וועטהיג וואס מען האט זיי בעצאהלט מיט אזא אונדאנקבארקייט.

אינאיינעם מיט דעם זכר האט אויך געטליעט ביי זיי א פונק פון אמונה אין א גאט וואס האט בעשאפען הימעל אונ ערד אונ אלדינג וואס איז דארט דא, וואס איז אליין גערעכט אונ בעשיצט די גערעכטיגקייט אונ איז ניט אזוי ווי די אבגאטטער „אזירים" אונ „איזים", אדער אנדערע רינדער, באק אונ קעץ, וואס די מצרים האבען צו זיי געדיענט. אונ ווען דער פונק האט אנגעהויבען א ביסעל זיך אויסצולעשען בא פיעלע, וואס צו ליעב דער שקלאוועריי האבען זיי פארגעסען ווער זיי זענין אונ פון וואנען זייא קומען ארוים, איז דאך געוועהן א קליינער טהייל, אונ בעזאנדערס דער שבט לוי, וואס האט זיך פעסט געהאלטען אין דער אלטער ירושה פון די אבות. פון דעם שבט זענין אויך ארויסגעקומען די צוויי ברידער, קינדער פון עמרם אונ יוכבד, וואס האבען ניט דערלאזט די בני ישראל זאלען זיך אין גאנצען אבגרייסען פון זייער גאט אונ האבען מיט זיין ליכטיגער שיין בעלייכטעט דאס פינסטערניש. דער יונגערע איז געוועהן משה, דער ערשטער נביא אונ דער גרעסטער פאלקסלעהרער, וואס ביי אלע זיינע מעלות האט זיך קיינער מיט איהם ניט געקאנט פערגלייכען אין ענויות. דער עלטערער ברודער אהרן האט געקאנט שאנער רעדען, נאר אומזיסט האבען זיי ביידע געארבייט ביי פרעה

ער זאל ארויסלאזען זייערע ברידער פון מצרים. ערשט אז די מצרים האבען געהאפט גוטע עטליכע קלאפ אונ עס זענען אויף זיי געקומען די צעהן מכות, האט מען זיי ערלויבט צו פערלאזען דאס לאנד. דער ארויסגאנג פון מצרים האט מיט א מאל געמאכט פון קנעכט א פאלק אונ דאס נייע לעבען פון דעם פאלק איז געוועהן פול מיט וואונדער: דאס שפאלטען פון דעם ים סוף. דאס ארומדרעהען זיך פירציג יאהר אין דער מדבר, וואו מען האט מורא געהאט איבער די פיינד צו געהען מיט א גלייכען וועג. דיא היילינע תורה וואס איז געגעבען געווארען אויפ'ן בארג סיני, דער יונגער דור, וואס איז אין דער צייט אונטערגעוואקסען אונ איז אין גאנצען אבגעוואהנט געווארען פון אלע פעהלער פון דעם אלטערן דור, — דאס אלדינג האט אויסגעארבייט פון די געוועזענע קנעכט א פריי פאלק, וואס האט זיך מיט זיין אייגענעם כח צוגעשלאגען צו דער אלטער היים, צום לאנד כנען.

נאך דעם טויט פון משה, וואס זיין קבר איז געבליבען ניט בעקענט, כדי דאס פאלק זאל איהם ניט מאכען פאר א גאט אדער איין אבגאט, האט זיין תלמיד יהושע בן נון, אריבערגעפיהרט די בני ישראל איבער דעם ירדן אונ מען האט אנגעהויבען נאהנטער זיך צוצוריקען אונ ארבייטען מע זאל קאנען אבנעהמען דאס לאנד כנען. דער נצחון איבער די צוויי מלכים, סיחון אונ עוג, פון דער זייט ירדן, האט געשטארקט דאס פאלק, עס זאל זיך מיט מעהר חשק נעהמען ארויסטרייבען די פעלקער וואס האבען געוואהנט פון יענער זייט. דאס באזעצען זיך אין לאנד איז אבער אנגעקומען א סך שווערער ווי דאס איינעהמען, וואס איז דוקא גרינגער געוועהן, ווייל די בני ישראל זענען געוועהן גרעסער אין די צאהל פון די קליינע פעלקערליך, וואס מען האט בעדארפט מיט זיי האבען צו טהון. דאס לאנד כנען איז דאמאלט געווערן צושטיקעלט אין די האנד פון איין אונ דרייסיג מלכים. וואס יעדער האט געהאט צו שאפען איבער א שטאדט מיט א פלאץ ארום אונ איינער מיט'ן אנדערן האבען שטאנדיג געקריגט. באזא לאגע, אז עס האט זיך נאך אנגעהויבען הארען פון ווייטענס וואס פאר א גרויס פאלק עס געהט פון מצרים, וואס פאר א פסק עס האבען געהאפט די מלכי אמורי פון יענער זייט ירדן אונ מיט וואס פאר א בטחון עפיס אויף א גאט איז דאס פאלק מנצח אונ קומט אלע מאל נאהנטער, איז גאר קיין וואונדער ניט וואס אויף אלע איז געפאלען א שטארקער פחד אונ דיא איינוואהנער פון פיער שטאדט, וואס מען האט זיי גערופען א גשי גבעון, האבען זיך אליין אונטערגעגעבען אונ געווארען שקלאווען. אזוי האבען די בני ישראל איינגענומען פיעל קליינע

פאלקער אונ מלכים אין כנען אונ האבען אנגעהויבען הערשען אין דער מיט פונ'ם לאנד אונ אויך אין דרום זייט. ריקען זיך ווייטער קיין צפון זייט — איז שוין געוועהן א ביסעל שווערער, ווייל דארט זענען דיא איינוואהנער געוועהן זעהר שטארק אונ האבען געהאט גענונג כלי זיין, וואס איז גאר געוועהן אין יענער צייט. עס וואלט אפילו דאס אויך געקאנט געראטהען, ווען די בני ישראל האלטען זיך איינס; עטליכע שבטים האבען זיך אבער אבגעזאגט פון ווייטער מלחמה פיהרען אונ האבען ארויסגעלאזט די שווערד פון דער האנד, כדי זיי זאלען זיך שוין אברוהען אויף דעם שטיקעל ערד, וואס זיי האבען דערווייל פערהאפט.

דער ערשטער איז ארויסגעשפרונגען דער שבט יוסף, וואס האט זיך באלד צו-טהיילט אויף צוויי שבטים: א פ ר י ם אונ מ נ ש ה. זייא זענען ביי זיך גאר געהויבען געוועהן אונ האבען זיך גערעכענט פאר מעהר מיוחסים, ווייל י ו ס ף איז געשטאנען אין מצרים אויף גאר א הויכער מדרגה אונ פון זיי איז טאקי ארויסגעקומען י ה ו ש ע. דער איצטיגער פיהרער פונ'ם פאלק. דאריבער האבען זיי זיך צוגענומען דאס בעסטע שטיק לאנד, צווישען די מיטעלסטע בערג, בא דער שטאדט ש כ ם, וואס ליגט אין א טהאל, צווישען צוויי בערג ג ר ז י ם אונ ע י ב ל, וואס איז געוועהן די גאנצע לאנד אונ האט געדארפט ווערען דיא הויפט-שטאדט פון כנען; עס איז זיי אבער נאך קארג געוועהן אונ אזוי ווי זיי האבען געוואוסט אז זיי האבען אזא צד ווי יהושע אין דער משפחה, האבען זיי זיך אנגעהויבען פאר איהם צו קלאגען אז די צאהל זייערע איז צו גרויס, אז עס איז זיי ענג אונ אז זיי וואלטען בעדארפט נאטהיג האבען נאך דאס פעטע שטיקעלע ערד, וואס ציהט זיך פון הר אפרים ביז צום בארג תבור. יהושע האט אבער ניט געקוקט אויף דעם וואס דאס זענען זיינע קרובים, ער האט זיך געמאכט ניט וויסענדיג אונ האט זיי געזאגט: אז איהר זענט יוא אזוי פיעל, קאנט איהר אייך אבנעהמען די בערג אונ דעם וואלד, וואס איז דארט. אז יהושע איז זיי אזוי אבגעפאהרען, האבען זיי זיך שוין געמוזט בעגניגען מיט דעם וואס זיי האבען געהאט אונ זיי זענען געבליבען אויף דעם איינענעם ארט.

קוקענדיג אויף דעם שבט יוסף, האבען אנדערע שבטים אויך דאס איינענע געטהון, אונ האבען זיך אבגעזוכט ארטער וואו זיי זאלען קאנען בלייבען. פיער שבטים האבען זיך צושפרייט אין דרום, אונ אין מערב זייט, אונ פיער האבען זיך געלאזט ווייטער קיין צפון זייט. די שבטים י ש ש כ ר, ז ב ל ו ן, א ש ר אונ נ פ ת ל י זענען ניט געוועזן אזוי איבערגעשראקען ווי אנדערע אונ האבען זיך א שטארקען רוק געטהון ביז

צום טהאל יזרעאל. אטהייל זענין דארט געבליעבען אונ די איבריגע האבען דערגרייכט רמה. וואס איז ביי דער דרום זייט פון דעם הויכען בארג לבנון. דא איז מען אבער געבליבען שטעהן, ווייל האלטען מלחמה מיט דיא כנענים, וואס האבען געהאט אייזערנע רייטוואגען אונ אנדערע בעסטע קריעגסמיטעל, האט מען זיך ניט געפיהלט אין כח. דער שבט יששכר איז צופריעדען געוועהן וואס ער האט געפונען אוואהל פלאץ מיט פאשע פאר די בהמות. האט ער זיך אונטערגעגעבען די כנענים אונ האט געדאנקט גאט וואס מען לאזט איהם צו רוה. דעם שבט זבלון באנגען איז געראטהען זיך צוצושלאגען ביז רמה אונ ניט ווייט פונ'ם בארג תבור אויסבייסען ביי די כנענים א גוט שטיקעל ערד. דיא איבריגע צוויא שבטים, אשר אונ נפתלי, איז עס שוין שווערער אנגעקומען זיך צו געפינען א מקום מנוחה, ווייל זיי האבען געראד אנגעטראפען אויף א זעלכע כנענים וואס האבען פארשטאנען וויא אזוי זיך צו וועהרען אונ בעזאנדערס האט זיך א קעניגנעשטעלט יבין דער מלך פון חצור, וואס עטליכע קליינע קעניגע זענין איהם געקומען צו הילף. אז זייא האבען דאס דערזעהן, האבען זיי באלד געשיקט בעטען יהושע'ן אונ צווישען דיא איבריגע שבטים האט זיך נאך אזוי פיעל געפונען אחדות, אז זיי זענין באלד געלאפען העלפען זייערע ברידער מיט גרויס גבורה אז יהושע מיט זיין חיל איבערגעפאלען די כנענים אונ באם וואסער מרום האבען זיי געהאט א גוטע מפלה. דעמאלט האבען זיך דיא שבטים אשר אונ נפתלי בעפעסטיגט אויף דער ערד אונ זענין געבליבען זיצען בא דער גרעניץ, וואס האט זיי פון צפון זייט אבגעטהיילט פון אנדערע לאנדער.

אין דער איינענער צייט האבען זיך אנדערע פיער שבטים אבגענוצט, דורך זייער אייגענער קראפט, ארטער אין דרום-זייט. דעם קליינעם שבט בנימין האבען זיינע נאהענטע קרובים פונ'ם שבט יוסף אבגעגעבען א שמאל אונ ניט געראטהען שטיק ערד, וואס האט פריהער געהערט צו די גבעונים, אונ אליין ווייטער געהען איז איהם זעהר שווער געוועהן, אט פונקט אין דער מיט פונ'ם לאנד האבען זיך געפונען די יבוסים, וואס מען האט צו זיי ניט געקאנט צוטרעטען איבער דער פעסטונג ציון, וואס האט זיי געשיצט. אונ די פעלקער צום ים צו, זענין אויך געוועהן גוט בעוואפענט אונ מען האט ניט געטארט מיט זיי זאטשעפען. דעריבער האבען זיך די איבריגע שבטים געמוזט באזעצען נאר אין דרום אונ אין מעריב-זייט אונ דער גרעסטער חלק איז אנגעקומען דעם שבט יהודה, וואס האט זיך געפעסטיגט אין צאהל אונ אין כח פאר'ן אלטסטען אונ האט געהאלטען דעם שבט שמעון אונטער זיינע פליגעל.

דער ערנסטער גורל איז געפאלען אויפ'ן שבט דן, וואס איז געוועהן גאנץ קליין אונ האט זיך, ווי עס שיינט, אפילו ניט געקאנט צושלאגען צו איין עלטערן שבט וואס זאל איהם שיטצען. ער האט זיך געהאלטען נעבען שבט אפרים, נאר אזוי ווי זיי זענין ניט געוועהן קיין מילדע מחותנים האבען זיי איהם קוים אבגעשפארט בא זיך א קליין פלאץ, וואו ער האט זיך נאר ניט געקאנט ריהרען. דיא בני דן האבען חשק געהאט זיך צו באזעצען אין טהאל שרון ביז צום ים, נאר פון איין זייט האבען זיי ניט דערלאזט דיא שטארקע אמורים. אונ פון דער אנדערער זייט האבען זייא געטריעבען טאקי אייגענע, דיא שבטים אפרים אונ בנימין, ביז זייא האבען זיך געמוזט אין גאנצען אוועקלאזען אונ אבזוכען איין ארט נאר ווייט אין צפון-זייט. דיא שבטים ראובן אונ גד האבען זיך נאך נאר פריהר באזעצט פון יענער זייט ירדן.

פון דעסטוועגען האבען זיך אזוי ביסלעך-ווייס דיא בני ישראל איינגענומען דעם גרעסטען טהייל פונ'ם לאנד, אונ ניט נאר א סך דורות שפעטער. נאר אפילו אין יענער צייט, האט עס געמוזט אויסזעהן נאר וויא א נס. עס איז נאך קיין פונפציג יאהר ניט אוועקגעגאנגען זייט די מרגלים, וואס מען האט געשיקט אויסזעהן דאס לאנד, זענין צוריק געקומען מיט א געוואלד אז זיי האבען געזעהן פאר זיך ריזען, מרה נפש'ניקעס, אונ פליצים איז נאר אויף דיא גבורים אנגעפאלען אזא שרעק, אז פיעל פון זיי האבען אליין אנגעבויגען די קאפ אונ די איבריגע עקשנים האבען געמוזט מיט חרפה אונ בושה אנטלויפען. דאס האט באם פאלק אליין אויסגעארבייטעט איין איבערצייגונג אז טאקי נאר גאט האלט פאר איהם מלחמה אונ פארדרעהט די מחות פון די שונאים. אונ מיט שאנע קלינגענדיגע ליעדער האבען די בני ישראל פערהתמעט ביי זיך אין הארץ דעם זכרון פון זייער ארויס-גאנג פון מצרים, פונ'ם שלעפען-זיך אין דער מדבר אונ פונ'ם אריינקומען קיין כנען.

נאר ווען אפילו נאר די ערעמסטע שבטים, שמעון אונ דן, האבען פארט געהאט יעדער וואס ניט איז פאר א פלאץ, איז דער שבט לוי געבליבען אין גאנצען אין דרויסען, ווייל משה: וואס האט געוואלט אז די לוים זאלען דיענען גאט באמת אונ זאלען ניט זיין וויא דיא כהנים פון מצרים וואס פלעגען אנקלויבען גרידעס געלד, האט אנגעזאגט זיי זאלען זיך ניט אבגעבען מיט קיין וועלט זאכען אונ לעבען נאר פון מעשר. צום אנהייב איז זייער בעשטימט ארט געוועהן אין גלגל, צווישען ירדן אונ יריחו, דארט איז געשטאנען א געלט מיט צוייא לאחות

און דארט פלעגט מען מקריב זיין קרבנות. ניט לאנג האט אבער גלגל, וואס איז געלעגען א ביסעל אין א זייט, געקאנט בלייבען דער מיטעלפונקט: אז דאס פאלק האט בעקומען מעהר הזקות און דיא שבטים ראובן און גד האבען זיך אויך איבער־געצויגען א היים פון יענער זייט ירדן, האט מען געמוזט אויסקלויבען איין אנדער ארט פאר דעם גאטעסדיענסט, און אזוי ווי דער שבט אפרים האט שטאנדיג זיך געהאלטען פארן גראסערן מיוחס, איז דער גורל מן הסתם געפאלען אויף דער שטאדט שילה, וואס האט געהערט צו דעם שבט. אהין האט מען איבערגעפיהרט דיא לוחות און דארט האט מען געשטעלט א מזבח, וואו עס פלעגען ברענגען קרבנות גראסטענטהיילס דיא נאהענטע שבטים אפרים, מנשה און בנימין. דארט האט אויך שפעטער געוואוהנט דער כהן פנחס בן אלעזר און דארט פלעגען זיך אויפהאלטען פיעל כהנים און לוים, האטש ניט ווענינ פון זיי האבען זיך צו־שפרייט צווישען אלע אנדערע שבטים אין גאנצען לאנד.

דורך דיא בני ישראל האט כנען בעקומען ניט נאר איין אנדער נאמען, נאר אויך איין אנדער חאראקטער. עס האט אנגעהויבען הייסען „ארץ ישראל", דיא הייליגע ערד, דיא ירושה פון גאט. דער אייבערשטער האט געוואלט אז דאס לאנד אליין זאל שוין איינפליסען זייגע קינדער א ליעבשאפט צו יושר און מוסר, זיי זאלען געדענקען אז נאר מיט מעשים טובים קאנען זיי דערהאלטען דעם כבוד און דעם גלאנץ פון דער ערד, וואס גאט מיט זיין חסד האט זיא זייא געגעבען א מתנה. דיא ערד האט אויסגעשפיגען די פריהריגע איינוואוינער, ווייל זיי האבען זיך שטארק פארזינדיגט מיט דריי זאכען: מיט רציחה, זנות און עבודה זרה. דערפאר איז די ערד געווארען הייליג און דער הימלישער פאטער האט דיא בני ישראל געמאכט פאר שלוחים זיי זאלען אבהיטען דאס הייליגקייט עביג.

אבער ניט דאס גאנצע לאנד איז צוטהיילט געווארען צווישען דיא שבטים. פיעל ערטער זענין נאך געבליעבען אונטער דער מאכט פון דיא פריהריגע איינוואהנער; א ביסעל איז אין דעם שולדיג געוועהן דאס אלטקייט פון יהושע'ן, וואס איז ביי די לעצטע יאהרען ניט געוועהן אזוי פריש ווי משה און האט געמוזט דיא שווערד ארויסלאזען פון דער האנד. נאר נאך מעהר האבען עס געבראכט דערצו דיא שבטים אפרים און מנשה, וואס זענין זעהר צופריעדען געוועהן וואס זיי איז אנגעקומען די בעסטע ערד און האבען ניט געלאזט מעהר מלחמה האלטען. אזוי איז זיך יעדער שבט געווארען א בעל הבית פאר זיך און מיט איינענע כחות האט שוין קיינער ניט געקאנט רעכנען עס זאל געראטהען אנצוהייבען א קריעג.

דערפאר איז געבליבען ניט ביי דיא בני ישראל די גאנצע שטרעקע באם ים פון עזה, אדער נחל מצרים, ביז עכו. דאס שטיק לאנד פון עכו ביז צור און צידון איז שפעטער אויך ניט ארונטער אונטער זייער ממשלה: דיא צפון-זייט האט געהערט צו דיא פהעניקיער. און דיא דרום-זייט — צו דיא פלשתים. אזוי האבען פיעל שבטים געמוזט זיין נאר נאהענטע שכנים מיט די געצענדיענער. אדער טאקי וואהנען צווישען זיי און דיא יבוסים זענען געוועהן ווי א וואנד, וואס האט אבגעשיידט דיא שבטים פון יהודה און שמעון, וועלכע האבען געלעבט איינאיינעם מיט אזעלכע ווילדע פאלקער, וואס פלעגען איבערליגען אויף דיא וועגע באהעווען מענשען.

יהושעס שמחה, וואס ער האט דערלעבט צו זעהען וויא עס איז מקוים געווארען דיא הבטחה פון גאט, אז ער וועט זיינע קינדער אביינפיהרען קיין כנען איז איהם פארן טויט פארשטערט געווארען, ווייל נאר איין העלפט פונם לאנד איז אריין צו זיי אין די האנד אריין און ער האט מורא געהאט טאמיר מאכען די שונאים יד אחת און מען צושטערט מיט אמאל זיין גאנצע ארבייט. עס האט איהם נאך געמוזט מעהר וועה טהון, ווען ער האט זיך דערמאנט, אז ער האט ניט קיינעם וועמען איבערצוגעבען דיא קאמאנדע, אז עס איז ניטא אזא פיהרער, וואס אלע שבטים זאלען פאר איהם דרך ארץ האבען, און בעזאנדערס דער שטאלצער שבט אפרים. אזוי איז יהושע געשטארבען און האט איבערגעלאזט זיין פאלק אין איינציגע ירושה — דאס איז דיא האפנונג, אז מיט דער צייט וועט דאס לאנד אין גאנצען בלייבען זיינס. דיא שבטים זענען דעמאלט געוועהן אין אזא צודרעהטען מעמד, אז זיי האבען אפילו ניט פערשטאנען וועמען זייא האבען פערלארען זיי האבען איהם ניט בעוויינט און ניט אזוי ניך זיך געהאפט צו ערפילען די האפנונג, מיט וועלכער יהושע האט צוגעמאכט דיא אויגען.

מען דארף ניט פערגעסען, אז ווי פיעל פאלקער עס האבען געוואהנט צווישען דיא בני ישראל, אדער ארום זיי, זענען זיי אלע געוועהן זיי דם-שונאים. זיי האבען אפילו ניט פערשטאנען וואס פאר א חלוק איז צווישען זיי און דעם נייעם פאלק. זיי האבען נאך ניט געוואוסט אז ביי דעם פאלק איז דא עפיס נאר א נייע תורה וואס הייסט צושטערן זייערע אבגאטער, צוברעכען זייערע מזבחות און מאכען אחל פון זייער גאנצער עבודה זרה; נאר אויף אזוי פיעל האבען זיי זיך געשטויסען, אז מען דארף פיינד האבען מענשען וואס פאלען אן און נעהמען צו א שטיק לאנד. וואס-זשע האפען געקאנט טהון דיא בני ישראל געגען אזא אפענער אדער

בעהאלטענער שנאה? אדער שלאגען זיך אז דאס בלוט זאל רינען, אדער פערבייסען מיט די ליפען און מאכען א שווייג. אויף מלחמה האבען זיי זיך ניט געקאנט ענטשליסען, ווייל מיט יהושע'ס טויט איז אויך אבגעשטארבען זייער אחדות און גבורה; אוודאי האבען זייא געמוזט זוכען אלע וועגען אויף שלום. די כנענים און די פעניקיער, וואס האבען נאר געוואלט פריי און רוהיג פיהרען זייער האנדעל, זענען דערפון דווקא צופרידען געוועהן; נאר די שכנים ביי דער גרעניץ, ווי די פלשתים, אדומים, עמונים און מואבים, האבען אנגענומען דעם שלום ניט מיט'ן גאנצען הארץ און האבען זיך שטאנדיג נאר געזוכט און געטשעפעט.

די בני ישראל האבען אבער ערנסט געמיינט דעם שלום, ווייל דאס שטיקעלע מנוחה, נאך לאנג בידעוועון און נע ונד זיין, איז ביי זיי זעהר טהייער געוועהן. צווישען פיעל שבטים און אנדערע פאלקער איז געווארען אזא גרויס פריינדשאפט אז זיי האבען זיך אנגעהויבען משדך זיין איינער מיט דעם אנדערן. דאס פערשטעהט זיך, אז מען ווערד א זייגע גאהינטע מחותנים, הייבט מען זיך אן צוצוקוקען ווי אזוי יענער לעבט, ווי ער פיהרט זיך. און אזוי ווי די תורה איז נאך ניט געוועהן שטארק בעפעסטיגט צווישען זיי, די לוים האבען זיך ארעם און עלענד ארומגעשלעפט, היינט דא און מארגען דארט און דרך ארץ פאר זיי האט מען קארג געהאט, האבען די בני ישראל גיך זיך אבגעלערנט אלע מדות פון די געצענדיענער און ביסלעכווייס האבען זיי אנגעהויבען אמונה צו קריגען אין זייערע אבגאטער. און מיט דער צייט האט מען שוין אויף אלע הויכע בערג, אדער צווישען די געדיכטע ביימער, געקאנט געפינען זיילען, מצבות, צום זכר פון די פעניקישע גאטער בעל (אדאנים), דעם גאט פון דער זונן, אדער עשתרות (אסטארטע), דעם גאט פון דער לבנה, און א חוץ דעם פלעגט מען אין יעדער ארענטליכער שטוב האלטען תרפים: געצענבילדער אין געשטאלט פון מענשען, כדי זייער זכות זאל בייטשטעהן דעם בעל הבית און דעם גאנצען הויזגעזינד.

מען קאן אפילו ניט זאגען אז די בני ישראל האבען אין גאנצען פערגעסען ווער זיי זענען: ביי א פיעל פון זיי אין הארץ האט נאך געלעבט דער זכר פון די נסים וואס גאט האט מיט זייערע עלטערן געטהון און איין דור פלעגט איבערגעבען דעם אנדערן דיא וואונדער פון יציאת מצרים; א חוץ דעם פלעגען זיך אפט די לוים ארומשטעלען מיט שארפע ווארטער און שטראפען דעם עולם ער זאל געדענקען זיין שרש און זאל זיך ניט לאזען ארומפיהרען פונם גלייכען וועג. עס האט אבער וועניג געהאלפען, ווייל, ערשטענס, איז שוין טאקי געוועהן שווער זיי אבצורייסען

פון די שכנים, וואס צווישען זיי איז געווארען איין לעבען אונ איין נשמה. אונ צווייטענס, האט זיך יעדער שבט געמוזט היטען דיא גרענער. פון קיין אחדות צווישען אלע שבטים — האט מען גאר ניט געקאנט רעדען, האפען אז אין א נויטה וועלין אלע קומען העלפען — איז גאר אוממעגליך געוועהן, אונ דעריבער האט יעדער געזארגט גאר פאר זיך אונ געזוכט אלע מיטעל צו ווערען א גוטער ברודער מיט די שכנים, אונ אז מען שלאגט זיך אן צו יענעם מיט גוט פריינדשאפט מוז מען איהם שוין צו ליעב טהון אונ נאכטאנצען פאי אין מנהגים, פאי אין גלויבען. דערפאר, וואס וועניגער פערבונדען די בני ישראל זענין געוועהן צווישען זיך, מעהר הבר האבען זיי געמוזט ווערין מיט די גאטצענדיענער אונ זיך אויך אבגעבען מיט עבודה זרה.

ניט שטענדיג האבען זיי אבער געפונען ליעבשאפט ביי די שכנים, וואס האבען ניט אויפגעהערט צו געדענקען אז די בני ישראל האבען זיי מיט געוואלד פונ'ם לאנד ארויסגעשטופט אונ האבען אלץ געהאלטען אין איין טראכטען ווי אזוי זיי פטור צו ווערען. נאך יהושע'ס טויט האבען זיך איבערהויפט פאר זיי אנגעהויבען טרויעריגע צייטען. ניט איין שבט פלעגט האפען א פסק פון א שונא אונ פלעגט מוזען אנבויגען דעם קאפ. עס זענין אפילו באלד אויפגעשטאנען די שופטים, וואס פלעגען דעם פאלק בייזשטעהן אין אלע נויטהען. נאר זייער הילף איז גאר געוועהן אויף א צייט, ווייל צונויפבינדען איינאיינעם די צעווארפענע שבטים, זענין זיי ניט געוועהן אים שטאנד אונ זיך ארויסשטעלען געגען דעם גאצענדיענסט האבען זיי ניט געקאנט, ווארום אליין האבען זיי אויך גאר קנאפ זיך אבגעגעבען מיט תורת משה אונ זענען געוועהן שטומפיג אויף דער עברי. די צוועלף אדער דרייצעהן שופטים, וואס זענין געוועהן, האבען ביי זייער גאנץ בריה'שאפט קוים אבגעהיט די בני ישראל מען זאל אויף זיי ניט אנפאלען, אבער ברענגען זיי אויף א פעסטען מעמד, זיי זאלען ניט בעדארפען מורא האבען פאר קיינעם, דאס איז געוועהן איבער זייער כח. אונ אפילו אזעלכע גרויסע לייט ווי ברק, גדעון, יפתח אונ די נביאה דבורה, האבען דאס ניט געקאנט בעווייזען. איינעם פון די שופטים, יאיר הגלעדי, איז יוא געראטהען צו פערגרעסערן דעם חלק פון שבט מנשה אונ אהין צושטיקעווען א טהייל פון בשן, וואס ער האט איינגענומען פון יענער זייט ירדן, נאר דאס האט זיך אויך ניט אנגעזעהן, אונ קיינער פון די שופטים האט זיך ניט געקאנט רעכנען פאר א פארשטעהער פונ'ם פאלק וואס זאל פאר איהם דרך ארץ האבען אונ האלטען זיין ווארט פאר הייליג. אזוי האט זיך געפיהרט א היבש

שטיקעלע צייט און ניט שמשון הגבורים שפיצלעך האבען געקאנט איבערשרעקען די פלשתים זיי זאלען לאזען צו רוה די בני ישראל, ניט יפתח'ס נצחון האט געקאנט מיער מאכען די עמונים זיי זאלען זיך אויפהערען טשעפען צו די ערטער, וועלכע האבען פארנומען די שבטים ראובן, גד, און א האלבער שבט מנשה.

דאס אומגליק טאהר אבער אויך ניט איבערציהען דעם בויגען, ווארום עס מוז ווערין איבערגעריסען. אזוי איז אויך געוועהן מיט דעם ביטערן מצב פונ'ם פאלק ישראל. אז פיעל פון די שבטים האבען זיך אנגעהויבען צו בארעכענען דאס וואס זיי זענען אזוי שטארק געפאלען, האבען זיי געמוזט איינזעהן אז דאס נעהמט זיך נאר דערפון וואס זיי האבען זיך געלאזט פארדרעהען די קאפ פונ'ם גאצענדיענסט און היזבען פארגעסען זייער לעבעדיגען גאט. דעם פונק פון חרטה האבען באלד בעמערקט די פרומע לוים, וואס האבען שוין לאנג ארויסגעקוקט אויף דער גוטער שעה ווען די בני ישראל וועלן זיך אומקעהרען אויפ'ן רעכטען וועג, און זיי האבען זיך שוין געהאפט צו צובלאזען דאס פייער, און שילה איז ווייטער געווארען דער מיטעלפונקט פאר אלע וואס האבען געוואלט גאט דיענען און איז נאך געוועהן, אין די לעצטע צייטען פון די שופטים, אסך בעלעבטער פון פריהר, ווייל די לוים האבען זיך געהאפט נאך מיט מעהר חשק זיי צו שטראפען און האבען טאקי געהאט מיט וואס זיי צו שטאכען די אויגען.

אין יענער צייט האט אין שילה געוואהנט עלי הכהן, דאס בעריהמטע ענקעל פון אהרן און פנחס, און ער איז שטארק בעליעבט געוועהן ביים פאלק. דאס איז געוועהן א שאהנער אלטער מאן, וואס זיינע אויגען האבען נאר אויסגעדריקט פריינדשאפט און אויף זיינע ליפען זענען תמיד געוועהן זיסע ווערטער פון ליעב-שאפט. ער פלעגט אויף קיינעם זיך ניט בעזערן און האט זיך תמיד בעמיהט צו געהן מיט גוטען, העלפען מיט א רעכטער עצה, טהון ווי ווייט מען קאן א טובה. פון קריעג פיהרען האט ער גאר ניט געהאלטען, און אז א טהייל פון די שבטים פלעגען זיך קומען קלאגען אויף די פעלקער וואס טהוען זיי אן צרות, האט ער זיי געטרייסט און געגעבען האפנונג אז גאט וועט זיי ניט פערלאזען. נאר ווען עס איז שוין געוועהן א סכנה און דאס פאלק האט זיך שוין געמוזט וועהרען געגען שונא, פלעגט עלי ארויסווייזען אז ער פארשטעהט אויך אין עניני מלחמה און אלע פלעגען איהם פאלגען און בלייבען בא זיין דעה. אזוי איז עלי געווארען דער איינציגער פיהרער פונ'ם פאלק און עס קאן זיין אז פון איהם אן וואלט די גאנצע מאכט שוין

אויף ווייטער איבערגעגאנגען צו די כהנים. ווען איינער פון זיינע קינדער וואלט געקאנט בלייבען אויף זיין שטעלע. ער האט אבער געהאט צוויי זיהן, חפני אונ פנחס, וואס זענען ניט געוועהן געראטהען אין זייער פרומען טאטען אונ האבען זיך גענומען נאר אויף א מאוס'ן וועג. זיי האבען אנגעמאכט א שטארקען חלול השם וואס צו ליעב דעם איז אויסגעגאסען געווארען גאט'ס צארן אויף דעם גאנצען פאלק אונ עלי'ס כבוד האט דורך דעם אויך געליטען.

די פלשתים פלעגען אפט אנפאלען אויף די בני ישראל אונ חאטשי די שבטים האבען אויך ניט געשוויגען אונ צו מאל זיך גוט מיט זיי אבגערעכענט, פון דעסט־וועגען פלעגט זיי שווער זיין בייצוקומען דעם שונא, וואס איז געוועהן אי שטארק, אי רייך אין כלי זיין. איין מאל איז אבער אויסגעקומען גאר שמאל. אונ די זקנים האבען געהייסען מיטנעהמען אין דער מלחמה אריין דיא לוחות פון שילה פאר א שמירה צום געפאהר אונ אויף צו שטארקען די קריעגער מיט א פעסטער האפנונג. צום אומגליק האט אבער דאס אויך ניט געהאלפען: די פלשתים האבען געמאכט א תל פון דער מחנה ישראל. די לוחות האבען זיי צוגענומען אונ עלי'ס ביידע זיהן זענען דערהרג'ט געווארען. פון דערווייטענס האט מען נעהארט ניט קיין פראהליכס. פול מיט צרות האט עלי שוין ארויסגעקוקט מען זאל איהם זאגען וואס עס איז געשעהען אונ אז דער שליח איז געקומען אונ האט איהם דערצאהלט אז די בני ישראל האבען פערלארען די מלחמה אונ ער – זיינע קינדער, האט די פינסטערע בשורה מן הסתם גוט דערשלאגען דעם קאפ פונ'ם אלטען כהן, נאר אז ער האט איהם ארויסגערעדט אז די הייליגע לוחות שפארען שוין אויך אן בא'ם שונא אין די האנד, האט ער ניט אויסגעהאלטען אונ איז אומגעפאלען טויט.

נאך אזא נצחון האבען זיך ערשט די פלשתים רעכט צופיהרט די האנד אונ זענען אריין אין לאנד. פון שילה האבען זיי געמאכט א חורבה. אונ די שבטים פון צפון־זייט האבען אנגעווארען אין גאנצען זייער קראפט אונ זענען געבליעבען אזוי אבגעריסען פון זייערע ברידער אין דרום־זייט. די פלשתים פון זייער זייט האבען אבער אויך א טעות געהאט: זיי האבען געמיינט אז דער מיט וואס זיי וועלין באלטען ביי זיך די לוחות וועלין די בני ישראל קיין מאל קיין תקומה מעהר ניט האבען; צום סוף האט דווקא די פלשתים אליין אנגעהויבען געהן שלים־שלימזל אונ קוים האבען זיי די לוחות געבראכט קיין אשדוד זענען זיי שוין אין קיין צרות ניט ששעדנע געוועהן. די פארשטעהער פון די פלשתים האבען געזעהען אז עס איז קיין תכלית ניט, האבען זיי בעשלאסען אבצושיקען די לוחות אהיים אונ זיי נאך

איבערגעבעטען מיט א מתנה. נאך זיבען חדשים, האבען די פלשתים אבגעשיקט די לוחות אונ זיי זענען געבליעבען אין קרית יערים אויף א בארג, ביי דיא לוים. חאטשי דאס פאלק האט זיי ניט אזוי געשאצט, ווייל עס איז געוועהן זעהר פארבראכט אונ עס האט געמוזט אוועקגעהן א יאהר צעהן ביז מען האט זיך ווייטער אנגעהויבען דערמאנען אין משה'ס ירושה אונ פארשטעהן איהר גרויסען ווערטה.

צווייטעס קאפיטעל.

אנהייב פון מלכים, שמואל אונ שאול.

די אלע אומגליקען, וואס די בני ישראל האבען אויסגעשטאנען, האבען געמוזט די עדלערע אונ לייטישערע פון זיי אפנען די אויגען, זיי זאלען פארשטעהן אז דער וועג צוריק צום אמת'ן גלויבען וועט אויך זיין דער וועג צו שטארקהייט אונ פרייהייט. דאס וואס די פלשתים האבען אומגעקעהרט די לוחות האט נאך מעהר דערמונטערט דעם עולם אונ מען האט זיך אנגעהויבען ארומקוקען אונ זוכען דאס פארלאזטע שטעזשקעלע, וואס פלעגט פיהרען דאס פאלק ישראל צו זיין לעבעדיגען גאט. ביי אזא לאגע האט מען נאר ארויסגעקוקט עס זאל זיך געפינען איינער, וואס זאל ווערטה זיין צו ווערען א ראש אונ בעפעסטיגען די האפנונג, וואס האט אנגעהויבען אויפצולעבען ביי יעדען אין הארץ

אזא מענש האט זיך טאקי אבגעזוכט צו דער רעכטער צייט אונ דאס איז געוועהן שמואל בן אלקנה, דער צווייטער נאך משה'ן, וואס האט זוכה געוועהן צו זיין אי א פיהרער פון זיין פאלק, אי א נביא. ער איז אויפגעצויגען געווארען אין גרויס פרומקייט אונ האט גוט געקענט דעם מעמד פון זיינע ברידער, אין אלעמען האט ער געהאט א ידיעה אונ זיין טיעפע חכמה פלעגט איהם העלפען ארויסצוזאגען זיין מיינונג איבער פערשיעדענע זאכען, אפילו איבער אזיינע וואס

דארפען ערשט געשעהן. אונ דעריבער האט מען איהם גערופען "הרואה" – דער זעהער, א גרויסער מענש וואס קוקט אויף אלדינג מיט אפענע אויגען אונ פערשטעהט פריהר וואס שפעטער קאן זיין.

שמואל איז ארויסגעקומען פון די לוים אונ האט געשטאמט פון א גרויסער משפחה, וואס האט געוואהנט אין רמה. ביי דער גרעניץ פון די שבטים אפרים אונ בנימין. פון זיין פרומער מוטער חנה, וואס האט איהם מיט איהר רייגער תפלה אויסגעבעטען ביי גאט, האט ער געירש'ט א גוט הארץ אונ א כשרע נשמה. פון קינדהייט אן האט ער געדיענט ביי עלי הכהן אונ פלעגט טהון אלע ארבייטען פון די לוים, עפענען אונ פערשליסען די טויערן, צוגרייטען אלדינג צו קרבנות אונ אפט נאך זיין נאנצע נאכט אין אהל. נאך גאר אין די יונגע יאהרען, האט ער אליין ניט געוואוסט פון וואנען עס האט זיך צו איהם גענומען א רוח נבואה. פליצום אין טיעפען שלאף האט ער דערהערט א קול וואס רופט איהם ביים נאהמען אונ ער האט פערשטאנען אז דאס האט ער בעקומען א בעזונדער מתנה פון גאט. באלד האט זיך אבער אנגעהויבען די אומגליקליכע מלחמה מיט די פלשתים. די לוחות האט מען צוגענומען, עלים ביידע זיהן האט מען דערהרג'ט. דער אלטער כהן איז אויך געשטארבען, דאס הייליגטהום איז אוועק, די נעסט איז פארוויסט געווארען, אונ שמואל האט זיך געמוזט מיט א געבראכען הארץ אומקעהרען צו זיינע עלטערן קיין רמה.

צווישען די לוים, וואו שמואל איז אויפגעוואקסען געווארען, האט געהערשט די איבערצייגונג אז אינאיינעם מיט'ן משכן איז אויך פערשוואונדען געווארען די ליעבע פון גאט צו זיין פאלק. דער געדאנק איז אויך אויפגעוועקט געווארען ביי שמואל'ן אונ ער האט אנגעהויבען טראכטען: אמת, ניטא קיין משכן, ניטא קיין קרבנות, נאר דארף דען דער פאטער אין הימעל האבען א בעזונדער געצעלט אויף דער ערד, אדער מוז ער טאקי נאטהיג האבען קאלבער אונ שאפסען פאר קרבנות אונ אהן דעם קאן ער זיך ניט בעגעהן? שמואל איז קיין מאל ניט געזעסען לעדיג אונ האט גוט דורכגעקנייטשט דאס תורה'לע נאך אין שילה. ווען עס האט נאך געהאט גאר וועניג בעלנים אויף זיך אונ ער האט באלד פערשטאנען אז ניט דאס מיינט דער פסוק אונ אז גאט וויל מען זאל איהם דיענען גאר אויף איין אנדער אופן. דעריבער האט ער אנגעהויבען אומעדום צו דרשנען אז ניט צו ליעב דעם האט גאט ארויסגעפיהרט די זקני ישראל פון מצרים זיי זאלען איהם מקריב זיין פעטע בהמות אונ אז דיא תורה וויל נאר אז די מענשען זאלען לעבען מיט יושר אונ

רחמנות. זיך ליעב האבען אונ טהון אזעלכע מעשים זיי זאלען זיך ניט דארפען שאהמען מיט זיי פאר זייער באשעפער. אט אזא תורה האט שמואל געוויזען זיינע ברידער אונ כדי דער עולם זאל איהם בעסער פערשטעהן פלעגט ער זיינע געדאנקען איינוויקלען אין שאהנע ווארטער, בעווייזען דעם אמת דורך קלוגע משלים. נאך אז ער האט געוואהנט אין שילה. האט ער גע'שמ'ט פון דערוויטענס אונ מען פלעגט דערצאהלען אז נאט האט אלקנה'ן געבענטשט מיט א זוהן, וואס דער רוח הקדש רעדט פון איהם ארויס אונ אז ער האט זיך באזעצט אין רמה איז ביי קיינעם קיין ספק ניט געוועהן אז עס איז אויפגעשטאנען דער צווייטער משה אונ אז עס וועלען זיך שוין צוהייבען בעסערע צייטען. דעריבער איז איהם טאקי געראטהען דאס פאלק בישלעכוויס אבצוגעוואהנען פונ'ם גאטצענדיענסט. שמואל פלעגט ניט ווארטען אויף כבוד. מען זאל צו איהם קומען הארען וואס ער וועט רעדען; ער פלעגט ארומפאהרען אין אלע ערטער וואו ער האט נאר פערשטאנען אז מען קאן פערברייטען גאט'ס תורה, ער איז אויך ניט געוועהן אליין; איהם צו הילף זענען באלד געקומען פיעל פון די לוים וואס האבען זיך פערשפרייט אין לאנד זייט שילה איז חרוב געווארען אונ באלד האט ער ארום זיך געהאט א גאנצע חברה פון יונגע נביאים וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין היילינער ארבייט.

נאך איין זאך האט מיטגעהאלפען דערצו אז שמואל זאל קאנען זיין שליחות אויספיהרען. אין דער גאנצער צייט פון די שופטים איז דער שבט יהודה געוועהן גאר אין גאנצען אבגעטהיילט פון אלע שבטים, ער האט גאר געהאט צו טהון מיט שאף-פאשען אונ האט זיך מיט קיינעם ניט אנגעקעהרט. די יבוסים זענען געשטאנען אין מיטען צווישען די בארג פון אפרים אונ יהודה אונ האבען ניט צוגעלאזט אז דער שבט זאל זיך אריינמישען אין די עסקים פון זיינע ווייטע ברידער; נאר די קלאפ, וואס ער האט עטליכע מאל געהאפט פון די פלשתים, האבען איהם געקאנט ארויסרייסען פון זיין נארע. נאר ווי אזוי דאס איז שוין געשעהן, איינס זעהען מיר, אז אין שמואל'ס צייט איז דער שבט יהודה, איינאיינעם מיט דעם קליינעם שבט שמעון, וואס האט זיך שטאנדיג געהאלטען נעבען איהם, צוזאמענגעבונדען געווארען מיט'ן כלל ישראל. אונ אזוי זענען צו געקומען אסך רעכטע מענשען, וואס די אנדערע האבען געקאנט פון זיי זיך א מוסר ארויסנעהמען, ווייל אלע וואס האבען געהערט צום שבט יהודה זענען געוועהן פראסטע פאסטוכער. זייא האבען ניט געוואוסט פון קיין עבודה זרה, שטאנדיג נאר געוועהן אין פעלד אונ אפילו די וואס האבען געוואהנט אין דער

איינציגע שטאדט חברון האבען זיך ניט געלאזט אראבפיהרען פונ'ם וועג און זענען געבליבען ביי די אלטע מדות און מנהגים.

אודאי האט מען ניט אומזיסט שמואל'ן געריבענט פאר'ן גאנצען עיקר, ווייל חאטשי קיין גבור, וואס זאל זיך קאנען אויסצייכנען אין א מלחמה, איז ער ניט געוועהן, פון דעסטוועגען, אז ער האט זיך אונטערגענומען צו זיין דער פיהרער פונ'ם פאלק איז ער ניט בטל געווארן דעמאלט ווען עס איז אויסגעקומען ענג און אז מען האט זיך בעדארפט שלאגען איז ער אויך קיין שלמזל'ניק ניט געוועהן. זיין נצחון איבער די פלשתים, פונקט ניט ווייט פון דעם ארט, וואו די בני ישראל האבען אמאל פערלארען פיעל חיל און זענען געבליבען אהן לוחות, האט נאר אין גאנצען געשטארקט אלע שבטים און געהיילינט ביי זיי דעם נאהמען פונ'ם גרויסען נביא.

אזוי זענען אוועקגעגאנגען א יאהר צעהן אין פרייד און אין נחת. שמואל האט מיט אלע כחות געארבייט אז דער שלום זאל זיך ווייטער האלטען צווישען אלע שבטים און האט געזעהן אז עס זאל זיין אחדות ביי זיי און קיינער זאל מעהר ניט ווערען קיין גוטער ברודער מיט די נאטצענדיגער און ניט נאשען פון זייערע מנהגים און תורות. דער הויפטפונקט פון שמואל איז געווארען די שטאדט מצפה, וואס האט געהערט צום שבט בנימין. שמואל, וואס איז אליין געוועהן א גרויסער משורר און פון זיין משפחה, פון די קרחים, זענען ארויסגעקומען אסף, ידותון און זיין בעריהמט ענקעל הימן, האט דער ערשטער איינגעפיהרט געזאנג באַ'ם גאטעס דיענסט און דאס איז אויך געוועהן איינס פון די בעסטע מיטעל, וואס האבען בעפעסטיגט דעם גלויבען.

אזא שאהנער גאטעסדיענסט מיט זיסער מוזיק האט א ביסעל אוועקגערוקט אין א זייט די קרבנות און דערצו האבין זיך די כהנים אליין ניט געהאלטען אין דער מעלה ווי אין די פריהריגע צייטען. א חוץ דעם האבען זיך די כהנים אבגעקליבען נאר א בעזונדער שטאדט נ"ב, ניט ווייט פון ירושלים; אהין איז אוועק אחיטוב, איין ענקעל פון עלי הכהן, און האט מיט זיך מיטגענומען אלע כלי קודש, און דארט איז געווארען דער הויפטפלאץ, וואו די כהנים פלעגען האפען דעם בעסטען ביסען פון א פעטען קרבן. שמואל האט אבער ניט געוואלט וויסען פון דעם נייעם ארט און האט זיך מיט גרויס כבוד געפיהרט דאס ראדעל אין זיין ווינקעל ביז עס האט זיך ניט אנגעריקט אויף איהם די עלטער און ער האט שוין געמוזט מאכען פאר שופטים זיינע קינדער. שמואל'ס זיהן זענען אבער ניט געגאנגען אין וועג פון זייער אלטען טאטען, זיי האבען שוין מעהר געקוקט

אויף דער מטבע און דער עולם האט אויף זיי קיין כבוד ניט געקאנט לעגען. קיין אנדערע לייטישע מענשען, וואס די מאכט זאל קאנען איבערזעהען צו זיי. האבען זיך ניט געפונען, און גראד דעמעלט האבען די פלשתים אויך אנגעהויבען קומען צו די כחות. זיי האבען זיך מישב געוועהן אז קריעגען זיך מיט איינענע איז אויך קיין תכלית ניט און אלע פינף מלכים פון פלשתים האבען געמאכט יד אחת און האבען זיך גענומען פארגרעסערן זייער ממשלה. דאס ערשטע כפרה-הינדעל זענען געוועהן די פיניקיער, וואס מען האט ביי זיי צוגענומען די שטאט צידון און זיי אליין האבען זיך געמוזט אבזוכען א נייע פלאץ אויף א פעלזען בא'ם ים, וואס האט געהייסען דערפאר צור. אזוי זענען די פלשתים געווארען בעלי בתים פון גת ביז צידון און האבען שוין געווארפען איין אויג אויפ'ן לאנד פון ישראל, און נאך עטליכע יאהר פון מנוחה האט זיך אנגעהויבען א נייע מלחמה.

דערווייל האבען אויך די עמונים פארגעסען די קלאפ וואס זיי האבען געהאפט פון יפתח הגלעדי און זייער נייער קאניג נחש איז אנגעפאלען אויף די שבטים גד און האלב מנשה, וועלכע האבען זיך ארומגעקוקט אז זיי באלמען שמאל, האבען זייא אוועקגעשיקט שליחים צו שאולן ער זאל זיי העלפען. און דעמעלט האט דער נביא צום ערשטען מאל דערהערט אז דאס פאלק וויל א קאניג. דאס איז אפילו צום אנהייב שמואלן זעהר ניט געפאלען. עפיס איז דא איהם אויסגעקומען ניט גלאט אז פליצום זאל זיך א פאלק, וואס איז געוואהנט זיך פריי צו פיהרען, אונטערווארפען דעם ווילען פון א יחיד; נאר אז ער האט זיך איבערצייגט אז אלע שבטים ווילען אויף זיך ארויפנעהמען דעם עול האט ער פערשטאנען אז דער רצון פונ'ם איבערשטען איז דאביי און האט געזאגט אז מען זאל אויסקלויבען שאולן. א פראסטען מענשען, וואס זיין פאטער קיש איז געוועהן א געוועהנליכער בעל הבית, ניט קיין גרויסער מיוחס, ווייל ער איז ארויסגעקומען פונ'ם קלענסטען שבט בנימין. אז דער גורל איז געפאלען אויף שאולן, האט מען איהם מיט גרויס מיה קוים אבגעזוכט, און אז שמואל האט איהם שוין געזאגט און ער איז דערנאך ארויס קיין גבעה און האט זיך שוין גענומען אברעכענען מיט די שונאים, האבען זיך נאך געפונען פיעל אונצופריעדענע וואס האבען בשום אופן ניט געוואלט גלויבען אז ער וועט פיהרען גוט די מלוכה.

זעהר טרויעריג איז דעמעלט געוועהן די לאגע פון די בני ישראל, ווייל דער יאך פון די פלשתים האט כמעט דעם גרעסטען טהייל פון זיי אין גאנצען

אבגעשוואכט, און א סך האבען גאר ניט געוואלט וויסען פון קריעג און זענען בעסער געבליבען ביי די שונאים, און עס האט שאולן געקאסט גענוג מיה ביז ער האט זיך ענטשלאסען אנצוהייבען א מלחמה, ווייל זיין זאהן יהונתן און זיין קרוב אבנר האבען זיך ארויסגעוויזען פאר גבורים, וואס פארשטעהען ניט מיט קיין סך חיל גובר זיין דעם גרויסען שונא. צום אנהייב איז יהונתן אנגעפאלען אין גבע אויף די פלשתים און אז עס איז איהם געראטהען האבען זיך באלד אנגעהויבען שיטען פון אלע זייטען די שטארקע און בעהארצטע און האבען זיך פערזאמעלט אין גלגל, ווייל אהין האט בעשטעלט שמואל אז דער מלך שאול זאל אויך קומען און אויף איהם ווארטען זיבען טאג און דארט זאל ענטשלאסען ווערין וואס ווייטער צו טהון.

דערווייל האבען די פלשתים אויך ניט געדרימעלט און האבען זיך צוגעצויגען מיט גאר א גרויסע מחנה ביז מכמש. שאול, וואס איז מיט זיין חיל געשטאנען אין גלגל און האט מיט אונגעדולד ארויסגעקוקט שמואל׳ן, איז דערווייל ביי זיך א ביסעל געפאלען געווארען און אז עס איז איהם נמאס געווארען צו ווארטען אויף דעם נביא, האט ער זיך פערלאזט אויף גאט׳ס בעראטה, און זיך ענטשלאסען ווייטער פיהרען די מלחמה. ער האט געבראכט קרבנות, ווי דער מנהג איז געוועהן, עהדער ער האט זיך געזאלט לאזען אין וועג אריין. גאר דא איז אנגעקומען שמואל; ער איז שטארק ברוגז געווארען וואס מען האט אויף איהם ניט געווארט און האט זיך ניט געוואלט מעהר מישען. דאס איז געוועהן פאר שאול׳ן גאר איין אומגערעכטער קלאפ און אז ער האט נאך דערזעהן, ווי די צאהל פון זיינע לייט ווערד פון טאג צו טאג וועניגער, האט ער שוין גאר געוואלט אבלאזען האנד און פיס. גאר יהונתן האט נאך א מאל בעוויזען זיין בריה׳שאפט. צווישען גבע, וואו שאול איז געשטאנען, און מכמש, וואו די פלשתים זענען געוועהן, איז א שעה לאנג; גאר צוקומען איינער צום אנדערן איז גאר שווער געוועהן ווייל הויכע שפיציגע בארג צוטהיילען די צוויי ערטער. איין מאל האט זיך גראד פארגלוסט יהונתן מיט זיין אדיוטאנט מאכען א פרווו און ארויפקלעטערן אויף די בארג. עס איז זיי געראטהען און ווי די פלשתים האבען זייא גאר דערזעהן איז אויף זייא אנגעפאלען א מורא און מיט איין קול: „די יודען קריכען פליצום ארויס פון די הוילע וואנד“, האבען זיי זיך געלאזט לויפען. יהונתן און זיין חברה׳ מאן האבען דערווייל אנגעמאכט א רעש, מען זאל מיינען אז דאס גאנצע חיל איז שוין אויך דא מיט זיי. דערווייל האט מען דערזעהן אין גבע וואס

דארט געהט פאר האט זיך שאול מיט די איינציגע זעכס הונדערט מענשען וואס זענען מיט איהם נאך געבליבען. באלד געלאזט קיין כמש און נאך א גרויס געשלאג זענען די פלשתים געפאלען ווי שטרוי, וויל דער פחד האט זיי גאר אין גאנצען פארדרעהט די קאפ און א חוץ דעם זענען באלד צוגעשטאנען צו שאול'ן די יודען וואס זענען פריהער אנטלאפען צו די פלשתים.

אין דער צייט איז דער מלך פון די עמונים, נחש, אנגעפאלען אויף די איינוואהנער פון יבש גלעד און געוואלט מאכען פון זייא א תל. נאר זיי זענען קיין נאראנים ניט געוועהן: זיי האבען אנגעהויבען רעדען וועגען שלום און דערוויל געשיקט מודיע זיין אין גבע וואס עס געהט פאר. שאול האט פארשטאנען אז דא מוז מען זיך גוט אברעכענען מיט'ן שונא און ער האט אלע בני ישראל פערזאמעלט ארום זיך און שמואל האט זיך צו ליעב אזא גרויסער זאך אויך אויפגעהערט צו קלאגען און עס איז געווארען איין אחדות וואס האט געמוזט פיהרען צו נצחון. מיט גרויס פרייד האט זיך דער עולם אומגעקעהרט קיין גלגל און דארט האט שמואל צום צווייטען מאהל געזאלבט שאול'ן פאר א מלך.

גבע, וואס איז ביז אהער געוועהן נאר א קליין ארט, איז געווארען די הויפטשטאדט. דארט האט זיך שאול איינגעארדענט און געלעבט ווי עס שטעהט אן א קעניג און צווישען איהם און שמואל'ן האט געהערשט א פריינדשאפט און ער פלעגט ניט ארויסגעהן פונ'ם נביא'ס רעד. לויט שמואל'ס ראטה האט שאול באלד אנגעהויבען א נייע מלחמה מיט די עמלקים און האט זיי איינגענומען מיט זייער אלטסטען — אגג. ער האט אבער ניט אין גאנצען געפאלגט דעם נביא, וואס האט געהייסען אז מען זאל פערניכטען דיא עמלקים אינאיינעם מיט זייער פארמאגען, עס זאל פון זייא אפילו קיין זכר ניט בלייבען. ער האט זיך געלאזט פארפיהרען פון רייכקייט און פון כבוד און האט געהייסען אגג'ן פיהרען אין קעטען כדי אלע זאלען זעהען וועמען ער איז ביינגעקומען און דאס פארמעגען האט ער געלאזט פארטהיילען צווישען זיינע קריעגסלייט. שמואל האט געזעהן בנבואה אלדינג וואס שאול האט אנגעארבייט און האט בעקומען א בעפעהל פון גאט ער זאל ארויס מיט'ן הארבען ווארט נעגען מלך און איהם אביסעל אונטערהאקען די פליגעל. און פונקט דעמעלט ווען שאול האט זיך שוין אזויא ווייט פארגעסען אז ער האט זיך אליין געלאזט שטעלען א דענקמאל, איז שמואל פארן גאנצען עולם ארויס מיט א פייעריגע רעדע. אין וועלכע ער האט געשטראפט שאול'ן דערפאר וואס ער איז אראפ

פונ'ם גלייכען וועג און האט ניט געטהון פונקטליך ווי גאט האט געבאטען,
ווייל דו האסט פערוואָרפען די ווערטער פון גאט — וועט דיך גאט פערוואַרפען
דו וועסט מעהר קיין קעניג ניט זיין, און א בעסערן פון דיר וועט ער די
מלוכה איבערגעבען!״ — אזוי האט שמואל געזאָגט און די רעד האבען ווי פיילען
דורכגעלאָכערט דאס הארץ פון שאולן. אומזיסט איז שוין געוועהן זיין בעטען,
אומזיסט האט ער באלד געהייסען טייטען אגגן. עס האט איהם גאר ניט
געהאָלפען: שמואל האט אפילו לפנים זיך ווי געלאָזט איבערבעטען, נאר זיי
האבען זיך באלד צושיידט. שאול איז געבליבען אין גבע און שמואל איז
צוריק אוועק קיין גלגל. און מעהר האבען זיי זיך שוין ניט בעגעגענט.

פון דעמעלט אן האט זיך צו שאולן אריינגעכאפט דיא שרעקליכע מרה
שחורה. וואס ער האט פון איהר אזוי פיעל געליטען ביז דעם טויט. און ער
האט געזוכט זיך צו פערגעסען נאר אין דיא גרויסע מלחמות וואס ער האט
אנגעהויבען מיט אסך קליינע פעלקער ארום און ביי זיך אין לאנד און צו ליעב
דעם האט ער אפילו ניט געלאָזט רוהען די גבעונים, וואס יהושע האט זיי
צוגעזאגט אז מען וועט זיי לאזען פריי זיצען. די מלחמות האט שאול געפיהרט
כדי פון איין זייט צו בעפעסטיגען דעם נאָהמען פון גאט און אויסניקערן דיא
גאָטצענדיענער און פון דער אנדערער זייט צו בעווייזען זיינע גבורות. דאס
פאלק זאל זעהן אז ער איז ווערטה צו זיין א קעניג און פערדיענט די גאלדענע
קרוין, וואס ער האט אנגעטהון אויף זיין קאפ.

שמואל האט דערווייל געזעהן בנבואה אז ער דארף געהן קיין בית לחם
און אז דארט וועט ער געפינען דעם, וואס גאט האט איהם בעשאפען צו ווערען
א מלך. שטיל איז דער נביא אהין געקומען. זיין אויג איז געפאלען אויף א משפחה
פונ'ם שבט יהודה פונ'ם מיטלען גראד. ער האט באלד אויסגעקליבען איינעם
פון ישי'ס אכט זיהן, דעם אכטצעהניאהריגען פאסטוך דוד, און בסוד איהם
געזאלבט ווי א קעניג.

שאול איז דערווייל געוועהן פארטראגען אין זיינע מלחמות און מיט דיא
פלשתים איז איהם טאקי אזוי גרינג ניט אנגעקומען. איין מאל האט זיך געמאכט
נאס די פלשתים האבען ארויסגעשטעלט פון זייער זייט א ריז גלית און האבען
געפאָדערט אז שאול זאל פון זיין זייט אויך ארויסשיקען עפּיס א העלד, זייא
ביידע זאלען זיך שלאגען און וועמ' עס וועט פאלען, דער וועט זיך מוזען אונטער-
געבען. זעהר ביטער איז געוועהן שאולן ווען ער האט דערזעהן אז פון זיין חיל
ריהרט זיך קיינער ניט און אז צווישען זיינע לייט געפינען זיך ניט איינע וואס

זאלען זיך באדעווען אויף די רייכע מתנות וואס ער האט צוגעזאגט און אפילו אויף דער האנד פון דער בת מלכה. פליצום האט שאול דערהערט אז עס האט זיך נאר געמעלדעט א קליינשטאדטילדיג פאסטוכעל און מיט א שטארקען ספק אין הארצען האט ער איהם ערלויבט זיך אקעגען־שטעלען גלית הפלשתי. דאס איז געוועהן דוד. וואס האט מיט איין קליין שטיינדעל געעקט מיט'ן ריז. פערטריבען די שונאים. און זיך באלד א גרויסען נאהמען געקויפט אין פאלק און באם מלך אליין, וואס האט מיט פערגניגען געקוקט מיט וואס פאר א גרויס ליבשאפט איז צו איהם צוגעבונדען געווארען זיין זוהן יהונתן און מיט וואס פאר א מעלות גאט האט געבענשט דעם יונגען העלד. דוד האט זיך אבער דערוויטערט פון כבוד און איז זיך צוריק אוועק אין זיין פאטערס הויז.

ניט לאנג איז ער אבער דארט געבליבען. שאול האט אנגעהויבען יעדען טאג אריינצופאלען אין א גראסערער מרה שחורה און דוד האט ווידער געמוזט ווערען ביי איהם א בן בית און מיט זיין שאהן שפיעלען און זינגען פערלייכטערן דעם קאניג'ס שמערץ. שאול איז שטארק צוגעבונדען געווארען צו דודן; נאר גיך האט זיך די קנאה אריינגעהאפט און צושטערט די גאנצע פריינדשאפט. דוד האט אנגעהויבען זיך לאזען אין אלע מלחמות און אומעדום האט ער בעוויזען זיין גרויס בריה'שאפט און זיך מיט דעם שטארק בעליעבט געמאכט ביים פאלק. איין מאל נאך א גרויסען נצחון, זענען איהם אקעגענגעקומען די פרויען מיט געזאנג און טאנץ און האבען געשריגען: "שאול האט געשלאגען טויזענדער און דוד צעהנער טויזענדער!" דאס האט מען אבגעטראגען אין די אויערן פון שאול און ער איז איהם געווארען א שונא. פריהער איז אפילו די שנאה געוועהן א ביסעל פאר־דעקט און דוד, וואס שאול האט געמוזט בעשטעהן ער זאל חתונה האבען מיט זיין יונגסטער טאכטער מיכל, פלעגט האבען אין קאניגליכען הויף גרויס כבוד, נאר ביסלעכווייז איז די פיינדשאפט ארויס אפען און ער איז געצוואונגען געוועהן צו אנטלויפען, ווייל שאול האט זיך טאקי פשוט גענומען אויף זיין לעבען. באלד האבען זיך ארום דודן צונויפגעזאמעלט אלע, וואס זענען אונצופריעדען געוועהן פון שאולן און בעזאנדערס דריי העלדען, יואב, אבישי און עשהאל, און איינער פון שמואלס תלמידים, גד, און עס איז געווארען א קליינע מחנה, וואס האט זיך פארגענומען זיך אבצורעכנען מיט שאולן. בעזאנדערס נאך דעם וואס ער האט דערהרגעט אלע כהנים און צושטערט זייער שטאדט נ"ב און פון דער גאנצער משפחה פונ'ם כהן גדול עלי איז געבליבען איין אביתר. וואס איז אויך צוגעשטאנען צו דוד'ס לייט.

די שונאים האבען זיך דערווייל ענטשלאסען צו בענוצען זיך מיט דוד'ן און אכיש דער מלך פון גת האט איהם אבגעגעבען די שטאדט צקלג מיט דעם אופן אז ווען די פלשתים וועלין אנפאלען אויף שאול'ן זאל ער זיי געהן צו הילף. די פלשתים האבען טאקי באלד אנגעהויבען א מלחמה און דוד איז געוועהן אין א זעהר טרויעריגער לאגע, ווייל עס איז איהם אויסגעקומען געהן אקעגען זיינע אייגענע ברידער; נאר דאס גליק איז געוועהן וואס די פלשתים אליין האבען צו דוד'ן און זיין חברה קיין גרויס צוטרויען ניט געהאט און דאריבער האט מען זיי ניט מיטגענומען. די מלחמה איז אבער געראטהען די פלשתים. ווייל שאול איז ביי זיך אין גאנצען אראבגעפאלען, קיין רעכטע עצה האט ער זיך אליין ניט געקאנט געבען. וועמען צו פרעגען האט ער אויך ניט געהאט און זיין פריהריגער פעסטער ווילען איז אזוי שוואך געווארען אז ער האט געזוכט חכמות ביי כשוף-מאכערינס און האט פערלארען זיין לעצט ביסעל מוטה. אויף די בערג גלבוע איז געפאלען יהונתן און זיינע ברידער אבינדב און מלכי שוע און טאקי דארט אויפן ארט האט זיך שאול דאס לעבען גענומען. די שונאים האבען שאול'ס קאפ אריינגעשטעלט צו זיך אין טעמפעל און זיין קערפער מיט די קינדער'ס ארוים געהאנגען אויף די מויערן פון בית שן און מיט גרויסער מיה האבען זיי די איינוואהנער פון יבש גלעד געבראכט צו קבורה. אז די וויסטע בשורה איז אנגעקומען קיין גבע איז אויף אלע געפאלען א פחד, מען האט זיך געלאזט לויפען און אין איילעניש איז יהונתן'ס פינפיאהריג קינד מפיבשת אראבגעפאלען און איז געבליבען א קרומער. אזוי טרויעריג איז געוועהן דער סוף פונ'ם ערשטען קאניג, וואס דאס פאלק האט אויף איהם זיין גאנצע האפנונג ארויפגעלעגט.

דריטעס קאפיטעל.

דוד המלך.

(1015—1055 ביז קריסטוס געבורט, 1087—1127 פאר'ן חורבן בית שני)

ניט פרעהליכער איז אויך געוועהן דוד'ס לעבען. פון איין זייט האבען זיינע אייגענע ברידער געקוקט קרום דארויף וואס ער האט געמאכט יד אחת מיט די פלשתים און פון דער אנדערער זייט האט זיך ארויסגעוויזען אז אויף די נייע גוטע פריינד האט ער זיך אויך ניט געקאנט פערלאזען. אין דער צייט וואס דוד מיט זיין חיל זענען געוועהן אין דער מחנה פון די פלשתים פערטיג צו געהן מיט זיי אינאיינעם אין מלחמה און ביז דער ישוב איז געבליבען מען זאל זיי היטען זיצען אין דער היים, האבען דערווייל די עמלקים פארברענט די שטאדט צקלג. דאס איז געוועהן פאר דוד'ן א גרויסער קלאפ. נאר ער האט זיך באלד גענומען אברעכענען מיט די שונאים און האט זיי טאקי גוט צושלאגען. ווי ער האט געהאלטען אין בויען נאך א מאל די צושטארטע שטאדט צקלג איז אנגעקומען דיא ידיעה פון שאול'ס טויט און זיינע קינדער. דער טויט מאכט שלום צווישען די גראסטע שונאים און אויך דוד האט פארגעסען אלע צרות וואס ער האט איבערגעליטען דורך שאול'ן און מיט הייסע טרערען און פייערינע טרויער-ליעדער האט ער בעוויינט דעם ביטערן סוף פון'ם ערשטען יודישען קאניג. באלד נאך דעם איז ער אריבער קיין חברון און דארט האבען איהם די עלטסטע אנגענומען פאר'ן מלך פון יהודה. אבישן האט עס ניט געהארט, ווייל ער האט נאך אלץ גערעכענט דוד'ן פאר א גוטען פריינד, און עס איז טאקי דוד'ן שווער געוועהן אין גאנצען זיך אב-רייסען פון די פלשתים און דאריבער פלעגט ער זיך בעגנינגען דערמיט וואס ער האט געקאנט אנפאלען אויף די קליינע פעלקער פון דער מדבר ארום און זיך בענוצען מיט זייער רויב און דערצו פלעגט איהם העלפען יואב, א גבור וואס וואלט אים שטאנד געוועהן צו מאכען איין עק מיט די פלשתים. ווען דוד'ס האנד וואלטען ניט געוועהן געבונדען.

נאר וואס עס איז שווער געוועהן דוד'ן אויסצופיהרען איז געראטהען

אַבְנֵר'ן , וָואס אִיז בַּאלְד נָאךְ דֶער גְרוֹיסֶער מַפָּלָה אִין גִלְבֹּעַ אַוֶועק מִיט אַ טְהֵייל אִיבֶּערְגֶעבְּלִיבֶּענֶע פְרֵיינְדֶע פוּן שָׁאוּל'ן קַיין מַחֲנַיִם אוּנ דָארְטֶען עֶרְקְלֶערְט דֶעם אֵיינְצִיגֶען זוּהן שָׁאוּל'ס , אִישׁ־בּשֶׁת , פַאר קֶענִיג . בַּאלְד הָאט עֶר צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען אַ גְרוֹיסֶע מַחֲנֶה אוּנ אָנְגֶעהוֹיבֶּען מִיט דִי פְּלִשְׁתִּים אַ קְרִיעג וָואס הָאט גֶעדוֹיעֶרְט פִינְף יָאהר אוּנ גֶעפִירְט דֶערְצוּ אַז דִי עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים זֶענֶען גֶעבְּלִיבֶּען אוּנְטֶער דֶער הֶערְשַׁאפְט פוּן שָׁאוּל'ס יוֹרֵשׁ אוּנ יְהוּדָה אִיז גֶעוָוארֶען אַ בֶּעזוּנְדֶער מְלוּכָה . דָאס אִיז אוֹיךְ נִיט גוּט גֶעוֶועהן , וַוייל הָאטְשֶׁע אַבְנֵר הָאט גֶעמַאכְט אַ תֵּל פוּן דִי פְּלִשְׁתִּים , אִיז דֶערְוַוייל גֶעוָוארֶען אַ שִׂנְאָה צְוִוישֶׁען בֵּית שָׁאוּל אוּנ בֵּית דָוִד אוּנ עֶס אִיז אַרוֹיס אַ אֶפֶענְטְלִיכֶע קְרִיעג וָואס הָאט זִיךְ גֶעצוֹיגֶען צְוֵוייא יָאהר . וֶוער וֵוייסְט מִיט וָואס אַזַא מִלְחָמָה צְוִוישֶׁען אֵייגֶענֶע בְּרִידֶער וָואלְט זִיךְ גֶעוֶועהן אוֹיסְגֶעלָאזְט וֶוען אַבְנֵר עֶנְטְשְׁלִיסְט זִיךְ נִיט אִיבֶּערְצוּגֶעהן אוֹיף דָוִד'ס זַייט . גֶענוּמֶען הָאט זִיךְ עֶס דֶערְפוּן וָואס אַבְנֵר הָאט גֶעוָוארְפֶען אֵיין אוֹיג אוֹיף שָׁאוּל'ס קֶעפְּס־ווייב רִצְפָּה . אִישׁ־בּשֶׁת אִיז דֶערְפוּן גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אוּנ הָאט נִיט גֶעוָואלְט לֵיידֶען , וַוייל עֶר הָאט מוֹרָא גֶעהַאט אַז אַבְנֵר זָאל דוּרךְ דֶעם נִיט וֶועלֶען אִין גַאנְצֶען דִי מְלוּכָה אַרֵיינְהַאפֶּען אִין דִי הֶאנְד אַרֵיין . דָאס הָאט אַבְנֵר'ן שְׁטַארְק פֶערְדְרָאסֶען אוּנ עֶר הָאט בְּסוֹד גֶעשִׁיקְט שְׁלִיחִים צוּ דָוִד'ן אוּנ אִיהם גֶעלָאזְט זָאגֶען אַז עֶר ווִיל אִיהם הֶעלְפֶען צוּ וֶוערֶען מֶלֶךְ אִיבֶּער דֶעם גַאנְצֶען פָאלְק . דָוִד . פַארְשְׁטֶעהט זִיךְ , הָאט זִיךְ בַּאלְד אָנְגֶעהַאפְּט אוּנ קוֹדֶם כֹּל הָאט עֶר גֶעפָאדֶערְט פוּן אִיהם אַז עֶר זָאל זֶעהֶען אִיהם אוּמְקֶעהְרֶען זַיין גֶעלִיעבְּט ווייב מִיכַל וָואס הָאט בַּיי שָׁאוּל'ס לֶעבֶּען , גֶענוּמְט פוּן אִיהם אָפְּשֵׁיידֶען אוּנ חֲתוּנָה הָאבֶּען מִיט אֵיינֶעם פוּנ'ם שֵׁבֶט בִּנְיָמִין , פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ . אַבְנֵר הָאט אַזוֹי גֶעדְרֶעהט אַז אִישׁ בֹּשֶׁת אִיז אַלֵיין בֶּעשְׁטַאנֶען דַארוֹיף אַז מֶען זָאל מִיכַל'ן צוּרִיק בְּרֶענְגֶען צוּ דָוִד'ן . דֶערְוַוייל הָאט שׁוֹין אַבְנֵר גֶעקֶאנְט מֶעהר אֶפֶענְטְלִיךְ אוּנְטֶערְהַאנְדְלֶען מִיט דָוִד'ן אוּנ עֶר אִיז שׁוֹין גֶעשְׁטַאנֶען נָאהֶענְט צוּם צִיעל , נָאר יוֹאָב הָאט גֶעזֶעהֶען אַז עֶס אִיז פַאר אִיהם קַיין תַּכְלִית נִיט , אַבְנֵר זָאל זִיךְ אַרוֹיפְהַאפֶּען אוֹיפְ'ן בַּאנְקֶעל . אוּנ הָאט אַזוֹי גֶעמַאכְט אַז פְּלוּצִים אִיז מֶען אָנְגֶעפַאלֶען אוֹיף אַבְנֵר'ן בַּיים טוֹיעֶר פוּן חֶבְרוֹן אוּנ מֶען הָאט אִיהם דֶערְהַרְגֶעט .

אַבְנֵר'ס אוּמְצֵייטִיגֶער טוֹיט הָאט פִיעל שְׁמֶערְצֶען גֶעבְּרַאכְט דָוִד'ן וָואס הָאט אִיהם בֶּעקְלָאגְט אוּנ גֶעלָאזְט בֶּעגְרָאבֶּען מִיטְ'ן גְרֶעסְטֶען כָּבוֹד . וָואס עֶס קוּמְט אָפְּצוּגֶעבֶּען אַ הֶעלְד , נָאר נָאךְ מֶעהר שְׁרֶעק הָאט עֶר גֶעבְּרַאכְט אוֹיף אִישׁ־בּשֶׁת , וָואס אִיז גֶעבְּלִיבֶּען ווִי אָהן אַ הַאנְד אוּנ הָאט נִיט גֶעוואוּסְט

וואס אבנר האט די לעצטע צייט אבגעטהון אונ מיט וואס פאר אינווייניגסטע שונאים ער איז שוין געוועהן ארומגערינגעלט. דערפאר האט זיך אויך איש־בשת ניט אבגעהיט אונ באלד נאך דעם זעגען אויף איהם אנגעפאלען צוויי רוצחים אונ האבען איהם געטוידט. די מארדער האבען געמיינט אז דוד וועט זיי זייך בעלוינען ווען זיי וועלען איהם ברענגען די בשורה פון איש־בשת'ס טויט, נאר זיי האבען א גרויסען טעות געהאט אונ האבען טאקע באלד מיט'ן לעבען בעצאהלט פאר דער רציחה. אזוי איז דוד געווארען מלך איבער אלע שבטים אונ דערצו האט ער נאך געהאט א שטארקע שטיצע פון די כהנים אונ נביאים, ווייל אויסער אביתר אונ גד איז ביי איהם אין הויף דערמעלט געוועהן נתן הנביא. אונ אלע האבען זיך בעמיהט צו בעפעסטיגען די ליעבע פונ'ם פאלק צום נייעם קאניג.

דוד'ס ערשטער געדאנק איז מן הסתם געוועהן זיך צו בעפרייען פון די פלשתים'ס אלטער פריינדשאפט. ער האט אבער פארשטאנען אז דערצו מוז מען האבען אנדערע כחות אונ האט זיך דאריבער ענטשלאסען מעהר זיך בעפעסטיגען דערוויל אויפ'ן פלאץ. דאס ערשטע האט זיך איהם געווארפען אין אויג דער בארג ציון, וואס איז געוועהן אין די האנד פון די יבוסים. דוד האט לכתחלה געוואלט געהן מיט גוטען. נאר אז די יבוסים האבען זיך איינגעשפארט, האט יואב געמוזט בעווייזען זיין גבורה־שאפט אונ אז זיי האבען געזעהן אז ער רעכענט זיך מיט זיי גוט אב אונ זיי וועלען גאר ניט מאכען, האבען זיי זיך געמוזט אויסגלייכען. אבגעטרעטען ציון אונ אליין זיך בעזעצען אויפ'ן בארג מוריה.

אז דוד האט זיך בעפעסטיגט אין ציון איז ער באלד אהין אריבער פון חברון, אונ די שטאדט וואס מען האט צום אנהייב גערופען „עיר דוד", האט בעקומען א נייעם נאמען „ירושלים". פריהער האט זיך דארט בעזעצט דאס חיל פון דוד'ן אונ דערפאר האט דאס ארט געהייסען אויך „בית הגבורים", אונ דערנאך האט זיך די שטאט אלע מאל פארגרעסערט אונ איז פון דעמעלט אן געבליבען די הייליגסטע פאר אלע ביז צום היינטיגען טאג. שכם וואלט אפילו געוועהן בעסער פאר דוד'ן, ווייל די ערד איז דארט געוועהן פרוכטבארער, נאר דוד האט פערשטאנען אז עס איז גלייכער זיך האלטען פון דער ווייטענס פון די בני בנימין וואס האבען ניט אזוי אנגעקוועלט דערפון וואס די מלוכה איז איבערגעגאנגען פון זיי צו איינעם פונ'ם שבט יהודה. אויסער דעם האט ער אויסגעקליבען ירושלים דערפאר

ווייל דארט איז געוועהן א מיטעלפונקט און ער איז געוועהן גלייך נאהענט צו אלע שבטים.

די פלשתים האבען זיך געשטויסען אז ניט היינט־מארגען וועט דוד ארויסשפרינגען געגען זיי, האבען זיי פריהער דערהאפט און האבען אנגעהויבען געהן קיין ירושלים. אז דוד האט דאס דערהערט איז ער אריבער מיט זיין חיל קיין עדולם. די פלשתים האבען גערעכענט אז דוד אנטלויפט, האבען זיי זיך נאך מיט מעהר השק צוגערוקט און האבען פארנומען בית לחם. דוד האט אבער געהאט איין אנדער מיין: ער האט געזוכט צו געווינען צייט און פון אלע שבטים זאלען צו איהם צושטעהן די וואס פארשטעהען מיט קראפט צו בעשיצען זייער לאנד. ער האט אויך קיין טעות ניט געהאט. ווייל באלד האט ער געזעהען ארום זיך פערזאמעלט די גרעסטע גבורים. דוד האט זיי געוואלט פריווען. האט ער געזאגט אויף איין הלצה אז ער וואלט מיט פערגעניגען געטרונקען וואסער פון בית לחם, וואו דער שונא איז געשטאנען, און טאקע באלד האבען זיך געפונען דריי העלדען, ישבעם אלעזר און שמה, וואס האבען זיך דורכגעשלאגען דורכ'ן פיינד און געבראכט וואסער. דוד האט, פארשטעהט זיך ניט געוואלט טרינקען דאס וואסער וואס איז געבראכט געווארען מיט אזא מסירת נפש, און האט מיט פרייד ערקלעהרט וואס זיין כונה איז געוועהן. דוד האט אויך שוין קיין לאנגע שיהות ניט געמאכט און האט ניט נאר פארטריבען די פלשתים פון זיין לאנד, נאר ער האט זיך נאך אריינגעהאפט צו זיי און צוגענומען ביי זיי זייער הויפטשטאדט גת.

דער נצחון איבער די פלשתים האט דודין און זיין פאלק געמאכט א גרויסען נאהמען אין אלע לאנדער ארום, און חירם, דער מלך פון צור, האט באלד געשיקט צו איהם שליחים צו שליסען מיט איהם פריינדשאפט, כדי די סוחרים פון צור זאלען קאנען פריי דורכפאהרען דורכ'ן לאנד פון די בני ישראל און דער מסחר זאל אין ביידע לאנדער פערשטארקט ווערען. חירם האט איהם אויך געשיקט א מתנה – טהייער צעדער־האלץ, און געלאזט קומען די בעסטע בעלי מלאכות זיי זאלען דודין אויסבויען א פאלאץ. דוד האט זיך בענוצט דערמיט און ירושלים האט אנגעהויבען צו גלאנצען מיט די שאנסטע געביידען. נאר פאר אלע זאכען האט דוד געטראכט צו בעפעסטיגען די אמונה און האט א נדר געטהון אז ער וועט זיך ניט אריינציהען אין זיין נייע הויז ביז ער וועט ניט איבער פיהרען קיין ירושלים דעם ארון אלהים מיט די

לוחות וואס האט זיך געפונען, זייט „שילה" איז צושטערט געווארען אין קרית יערים. ער האט אויך גיט גערוהט ביז ער האט זיין היילינגען געבאנק אויסגעפיהרט: עס האט זיך אפילו געמאכט איין עכוב אויף עטליכע חדשים, ווייל ווען מען האט שוין געפיהרט דעם ארון אויף א וואגען אונ צוויי לוים האבען איהם באלייט האט איינעם פון זיי איין אומגליק געטראפען, נאר שפעטער האט מען דעם ארון מיט גרויס פאראד אריינגעבראכט קיין ירושלים אונ דוד איז אזוי געוועהן בערוישט דערפון אז ער האט פארגעסען זיין שטאנד ער האט אפענטליך געשפרונגען אונ געטאנצט אין נאם פאר שמחה אונ דאס איז שטארק ניט געפאלען זיין ווייב מיכל, וואס האט זיך ניט געקאנט איינהאלטען אונ א ביסעל דערפון חוזק געמאכט. דוד האט אויך געזארגט אז ירושלים זאל האבען א כהן אונ האט אויסגעקליבען זיין פריינד אביתר, וואס איז איהם געשטאנען אין אלע נויטהען; נאר אזוי ווי אין גבעון איז געוועהן נאך פון פריהער א כהן צדוק. וואס שאול האט איהם נאך געשטעלט, האט דוד געמאכט עס זאלען זיין צוויי כהנים, צדוק אין גבעון אונ אביתר אין ירושלים. דערצו האט אויך דוד איינגעפיהרט א שאנעס גאטעס־דיענסט מיט געזאנג אונ שפיעל, ווי עס איז אנגעשטאנען דעם וואס מען האט גערופען „נעים זמירות ישראל".

דוד האט זיך אבער אויך געהאלטען אין דעם כלל: אז וואס צו גאט — איז צו גאט אונ וואס צו לייט — איז צו לייט, קוים האט ער פארזארגט די אמונה, האט ער זיך גענומען צו פארבעסערן דאס איגווענינסטע לעבען פונ'ם פאלק. עס איז איהם געראטהען וואס ער האט בעקומען פאר א יועץ אחיתופל הגלוני וואס פלעגט כמעט קיין מאל קיין טעות ניט האבען אונ ביז ער איז שפעטער ניט געווארען דוד'ן א שונא האט ער איהם געגעבען די בעסטע עצות. צום ערשטען האט ער געמאכט אז אלע שבטים זאלען האבען א גלייכען חלק אין בעשיצען פונ'ם לאנד אונ האט איינגעפיהרט אז פון צוואנציג יאהר אן זאלען א געוויסע צאהל פון די מאנער דיענען אין חיל. דערנאך האט ער גוט אכטונג געגעבען אז יושר אונ ארדנונג זאלען הערשען אין לאנד. ער פלעגט זיך אליין אבגעבען מיט אויסגלייכען צדדים, מאכען שלום, אונ מיט דעם איז ער נאך מעהר בעליעבט געווארען ביי אלע. פון זיינע פריהערדיגע לייט איז יואב געבליעבען דער עלטסטער איבער'ן גאנצען חיל אונ בניהו בן יהוידע איז געוועהן דער הויפטמאן פון די פרעמדע

קריענס-לייט, כְּרֵתִי און פְּלֵתִי, וואס דוד האט געהאלטען פאר בעזונדערע שוֹמרים פונ'ם הויף.

דערווייל האט זיך געמאכט א שטארקער נסיון פאר דודן. עס איז גראד דריי יאהר דורכאיינאנד געוואָרען א הונגער און דער כהן אֶבְיָתָר האט געזאָגט אז דאס איז א שטראף דערפאר וואס שאול האט ניט געהאלטען די שבועה געגען די גִבְעוֹנִים. דוד האט געשיקט פרעגען די עטליכע גבעונים, וואס זיינען נאך געבליבען וואס זיי ווילען און זיי האבען זיך איינגעשפארט אז זיי וועלען ניט מוחל זיין ביז מען וועט ניט דערהרגענען שאול'ס קינדער. דוד'ן איז שטארק שלעכט געוואָרען, ווייל ער האט מורא געהאט מען זאל איהם ניט חושד זיין אז ער וויל אליין עס זאל פון שאול'ס משפחה קיין זכר ניט בלייבען. פון דעסטוועגען האט ער געמוזט צוליעב טהון די גבעונים. וואס האבען באלד אָבגעזוכט און אויפגעהאנגען אין גִבְעַת שאול צוויי זיהן רִצְפָּה'ס און פינף שאול'ס איינִיקלעך, קינדער פון זיין טאכטער מֵרַב. נאר יְהוֹנָתָן'ס זוהן, מְפִיבשֶׁת האט ער קוים אָבגעראטעוועט און גענומען צו זיך אין הויף אריין, ווייל ער האט געדענקט די שבועה וואס ער האט געשוואוירען זיין יוגענד-פריינד אז עביג וועט ער טריי זיין זיינע קינדער. און חאטשי ער האט בעהאנדעלט מפיבשת'ן ווי זיין אייגען קינד, איז פארט געבליבען ביי די בני בנימין א שנאה אין הארצען. זיי האבען זיך געטראכט אז דוד האט געלאזט מפיבשת'ן לעבען ווייל ער איז א קאליקע און טויג ניט צו דער מלוכה, און טאקע דערפאר. אז די הצלחה האט זיך שפעטער אָבגעטהון פון דוד'ן, האט ער פון זיי בעקומען דעם ערשטען שטיין.

צוואנציג יאהר האט ער געקעניגט מיט גליק און נחת און אלע מלחמות וואס ער האט אין דער צייט געפיהרט האבען נאך מעהר פארגרעסערט זיין כבוד און געווארפען זיין פחד אויף אלע שכנים פון ווייט און פון נאהענט. ער האט זיך נוקם געווען אין די מואבים פאר איין אום-כבוד וואס זיי האבען בעוויזען זיינע שליחים און אויך א תל געמאכט פון די עמונים, וואס האבען זיך גענומען צו הילף די ארמים און האבען דאך געמוזט איינבייגען דעם קאפ. איבערלאזען דודן די אלטע שטאדט דמשק און איהם נאך צאהלען מס. דאס לאנד, וואס האט צום אנהויב פון דוד'ס מלוכה זיך געגרעניצט נאר צווישען דן און באר שבע, האט מיט א מאל צוריק די גרעניצען פון נחל מצרים און עזה ביז דעם טייך פרת. נאר די גאנצע גדולה האט דוד'ן ניט פארדרעהט דעם קאפ מיט גאוה, ער האט זיך

ניט געוואלט שטעלען ווי שאול א דענקמאל ביים לעבען, ווייל צוויי גרויסע געדאנקען האבען געהערשט ביי איהם אונ ביי אלע זיינע העלדען: אז ערשטענס, איז אלדינג געווענדט אין דעם אייבערשטען, וואס אין זיין האנד איז פונקט דער נצחון ווי די מפלה, אונ אז, צווייטענס, קאן געראטהען נאר די מלחמה וואס ווערד אנגעהויבען פאר זיין הייליגען נאהמען. אונ טאקע דערפאר האט ביי זיי גאט געהייסען „צבאות”, דאס הייסט — דער האר פון אלע חילות.

ניט אייביג דויערט אבער דאס מענשליכע גליק אונ נאך גאר ליכטיגע טאג קומען אפט זעהר פינסטערע נאכט. דאס איז אויך געשעהען מיט דוד'ן. ווען יואב מיט'ן חיל האבען בעלאגערט די הויפטשטאדט פון די עמונים, האט דוד איין מאהל אין ירושלים דערזעהען פון ווייטענס שפאצירען די שאהנע בת שבע, א ווייב פון אוריה החתי, איינעם פון זיינע געטרייעסטע העלדען, זי איז איהם שטארק געפאלען. האט ער זי געלאזט בעטען צו זיך אונ זי איז ביי איהם געווארען גאר היימיש. אין א קורצער צייט האט דוד בעמערקט אז ביי בת-שבע'ן הייבען זיך אן ארויס צווייזען צייכענס פון זייער בעקאנטשאפט. האט ער זיך ענטשלאסען צו מאכען איין אויסרעד אונ לאזען קומען דעם מאן פונ'ם לאגער, כדי ער זאל דערמיט פארדעקען די שאנדע. אוריה האט זיך אבער געיאגט צוריק אין לאגער אריין אונ אז דוד האט געזעהן אז ער וועט מיט איהם גאר ניט מאכען, האט ער געגעבען א ווינק יואב'ן מען זאל אוריה'ן שטעלען אויפ'ן ערשטען פייער. עס האט גאר ניט געדויערט — איז בת שבע געבליבען איין אלמנה. נאר זי האט זיך באלד געטרייסט אונ גאר גיך איז זי אריבער אין קעניגליכען פאלאץ אונ האט געבארען א קינד, וואס האט ניט לאנג געלעבט.

אזא עולה פון דעם וואס מען האט איהם ביז אהער מיט רעכט גערעכענט פאר'ן בע. צער פון ישר אונ אמת — האט זיך געמוזט ווארפען אין אויג די עטליכע געצעהלטע גרויסע מאנער וואס זענען קיינעם ניט נושא פנים אונ זאגען יעדען פריי ארויס זייערע געדאנקען. דערפאר זעהען מיר ווי טאקי באלד איז אויסגעוואקסען ביי דוד'ן נתן הנביא אונ האט איהם דערצעהלט א משל פון א רייכען, וואס גאט האט איהם געבענשט מיט גרויסע רייכע טשערעדעס אונ וואס האט זיך ניט געשאהמט צו־צונעהמען ביי א ארעמען פאסטוך זיין איינציג קליין שאפעלע. מיט כעס האט דוד בארויף געאנטפערט אז אזא גזלן פארדיענט די גראסטע שטראף. „דאס ביסט דו טאקי אליין!” האט איהם דער נביא געזאגט קורץ אונ שארף אונ דוד האט ערשט

פֶען שְׁטַאנֶען ווִי טִיעף עֶר אִיז גֶעפַאלֶען אונ מִיט אַ שְׁטַארְקֶער חֲרָטָה, וָואס קָאן נָאר גֶעבָּארֶען ווֶערִין אִינ'ם הַארְצֶען פוּן אַיין אֱמֶת'ן בַּעַל תְּשׁוּבָה, הָאט עֶר מוֹדֶה גֶעוֶועהן אַז עֶר הָאט גֶעזִינְדִיגְט.

גָאט אִיז אָבֶער גִיכֶער אַ מוֹחֵל וְסוֹלֵחַ ווִי מֶענְשֶׁען אוּנ חָאטְשִׁי דָוִד הָאט זִיךְ גֶענוּמֶען אוֹיסבֶּעסֶערן זַיין פֶּעהלֶער אַקֶעגֶען בַּת־שֶׁבַע דֶערמִיט וָואס עֶר הָאט זִי גֶעמַאכְט פַאר דֶער עֶרְשְׁטֶער קָאנִיגִין אוּנ אִיהר צוּגֶעזָאגְט אַז זַייעֶר נֵייגֶעבָּארֶענֶער זוּהְן שְׁלֹמֹה זָאל בְּלַייבֶּען דֶער יוֹרֵשׁ פוּן דֶער מְלוּכָה, הָאט אִיהם פָאָרְט דִי מַעֲשֶׂה גֶעמַאכְט פַאר אַ שׂוֹנֵא זַיין בֶּעסְטֶען יוֹעֵץ אֲחִיתֹפֶל וָואס אִיז גֶעוֶועהן בַּת־שֶׁבַע'ס זֵיידֶע אוּנ הָאט נִיט גֶעקֶאנְט מוֹחֵל זַיין דֶעם קָאנִיג וָואס עֶר הָאט זִי אַרָאבְּגֶעפִיהְרְט פוּנ'ם גְלַייכֶען וֶועג. דֶערצוּ הָאט זִיךְ נָאךְ אִין דֶער צַייט גֶעמַאכְט אַ נַיי אוּמְגְלִיק. אַ מְ נ וֹ ן, דָוִד'ס אֶלְטְסְטֶער זוּהְן, הָאט פַארנַארְט צוּ זִיךְ זַיין שְׁטִיפְשְׁוֶועסְטֶער תָּ מָ ר אוּנ זִי גֶעשֶׁאנְדֶעט אוּנ דֶערנָאךְ אַרוֹיסגֶעוָוארְפֶען. מִיט בִּיטֶערֶע טְרֶערֶען אִיז זִי גֶעקוּמֶען זִיךְ קְלָאגֶען צוּ אִיהר בְּרוּדֶער אַ בְ שָׁ ל וֹ ם אוּנ עֶר הָאט אִיהר גֶעהֵייסֶען מַאכֶען אַ שְׁווַייג אוּנ זִי פֶערְזִיכֶערְט אַז עֶר וֶועט זִיךְ שׁוֹין אָבְּרֶעכֶענֶען מִיט אַמְנוֹנ'ן. אַבְשָׁלוֹם, וָואס הָאט, ווִי עֶס שַׁיינְט, גֶעמַאכְט יַד אַחַת מִיט אֲחִיתֹפֶל'ן, הָאט זִיךְ נָאר נִיט ווִיסֶענְדִיג גֶעמַאכְט אוּנ אַ צַייט שְׁפֶּעטֶער הָאט עֶר גֶעלָאזְט בֶּעטֶען אַמְנוֹנ'ן מִיט נָאךְ גֶעסְט מֶען זָאל אַרוֹיספָאהְרֶען זֶעהְן ווִי מֶען שֶׁערְט דִי שָׁאף אוּנ דָארְט הָאט מֶען אִיהם דֶערהַרְגֶעט. אַבְשָׁלוֹם אִיז בַּאלְד עַנְטְלָאפֶען צוּ זַיין מוּטֶער'ס פָאטֶער תַּ לְ מַ י דֶעם מֶלֶךְ פוּן גְ שׁ וּ ר אוּנ דָוִד הָאט אֲפִילוּ גֶעוָואלְט שִׁיקֶען אַהִין חַיִל אוּנ אִיהם פוּן דָארְט בְּרֶענְגֶען, נָאר יוֹאָב אוּנ אֲחִיתֹפֶל הָאבֶען אִיהם אָבְּגֶעהַאלְטֶען דֶער־פוּן ווַייל אִין הוֹיף אִיז שׁוֹין גֶעוֶועהן אַ אִינְטְרִיגֶע אוּנ אַ סַךְ הָאט גֶעטוֹיגְט אַז נִיט שְׁלֹמֹה נָאר אַבְשָׁלוֹם זָאל אַרוֹיף אוֹיפ'ן בָּאנְקֶעל. אוּנ כְּדֵי נָאךְ מֶעהְר בֶּערוּהִיגֶען דָוִד'ן, הָאט יוֹאָב אָנְגֶעשְׁטֶעלְט אַ קְלוּגֶע פְרוֹיא פוּן תְּקוֹעַ זִי זָאל זִיךְ קוּמֶען קְלָאגֶען פַאר'ן קָאנִיג אוֹיף אִיהר מִשְׁפָּחָה, וָואס ווִיל אוּמְבְּרֶענְגֶען אִיהר יוּנְגְסְטֶען זוּהְן דֶערפַאר וָואס עֶר הָאט גֶעטֵייט זַיין אֶלְטֶערן בְּרוּדֶער אוּנ זִי קָאן אַזוֹי פֶערְלִירֶען בֵּיידֶע קִינְדֶער. דָוִד הָאט זִיךְ בַּאלְד גֶעשְׁטוֹיסֶען וֶועמֶעס אַרְבֵּייט דָאס אִיז אוּנ הָאט גֶעזָאגְט יוֹאָבְ'ן אַז אַבְשָׁלוֹם מֶעג צוּרִיקקוּמֶען נָאר אִיהם זָאל עֶר זִיךְ פַאר דִי אוֹיגֶען נִיט ווַייזֶען. עֶרְשְׁט זִיבֶּען יָאהְר נָאךְ אַמְנוֹנ'ס טוֹיט הָאט זִיךְ דָוִד אִיבֶּערְגֶעבֶּעטֶען מִיט אַבְשָׁלוֹם'ן.

דָאס אִיבֶּערְבֶּעטֶען הָאט אָבֶער נִיט גֶעקֶאנְט פִיהְרֶען צוּ קַיין אֱמֶת'ן שָׁלוֹם. דִי פוּנְקֶען פוּן אִינְטְרִיגֶע הָאבֶען שׁוֹין גֶעגְלִיהְט פוּן פְרִיהֶער אוּנ דָוִד'ס אִינְוֶוענִיגְסְטֶע שׂוֹנְאִים הָאבֶען פֶערְשְׁטַאנֶען ווִיא אַזוֹי צוּ דְרֶעהֶען מִיט אַבְשָׁלוֹם'ן. עֶר זָאל נָאר

מעהר אנגיסען בוימעל אויפן פייער. דערווייל האט זיך געמאכט, וואס דוד האט זיך געמוזט מכין זיין צו א גרויסע מלחמה, צו וועלכער עס איז איהם אויך געקומען העלפען אתי פון גת מיט זיין חיל. דוד האט בעדארפט וויסען אויף ווי פיעל מענשען ער קאן רעכנען פון זיין זייט, האט ער געגעבען א בעפעהל מען זאל איבער־צאהלען אלע צוואנציגיאהריגע. פליצום איז ארויס א מגפה. מענשען האבען אנגעהויבען פאלען ווי שטרוי און דער עולם האט עס אנגעהאנגען אין דעם צאהלען. דער נביא גד האט באלד געגעבען איין עצה מען זאל שטעלען א מזבח אויפ'ן בארג מוריה, וואו די מגפה האט קיין שליטה ניט געהאט, און דארט מקריב זיין קרבנות. דוד האט זיך אויסגעגלייכט מיט די יבוסים און מען האט איהם אבגעטרעטען א פלאץ, דארט האט מען געטהון אלדינג וואס דער נביא האט געהייסען און די מגפה האט אויפגעהערט. אין הארץ פונ'ם פאלק האט אבער ניט אויפגעהערט צו זידען אויף דוד'ן, ווייל די שונאים האבען זיך בענוצט דערמיט און איינגערעדט דעם געמיינעם עולם אז דאס גאנצע אומגליק האט זיך נאר גענומען פונ'ם מלך'ס בעפעהל. אזוי איז ארויס א שטארקע אונצופרידענהייט און אבשלום האט פערשטאנען אז ער מאג שוין ארויסשפרינגען. באלד איז ער אריבער קיין חברון, וואו עס איז שוין געוועהן אבגערעדט מיט אלע אונצו־פריעדענע, דארט האט איהם אויך געשטיצט זיין פעטער עמשא, וואס האט געוואלט ארויף אויף יואב'ס שטעלע. און אהין פלעגט אויך בסתר קומען אחיתפל. און פון דארט איז ארויס דער קלאנג אז אבשלום איז קעניג געווארען. פון פיעל שטאדט איז מען געקומען בעגריסען דעם נייעם קעניג און אפילו די שטאלצע בני בנימין האבען אויך צו געשאקעלט מיט'ן קאפ, ווייל זיי האבען גערעכענט אז פון אבשלום'ן וועלין זיי גיכער פטור ווערען און די מלוכה וועט ווידער איבערגעהן צו זיי. אז דוד איז דערפון געוואהר געווארען, האט ער זיך ענטשלאסען אוועק צוגעהן פון ירושלים און דערמיט אבהיטען די הייליגע שטאדט פון א סכנה, וואס וואלט געקאנט ארויס ווען ער זאל מוזען מלחמה האלטען מיט זיין אייגענעם זוהן. אין דער נויט דערקענט מען ערשט רעכטע גוטע פריינד: אז דוד האט בעדארפט אנטלויפען איז ער ניט געבליבען איינער אליין, איהם זענין נאכגעגאנגען ניט נאר יואב און אבישי מיט'ן גאנצען חיל, נאר אויך בניהו מיט זיינע לייט פון כרתי און פלתי און אפילו אתי מיט זיינע זעקס הונדערט מאן. באלד זענין אויך צו־געקומען די כהנים צדוק און אביתר מיט'ן ארון. נאר דוד האט זיי געהייסען בלייבען אין ירושלים און געזאגט אז ער האפט נאך צוריקצוקומען און דארט טריי גאט דיענען. נאך איינעם האט ער געבעטען זיך ניט ריהרען פון ירושלים.

דאס איז געווען דער אלטער חושי הארכי וואס האט געוואלט טהיילען דאס אומגליק פון זיין קאניג. נאר ער האט פערשטאנען זיין ווינק אז אין ירושלים קאן ער איהם מעהר צו נוטין קומען. אין דער ערשטער שטאדט בחרים, וואוהין דוד איז אנגעקומען, האט ער ניט געהאט קיין נוטען ברוך הבא, ווייל דארט האבען געוואהנט שאולס קרובים און איינער פון זיי, שמעי בן גרא, האט איהם נאכגעווארפען שטיינער און געשאלטען מיט טויטע קללות. דוד האט זיך געמוזט נעהמען דעם וועג צו דער געגענד פון יריחו, דארט האט ער זיך מיט זיינע לייט בעזעצט אין געלטען און געווארט אויף ידיעות פון ירושלים.

אבשלום איז דערווייל אריין קיין ירושלים און דאס ערשטע האט איהם אחיתופל איין עצה געגעבען צו שאנדען דעם פאטערס ווייבער. די עצה איז איהם שטארק געפאלען און מיט א זיינע זאכען פלעגט ער זיך אבגעבען גאנצע טאג. אודאי האט ער קיין צייט ניט געהאט צו טראכטען פון עפיס נאטהיגערס און אז אחיתפל האט אויפגעגעבען א פלאן מען זאל ארויסשיקען גרויס חיל צו האפען דודן האט זיך אבשלום געלאזט איבערערעדען פון חושי. וואס האט זיך אימיטעט איינגעשמייכעלט ביים יונגען קאניג און איהם צוגעזאגט פונקט אזוי טריי צו דיענען וויא דודן. חושי האט איהם געגעבען צו פארשטעהן אז דאס טויג ניט און שטילערהייט געגעבען צו וויסען דודן וואס עס געהט פאר. וויא אחיתפל האט געזעהן אז ער איז גאר ניט אין גאנצען תקיף ביי אבשלומ'ן, האט ער זיך פאר כעס אויפגעהאנגען. דער טויט פון אחיתפל האט דוד'ן געגעבען מוטה ער זאל זיך לאזען צוריק און ער איז געקומען קיין מחנים וואו מען האט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און צוויי בכבודע זקנים פון גלעד האבען איהם פערזארגט מיט אלעם נאטהיגען. אהין האט זיך אויך צוגערוקט אבשלום מיט זיין חיל און דארט האט זיך אויך אנגעהויבען די בלוטיגע מלחמה, צו וועלבער דודס הויפטלייט האבען ניט צוגעלאזט דעם גוטען מלך, ווייל זיי האבען געוואוסט אז ער וועט קיין הארץ ניט האבען זיך צו שלאגען געגען זיין אייגען בלוט און פלייש. דודס ווייך הארץ האט זיך טאקי ארויסגעוויזען ווען דאס גליק האט איהם געשפיעלט. פון אבשלומס זייט זענען געפאלען צוואנציג טויזענד מענשען און ער אליין האט זיך פארטשעפעט אין א בוים און איז געבליבען הענגען ביז יואב האט איהם ניט אבגעשניטען דעם קאפ. ווען אלע זיינע קריעגער האבען מיט פרייד בעגריסט דעם גרויסען נצחון, האט דוד מיט הייסע טרערען בעוויינט זיין זינדיג קינד.

דוד וואלט נאך דעם אייגענטליך געקאנט פריי געהן קיין ירושלים, נאר ער האט געוואלט וויסען ווי ער האלט מיטן פאלק און האט זיך ענטשלאסען ווארט

פיר אלע שבטים וועלין איהם ניט שיקען בעטען מיט כבוד ער זאל צוריקקומען. באלד האט איהם אבער געמוזט קשה ווערין וואס זיינע אייגענע קרובים פונ'ם שבט יהודה שטעהען עפיס גאר פון ווייטענס. ער האט פארשטאנען אז דא שטעהט איהם עמשא אין וועג. האט ער איהם געלאזט זאגען אז ווי באלד ער וועט ארבייטען פון זיינעטוועגען וועט ער איהם בעלוינען ווי עס בדארף צו זיין. אזא הבטחה האט געווירקט אונ אז דוד איז אריבער דעם ירדן אונ זיך אבגעשטעלט אין גלגל האט ער שוין געפונען שלוחים פון די בני יהודה. דא איז אבער ארוים א נייע מחלוקת. ווייל די איבריגע שבטים האט פערדראסען אויף די בני יהודה וואס ווילען זיין ביי דוד'ן חשוב'ער פון אלע, אונ איינער, שבע בן בכרי האט טאקי פשוט אהן בושת געאפענט א מויל געגען דוד'ן. דוד האט געזעהן אז דא שפרינגט ארוים א שפיגעל נייע קריעג צווישען אייגענע ברידער. האט ער באלד אנידערגעשטעלט עמשא'ן אויף יואב'ס ארט אונ האט איהם געגעבען א בעפעהל אין דריי טאג צונויפזאמלען אלע העלדען פון יהודה. עס האט אבער געדויערט עפיס מעהר אונ דוד האט זיך געשראקען אז שבע זאל זיך ניט לאזען אין אנדערע שטאדט אנמאכען א מרידה, האט ער זיך געמוזט נאך אמאל ווענדען צו זיינע פריהריגע דיענער אונ האט איבערגעגעבען דאס חיל אין די האנד פון אבישי אונ יואב איז ווידער געבליבען דער גאנצער פיהרער. אין גבעון האט יואב געפונען עמשא'ן אונ האט איהם געשטאכען. שבע האט זיך דערווייל פערשלאסען אין דער שטאדט אבל. נאר יואב איז צוגעטרעטען אונ האט געוואלט מאכען א תל פון דער פעסטונג האט מען איהם געמוזט ארבווארפען דעם קאפ פון שבע אונ דערמיט האט זיך געענדיגט די גאנצע מרידה.

נאך אזוי פיעל צרות אונ יסורים איז דוד צוריקגעקומען קיין ירושלים געלייטערט פון זיינע זינד אונ באלד האט ער אנגעהויבען טראכטען וועגען בויען א משכן אונ וואלט עס געוועהן אויסגעפיהרט, ווען נתן הנביא וואלט איהם ניט מגלה געוועהן אז דארויף איז ניט דער ווילען פון גאט אונ אז זיין זוהן וועט אויספיהרען דאס הייליגע שליחות. דערווייל האט ער אנגעהויבען מעהר אלטער אונ שלאפער צו ווערען אונ זיין עלטער זוהן אדניהו, וואס יואב האט געהאלטען מיט איהם, האט זיך ענטשלאסען מיט געוואלד צו ירשנ'ען די מלוכה נאך ביים פאטערס לעבען. ער האט צונויפגערופען אלע פרינצען אויסער שלמה, אונ באלד האט מען שוין געהערט פון אלע זייטען א געשריי: „לעבען זאל דער מלך אדניהו!" דוד האט דערפון ניט געוואוסט, ווייל ער איז געזעסען איינער אליין ביי זיך אין חדר אונ געווארמט די פארפרוירענע גליעדער, אונ עס וואלט אפשר אדניהו'ן געווען אזוי

אבגעלאפען, נאר בת־שבע איז דערפון געוואהר געווארען, איז זי באלד אריין צום קאניג אונ האט איהם דערמאנט זיין שבועה וועגען איהר זוהן שלמה, באלד איז אויך אנגעקומען נתן הנביא אונ האט איהם אויך צוגערעדט ער זאל האלטען ווארט. דוד האט ניט לאנג געטראכט אונ עס איז ביי איהם געבליבען אז מען זאל נאך ביי זיין לעבען זאלבען שלמה'ן פאר קאניג אין טהאל גיחון, אונ אזוי איז עס אויך געשעהן. אדניהו איז ניט געוועהן קיין נאר אונ האט פערשטאנען אז ער וועט גאר ניט אויספיהרען, האט ער געמוזט אנבויגען דעם קאפ. אונ אזוי איז גיך געווארען איין עק פון א קריעג וואס וואלט געקאנט פיהרען צו זעהר שלעכטע זאכען. אונ נאך א ממשלה פון פערציג יאהר אונ א האלבען האט דוד רוהיג צוגעשלאסען די אויגען אונ מיט א פעסטען בטחון אז ער האט זיין בליהענד לאנד איבערגעלאזט אין גוטע הענד האט ער געפונען זיין לעצטע מנוחה אין די קברים פון מלכי בית דוד, צווישען די שטיינער פונ'ם בארג ציון.

פירטעס קאפיטעל.

שלמה המלך.

(פאר'ן חרבן בית שני 1087—1047. ביז קריסטוס געבורט 1017—997)

האטש, שלמה איז געוועהן צו יונג אונ ערשט צוואנציג יאהר אלט ווען ער האט אויף זיך ארויפגעלעגט דעם עול פון דער מלוכה, פון דעסטוועגען האט ער פערשטאנען אז ניט אומזיסט הייסט ער שלמה, ווייל ער מוז זיין א מלך פון שלום, אונ דעריבער האט ער געזעהן מיט אלע כחות זיך דערווייטערן פון מלחמות אונ איינווענדען בעסער אלע קרעפטע צו פערבעסערן דעם אינווייניגסטען מעמד פון דער מדינה. די ערשטע צייט איז אפילו ניט אבגעלאפען אזוי רוהיג,

ווייל שלמה האט זיך ניט געקאנט פיהלען זיכער ביז עס זענען ניט פערשוואונדען געווארען עטליכע חברה-לייט וואס ער האט צו זיי קיין צוטרויען ניט געקאנט האבען. דער עלטערער ברודער אדניהו האט אפילו פאר איהם שטארק דרך ארץ געהאט, דאך איז שלמה ניט געוועהן בלינד און האט גוט בעמערקט אז אין לאנד איז דא א שטארקע כתה, און טאקי דער אלטער יואב אויך אין מיטען, וואס זענען ניט צופריעדען דערפון וואס דוד האט איהם איבערגעגעבען די מלוכה. איין וויגק פון דעם יונגען קעניג איז גענוג געוועהן אז בניהו בן יהוידע זאל הרגען אדניה'ן און אין איין וועג עקען מיט יואב'ן, וואס האט געזוכט זיין לעבען צו באשיצען דורך דעם וואס ער האט זיך אנגעכאפט אין מזבח; נאר עס האט איהם ניט געהאלפען. דערמעלט האט מען אויך דערמאנט שמעי בן גרא זיין אלטע זינד געגען דוד'ן און מען האט איהם געהרגעט און אביתר איז אראב פון זיין שטעלע און צדוק איז געבליבען דער איינציגער כהן. נאך ביי'ם פאטער'ס לעבען האט שלמה חתונה געהאט מיט א פרינצעסין פון עמון נעמה, נאר דעם גרעסטען יחוס-שדוך האט ער געטהון מיט'ן מלך פון מצרים פזוזינעס זיין טאכטער האט ער געמאכט פאר דער ערשטער קעניגין און צו ליעב איהר האט ער אנגעהויבען צו בויען טהייערע הייזער און פאלאצען, וואו עס דארף וואהנען א בת מלכה פון מצרים. אויסער דעם האט ער געמוזט טראכטען אז זיין הויפטשטאדט זאל ווערען פון טאג צו טאג שענער און ער זאל קענען אויפ-נעהמען זיינע געסט מיט כבוד און רייכקייט, ווייל עס פלעגען אלע מאל קומען שליחים פון בעפריינדעטע קעניגע און פון אונטערגעווארפענע פעלקער, וואס האבען איהם געצאהלט מס. נאר פאר אלע בנינים האט זיך שלמה גענומען בויען אויפ'ן בארג מוריה דעם משכן, וואס פיעל מאטעריאל דערצו האט נאך דוד אנגעגרייט. די שווערע ארבייט פון שטיינער-האקען האט ער איבערגעגעבען די אמורים, חתים, פרזים און יבוסים וואס האבען געוואהנט נעבען ירושלים און האבען זיך גערעכענט כמעט ווי קנעכט. מעהר פון הונדערט פינפציג טויזענד מענשען האבען זיך בעשעפטיגט דערמיט און דריי טויזענד יודען, און איבער זיי אלע אדנירם, האבען אכטונג געגעבען. חירם, דער מלך פון צור, האט צו-געשטעלט האלץ פון צעדערן, און אנדערע מינים און דערפאר האט מען איהם געצאהלט מיט ווייץ, וויין און אהל, אויסער דעם האט מען נאך געמוזט נעהמען ביי חירם'ן געלד. און שלמה האט איהם דערפאר אבגעטרעטען צוואנציג שטאדט ביי דער גרעניץ, וואו עס האבען זיך בעזעצט פערשיעדענע פעלקער און דעריבער האט מען עס גערופען „ארץ הגליל" אדער „גאליליא". דריי יאהר האט מען

גֶעבּויעט דֶעם מִשְׁכָּן, וָואס אִיז בֶּעשְׁטַאנֶען נָאר פוּן פִירֶעקִיגֶע שְׁטֵיינֶער אוּנ אִינְוֶוענִיג זֶענִין דִי וָואנְד גֶעוֶועהן בֶּעדֶעקְט אִין גַאנְצֶען מִיט צֶעדֶער־הָאלְץ אוּנ פֶערְצִיערְט מִיט דִי טְהַייֶערְסְטֶע פֶערְגָאלְדֶעטֶע פִיגוּרֶען. דֶער מִשְׁכָּן הָאט גֶעהַאלְטֶען אֶכְצִיג עֶללֶען דִי לַאנְג, צְוַואנְצִיג — דִי הויךְ אוּנְד דְרַייסִיג — דִי בְּרֵייט אוּנ אִיז בֶּעשְׁטַאנֶען פוּן צְוֵויי אַבְּטְהֵיילוּנְגֶען: דֶעם דְבִיר, אָבֶער קֹדֶש הַקֳדָשִׁים, וָואס אִיז גֶעוֶועהן הֶעכֶער פוּן אַללֶע אַנְדֶערֶע בִּנְיָנִים פוּנ׳ם מִשְׁכָּן אוּנ וָואס דָארְט אִיז נָאר גֶעשְׁטַאנֶען דֶער אָרוֹן מִיט דִי לוּחוֹת, בֶּעשִׁיצְט פוּן צְוֵויי כְּרוּבִים מִיט פִינְף — עֶללֶען — לַאנְגֶע פְלִיגֶעל, אוּנ דֶעם הֵיכָל, וואוּ עֶס הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען דֶער מִזְבַּח הַקְטֹרֶת פוּן רֵיין גָאלְד אוּנ פוּן בֵּיידֶע זַייטֶען צוּ פִינְף גָאלְדֶענֶע מְנוֹרוֹת אוּנ אוֹיךְ אַ גָאלְדֶענֶער טִישׁ פַאר דִי צְוֶועלְף הֵיילִיגֶע בְּרוֹיט, לֶחֶם הַפָּנִים. אַחוּץ דֶעם אִיז גֶעוֶועהן אַ פָארְהוֹיז, אוּלָם הַגָדוֹל, אוּנ בַּיי׳ם אַיינְגַאנְג זֶענִין גֶעשְׁטַאנֶען צְוֵויי קוּפֶּערְנֶע זַיילֶען, וָואס מֶען הָאט זֵיי גֶערוּפֶען יָכִין אוּנ בֹּעַז. אִין הוֹיף, וָואס הָאט גֶעהֵייסֶען עֶזְרָה גְדוֹלָה, אִיז גֶעשְׁטַאנֶען אַ קוּפֶּערְנֶער מִזְבֵּחַ אוּנ דָארְט הָאט זִיךְ גֶעפוּנֶען אַ בַּאסֵיין וַואסֶער וָואס מֶען הָאט גֶערוּפֶען יַם הַנְחֹשֶׁת אוּנ פוּן וַואנֶען מֶען פְלֶעגְט צַאפֶּען וַואסֶער צוּם וַואשֶׁען, אוֹיסֶער דֶעם זֶענִין דָארְט גֶעשְׁטַאנֶען צֶעהן קְלֵיינֶערֶע כֵּלִים צוּם וַואסֶער אוֹיף רֶעדְלִיךְ אוּנ מֶען פְלֶעגְט זֵיי אִיבֶּערְפִיהרֶען וְואוּהִין מֶען הָאט בֶּעדַארְפְט, מִיט אֵיינֶעם וָוארְט, גָאלְד אוּנ זִילְבֶּער אוּנ אַנְדֶערֶע טְהַייֶערֶע מֶעטַאלֶען זֶענִין אַוֶועקְגֶעגַאנְגֶען אוֹיפ׳ן מִשְׁכָּן נָאר אָהן אַ צָאהְל אוּנ פוּנְקְט אִין דֶעם חֹדֶשׁ, וֶוען עֶס הָאט זִיךְ גֶעעֶנְדִיגְט דִי אַרְבֵּייט אִין פֶעלְד אוּנ אַלֶע תְּבוּאוֹת אוּנ פֵּירוֹת זֶענִין שׁוֹין צוּנוֹיפְגֶענוּמֶען גֶעוֶועהן, הָאבֶּען זִיךְ דִיא פָארְשְׁטֶעהֶער פוּן אַלֶע שְׁבָטִים פֶערְזַאמֶעלְט אִין יְרוּשָׁלַיִם אוּנ שְׁלֹמֹה הָאט גֶעמַאכְט אַ חֲנוּכַּת הַבַּיִת, גֶעשְׁטֶעלְט פַאר אַ כֹּהֵן עֲזַרְיָה, דֶער זוּהן פוּנ׳ם גֶעשְׁטָארְבֶּענֶעם צָדוֹק אוּנ בֶּענַייעט גָאט׳ס הוֹיז, וָואס הָאט פוּן דֶעמָאלְט אָן אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִיעֶנֶען וִוי אַ מִיטֶעלְפּוּנְקְט פַאר אַלֶע יוּדֶען

אִינְאֵיינֶעם מִיט׳ן מִשְׁכָּן הָאט אוֹיךְ שְׁלֹמֹה פֶערְבוּנְדֶען זַיין בֶּעזוּנְדֶער מִיה אָבּ צוּהִיטֶען גֶערֶעכְטִיגְקֵייט אוּנ עֶר פְלֶעגְט זִיךְ אַלֵיין אָבְּגֶעבֶּען מִיט לָאדִינִישֶׁען אוּנ זַיין אַ דִין צְווִישֶׁען פֶערְשִׁיעדֶענֶע צְדָדִים. זַיין גְרוֹיסֶע חָכְמָה הָאט אִיהם גֶעהָאלְפֶען דֶערְצוּ אַז אַלֶע פְלֶעגֶען צוּפְרִידֶען בְּלַייבֶּען פוּן זַיין פְּסַק אוּנ דִי מִשְׁפָּטִים פוּן שְׁלֹמֹה פְלֶעגֶען אַזוֹי שְׁטַארְק שַׁם׳עֶן אוֹיף דֶער וֶועלְט אַז אֵיין מָאל אִיז גֶעקוּמֶען פוּן גַאנְץ וַוייט דִי מַלְכָּה שְׁבָא זִיךְ בֶּעקֶענֶען מִיט׳ן קְלוּגֶען מֶלֶךְ, וָואס הָאט בַּאלְד גֶעטְרָאפֶען אַלֶע אִיהרֶע רֶעטֶענִישֶׁען, אוּנ בֶּעוואוּנְדֶערְן זַיין גְרוֹיסְקֵייט. שְׁלֹמֹה הָאט זִיךְ אָבֶּער נִיט בֶּעגְנִיגְט נָאר מִיט דִי גְרוֹיסֶע גֶעבֵּיידֶען אוּנ דִי שֶׁאנֶע אָרְדְנוּנְגֶען. עֶר הָאט אוֹיךְ

געזארגט אז אין זיין לאנד זאל בליהען דער האנדעל אונ עס זאל האבען שפע אויך פון אנדערע ערטער. מיט מצרים האט ער אבגעמאכט אז פערד זאל מען נאר איהם פערקויפען אונ אלע פאלקער האבען געמוזט אנקומען וועגען מסחר פון פערד צו די יודען. א חוץ דעם האט ער ארויסגעשיקט פיעל שיפען קיין אינדיען (אופיר) אונ מען האט פון דארט געבראכט דיא בעסטע אוצרות, פערשיעדענע סחורות אונ עדעלשטיינער, וואס האבען רייך געמאכט דיא מדינה.

נאר ווען שלמה'ס גליק האט געגלאנצט פון אלע זייטען אונ האט אויסגעוויזען זעהר שטארק בעפעסטיגט, האט דער ווארם פון אונצופרידענהייט שוין לאנג געטאטשעט זיין פאלק אונ געזוכט איבערצורייסען דאס שטריקעל וואס האט צוזאפענעבונדען אלע שבטים. גענומען האט זיך עס דערפון וואס פון אלע שבטים האבען זיך מעהר געהאלטען אינאיינעם בנימין אונ יהודה, די איבריגע אבער האבען געטראגען אין הארץ דיא אלטע שנאה וואס האט שוין ניט איין מאל געפיהרט צו מחלוקת. דערצו איז נאך צוגעקומען דאס, וואס דעם עולם איז שווער געווארען צו געבען אזוי פיעל מס, ווי פיעל שלמה האט געפאדערט אויף די טהייערע בנינים אונ הוצאות פונ'ם הויף, אונ זיינע איידעמס, וואס ער האט זיי געמאכט פאר ממונים אויף דעם געלד, האבען שטארק דאקוטשעט אונ ניט געוואלט ווארטען אויף כבוד. דאס זענען געוועהן די ערשטע פונקען, וואס זענין דערנאך צובלאזען געווארען אין א העליש פייער, בעזאנדערס ווען מען האט אויפגעקלעהרט דאס פאלק, וואס פאר א עולה שלמה טהוט דערמיט וואס ער לאזט פריי דיענען עבודה זרה אונ האט ערלויבט צו שטעלען א גאטצען-טעמפעל אויפ'ן הר הזתים. באלד איז ארויסגעשפרונגען איינער פון די בני אפרים, ירבעם בן נבט, וואס האט שוין לאנג ארויסגעקוקט עפיס אויפטהון א שטיקעל און זיך אבזוכען דערמיט כבוד; איהם האט נאך אונטערגעהיצט דער נביא אחיה פון שילה, אונ ער האט אנגעמאכט א גאנצע מרידה צווישען שבט בנימין. שלמה האט עס אבער באלד פערהאפט אונ געשטילט דעם בונט אונ ירבעם האט געמוזט אנטלויפען קיין מצרים. דארט האט דעמעלט געהערשט א נייער מלך שישק, וואס זיין איידעם איז געוועהן הדד, א פרינץ פון אדום, וואס האט געהאט אזא שטארקע מפלה פון דוד'ן. אוודאי האט מען דארט ירבעם'ן גוט אויפגענומען אונ עס איז געבליבען אז מען זאל זיך א ביסעל אברעכענען מיט שלמה'ן. נאך איין וואלקען האט זיך אנגערוקט גאר פון איין אנדער זייט: רזון בן אלידע, איינער פון די קנעכט פון הדדעזר, דעם מלך פון צובה, וואס דוד האט אמאל איינגענומען, האט ביסעלעך-ווייס צונויפגעשלעפט א גאנצע מחנה אונ עס איז איהם געראטהען

אבצוברייסען די שטאדט דמשק. אזוי האט זיך פארחמארעט שלמה'ס הימעל, נאר דער שלאנגסרעגען האט זיך ערשט צוגאסען נאך זיין טויט און ער האט געענדיגט זיין לעבען אין נחת און פריעדען און האט אויף דור דורות איבערגעלאזט איין שיינען נאהמען פון מלך השלום.

פינפטעס קאפיטעל.

דאס צופאללעניש פון דער מלוכה.

(977—887 ביז קריסטוס געבורט. 959—1047 פאר'ן חרבן בית שני)

נאך שלמהס טויט איז די מלוכה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן רחבעם; דאס איז געוועהן דער ערשטער פרינץ אינ'ם קאניגרייך יהודה וואס האט אזוי לייכט און רוהיג געקאנט איבערנעהמען די ממשלה. וואס עס קומט אבער גרינג אן – לאזט זיך שווער אויס: רחבעם האט געירש'ט פונ'ם פאטער און דעם זיידען א שטול פון א קאניג, נאר ניט זייערע מעלות, ער האט מעהר ניט פערשטאנען ווי אנטהון זיך אלע תענוגים און אז עס האט זיך געמאכט עפיס א ערנסטע זאך, וואו מען האט בעדארפט צולעגען קאפ, איז קיינער ניט געוועהן אין דער היים. דאס האט זיך שטארק ארויסגעוויזען ווען ירבעם בן נבט איז צוריק געקומען פון מצרים און האט זיך בעזעצט אין שכם און האט אנגעהויבען צו ארבייטען צווישען די בני בנימין. פליצום איז רחבעם געקומען קיין שכם און מען האט געקאנט מיינען אז ער וויל זיך אויסגלייכען און פארלעשען דאס פייער וואס געניטע האנד האבען אנגעצונדען. עס זענען צו איהם אויך געקומען די עלטסטע פון דער שטאדט. און ירבעם איז אויך געוועהן מיט זיי, און ער האט אויסגעהערט זייערע טענות. נאר אז ער האט בעדארפט זיי געבען אין דריי טאג ארום א תשובה, ווי ער האט זיי צו־

געזאגט, האט ער זיך צושריגען אז ער פארשטעהט "אין מינדסטען נאגעל' מעהר ווי דער פאטער און אז ער וועט זיך ערשט מיט זיי אבּרעכענען. אַוודאי נאך אַזיינע רעד איז אין שכם גיט געוואָרען רוהיג; אדנירם האט זיך געפּרובט אַרויס־שטעלען, האט מען איהם באלד דערהרגעט מיט שטיינער, און רחבעם איז קוים ענטלאָפען צוריק קיין ירושלים. ער איז אָבער ניט שטיל געבּליעבען. קוים האט ער געזעהן אז דער שבט יהודה איז איהם געטריי און אז ער קאן אויך רעכנען אויף דעם שבט שמעון און אויף אַ גרויסען טהייל פונ'ם שבט בנימין, וואס האט זיך געפונען אין ירושלים, האט ער זיך באלד ענטשלאָסען צו צווינגען מיט כח שכם. עס זאָל זיך איהם אונטערגעבען. ירבעם האט מעהר ניט בעדאַרפט, ער האט געגעבען צו פאַרשטעהן זיינע לייט אז ביי אַזאַ צייט מוזען זיי האבען אַ פיהרער טאַקע פון זייער מיט. עס האט נאר ניט געדויערט און ירבעם איז געוואָרען קאניג איבער די עשרת השבטים. אַזוי איז צופאַלען געוואָרען די יודישע מלוכה אויף צוויי טהייל: בית יהודה, וואס איז געפיהרט געוואָרען דורך די מלכי בית דוד, און בית ישראל, וואס האבען זיך אָבגעזוכט אַ נייעם מלך. עס וואָלט געוויס שוין אויף דער הייסער שעה געוועהן אַרויסגעשפּרונגען אַ מלחמה צווישען ביידע מלוכות, נאר דער נביא שמעיה האט זיי אָבגעהאַלטען דערפון און ביידע זייטען האבען אָנגעהויבען זיך צו פערשטאַרקען דורך הילף פון דער פרעמד: רחבעם האט געמאַכט יד אחת מיט'ן נייעם מלך פון דמשק און ירבעם האט זיך פון פריהער נאך געהאַט זיין גוטען פריינד, דעם מלך פון מצרים וואס איז טאַקע אויפ'ן פינפטען יאהר פון רחבעם'ס מלוכה אָנגעפאַלען אויף איהם, צושטאָרט אַלע פעסטונגען און פון ירושלים אַרויסגעפיהרט אַלע טהייערסטע זאַכען, וואס האבען זיך געפונען אין משכן. פון דעמעלט אָן איז אויך געשלאָגען געוואָרען דער האַנדעל פון יהודה'ס און פאַר'ן פאָלק, וואס האט אַזוי גליקליך געלעבט אין שלמה'ס צייט האבען זיך אָנגעהויבען ביטערע טאג.

ביי ירבעם'ן איז אויך ניט אַלדינג צוגעגאַנגען גלאַט. קוים האט ער זיך אַרומגעקוקט, האט ער נוט געזעהן אז עס איז שווער זיך צו פערלאָזען אויף דיא אַיינוואָהנער פון שכם, וואס זענען שוין לאַנג געוועהן בעקענט פאַר אונרוהיגע מענשען און וואס האבען נאך אין די שופטים'ס צייט אויסגעקליבען אבימלך בן ירבעל פאַר אַ ראש און איהם באלד אַראָבּ־געוואָרפען. ירבעם האט פערשטאַנען אז די חברה קאָנען מיט איהם אויך

טהון דאס איינענע, האט ער זיך געזעהן דערווייטערן פון זיי און האט איבערגעטראגען זיין הויפטשטאדט פריהער קיין פנואל און דערנאך קיין תרצה. אויסער דעם האט ירבעם זיך בעטראכט אז איהם טויג ניט וואס פיעל פון זיינע לייט זענען אפט עולה רגל קיין ירושלים צו דאווענען דארט אין משכן און ער האט מורא געהאט טאמער געהען זיי איבער צום מלך פון יהודה. דאריבער איז ביי איהם געבליבען איינצופיהרען א גאטצענדיענסט. אבגעוואהנען דעם עולם פון א עדלערער אמונה און וואס מעהר דאס פאלק וועט פארגראבט ווערען, מעהר זיכער וועט ער זיין מיט זיי. ער האט ניט לאנג געטראכט און געהייסען שטעלען צוויי גאלדענע קעלבער, איינס אין בית אל און דאס אנדערע אין דן, עס זאל זיין נאהענט אלע שבטים, און דאס פאלק האט זיך געלאזט פערפיהרען, אויסער, איין שבט לוי, וואס האט ניט געקאנט איבערטראגען די עבודה זרה און איז אוועק קיין יהודה.

אזוי האט זיך בעפעסטיגט דער גאטצענדיענסט פאר ירבעם'ס לעבען און פאר זיין זוהן נדב, און אזוי האט זיך עס שוין געפיהרט ווייטער ווען בעשא, איינער פון נדב'ס הויפטלייט, האט איהם דערהרגעט און איז געווארען קאניג אויף זיין ארט און דערנאך איז די מלוכה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אלה. פירציג יאהר זענען אבגעלאפען זייט די יודישע מלוכה האט זיך צוטהיילט, אין דער צייט זענען אפילו געווען עטליכע קליינע מלחמות צווישען רחבעם'ס זוהן אבים און ירבעם און נדב און שפעטער צווישען אלה און אסא, נאר צו קיין גרויסען קריעג איז עס ניט געקומען. אלה האט אין גאנצען געקעניגט צוויי יאהר ביז זמרי האט איהם ניט דערהרגעט און איז געווארען מלך, נאר ניך האט ער דעם איינענעם פסק געהאפט פון עמרי'ן וואס האט אויך גערעכענט זיך ארויפצוחאפען אויפן בענקעל, נאר עס איז איהם שוין שוועהרער אנגעקומען, ווייל דעמעלט האט זיך שוין דאס פאלק צוטהיילט און פיעל האבען געהאלטען מיט תבני בן גינת, עס איז ארויס א אינוועניגסטער קריעג. וואס האט געדויערט פיער יאהר, פיעל בלוט איז פערגאסען געווארען ביז תבני איז געהרגעט געווארען און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו עמרי'ן. אין תרצה האט עמרי ניט געהאט וואו צו וואהנען, ווייל זמרי האט פארברענט דעם קעניגליכען פאלאץ ווען ער האט זיך דאס לעבען גענומען. ריהרען זיך קיין שכם האט זיך איהם אויך ניט געגלוסט, האט ער זיך געקויפט א נייעם פלאץ, וואס האט געהייסען שומרון, אהין איז איבערגעגאנגען די הויפטשטאדט פון ישראל און אויך

פֿיינטשאַפֿט און שׂנאה צו יהודה וואס האט זיך דארט אויך שפּעטער מיט הונדערטער יאהרען שטארק גענעבען אנצוהערען.

עמרי האט זיך בערעכענט אז עס איז גלייכער פאר ביידע, עס זאל זיין שלום צווישען ישׂראל און יהודה, און האט געלעבט זעהר גוט מיט יהושפט'ן, אסא'ס זוהן. אויסער דעם האט ער אויך געשלאסען פריינדשאפט מיט די מלכים פון צור און צידון און אז עס האט דערנאך אנגעהויבען קעניגען אייגער פון די פריהערדיגע כהנים אתבעל האט עמרי זיך מיט איהם משדך געוועהן און זיין זוהן אחאב האט חתונה געהאט מיט אתבעל'ס טאכטער איזבל. אז עמרי האט זיך געפיהלט שטארק, איז ער אנגעפאלען אויף די מואבים און האט שוין גערעכענט אז זיי וועלען איהם צאהלען מס, נאר דער מלך פון ארם בן הדד, האט זיך אנגענומען פאר זיי און עמרי האט נית נאר געמוזט אבגעבען אלדינג וואס ער האט אבגענומען, נאר מען האט איהם נאך געצוואונגען צו אפענען זיין לאנד פאר'ן שונא ער זאל קאנען דארטען ארום דורכפיהרען סחורה. אז עמרי האט געזעהן אז די מלחמה איז איהם נית געראטהען, און צו גבורה איז ער נית קיין גרויסער בריה, האט ער זיך גענומען צו פערבעסערן דעם האנדעל מיט דער הילף פון זיינע מחותנים און דערביי איז בייא איהם געבליעבען ער זאל זיין פאלק אין גאנצען אויסמישען מיט די פעלקער פון צור און צידון. דאס ערשטע האט ער זיך געחאפט צו גאטצענדיענסט און איז געגאנגען א סך ווייטער פון ירבעם'ן דערמיט וואס ער האט געזוכט ביי דיא שבטים נאר להלוטין אויסצורייסען פונ'ם הארץ דעם זכר פון א איינציגען גאט. ער האט אבער געקאניגט נאר זעקס יאהר און דאס וואס ער האט אנגעהויבען האט ער איבערגעלאזט פאר א ירושה אחאב'ן ער זאל עס אויספיהרען. אחאב איז געוועהן א מענשעל פון שוואכער נאטור, ער האט זיך אויסגעבויעט א פאלאץ, בעדעקט מיט עלפענביין און האט זיך געוואלט רוהיג אבלעבען די יאהרען. מיט ברוים מיה האט מען איהם געקאנט בעוועגען ער זאל אנהייבען א מלחמה מיט ארם. ווען ער האט פונ'ם שונא דעם גרעסטען בזיון געהאט. עס איז נים קיין וואונדער וואס איזבל האט אין גאנצען געדרעהט דאס רעדעל און האט איינגעפיהרט די אייגענע עבודה-זרות וואס זי האט געזעהן ביי זיך אין דערהיים. זי האט געמאכט א טעמפעל פאר'ן אב-גאט בעל און האט אויסגעשריבען פון איהר פאטערלאנד ביז ניין הונדערט פינפציג כהנים, וואס האבען זיך פארשפרייט איבער'ן לאנד און געוויזען זייערע נייע תורות. א שרעקליכע אונצופרידענהייט

האט אנגעהויבען הערשען אין פאלק, פיעל האבען זיך געלאזט איבעררעדען, און נאר זיבען טויזענד מענשען האבען בײ זיך נאך אבגעהיט א שוואכען פונק פון דער אלטער אמונה.

אויפצובלאזען די כמעט פערלאשענע פונקען – האט נאט געשיקט זײנעם א בעזונדערן שליח און דאס איז געװעהן אליהו התשבי. אײן מענש מיט א פעסטען ווילען, מיט א שטארקער ענערגיע מיט א גרויסען געדאנקען וואס פלעגען איהם טראגען ווי א שטורמווינד. און ער האט זיך ענטשלאסען ארויסצובייסען זײנע ברידער פונ'ם פינסטערן געטצענדיענסט און מלחמה האלטען מיט די כהני־הבעל. ער האט געטראגען א לאנגען מאנטעל, ניט געטרונקען קײן וויין ניט געשוירען די האר, זיך דערווייטערט פון אלע תענוגים פונ'ם לעבען און אויף זײן סטרויה האבען זיך שפעטער גענומען די נזירים, די הײליגע לייט וואס פלעגען אלדינג רעכענען פאר מותרות און האבען זיך אבגעשיידט אפילו פון אלע נאטהיגע זאכען אויף דער וועלט. אליהו האט זיך געמאכט פאר א חק ניט צו רוהען, געהען פון שטאדט צו שטאדט און אומעדום דערמאנען דאס פאלק אן דעם איינציגען בעשעפער און שרייען „ה' הוא האלהים!“ מיט די דרייע ווארטער פלעגט ער אפט שטערען אחאב'ס רוה; מיט די דרייע ווארטער איז איהם געראטהען ארום זיך צונויפנעהמען פיעל נביאים, וואס זענען איהם נאך געגאנגען ווי טריע תלמידים; מיט די דרייע ווארטער האט ער אנגעצונדען א פייער אין א סך פערפרוירענע און פערשלאסענע הערצער. איינער פון די, וואס אליהו האט אין איהם דערוועקט דעם אלטען גלויבען איז געוועהן דער אויפזעהער פונ'ם קאניגליכען פאלאץ עובדיה, ער האט בעהאלטען אין צוויי היילען פונ'ם בארג כרמל הונדערט יונגע נביאים און זיי פערזארגט מיט שפייז און געטראנק און דעריבער איז איזבל שווער געוועהן צו רודפ'ן אליהו'ן מיט די תלמידים, וואס האבען שוין געהאט גענוג פערבארגענע פריינדע.

דערווייל האט זיך אחאב אין זין געהאט זײנס און אנגעהויבען בויען אין טהאל יזרעאל א נייע שטאדט, און ער האט דארט פאר זיך געמאכט א טהייערן ווינטער־פאלאץ. ער האט אבער אויך בעדארפט האבען א גרויסען פלאטץ פאר א גארטען, איז זײן אויג געפאלען אויף א ווײנגארטען וואס האט געקעהרט צו נבות איינעם פון די שאנסטע בעלי בתים. נבות האט אבער פאר קײן געלד ניט געוואלט אבטרעטען זײן וויינגארטען, האט דאס אחאב'ן שטארק פערדראסען און איזבל איז געפאלען אויף איין עצה מען זאל נבות'ן

איינקלאגען אז ער האט געשפאט איבער'ן קאניג און דיא אבגאטער. מען האט ניט לאנג געטראכט, עס האבען זיך געפונען עדות, נבות מיט די קינדער איז פערמשפט געווארען צום טויט און זיין פערמעגען איז איבערגעגאנגען צו דער מלוכה. ווי א וויכער איז באלד אויסגעוואקסען אליהו און מיט א קול פון א דונער האט ער געשריגען צו דעם מלך „דו ביסט דער רוצח און דו ביסט אויך דער יורש! דאס אומשולדיג פארגאסענע בלוט וועט פאלען אויף דיין קאפ און די אייגענע הינד וואס לעקען אצינד דאס בלוט וועלען שפעטער לעקען אויך ד ײ ן בלוט!" ווי א דונער זענען די ווערטער אויך אריין דעם מלך אין הארץ און א פינסטערע חרטה וואס פארדולט דעם מוח און פיקט אהן א אויפהער אין קאפ אריין, האט זיך אהין אריינגעגנבעט. נאך איין מאל האט זיך אליהו בעוויזען אחאב'ן און איהם געזאגט אז דריי יאהר וועט זיין א הונגער אין לאנד, און די נבואה איז באלד מקוים געווארען. שטארק פערזארגט פלעגט אחאב ארומגעהן מיט עובדיה'ן און ארויסקוקען טאמער וועט ער דערזעהן דעם נביא. פליצום האט זיך אליהו בעוויזען און אז אחאב האט געוואלט אנהייבען טענה'ן, האט דער נביא מיט א פייעריג קול געגעבען א בעפעהל ער זאל הייסען פערזאמלען דאס גאנצע פאלק און אלע כהנים פון בעל, צום בארג כ ר מ ל און דארט וועט גאט אליין ווייזען דעם אמת און דעם שקר. די פערזאמלונג ביים כרמל האט טאקע געפיהרט דערצו אז אלע האבען מיט אייגענע אויגען געקאנט זעהן די נסים פון גאט: די כהנים פון בעל האבען געמאכט זייערע קונצען, געארבייט מעשים און די אבגאטער האבען געשוויגען ווי אלדעס באז, און אז אליהו מיט זיינע תלמידים האבען תפלה געטהון, איז באלד אראפ א פייער פונ'ם הימעל, וואס האט פארברענט די קרבנות און מיט א מאהל אויסגעטריקענט אפילו דאס וואסער. אחאב איז געבליבען שטעהן ווי פארשטיינערט, מיט ציטערן האט ער דערהערט דאס גרויסע געשריי פון אלע „ה' ה ו א ה א ל ה י ם!" און מיט שרעק האט ער געזעהן ווי מען האט דערהרגעט דיא כהנים פון בעל און זיי געווארפען אין נאהענטען טייך ק י ש ו ן. אליהו האט אבער פערשטאנען אז איזבל וועט איהם אזא זאך ניט שענקען און ער איז אוועק קיין י ה ו ד ה, אין דער שטאדט ב ת ש ב ע. דארט איז ער אויך ניט זיכער געוועהן, ווייל יהושפט איז געוועהן אחאב'ס א גוטער פריינד, האט ער זיך געמוזט ווענדען צו דער מדבר, ביז צום בארג ח ו ר ב, וואו ער האט געזעהן בנבואה אז ער מוז אויפהערען

און אויף זיין אָרט דאַרף ער זאַלבען פאר אַ נביא אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט.

אין דער צייט וואס אֵלִיָהוּ האט זיך ארומגעדרעהט אין דער מִדְבָּר איז אַחְאָב געוואָרען אַ ביסעל שלאַבעריגער און האט שוין ניט אַזוי גערודפט די יונגע נביאים, וואס האבען זיך פארמעהרט און פון זיי איז ארויס מִיכָיְהוּ בֶּן יִמְלָא, אַ מענש מיט איין אָפען מויל, וואס האט ניט געלענט קיין כבוד אויפ'ן קעניג און פלעגט איהם אָפט פאראויסזאָגען אַז ער וועט האָבען אַ שוואַרצען סוף. עס האט אויך ניט לאנג געדויערט, איז בֶּן הֲדַד דער צווייטער דער נייער מלך פון אֲרָם, אנגעפאלען אויף אַחְאָב'ן און ער איז ביי זיך אַזוי אראַבגעפאַלען אַז ער האט שוין געוואָלט ביישטעהן אויף אַלע שאַנדליכע תנאים וואס דער שונא האט איהם פארגעלעגט. די זקנים, וואס אַחְאָב פלעגט זיי אָפט קוקען אין מויל אריין. האבען איהם ניט דערלאָזט מאַכען אַזאַ מין שלום און געראַטהען ווייטער צו פיהרען די מלחמה. דאס רעדעל האט זיך איבערגעדרעהט און אַחְאָב האט מנצח געוועהן דעם שטאָלצען בֶּן-הֲדַד, וואס איז געקומען אין טרויער-קליידער און באַרוועס איבערבעטען אַחְאָב'ן און איהם צוזאָגען גאָלדענע בערג. בעזאָנדערס ווען מען האט איהם צוגעזאָגט אָבצוגעבען דיא וויכטיגע שטאָדט רָמוֹת גִלְעָד. אַחְאָב האט זיך געלאָזט איבעררעדען און בֶּן-הֲדַד האט טאַקי שוין ניט געהאַלטען קיין וואָרט, ווייל ער האט גוט תופס געוועהן זיין געגנער און האט פערשטאַנען אַז עס וועט איהם ניט שאַדען ווען ער וועט בלייבען אַ ליגנער. דערווייל איז צווישען די מלכים פון יְהוּדָה און יִשְׂרָאֵל געוואָרען אַזאַ פריינדשאַפט אַז יְהוֹשָׁפָט איז געקומען צו גאַסט צו אַחְאָב'ן און זיין זוהן יְהוֹרָם האט אפילו חתונה געהאַט מיט אַחְאָב'ס טאָכטער עֲתַלְיָה. ביידע מלכים האבען זיך ענטשלאָסען צו פיהרען אַ מלחמה מיט אֲרָם, נאָר דער נביא מִיכָיְהוּ האט בעסער געראַטהען: מען זאָל בלייבען אין דער היים, ווייל ער זעהט גאַנץ ישראל צושפּרייט אויף די בערג אָהן אַ פאַסטוך. די מלחמה האט אויך געמאַכט איין עק אַחְאָב'ס לעבען ווייל איהם האט באַלד געטראָפען אַ פייל און דאס גאַנצע חיל פון יְהוּדָה און יִשְׂרָאֵל האבען געמוזט אָבטרעטען. אַז מען האט אַחְאָב'ן טויטערהייט צוריק געפיהרט קיין שוֹמְרוֹן איז זיין בלוט אראַבגערונען פונ'ם וואָגען און די הינד האבען עס געלעקט — און אַזוי איז מקוים געוואָרען די נבואה פון אֵלִיָהוּ הַתִּשְׁבִּי.

נאָך אַחְאָב'ן האט צוויי יאָהר געקעניגט זיין עלטערער זוהן אֲחַזְיָה און אַזוי ווי דאס אָפּעלע פאלט ניט ווייט פון בוימעלע האט דער נייער קעניג זיך אויך שטאַרק געהאַלטען אין גאָטצעגדיענסט. אַז ער איז אראַבגעפאַלען פון אַ פענסטער

האט ער געשיקט קיין עקרון פרעגען ביים בעריהמטען אפגאט בעל זבוב צו קאן ער האבען א רפואה. אין דער צייט איז אליהו צוריקגעקומען פון חרב אויסצופולען זיין גרויס שליחות און אפזוכען אלישע'ן וואס האט בעדארפט בלייבען אויף זיין ארט. ער האט איהם אויך געפונען ביי א גראבער ארבייט, ביים איינשפאנען רינדער אין האקער, און גאר אהן לשון האט ער אויף איהם ארויפגעווארפען זיין מאנטעל. אלישע האט באלד פערשטאנען דעם ווינק און האט זיך אפילו ניט געזעגענט מיט די עלטערן און פון דער רגע איז ער געווארען אליהו'ס געטריייעסטער תלמיד. אז אליהו האט בעגעגענט די שלוחים וואס אחזיה האט געשיקט צום בעל זבוב, האט ער זיי אומגעקעהרט און געהייסען פרעגען דעם קאניג: „צו עס איז ניטא קיין גאט אין ישראל וואס ער שיקט איהם זוכען קיין עקרון?" דער קראנקער קאניג האט באלד פערשטאנען אז דאס זענען אליהו'ס ווערטער און ער האט איהם געשיקט אפזוכען. אהן מורא האט זיך דער נביא געשטעלט פאר'ן קאניג'ס בעט און איהם שארף ארויסגעזאגט אז אויפשטעהן וועט ער שוין ניט מעהר. באלד איז טאקי אחזיה געשטארבען און זיין יונגערער ברודער יהורם איז געווארען קאניג. דעמאלט איז אויך פערשווינדען געווארען אליהו און זיינע הייליגע מעשים האבען געבראכט דערצו אז דאס פאלק זאל איהם פארגאטערן און אנגעהמען אז זיין טויט איז געוועהן פונקט אזוי וואונדערבאר ווי זיין לעבען און אז דער אייגענער גייסט, וואס האט איהם געגעבען כח אויסצופיהרען די גרעסטע זאכען, האט איהם ווי א שטורמווינד לעבעדיגערהייט אוועקגעטראגען גלייך אין הימעל אריין.... אלישע איז געווארען דער ראש פון די נביאים. פריהר האט ער געוואהנט אפגעזונדערט אויפ'ן בארג כרמל און דערנאך האט ער זיך אנגעהויבען אריינמישען אין וועלט-זאכען ביז עס איז איהם געראטהען צו געפינען א מענשען, וואס האט זיך אונטערגענומען מאכען איין עק פון עמרי'ס משפחה און פון דעם געצענדיענסט.

יהורם, דער פירטער מלך פון עמרי'ס משפחה, האט זיך באלד בענוצט מיט יהושפט'ס פריינדשאפט און האט מיט איהם אינאיינעם און אויך מיט דער הילף פונ'ם קאניג פון אדום, אנגעהויבען א מלחמה געגען מישע, דעם קאניג פון מואב, וואס האט פלוצים אויפגעהערט איהם צו צאהלען מס. אויפ'ן וועג איז יהורם אויך אריינגעפאהרען קיין ירושלים, און מען האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד. יהושפט האט זיך אבער פריהר געוואלט אנפרעגען ביי'ם נביא און יהורם האט דעמאלט ארויסגעזעהן ווי פיינד אלישע האט איהם. האטש, פון דער מלחמה אליין האט ער געזאגט אז זי וועט זיך ענדיגען מיט גליק. מישע

האט טאקי געחאפט גוטע קלאפ און האט זיך געמוזט באהאלטען אין דער פעסטונג קיר חרשת, פון דארטען האט ער זיך געפרובט אבערעדען דעם קאניג פון אדום און אז דאס איז איהם ניט געראטהען האט ער זיין עלטסטען זוהן געבראכט פאר א קרבן דעם אבגאט כמוש. דעמעלט איז געראד אויסגעבראכען א גרויסע קראנקהייט צווישען חיל און דיא מלחמה האט געמוזט אויפהערען. דערוויילע, נאך יהושפטס טויט, האט אדום פון זיך אויך אראבגעווארפען דעם יאך פון די יודישע מלוכות. וואס זענען מיט דער צייט כמעט געווארען איינס בעזאנדערס נאך דעם וואס יהורם יהושפטס זוהן, האט זיך אויך געלאזט אראבפיהרען פון זיין ווייב עתליה און האט ביי זיך אין לאנד אויך איינגעפיהרט עבודה־זרות. אלישע איז ניט געשלאפען און האט געזוכט אלע מיטעל צו פערטיליגען עמרי׳ס קינדער. מען רעכענט אז ער האט געהאט א שטארקען חלק אין דעם וואס אין דמשק האט חזאל דערהרגעט דעם קאניג בן הדד דעם צווייטען און אז ער האט איבערגענומען די מלוכה איז ער באלד אנגעפאלען אויף די עשרת השבטים און אין דער גרויסער מלחמה ביי רמות גלעד האט טאקי די ערשטע פייל געטראפען יהורם׳ן. וועלכער האט געמוזט בלייבען אין יזרעאל און איבערגעבען די קאמאנדע יהוא׳ן. דא איז באלד געקומען צו יהוא׳ן איינער פון אלישע׳ס תלמידים און האט איהם אריינגעפיהרט אין א בעזונדער חדר און אים נאכהמען פונ׳ם נביא איהם געזאלבט פאר מלך פון ישראל. דאס חיל איז באלד געוואהר געווארען פונ׳ם סוד און אלע האבען מיט פרייד בעגריסט יהוא׳ן וויא א נייעם קאניג. יהוא האט זיך באלד געלאזט קיין יזרעאל און אז יהורם האט דערזעהן פון וייטענס דאס חיל איז ער זעהר נייגיריג געוועהן צו וויסען וואס עס טהוט זיך און חאטשי ער איז נאך ניט געזונד געוועהן האט ער געהייסען איינשפאנען א וואגען און איז אינאיינעם מיט אחזיה, דעם יונגען מלך פון יהודה׳ וואס איז געראד דעמעלט געוועהן צו גאסט ביים קראנקען פעטער, ארויסגעפאהרען אקעגען יהוא׳ן. צוויי פיילען פון יהוא׳ס האנד האבען באלד געמאכט איין עק פון יהורם, וואס איז געפאלען אויפ׳ן ארט, און פון אחזיה, וואס האט זיך נאך דערשלעפט ביז מגדו און איז דארט געשטארבען.

אז יהוא איז אריינגעפאהרען קיין יזרעאל איז די אלטע קאניגין איזבל געשטאנען ביים פענסטער און האט איהם נאכגעשריגען אז ער איז א רוצח באגלייך מיט זמרין. יהוא האט זי געהייסען ארויסשלעפען אויף דער גאס און איז מיט זיין וואגען אריבערגעפאהרען איבער איהר גוף פון וועלכען מען האט שפעטער געקאנט אבזוכען און בעגראבען נאר דעם קאפ און עטליכע ביינער.

דערנאך האט ער געגעבען א ווינק און קיינער פון אחאב'ס משפחה איז ניט געבליבען לעבען. באלד האט ער אויך אנגעהויבען אויסצורייניגען דאס לאנד פונ'ם געטצענדיענסט און געהייסען אויסהרגנן אלע כהנים פון בעל, און איינער פון אליהו'ס תלמידים, יהונדב, האט איהם דערצו פיעל מיט געהאלפען

אין יהודה, וואו מעכה, די מוטער פונ'ם מלך אסא, האט די ערשטע איינגעפיהרט עבודה־זרה, האט זיך אבער אין דער צייט נאך פארשטארקט דער גלויבען אין די אבגאטער, ווייל דארט האט געהערשט עתליה וואס האט זיך נאך איהר זוהן אחזיה'ס טויט, ערשט רעכט צופיהרט די האנד. זי האט געבויעט אין ירושלים א טעמפעל פון בעל און געמאכט פאר א כהן מתן, דערצו האט זי נאך געהייסען אויסהרגנ'ן אלע קאניגליכע פרינצען וואס וואלטען איהר געקאנט שטערען צו איהר פיהרונג. זי וואלט טאקי געוועהן געמאכט איין עק פון גאנץ דוד'ס הויזגעזינד ווען ניט דער כהן יהוידע מיט זיין ווייב יהושבע, יהורם'ס א טאכטער פון איין אנדער פרויא: זיי האבען אבגעראטעוועט אחזיה'ס קליין קינד יואש און האבען איהם בסתר אזוי ערצויגען אז ער זאל מיט דער צייט קאנען איבערנעהמען די מלוכה. די אלע זעכס יאהר וואס עתליה האט געקאניגט, האט יהוידע ניט גערוהט און געזוכט גוטע פריינד צווישען חיל און די הויפטלייט, וואס זאלען האלטען מיט זיין מחשבה, און אז ער האט געזעהן אז ער איז זיכער פון אלע זייטען האט ער יואש'ן ארויסגעפיהרט פון זיין בעהאלטעניש און איהם אפענטליך געזאלבט פאר מלך. צו שפעט איז דערפון עתליה געוואהר געווארען און זי האט געהאט פונקט אזא ביטערן סוף ווי איהר מוטער איזבל: טאקי איהרע אייגענע הויפטלייט, וואס זיא האט געמיינט אז זי קאן זיך אויף זיי פערלאזען, האבען זי ארויסגעשלעפט אויף דער גאס און זי דערהרגע'ט און מיט איהר איז אין גאנצען אויסגעמעקט געווארען דער זכר פון עמרי'ס משפחה.

דאס יונגשאפט פונ'ם קליינעם מלך יואש האט געפיהרט דערצו וואס דער גאנצער מנהיג איז געווארען דער כהן גדול יהוידע, בעזאנדערס נאך דעם וואס דער נביא אלישע האט זיך די גאנצע צייט געהאלטען פון ווייטענס און האט מעהר געארבייט מיט זיינע תלמידים אין שומרון. יהוידע האט גוט פערשטאנען אז ניט אזוי גיך וועט איהם געראטהען אויסצורייניגען דאס לאנד פון עתליה'ס געטצענדיענסט און האט געזעהן אז דאס בעסטע כלי זין געגען דער עבודה זרה וועט זיין דאס תורה'לע וואס איז געלעגען בעהאלטען אין משכן. דעריבער האט ער אנגעהויבען אפט פאר'ן עולם לייענען די תורה, וואס איז זיי גוט אריין אין מח, ווייל דער כהן האט זיי געוויזען ווי אלדינג וואס עם האט זיך געטראפען מיטן

פָאלק אִיז פְרִיהֶר נָאךְ אָנְגֶעוִיזֶען גֶעוָוארֶען אִין קְלֵיינֶעם חוּמָש'ל. עֶס אִיז קֵיין וואוּנְדֶער נִיט וָואס דִי הֵיילִיגֶע וֶוערְטֶער הָאבֶּען אַזוֹי אוּנְטֶערְגֶעצוּנְדֶען דִי יוּדֶען אַז אִין אַ קוּרְצֶער צֵייט זֶענֶען גֶעוָוארֶען שֶׁארְבְּלִיךְ פוּן אַלֶע אָבְּגֶעטֶער, אוּן אַז יְהוֹיָדָע הָאט גֶעוָואלְט אוֹיסְפִירֶען דֶעם בֶּעפֶעהל פוּן יוֹאָשׁ, מֶען זָאל צוּרֶעכְט מַאכֶען דֶעם אַלְטֶען מִשְׁכָּן אוּן וִוידֶער בֶּעפֶעסְטִיגֶען גָאט'ס הויז, הָאט עֶר נָאר בֶּעדַארְפְט הוֹיךְ אִיבֶּערְלֵייעֶנֶען דִי פַּרְשִׁיוֹת וָואס רֶעדֶען וֶועגֶען דֶעם מִשְׁכָּן, אוּן עֶס הָאבֶּען זִיךְ שׁוֹין גֶעשִׁיט נְדָבוֹת פוּן אַלֶע זֵייטֶען אוּן גָאלְד אוּן זִילְבֶּער הָאט מֶען גֶעבְּרַאכְט נָאךְ מֶעהְר וִוי פִיעל מֶען הָאט בֶּעדַארְפְט. אַזוֹי אִיז יְהוֹיָדָע בֶּעלִיעבְּט גֶעוֶועהן בַּיים פָאלְק אוּן בַּיים קֶענִיג אוּן אַז עֶר אִיז גֶעשְׁטָארְבֶּען הָאט אִיהם יוֹאָשׁ גֶעהֵייסֶען בֶּעגְרָאבֶּען צְוִוישֶׁען דִי קְבָרִים פוּן מַלְכֵי בֵּית דָוִד. דִי פְרֵיינְדְשַׁאפְט אִיז אָבֶּער נִיט אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ יְהוֹיָדָע'ס זוּהְן, זְכַרְיָהוּ, וָואס מֶען הָאט אִיהם פַאר־שְׁטֵיינְט אוֹיפְ'ן בֶּעפֶעהְל פוּן יוֹאָשׁ'ן אוּן וָואס הָאט פַאר'ן טוֹיט גֶעזָאגְט, אַז גָאט זֶעהט אוּן וֶועט זִיךְ אָנְנֶעהמֶען".

אִין דֶער צֵייט וָואס בֵּיידֶע, יוּדִישֶׁע מְלוּכוֹת הָאבֶּען גֶעהַאט צוּ טְהוּן מִיט אִינְוֶוענִיגְסְטֶע זַאכֶען, הָאבֶּען דִי שׂוֹנְאִים זֵייעֶרֶע דֶערְוַוייל גֶעשַׁארְפְט דִי צֵיין אוּן גֶעזוּכְט אוֹיף זֵיי אָנְצוּפַאלֶען. יֵהוּא אִיז נִיט גֶעוֶועהן קֵיין גְרוֹיסֶער הֶעלְד אוּן דֶערִיבֶּער הָאט זִיךְ טַאקִי דֶער נֵייעֶר קֶענִיג פוּן אֲרָם, חֲזָאֵל, בַּאלְד מְיַשֵׁב גֶעוֶועהן אַז עֶר קֶען עֶפִּיס אָנְהֵייבֶּען מִיט שׁוֹמְרוֹן, בֶּעזָאנְדֶערְס וֶוען מֵישַׁע, דֶער מֶלֶךְ פוּן מוֹאָב, וָואס הָאט נָאךְ נִיט פַארְגֶעסֶען דִי פְרִיהֶרִיגֶע קְלֶאפּ, הָאט אִיהם צוּגֶעזָאגְט גֶעהְן צוּ הִילְף. אַזוֹי הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מִלְחָמָה, וָואס הָאט גֶעקָאסְט דִי עֲשֶׂרֶת הַשְׁבָטִים פִיעל בְּלוּט, אוּן דֶערְצוּ הָאבֶּען זֵיי נָאךְ פֶערְלָארֶען דִי בֶּעסְטֶע בֶּעפֶעסְטִיגְטֶע שְׁטֶעדְט בַּיי דִי בֶּערְג בָּשָׁן בִּיז צוּם טַייךְ אַרְנוֹן אוּן פִיעל פוּן זֵיי זֶענֶען גֶעפַאנְגֶען גֶעוָוארֶען. דִי מִלְחָמָה הָאט נִיט אוֹיפְגֶעהֶערְט אוֹיךְ דֶעמָאלְט וֶוען אִין אֲרָם הָאט שׁוֹין גֶעקֶענִיגְט חֲזָאֵל'ס זוּהְן, בֶּן הֲדַד דֶער דְרִיטֶער. אוּן אִין שׁוֹמְרוֹן אִיז גֶעוָוארֶען מֶלֶךְ יֵהוּא'ס זוּהְן, יְהוֹאָחָז, וָואס אִין זַיין צֵייט אִיז דָאס יוּדִישֶׁע חַיִל גָאר אִין גַאנְצֶען פַארְקְלֵיינֶערְט גֶעוָוארֶען. עֶרְשְׁט יְהוֹאָחָז'ס זוּהְן, יוֹאָשׁ, הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיפְצוּהֵייבֶּען אַ קָאפּ אוּן מִיט דֶער הִילְף פוּן דִי מְלָכִים פוּן מִצְרַיִם אוּן דִי חִתִּים אִיז עֶר אַרוֹיסְגֶעטְרֶעטֶען גֶעגֶען אֲרָם אוּן הָאט זִיךְ גוּט אָבְּגֶערֶעכֶענְט מִיט'ן שׂוֹנֵא.

אִין יְהוּדָה הָאט יוֹאָשׁ נִיט לַאנְג גֶעקֶענִיגְט. עֶר אִיז אוּמְגֶעבְּרַאכְט גֶעוָוארֶען דוּרְךְ זַיינֶע אֵייגֶענֶע דִינֶער אוּן דִי מְלוּכָה אִיז אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ זַיין זוּהְן אֲמַצְיָה. אַז אֲמַצְיָה הָאט גֶעהֶערְט וִוי עֶס אִיז גֶערָאטְהֶען יוֹאָשׁ'ן אַרָאבּ

צוואַרפען פון זיך דעם עול פון ארם. האט ער זיך ענטשלאסען אויך ניט זיצען לעדיג, אונ ווייזען אביסעל דרך ארץ דעם קליינעם פאלק פון אדום, וואס פלעגט שטאנדיג זיין איין עזות-פנים געגען יהודה אונ איז ביי זיך נאך גראסער געווארען זייט עס האט זיך אויסגעבויעט אויף דיא הויכע שפיציגע בארג פון שעיר א נייע הויפטשטאדט „עיר הסלע" אונ האט געמיינט אז קיינער קאן אהין ניט צוקומען. אמציה'ן איז געראטהען די שטאדט דוקא איינצונעהמען, נאר דער נצחון האט איהם דער נאך טהייער געקאסט אזוי ווי די פריינדשאפט, וואס האט פריהר געהערשט צווישען שומרון אונ יהודה איז אין דער לעצטער צייט א ביסעל שוואכער געווארען אונ אמציה האט גערעכענט אז אומעדום ווערט ער האבען דאס אייגענע גליק וואס אין אדום, האט ער זיך אריינגעשלאגען אין קאפ א געדאנק אז ער מוז אבנעהמען דאס לאנד פון די עשרת השבטים. ער האט זיך אנגעהויבען טשעפען צו יואש'ן אונ איהם קלאמערשט פארלעגען אז ער וויל זיך משדך זיין מיט איהם אונ אז יואש האט איהם מיט גאוה געאנטפערט אז דער קליינער דארן מיט'ן גרויסען בוים קאן קיין מחותן ניט זיין", האט ער שוין געהאט פאר וואס אויף איהם אין כעס צו זיין אונ האט זיך באלד צוגעריקט מיט גרויס חיל צו דער גרעניץ. ביי דער שטאדט בית שמש איז געווען די ערשטע מלחמה, יואש האט בעוויזען זיין גבורה אונ האט אמציה'ן געבראכט געפאנגען קיין ירושלים; ער וואלט געקאנט מאכען א תל פון דער גאנצער מלוכה. נאר, ווי עס שיינט, האט איהם אלישע דערפון אבגעהאלטען אונ ער האט זיך נאר בעגנוגט מיט א געלדשטראף אונ דערמיט וואס ער האט געהייסען צוואַרפען עטליכע פעסטונגען פון דער הויפטשטאדט. עס איז שוין אזוי באשערט געווען אז פון די שרעקליכע קלאפ, וואס ירושלים האט אנגעהויבען כאפען, זאלען די ערשטע קומען טאקי פון יודישע האנד....

יואש האט דערנאך ניט לאנג געלעבט אונ באלד איז דיא מלוכה פון שומרון איבערגעגאנגען צו זיין זוהן ירבעם דעם צווייטען, וועלכער האט גליקליך געקאניגט מעהר פון זעכציג יאהר. אלע מלחמות, וואס ער האט געפיהרט, מיט דעם ווילען פון גאט אונ מיט דיא קלוגע עצות פון דעם נביא יונה בן אמתי, האבען געבראכט דערצו וואס ער האט איינגענומען פיעל קליינע פעלקער. שטארק פארגרעסערט דאס לאנד אונ מואב האט אויך געמוזט ארונטער אונטער זיין ממשלה. אין יהודה האט אמציה נאך געקאניגט פינפצעהן יאהר. נאר זיין מלוכה איז געווארען גאר שלאף, ירושלים איז געבליבען אפען אונ ניט בעשיצט אונ אויף דער עלטער האט ער געמוזט אנטלויפען קיין

לכיש, וואו די אונצופרידענע הויפט-לייט האבען איהם דערהרגעט. דעמעלט האט זיך אנגעהויבען די טרויעריגסטע צייט אין יהודה: קיין מלך איז ניט געוועהן. אמציהו'ס זוהן עזריהו איז ערשט אלט געוועהן פיער יאהר, צוקומען קיין ירושלים, וואס האט ניט געהאט מעהר קיין פעסטונגען איז געוועהן זעהר גרינג, דער קעניג פון שמרון האט זיך ניט געוואלט ריהרען מיט הילף, אויף די מלכים פון צור אונ צידון, וואס זענען אמאל געוועהן גוטע ברידער, האט מען ניט געקאנט רעכנען, אודאי זענין די אדומים באלד אנגעפאלען אונ איינאיינעם מיט די מצרים האבען זיי פארוויסט דאס לאנד אונ די בעסטע מענשען פון יהודה פארקויפט פאר קנעכט אונ אוועקגעשיקט גאנץ ווייט. אזוי האט זיך אנגעהויבען א גלות פאר די ערשטע אומגליקליכע קינדער פון יהודה. אונ דאס גאנצע גליק איז נאך געוועהן וואס זיי האבען געהאט וואס מיטצונעמען אין שווערען וועג: דאס איז געוועהן זייער אמונה — דאס איינציגע שטיקעל ירושה פון דער היים.

זעכסטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכי ישראל אונ די מפלה פון שמרון.

(887—720 ביז קריסטוס געבורט. 957—790 פאר'ן חרבן בית שני)

צוועלף פינסטערע יאהר האבען זיך אזוי אוועקגעצויגען אין יהודה, מען האט ניט געוועהן קיין שפאר פון א שיין אונ אפילו די נביאים, וואס האבען געקענט קוקען ווייט, האבען אנגעהויבען רעכנען די מלוכה פון בית דוד פאר א איינגעפאלענע סכה, נאר פליצום האט זיך דאס פאלק ווי אויפגעכאפט פונ'ם שלאף אונ דער זעכצעהנייאהריגער עזריהו, אדער עזיהו, דער זוהן פון

אמציהו, איז געווארען קאניג, אונ האט באלד איבערגעפיהרט די ביינער פונ'ם פאטער פון לכיש קיין ירושלים אונ איהם בעגראבען צווישען די קאניגע מיט גרויס כבוד. חאטשי עזיהו איז געוועהן זעהר יונג, האט ער זיך גענומען מיט אלע קרעפטע צו פארבעסערן דעם צושטאנד פונ'ם לאנד אונ האט געקאניגט כמעט פונפציג יאהר. ניט אזוי גרינג איז איהם אנגעקומען דאס היילען פון אלטע מכות, ווייל גראד פונקט ביים אנהייב האבען ביידע יודישע מלוכות שטארק געליטען פון ערדציטערניש. וואס עמוס הנביא האט נאך פריהר מיט צוויי יאהר פאראויסגעזאגט. דערנאך איז באלד געווארען א גרויסער הונגער אונ היישרעקען האבען אויפגעגעסען אלע תבואות, נאר מיט דעם פעסטען בטחון אויף גאט האט דאס פאלק זיך געשטארקט מיט תעניתים אונ תפלות אונ רוהיג איבערגעטראגען אלע אומגליקען אונ געגלויבט אז די טראסט-ווערטער פונ'ם נביא יואל בן פתואל וועלן געוויס מקוים ווערין. עס האט אויך ניט לאנג געדויערט אונ פון אלע צרות איז געווארען איין עק. יהודה האט ווייטער אנגעהויבען בליהען, דער מסחר אונ ערדארבייט האט רייך געמאכט די מדינה, אונ אז עזיהו האט זיך שוין געפיהלט אין כח אבצורעכענען זיך מיט די אלטע שונאים האט ער זיך צום ערשטען געחאפט צו די אדומים. ער האט זיי גוט צושלאגען אונ צוגענומען ביי זיי די שטאדט אילת ביים ים סוף אונ דער האנדעל מיט אראביען אונ אינדיען איז ווידער בעלעבט געווארען. דערנאך האט ער געמאכט א תל פון די פלשתים אונ האט ביי זיי צוגענומען א גרויס שטיק ערד, אונ ירושלים האט ער בעפעסטיגט נאך שטארקער ווי עס איז געוועהן מיט די בעסטע כלי זין וואס מען האט נאר אין יענער צייט בענוצט אין א מלחמה.

שמרון האט אין דער צייט אויך געבליהט אונטער דער מלוכה פון ירבעם דעם צווייטען, וואס האט צוגענומען ביי ארם די הויפטשטאדט דמשק אונ אויך די שטאדט חמת. וואס רייכער אבער דאס לאנד איז געווארען, מעהר איז עס פארזונקען געווארען אין זינד. די עבודה-זרות האבען דארט געהאט א פייערינען בעשיצער אין אמציה, דעם כהן פון בעל. שלעכטע מדות האבען זיך מיט יעדען טאג מעהר איינגעווארצעלט. די עשירים האבען געברענט א וועלט מיט זייער פארמעגען, געריסען פראצענט. געשונדען די הויט פון ארימע, גענומען פאר משכנות קליינע קינדער אונ דערנאך געמאכט פאר קנעכט, זיך אנגעטהון אלע תענוגים, אונ נאר עטליכע געצעהלטע יונגע לייט פלעגען זיך האלטען אין די נביאים, וואס האבען זיך געפונען אין בית אל. גלגל אונ יריחו, נאר

קיינער פלעגט זיך אויף זיי ניט אומקוקען און זיי האבען זיך דערפאר געקאנט פריי און אפען טהון און רעדען וואס זיי האבען געוואלט.

אזא פרייהייט האט געפיהרט דערצו וואס צווישען אזא זינדיג פאלק מיט פארשטיינערטע הערצער און פערשטאפטע אויערן צו אמת און יושר האט געקאנט ארויסשפרינגען עמוס פון תקוע, א מענש וואס האט זיך גערעכענט פאר א פראסטען בעל הבית. נאר דער גייסט פון גאט האט איהם ניט געלאזט איינרוהען און ער פלעגט מיט פייערינע ווערטער שטראפען דעם עולם און שרעקען מיט דעם ביטערן סוף וואס קאן ארויסקומען. דעם כהן אמציה זענען אפילו עמוס'ס דרשות ניט געפאלען און ער האט זיך געפריוט איהם איין עצה געבען ער זאל בעסער אריבער קיין יהודה. נאר דאס האט דעם נביא געגעבען נאך מעהר מוטה און ניט איינער פון שמרונ'ער מיוחסים פלעגט פון איהם חאפען דעם פסק. ער האט ניט געלעגט קיין כבוד אויך אויף די איינוואהנער פון יהודה און אויפגעדעקט זייערע פעהלער. נאר דאך האט ער געקוקט אויף זיי מיט מעהר ליעבע און רחמנות און זיין לעצטע נבואה איז געוועהן אז דוד'ס הויז וועט דערלעבען די גראסטע גדולה און וועט מיט זיינע פליגעל בעשיצען אלע צוזאמטע און צושפרייטע קינדער פון ישראל.

אין ירושלים האט דעמעלט געלעבט א נביא, יואל בן פתואל, וואס אין דער צייט פון די אומגליקען, וואס זענען געקומען אויף יהודה, איז אויף איהם געפאלען דער גורל צו שטארקען די געפאלענע און היילען די צובראכענע געמיטהער מיט א זיסער האפנונג. מען ווייסט אבער ווייניג פון איהם. א סך מעהר איז בעקענט דער נביא הושע בן בארי, וואס פלעגט פון איין זייט מיט זיינע שארפע רייד און מיט שטעכענדיגע משלים שטארק ארבייטען נעגען דעם גאצענדיענסט אין שמרון און פון דער אנדערער זייט מאהלען מיט די שאנסטע פארבען דאס ליכטיגקייט פונ'ם אמת'ן גלויבען אין איין גאט און דאס שטאנדיג גליק פון אלע וואס געהען אין גלייכען וועג. ווי ווייניג, דאכט זיך, עס האבען זיך געפונען אין שמרון מענשען וואס האבען זיך געוואלט צוהערען צו די נביאים'ס רייד, פון דעסטוועגען איז דער אמת פארט אריינגעקראכען אין די אויערן און האט ווייניגסטענס געפיהרט דערצו וואס עס זענען ארוים מחלוקת און פיעל זענען געווארען אונצופריעדען פון דער מלוכה. ירבעם דער צווייטער האט רוהיג אויסגעלעבט זיינע אלטע יאהרען, נאר זיין זוהן זכריהו האט גאר ניט געדויערט און איז אין עטליכע חדשים דערהרג'ט געווארען דורך שלום בן יבש וואס איז געווארען קאניג. ער האט זיך אבער אויך מעהר ניט געהאלטען ווי

א חדש און האט געהאט דעם אייגענעם סוף פון איינעם פון דער שטאדט תרצה, מנחם בן גדי, וואס האט צו זיך געחאפט די מלוכה. מנחם איז געוועהן זעהר א שלעכטער, און אז די שטאדט תפסח האט ניט געוואלט וויסען פון איהם, האט ער זי אין גאנצען חרב געמאכט און אויסגעקוילעט אלע איינוואהנער אפילו קליינע קינדער און מעוברת'ע ווייבער

אזא הנהגה פון שומרון'ס בייעם מלך האט געפיהרט דערצו וואס פיעל פון דארט זענען אריבער קיין יהודה, נאר דא האבען זיי אויך קיין נחת ניט געהאט, ווייל אז עזיהו איז געגאנגען נאר גוט האט ער זיך אנגעהויבען אנמעסטען דאס שטרייטעל פון די כהנים און האט געוואלט אריינחאפען דעם גאטעסדיענסט אויך צו זיך אין די האנד אריין. דאס איז ניט געפאלען דעם כהן גדול עזריה און אז דער מלך איז מיט געוואלד אריין אין היכל און דארט געריכערט דיא קטורת, האט איהם דער כהן גראב בעטרעטען און געערעדט מיט איהם גאר שארפע ווערטער. וואס דערפון איז געווארען — איז ניט בעקאנט: מען ווייסט נאר אזוי פיעל אז עזיהו האט באלד בעקומען איין אויסשלאג אויפ'ן גאנצען לייב און האט געמוזט זיצען אבגעזונדערט פון אלע אין א חדר מיוחד און דאס פאלק האט דאס גערעכענט פאר א עונש. אין דער צייט פון עזיהו'ס קראנקהייט האט דיא מלוכה געמוזט פיהרען זיין זוהן יותם.

דערווייל האט זיך אויף שומרון אנגערוקט די המארע, וואס דער נביא עמוס האט זי נאך מיט פינפציג יאהר צוריק ארויסגעזעהן. די מלוכה פון אשור איז זעהר גרוים געווארען און אז דער מלך פול האט איינגענומען פיעל לאנדער פון צור און מצרים האט ער זיך אויך א ווארף געטהון קיין שומרון און מנחם, וואס האט געהאט מורא די איינווענינגסטע שונאים זיינע זאלען זיך ניט בענוצען מיט דער מרידה האט באלד געמאכט א שלום, געלאזט אוועקפיהרען פיעל געפאנגענע און א חוץ דעם געגעבען געלד ווי פיעל מען האט נאר געוואלט און דערנאך האט ער עס מיט פראצענט געריסען פון די עשירים. אזוי מהייער האט מנחם בעצאהלט מיט פרעמד בלוט און פערמעגען דערפאר ער זאל קאנען בלייבען אויפ'ן פלאץ. נאך מנחם'ס טויט איז די מלוכה איבערגעגאנגען צו זיין זוהן פקחיה, נאר ער האט מעהר ניט געלעבט ווי צוויי יאהר; איהם האט דערהרגעט פקח בן רמליהו וואס איז געווארען קאניג און האט באלד געמאכט יד אחת מיט יותם, וואס האט שוין דעמעלט געקאניגט אין יהודה, און מיט די מלכים פון ארם, צור און צידון, מען

זאל זיך איינאיינעם ארויסשטעלען געגען אשור און איהם ניט לאזען אזוי ברענגען א וועלט.

די פריינדשאפט וואס האט די לעצטע צייט צונויפגעבונדען ביידע יודישע מלוכות האט אריבערגעטראגען קיין יהודה פיעל שלעכטע מדות פון שומרון. די רייכע האבען זיך אבגענומען דעם אויבען-אן און איינאיינעם מיט'ן אויפוועהער פונ'ם קאניגליכען הויף האבען זיי געמאכט עס זאל ביי זייא זיין די גאנצע דעה און זיי זאלען אויספיהרען וואס זיי ווילען. גאנצע טאג און נאכט פלעגען זיי שכור'ן, ניט טהון קיין האנד אין קאלט וואסער, אויפ'ן ארימאן איז געלעגען די שווערע משא פון ארבייט און אז מען האט איהם געקריוודעט איז ער שטאנדיג געבליבען אומגערעכט. ביי אזעלכע פערדארבענע זיטען האבען זיך ווייטער געמוזט ארויסווייזען די נביאים, וואס האבען קיינעם ניט נושא פנים געוועהן, געשיצט דעם אמת, ערנידרינט דעם שקר און געטייט מיט די פינגער אויף די וואס פלעגען זיך איבערנעהמען מיט זייער פאלשקייט און צוליעב דעם זיך רעכנען אין דער גאלדענער פאחן.

דאס איז געוועהן נאך אליהו'ן און אלישע, עמוס און הושע. דער דריטער דור נביאים און דער בעסטער פון זיי איז געוועהן ישעיהו בן אמוץ, א מענש וואס האט גוט געקענט אלע פעהלער פון זיין פאלק און האט דערצו נאך געהאט א טהייער מויל און זיינע ווארטער פלעגען טיעף אריינקריכען אין די הארצער אפילו פון אזעלכע וואס האבען איהם ניט געוואלט הערען. אין זיין צייט האבען אויך געלעבט די נביאים זכריהו בן יברכיהו, הושע דער צווייטער און מיכה המורשתי. נאר ישעיה איז געוועהן האכער פון אלע און האט פירציג יאהר טריי געדיענט גאט און נביאות געזאגט פון זיין נאהמען דעם הארטנאקיגען פאלק. זיין ווייב איז אויך געוועהן א נביאה און אז זי האט געבאהרען צוויי זיהן האט ער זיי א נאהמען געגעבען "שאר ישוב" און "למהר שלל חש בז" און דערמיט געגעבען אנצו-הערען אז נאר א קליינער טהייל פונ'ם פאלק וועט זיך צוריק אומקעהרען צו גאט און אז שומרון און ארם וועלען ביידע אריינפאלען אין די האנד פון אשור. א היילינ פייער האט שטאנדיג געברענט אין הארץ פון דעם גרויסען נביא און ער פלעגט רעדען פון די צבועקעס, וואס מיינען מיט קרבנות אנ-צוטהון גאט א מענטליק, פון די דיינים, וואס די מטבע האט אפט ביי זיי איבערגעוואויגען די וואנשאהל פון גערעכטיגקייט, פון ציון'ס טאכטער, וואס האבען נאכגעיאגט דער מאדע און גערעכענט אז מיט טהייערע קליידער קאן

מען אין גאנצען פערדעקען די זינד פונ'ם גוף, האבען זיינע רייד געמוזט מאכען א גרויסען איינדרוק, אונ אז ער פלעגט פאראויס זאגען וואס עס וועט זיך טהון מיט ביידע יודישע מלוכות אונ אפילו מיט אנדערע פאלקער, איז מען זיכער געוועהן אז אזוי וועט עס זיין. עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט וואס באלד האבען זיך ארום ישעיה'ן פערזאמעלט אלע ערהליכע לייט. וואס האבען זיך ענטשלאסען צו געהן אין רעכטען וועג אונ וואס דער נביא האט זיי גערופען ענוים, ווייל זיי זענען געוועהן פרום אונ שטיל אונ אפילו נעגען אכזריות פלעגען זיי ניט ארויסטרעטען מיט נקמה, נאר געזוכט א טרייסט אין בעטען אונ גאט-לויבען.

דערווייל האט אנגעהויבען ישעיה'ס נביאות מקוים צו ווערען. אין מצרים האט דעמאלט געהערשט זעהר א שוואכער קעניג באקכאריס פון דער שטאדט סאיס וואס האט ניט פערשטאנען ווי אזוי צו פיהרען די מלוכה. אז עס פאלען די ראדער איז זיך ניט שווער ארויפצוהאפען אויפ'ן וואגען: אונ דערפאר איז מצרים באלד ארונטער אונטער דער מאכט פון סבקה, דעם מלך פון כוש, וואס האט אראבגעווארפען דעם פריהערינגען קעניג אונ שטארק בעפעסטיגט דאס לאנד. דעמאלט האט יהודה אויך בעקומען איין קלאפ אונ פערלאהרען פיעל געפאנגענע; יותם האט אפילו באלד געמאכט א שלום אונ געלאזט דעם שונא אויסלעדיגען אלע קעשענעס, נאר דאס לאנד איז נאך ניט אבגעקומען מיט געלד אליין אונ האט געמוזט אויף זיך טראגען דעם עול פון מצרים פונקט ווי שומרון האט איבער זיך געהאט פאר א הערשער אשור. אזוי האבען ביידע יודישע מלוכות פערלאהרען זייער גלאנץ, אונ אפילו אין יהודה האט מען זיך אין דער שלעכטער צייט ניט געווענדעט צו גאט נאר געזוכט עצות אונ הילף ביי די אבגאטער, האטשי דער נביא זכריהו בן יברכיהו האט געארבייט מעשים אונ געשריגען אז נאר די ריינע אמונה קאן אויפהייבען די געפאלענע.

נאך יותם'ס טויט איז זיין זוהן אחז געווארען קעניג אונ די פריינד-שאפט, וואס האט ביז אהער געהערשט צווישען שומרון אונ יהודה, איז פארביטען געווארען אין א שנאה. אחז איז ניט געוועהן קיין גרויסער חכם אונ אריינלאזען זיך אין ווייטע דרכים — איז פאר איהם געוועהן שווער. דערפאר אז פקח בן רמליהו, דער קעניג פון שומרון, אונ רצין, דער קעניג פון ארם, האבען זיך געווענדט צו איהם ער זאל זיי געהן צו הילף ווען זיי וועלען זיך אקעגענשטעלען נעגען אשור, איז איהם דער פלאן ניט

געפאלען. דאס האט פערדראסען די מלכים פון שומרון און ארם, זיי האבען זיך ענטשלאסען אנצופאלען אויף אחז'ן און אויף זיין ארט מאכען פאר איין קאניג איינעם פון זייערע לייט בן טבאל און האבען שוין אנגעהויבען אב־בייסען גאנצע שטיקער פון יהודה, און דאס ערשטע האבען זיי אומגעקערט די אדומים די שטאדט אילת. אחז האט געגעבען א קוק אז עס איז א שלעכטער עסק און אז ביי זיך אין לאנד האט ער אויך א סך שונאים האט ער זיך מיישב געוועהן אז עס איז א סך גלייבער זיך בוקען צום לייב ווי צום פוקס, און האטשי ישעיה הנביא האט איהם געטראסט און געזאגט אז ער דארף ניט מורא האבען פאר „די צוויי פאררייכערטע האלאוועשקעס" האט ער שטילערהייט געשיקט שליחים צום מלך פון אשור, תגלת פלאסר. און דאס איז געוועהן פאר איהם די גרעסטע רפואה, ווייל אשור'ס חיל האט באלד צוטרעטען. און פקח און רצין, האבען געמוזט מיט חרפה זיך צוריק ציהען פון ירושלים. רצין איז דערהרגעט געווארען, פון ארם איז געווארען א תל. דמשק איז איבערגעגאנגען צו אשור און די גאנצע געגענד האט אנגעהויבען הייסען סוריען. דאס איז אבער אחז'ן געראטהען נאר לפי שעה. באלד איז דאס לאנד יהודה ארונטער אונטער דער הערשאפט פון אשור און דאס פאלק האט געמוזט דערפיהלען ווי טהייער עס קאסט אחז'ס הילף. נאר איין אחז האט עס ניט געפיהלט: מיט דער גרעסטער הכנעה פלעגט ער אפט פיהרען מתנות דעם מלך פון אשור, און דארט זיך לערנען זייערע הנהגות און מדות. ער האט אפילו איינגעפיהרט אפט נוצליכע זאכען, ווי דער זונזייגער א געזעצטע צייט־רעכנונג אויף חדשים און טאג, א נייע ארט פון הייזער בויען; נאר אינאיינעם מיט די נוצליכע זאכען האט ער פון אשור אריינגעבראכט נאר א שפיגעל־נייעם געטצענדיענסט און האט געהייסען אויף די דאכער מאכען מזבחות, וואו מען זאל מקריב זיין קרבנות צו שטערן און צו זיי זיך בוקען. אחז איז אזוי פארפיהרט געווארען אין עבודה זרה אז ער האט אין טהאל הנום געשטעלט א מזבח און דארט זיין אייגען קינד פאר א קרבן פארברענט אין פייער. פון אחז'ס פיהרען קאן מען שוין פארשטעהן אין וואס פאר א מעמד דאס פאלק איז נעביך געוועהן אין יהודה.

נאך ערגער איז אבער געוועהן אין שומרון, וואס האט שוין ניט געקאנט הייסען דאס לאנד פון די עשרת השבטים, ווייל תגלת פלאסר האט צוגענומען די גאנצע ערד וואס האט געקעהרט צו די שבטים נפתלי זבולן און אשר. פקח בן רמליהו איז באלד אומגעבראכט געווארען דורך

הושע בן אלה, וואס איז געוועהן דער לעצטער קאניג פון ישראל אוג האט שוין ניט געקאנט אבהיטען זיין לאנד פון דער מפלה וואס דער נביא הושע דער צווייטער האט מיט ברענענדיגע ווארטער פאראויס געזאגט. ווי עס שיינט, האט ער זיך געזוכט הילף ביי מצרים. אין דער צייט איז דער מלך פון אשור, שלמנאסר, אנגעפאלען אויף אלולי דעם מלך פון צור, אוג אז הושע האט געזעהן אז ער קאן דערווייל ווערען דאס כפרה-הינדעל, האט ער ניט געווארט ביז שלמנאסר מיט זיין חיל וועלען קומען צו איהם, אוג איז אליין איהם ארויסגעגאנגען אקעגען אוג איהם אריינגעשטופט א גוטע מתנה. קוים האט אבער שלמנאסר אבגעטרעטען, האט אלולי געמאכט יד אחת מיט סואי (סוא) דעם מלך פון מצרים, אוג צוגעשלעפט אויך הושע'ן. ער האט זיך געלאזט איבערעדען אוג איז דער ערשטער ארויס ווי איין עזות-פנים גענען שלמנאסר'ן דערמיט וואס ער האט אויפגעהערט צו צאהלען איהם מס. שלמנאסר האט ניט געמאכט קיין שיהות, מיט גרויס חיל איז ער אריבער קיין צור, תל געמאכט פון פיעל שטאדט אוג האט זיך באלד דורך עכו צוגעצויגען קיין שומרון. הושע האט אבער פערשטאנען ווי אזוי זיך צו שיצען געגען אזא שרעקליכען שונא אוג דריי יאהר האט געדויערט די מלחמה ביז די בעפעסטיגטע הויפטשטאדט פון שומרון איז געפאלען אוג אינאיינעם מיט טויזענדער געפאנגענע איז אויך הושע פארטריבען געווארען אוג האט געמוזט ענדיגען זיינע יאהרען אין א תפיסה אין נינוה.

אזא מפלה האט געהאט שומרון, וואס האט עקסעסטירט נאר צוויי הונדערט זעכציג יאהר אוג אזוי ביטער איז געוועהן דער סוף פון דער מלוכה פון ישראל, וואס איז געפיהרט געווארען פון צוואנציג קאניגע. פער-דארבענע מדות, שלעכטע תאוות, פארגעסען אין גאט, דיענען דער מטבע, אנטהון זיך אלע תענוגים, רודפ'ן דעם קליינערען, פרעסען דעם ארים-מאן — אט די אלע זאכען האבען א תל געמאכט פון די עשרת השבטים אוג ניך איז פון זיי קיין זכר ניט געבליבען. נאר איין אונבעקאנטער נביא האט איבער-געלאזט עטליכע ווארטער פון קלאג אוג טרויער איבער די פערלארענע בני-ישראל: ער האט געזעהן ווי די מוטער רחל בעוויינט איהרע קינדער אוג וויל זיך ניט טרייסטען אוג טריקענט אויס די הייסע טרעהרען מיט א זיסער האפנונג אז די פארטריבענע וועלען פארט א מאהל צוריקקומען אהיים....

אויפ'ן רעשטיל יודען אין יהודה, וואס האבען מיט רעכט זיך אנגעהויבען רופען "שארית ישראל" אוג וואס זענען בעשטאנען פון די שבטים יהודה.

בנימין, שמעון און לוי, האט שמרון׳ס מפלה געהאט א גרויסע ווירקונג. די האבען מיט זייערע אייגענע אויגען געזעהן ווי די רייד פון די נביאים זענען מקוים געווארען און א סך הערצער זענען געווארען ווייכער, א סך אויערן אפענער, א סך קאפ ריינער און ליכטיגער. ישעיה הנביא האט געקאנט פרייער אויס־פיהרען זיין הייליג שליחות און פון זיינע פרומע תלמידים "די ענוים" האט זיך שוין דער עולם אנגעהויבען לערנען ווי אזוי צו געהן אין רעכטען וועג, וואס פיהרט צום גליק פון דעם גאנצען פאלק.

זיבעטעס קאפיטעל.

דאס רעשטיל יודען.

(719—608 ביז קריסטוס געבורט. 789—673 פארן חרבן בית שני)

צום גליק פון דעם רעשטיל יודען, וואס זיי איז באשערט געוועהן צו בעווייען דעם גלאנץ פון דער אומה, איז אין יהודה געווארען קאניג חזקיהו בן אחז וואס איז געוועהן פונקט דער היפך פונ׳ם פאטער און האט זיך אויס־געצייכענט מיט אלע מעלות, וואס זענען טאקי דעמאלט שטארק נאטהיג געוועהן א יודישען מלך. חזקיהו האט אויסגעראמט דעם געצענדיענסט. ער האט געהייסען צוברעכען אלע מזבחות און האט געגעבען א בעפעהל אז דעם קרבן פסח זאל מען מקריב זיין נאר אין ירושלים אין בית המקדש; ער האט אויך בעשטימט די צייטען פון די ימים טובים און איינגעפיהרט די רעכנונג פון עבור־יאהרען. זיין צייט איז געוועהן די ליכטיגסטע פארן פאלק. די נביאים און זייערע תלמידים האבען אנגעהויבען שפיעלען די גרעסטע ראלע און חזקיהו אליין האט ארויס־געוויזען אזא שנאה געגען דער פריהעריגער הנהגה פון אחז, אז ער האט איהם

אַפילו ניט געלאָזט בעגראָבען צווישען די מלכי בית דוד. און ווי די גמרא זאָגט, האָט ער איהם ערגיץ אין דער שטיל געהאַלטען אויף אַ שטריק-בעטעל. ער האָט אָבער ניט געקאָנט אויספיהרען זיינע אַלע גוטע מחשבות, ווייל ווי ווייט ער האָט ניט געמאַכט נייע אָרדנונגען איז איהם אַלץ שווער געוועהן זיך אַרויס-רייסען פונ'ם געזינדעל וואָס איז איבערגעבליבען נאָך פון אחז'ן און וואָס האָט די גאַנצע ממשלה געהאַלטען ביי זיך אין די האַנד. די „מיוחסים" האָבען זיך בענוצט דערמיט וואָס דער קעניג האָט געהאַט אַ ווייך האַרץ און האָט זיך ניט געקאָנט אין אַלדינג אַריינמישען און וואָס דער אויפזעהער פונ'ם הויף ש ב נ א, איז מיט זיי געוועהן איינס, און דאַריבער האָט ניט שטאַנדיג דאָס גוטסקייט פון חזקיהו געקאָנט הערשען אין לאַנד און צו צייטענס פלעגען נאָך געשעהן מעשות וואָס האָבען געפאַסט פאַר אחז'ס לעבען. דאָס איז אויך געוועהן די סבה דערפון וואָס חזקיהו'ס דעה, אַז יהודה זאָל בלייבען אונטערטהעניג א ש ו ר, איז בטל געוואָרען און תאטשי דער קעניג האָט אָבגעזאָגט די שלוחים פון דיא פלשתים, וואָס האָבען איהם פאָרגעלעגט צוצושטעהן צו מ צ ר י ם און אַרויס-שפּרינגען געגען אשור, און אַ חוץ דעם האָט ישעיה הנביא געשריגען מען זאָל זיך ניט לאָזען אַראָבפיהרען פונ'ם גלייכען וועג, האָבען פאָרט די „מיוחסים" אויס-געפיהרט זייערס און די פריינדשאַפט צווישען יהודה און אשור האָט אויפגעהערט. אומזיסט האָט דער נביא געוויזען וואָס פאַר איין אומגליק דערפון קאָן אַרויס. בעזאָנדערס נאָך דעם וואָס די פלשתים האָבען שוין געהאַפט אַ סוף פון אשור און האָבען פערלאָרען זייער שטאָדט א ש ד ו ד. אומזיסט איז ער אַרויסגעגאַנגען באָרוויס און נאַקיט אין די גאַסען און דערמיט געגעבען אַ סימן אַז מצרים וועט אויך פאַלען, קיינער האָט איהם ניט געוואָלט הערען. יהודה האָט געדיפּעט אויפ'ן נייעם מלך פון מצרים ת ר ה ק ה און האָט פון זיך אין גאַנצען אַראָב-געוואָרפען דעם עול פון אשור. דאָס האָט שטאַרק פערדראָסען ס נ ח ר י ב'ן דעם קעניג פון אשור און ער האָט זיך גענומען קודם כל אָבּרעכנען מיט מצרים. י ה ו ד ה האָט דערווייל געהאַט צייט זיך צו בעפעסטיגען און שבנא האָט בעזאָנדערס בעוואָרענט ירושלים מיט וואַסער און שפּייז און מיט הויכע מויערן אַרום דער שטאָדט, כדי זי זאָל זיך קאָנען האַלטען אַ לאַנגע צייט ווען דער שונא וועט זי אַרומרינגלען. שבנא האָט זיך שוין גאָר אין גאַנצען געוואָלט בעוואָרענען און האָט זיך אַפילו ביים לעבען אָנגעגרייט אַ קבר צווישען די מלכי בית דוד. נאָר דער נביא ישעיה איז אַרויס געגען איהם מיט שאַרפע רייד. ער

האט איהם געפרעגט: „ווער איז ער און וואס טהוט ער, ער זאל זיך מאכען דא אויסהאקען א קבר”. באלד איז דערפון געוואהר געווארען חזקיהו און שבנא איז אראב פון זיין גרויסער שטעלע. סנחריב האט זיך דערווייל צוגעריקט אלץ נאהענטער צו ירושלים און האט אנגעהויבען א תל מאכען פון אסך שטאדט אין יהודה. פון דארט זענען די איינוואהנער באלד אנטלאפען קיין ירושלים און עס איז געווארען אזא אימה, אז אפילו די ווערטער פון ישעיה, אז מען דארף ניט מורא האבען פאר'ן שונא, האבען ניט געקענט בערוהיגען דאס פאלק. חזקיהו איז געצוואונגען געוועהן צו שיקען שליחים איבערבעטען סנחריב'ן און איהם ברענגען א גאנצען אוצר מיט געלד, וואס ער איז עס גאר ניט אים שטאנד געוועהן צו געבען און וואס צו ליעב דעם האט ער געמוזט אראבנעהמען די טהייערע גאלדענע טהירען פונ'ם בית המקדש. סנחריב האט די מתנות צוגענומען, נאר עס איז איהם נאך אלץ קארג געוועהן: ער האט ניט געקאנט רוהיג זיך דערמאנען אין דעם אז אזא קליינע מלוכה ווי יהודה זאל ארויסשפרינגען געגען איהם, וואס רעכענט זיך פאר'ן מלך איבער אלע מלכים, און דאריבער האט ער פארט געהייסען דעם חיל צוגעהען צו ירושלים און האט אימיסטען געשיקט דריי הויפטלייט, תרתן, רב-סריס און רבשקה זיי זאלען זיך א ביסעל שפיעלען מיט די יודען און זיי לערנען דרך ארץ. חזקיהו האט דוקא ארויסגעשיקט אקעגען זיין נייעם אויפזעהער פונ'ם הויף אליקים און נאך פיעל גרויסע מענשען מען זאל אויפנעהמען סנחריב'ס שליחים מיט כבוד. נאר דא האט זיך ארויסגעוויזען אז רבשקה, וואס האט פערשטאנען דאס לשון פון יהודה, האט זיך געשטעלט חוזק מאכען און אזוי הויך און פערשטאנדליך רעדען אז דאס יודישע חיל זאל פערשטעהן און בּיי זיך אראבפאלען. אומזיסט האבען איהם די הויפטלייט פון יהודה געוואלט אבהאלטען דערפון. רבשקה האט זיך געטהון זיינס און אז מען איז דערפון געוואהר געווארען אין ירושלים איז דער פחד נאך גרעסער געווארען און חזקיהו האט געפאסט. צוריסען דיא קליידער, אנגעטהון א זאק און גאט געבעטען ער זאל איהם בעפרייען פון דער צרה. דעמעלט איז ישעיה ווייטער ארויס צום עולם מיט א פייערינער רעדע און האט פערזיכערט אז גאטס רצון איז ניט — סנחריב זאל חרוב מאכען ירושלים, און זיינע ווערטער האבען אלע געשטארקט, פונ'ם גרעסטען ביז צום קלענסטען, און חזקיהו האט געשיקט זאגען רבשקה'ן מיט'ן הארבען ווארט אז אביינלאזען קיין ירושלים וועט ער קיינעם ניט און אז ער האט בטחון אויף דעם וואס לעבט עביג. באלד האט טאקי רבשקה מיט'ן חיל געמוזט אבטרעטען פון ירושלים, ווייל סנחריב האט איהם בעדארפט

האבען צו א גרויסער מלחמה מיט מצרים. אונ דאס פאלק האט ארויסגעזעהן אז גאט האט סנחריב'ן אימיסטען פארדרעהט דעם קאפ. ער זאל אין זיי פארגעסען אונ די האפנונג איז ביי זיי נאך שטארקער געווארען. אז רבשקה האט איבערגעגעבען סנחריב'ן חזקיהו'ס תשובה, האט ער נאך אמאל געשיקט שליחים מען זאל אויפקלערען אין יהודה אז זיין מאכט איז גרויס אונ עס איז זיך ניטא אויף ווען צו פערלאזען, נאר איין ווארט ישעיה'ס איז גענוג געוועהן מחזק צו זיין דעם עולם אונ דער בטחון זאל נאך פעסטער ווערין. דערווייל האט זיך געטראפען, אז חזקיהו איז קראנק געווארען אונ ישעיה האט געזאגט אז ער קאן ניט האבען קיין רפואה. דער קעניג האט אבער מיט זיינע הייסע טרערען אונ שטילער תפלה איבערגעדרעהט די גזירה אונ דער נביא אליין האט איהם געזאגט די בשורה אז אויפ'ן דריטען טאג וועט ער געהיילט ווערין. חזקיהו'ס געזונדווערין האט אנגעמאכט א פרייד אין גאנצען לאנד אונ די שמחה האט זיך נאך פערגרעסערט אז עס איז פליצום אנגעקומען א ידיעה אז סנחריב האט געהאט א מפלה אין מצרים אונ האט געמוזט ענטלויפען מיט חרפה אונ בושה. מען האט דערפון דערמעלט דערצעהלט גאנצע נסים: א טהייל האבען געזאגט אז אין איין נאכט איז ביי סנחריב'ן אויסגעשטארבען הונדערט פינף אונ אכציג טויזענד מענשען אונ אנדערע האבען געדרינגען אז ביי סנחריב'ן אין לאגער האבען זיך גאר פליצום ארויסגעוויזען פעלד-מייז אונ האבען מיט זייערע שארפע ציין א תל געמאכט פון אלע בויגענס שפיזען אונ אנדערע כלי-זיין. נאר ווי אזוי די מעשה איז שוין דארט געוועהן — איינס האט מען אין יהודה פערשטאנען אז גאט האט דא געטהון א וואונדער אונ מיט אנס אבגעראטעוועט די וואס האבען נאר געהאפט אויף זיין הילף.

אזוי איז אראב פון יהודה דער שרעקליכער יאך פון אשור אונ דער נביא האט מיט רעכט געקאנט זאגען אז דאס פאלק וואס איז געזעסען אין דער פינסטער, האט דערזעהן א גרויס ליכטיגקייט. רוהיג זענין אבגעלאפען די פינפצעהן יאהר וואס חזקיהו האט נאך געקעניגט אונ אז ער האט נאך מיט דער צייט אבגענומען ביי די פלשתים אלע שטאדט, וואס זיין פאטער אחז האט אמאל פערלארען, איז זיין נאמען גאר גרויס געווארען צווישען אלע פעלקער אונ ניט אומזיסט האט דער מלך פון בבל, מרודך בלאדן, געשיקט איהם שליחים אונ מתנות אונ איהם געבעטען ער זאל איהם העלפען מלחמה האלטען מיט אשור. נאר איין ישעיה'ן האט ניט געבראכט קיין תענוג דער כבוד וואס דער מלך פון בבל האט אנגעטהון חזקיהו'ן, מיט זיינע העלע אויגען האט ער ארויסגעזעהן

וואס די יודען וועלען זיך שפעטער אנליידען פון בבל און דעריבער האט ער קרום געקוקט דארויף וואס חזקיהו האט אויסגעוויזען די שליחים אלע זיינע אוצרות און זיך איבערגענומען מיט'ן רייכקייט. ווי עס שיינט, האט ישעיה אבגעהאלטען חזקיהו'ן פון קריעג און איהם ניט געראטהען זיך אריינלאזען אין א שטארק פריינדשאפט מיט בבל. און גיך איז אנגעקומען די בשורה אז ס נ ח ר י ב איז דערהרג'ט געווארען דורך זיינע צוויי זיהן א ד ר מ ל ך און ש ר א צ ר. דא איז שוין גאר אין גאנצען אראב דער שטיין וואס פלעגט נאך צו מאל פרעסען דאס הארץ פון די בני־יהודה: חזקיהו האט שוין ניט געהאט פאר וועמען זיך צו שרעקען און האט איינגעווענדעט אלע זיינע כחות אז אמת און יושר זאלען הערשען אין לאנד, אז די מיוחסים זאלען וועניגער שליטה האבען און אז די ריינע אמונה זאל איינגעווארצעלט ווערין אין פאלק. זיין טויט איז מיט איין אמת'ער ליעבשאפט בעוויינט געווארען פון אלע און ער איז געוועהן דער לעצטער קאניג פון יהודה וואס האט געפונען זיין קבר צווישען די מלכי בית דוד.

מיט חזקיהו'ס טויט האט זיך אויף יהודה ווידער אנגעריקט א חשכות און גאר גיך האט מען שוין אפילו ניט געקאנט דערקענען אז עס איז א מאל ליכטיג געוועהן. נאך ביי זיין לעבען האט ער געהאט געגוג מתנגדים טאקי פון זיין אייגענער משפחה: דאס זענין געוועהן די פרינצען וואס האבען נאך געלעבט אין אחז'ס צייט און וואס זיי האט בשום אופן ניט געקאנט געפאלען די הנהגה פון דעם גוטען פרומען קאניג. אוודאי אז ער האט נאר צוגעמאכט איין אויג און די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין צוועלפיאהריגען זוהן מ נ ש ה, האבען זיי באלד איינאייגעם מיט אנדערע אונצופריעדענע „מיוחסים”, אריינגעהאפט די גאנצע ממשלה אין זייערע האנד און אין א קורצער צייט האט דאס לאנד בעקומען איין אנדער פנים. די צושטערטע מזבחות פון אבגאטער זענין אויסגעבויעט געווארען, אין יעדער יודישער שטוב האט מען נאר געזעהן געצענבילדער, אין בית המקדש האט מען אריינגעבראכט א מין עבודה זרה פון אשור וואס האט געהייסען „מ י ל י ט א” און דער טהאל ה נ ו ם איז ווידער פול געווארען מיט מענשען־בלוט פון די קרבנות וואס מען פלעגט דארט ברענגען דעם אבגאט מ ל ך. וואס האט נאר אפעטיט געהאט צו יונגע קליינע קינדער. ביי אזעלכע פערדארבענע מדות זענין אויפגעשטאנען פאלשע נביאים מיט נייע תורות, וואס האבען געדרשנט אין אלע גאסען ווי הייליג דער געצענדיענסט איז. זיי האבען געמוזט נאכטאנצען אויך עטליכע כהנים פון א ב י ת ר'ס משפחה וואס האבען ניט געהאט פון וואנען צו לעבען און עס איז זיי שווער געוועהן

זיך אָפּצוּרײַסען פוּנ'ם מַעֲשֶׂר, אוּנ נאָר דעם כֹּהֵן צָדוֹק'ס קינדער זענען טרײַ געבּליבּען דעם אֱמֶת'ן גלױבּען. אַוַדַאי האָבּען זײ אוּנ די עטליכע גע־צאהלטע פרוּמע לײַט, וואס זענען נאָך געבּליבּען נאָך יְשַׁעְיָה'ס טוֹיט, ניט גוּט אָפּגעשניטען װײַל מְנַשֶּׁה מיט זײַן חֶבְרָה, וואס פלעגען איהם פיהרען בײַ דער נאָז, האט זײ פּשוּט געהײַסען קױלען אוּנ אוּמשוּלדיג יוּדיש בּלוּט האט זיך גענוּג געגאָסען אין ירוּשָׁלַיִם. עס איז נאָך צוּ בּעוואוּנדערן ווי איין נביא מִיכָה הַמּוֹרַשְׁתִּי האט זיך נאָך אין אַזאַ פינסטערער צײַט געקאָנט אַ מאָהל אַרױסשטעלען זאָגען עפּעס אַ ערנסט וואָרט, אוּנ דערמאָנען דעם עוֹלָם אַז עס איז נאָך דאָ אַ גאָט אוֹיף דער וועלט.

גיך איז אָבּער אוֹיף מְנַשֶּׁה'ן געקוּמען אַ צָרָה. אײנער פוּן סַנְחֵרִיב'ס זיהן, אֵסַר־חַדּוֹן, וואס האט דערהַרגעט זײַנע בּרידער אוּנ איבּערגענוּמען די מְלוּכָה פוּן אַשּׁוּר האט בּענײַעט דעם פאָטער'ס מִלְחָמָה מיט מִצְרַיִם. בײַ דער געלעגענהײַט האָבּען זיך זײַנע הױפּטלײַט צוּגעריקט צוּ יְהוּדָה אוּנ אַז מְנַשֶּׁה איז אַלײן אַרױסגעגאַנגען איבּערעדען וועגען שָׁלוֹם, האט מען איהם געפאַנגען אוּנ אין קײטען אַוועקגעפיהרט קײן בָּבֶל. אֵסַר־חַדּוֹן וואס האט אײַנגענוּמען מִצְרַיִם האט דערווײַל בּעזאָמצט דיא שטאָדט פוּן שֹׁמְרוֹן מיט פערשידענע פעלקער וואס מען האט זײ גערוּפען כּוּתִים. חאָטשי זײ זענען געוועהן גאַטצענדיענער האָבּען זײ פוּן דעסטוועגען אָנגענוּמען פיעל יוּדישע מִנְהָגִים, וואס זענען דאָרט געבּליבּען פוּן די עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים. זײ זענען אַזוי צוּגעבּוּנדען געוואָרען צוּ דער יוּדישער אֱמוּנָה אַז ווען עס האט זיך געמאַכט [illegible] אוּנ לײבּען זענען אַרױסגעשפּרינגען פוּן די פאַרוויסטע אָרטער, [illegible]געפאַלען אוֹיף זײ האָבּען זײ געזוּכט הילף דעם יוּדישען גאָט, אוּנ האָבּען געלאָזט בּעטען דעם מֶלֶךְ פוּן אַשּׁוּר אַז ער זאָל זײ שיקען אַ יוּדישען כֹּהֵן קײן בֵּית אֵל אוּנ ער האט עס זײ צוליעב געטהוּן. מְנַשֶּׁה איז בּאַלד בּעפרײַעט געוואָרען אוּנ איז צוּריקגעקוּמען קײן ירוּשָׁלַיִם, נאָר ער האט שוֹין לאַנג ניט געדױערט, אוּנ אַז ער איז געשטאָרבּען האט מען איהם בּעגראָבּען שוֹין ניט צווישען די מַלְכֵי בֵּית דָּוִד, נאָר בײַ זיך אין גאָרטען עֻזָּה געבּען קאָניגליכען הױף.

מְנַשֶּׁה'ס זוהן, אָמוֹן, האט איבּערגענוּמען די מְלוּכָה שוֹין בײַ צוויי אוּנ צוואַנציג יאָהר, האט זיך פוּנקט געלאָזט אַזוי פיהרען פוּן פרעמדע האַנד ווי זײַן פאָטער בײַ צוועלף יאָהר אוּנ האט זיך קױם געקאָנט האַלטען אַ פאָר יאָהר. אַז מען האט איהם דערהַרגעט, איז די מְלוּכָה איבּערגעגאַנגען

צו זיין אכטיאהריגען זוהן יאשיהו און די מנהיגים וואס האבען געפיהרט די מדינה אים נאהמען פונ'ם יונגען מלך. האבען געטהון וואס זייא האבען געוואלט... דעמעלט איז דער געטצענדיענסט נאך פארגראסערט געווארען אין יהודה, און וואו עס איז נאר געוועהן א אבגאט האבען צו איהם די יודען געדיענט. אז דער מעמד פון מצרים האט זיך פערבעסערט פאר'ן נייעם קאניג פסמטיך, זענען די יודען געלאפען אהין עפעס נאשען נייע תורות און האבען פון דארט געבראכט שפיגעל-נייע עבודה-זרות און בוקען זיך צו איין קאלבעל אדער איין אנדערע בהמה — איז געווארען די בעסטע סחורה. נאר צווישען דעם פינסטערניש האט נאך איבערגעלאזט נאך עטליכע פונקען, דאס פייער זאל ניט אין גאנצען פערלאשען ווערען: דאס זענען געוועהן די נביאת חולדה, א פרויא פונ'ם קאניגס הויפטמאן שלום בן תקוה, און דער נביא צפניה וואס זענען ארויסגעקומען פון די שאנסטע משפחות אין ירושלים. זייא האבען קיין מורא ניט געהאט הויך אויפצוהייבען די פאהן פון דער אמתר אמונה און האבען פאראויס געזאגט אז גאט'ס שטראף וועט זיך ניך אויסגיסען ניט נאר אויף יהודה, נאר אויך אויף אלע פעלקער ארום.

באלד האט אשור אנגעהויבען פאלען. פרארטס, דער מלך פון מדי איז געוועהן דער ערשטער וואס איז אנגעפאלען אויף נינוה. נאר עס איז איהם ניט געראטהען און ער איז דערהרגעט געווארען אין דער מלחמה. מעהר גליק האט געהאט זיין זוהן, קיאקסרים, וואס האט מיט זיין גרויס חיל געמאכט א תל פון א סך שטאדט אין אשור. די הויפטשטאדט נינוה איז שוין אויך געשטאנען שמאהל. נאר דא איז אנגעקומען א ידיעה אז ערגעץ פון גאנץ ווייט, פון צפון-זייט, פון די סטעפעס וואס ציהען זיך ביי די טייכען דאן און וואלגא, דורכ'ן קאווקאז און דעם קאספישען ים האט זיך א לאז געטהון א מין ווילד פאלק וואס מען רופט זיי סקיטען און וואס ראבעווען אומעדום נאר אהן רחמנות. קיאקסרים איז געצווינגען געוועהן אוועקצוזוארפען נינוה און לויפען צוריק קיין מדי צו בעשיצען זיין לאנד; ער האט אבער געמוזט איינבייגען דעם קאפ און זיך אויסקויפען מיט געלד. דאס אייגענע האט געטהון אשור און אויך מצרים, און אזוי ווי די סקיטען האבען זיך ארומגעדרעהט נעבען יהודה האט פון זיי ניט איין שטאדט געליטען. און יאשיהו האט אויך געמוזט שיקען זיי מתנות און מיט גוטען בעטען זיי זאלען ניט טשעפען ירושלים.

יאשיהו האט געהאט א עדעל הארץ, ער האט ניט פערשטאנען ווי

שעדליך דער גאטסעגדינסט אין פאר'ן פאלק . נאר עס איז איהם פארט שווער געוועהן מאכען איין עק פון א זעלכע נארישקייטען וואס דריי דורות זענען שוין געוועהן איינגעגלויבט אין זיי. דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען ניט מיט א מאל ארויסצושפרינגען געגען דעם וואס אלע האלטען פאר הייליג, נאר ביסלעכווייז דערפרישען אין די מוחות דעם פארגעסענעם זכר פונ'ם אלטען גלויבען, אויפהייבען פון דער ערד די איינגעפאלענע חורבה. דאס ערשטע האט ער זיך גענומען צום משכן אונ געמאכט חלקיהו בן משולם פאר א כהן גדול אונ איהם געהייסען צו שיקען שליחים איבער דעם לאנד אונ צונויפנעהמען נדבות, מען זאל קאנען דעם בית המקדש בעניען מיט דעם איצטיגען גלאנץ פון א מאל. וואס מעהר יאשיהו האט אנגעהויבען ארבייטען אין דער הייליגער זאך, איז זיין ווילען געווארען פעסטער, זיין גייסט שטארקער; ער האט זיך אויפגעהערט שרעקען פאר די „מיוחסים" וואס זיי האט נאר ניט געשמעקט זיינע אויפטהועכצען, אונ איז צוגעבונדען געווארען מיט דער גאנצער נשמה צו די הייליגע ווערטער, וואס ער האט געפונען אין „משנה תורה", אונ צו די זיסע רייד, וואס האבען איהם דערקוויקט אונ וואס האבען זיך געגאסען פון א ריינעם קוואל, פון א לויטער הארץ וואס איז בעשאפען געווארען צו ארבייטען פאר'ן אמת פון א נביא וואס האט זיך פון קינדהייט אן מקריב געוועהן פאר זיין גאט אונ זיין פאלק.

דער נביא איז געוועהן ירמיהו בן חלקיהו הכהן, וואס איז געבאהרען געווארען אין א קליין שטעדטעל ענתות ניט ווייט פון ירושלים. אויף איהם איז געפאלען דער גורל אז זיין נביאות זאל נאך אין זיין צייט מקוים ווערען אונ' דעריבער האט ער ניט געקוקט דארויף וואס די כהנים פלעגען איהם אנטהון צרות אונ האט פריי אונ אפען דעם אמת ארויסגעזאגט אונ געווארענט דאס פאלק עס זאל אויפהערען טהון שלעכטס. פיעל עדלע מענשען האבען זיך אנגעהויבען צוצוהערען צו ירמיהו'ס רייד אונ ער האט בעקומען גוטע פריינד צווישען די שאנסטע משפחות אונ בעזאנדערס איז צו איהם צוגעבונדען געווארען איינער פון דעם קאניגס הויפטלייט שפן הסופר, וואס איז שוין דערמעלט געוועהן א ממונה איבער אלע נדבות וואס פלעגען איינפליסען אויפ'ן משכן. איהם האט דער כהן גדול חלקיהו איבערגעגעבען א ספר וואס ער האט געפונען ערגעץ אין א ווינקעל פונ'ם משכן וואלגערן זיך אונ דאס איז געוועהן דאס פינפטע בוך פון תורת משה אדער „משנה תורה". דאס בוך האט געעפענט שפן'ס אויגען אונ ער האט באלד דערפון

געמעלדט דעם קאניג . מיט חשק האט זיך יאשיהו געכאפט צו דער משנת
תורה , צו דער הייליגער צוואה וואס משה רבינו האט איבערגעלאזט זיין
הארטנאקיג פאלק. אונ וואס מעהר א בלאטעל ער האט איבערגעלייענט — איז
ער מעהר נתפעל געווארען פון דער גרויסקייט, פון די ערהויבענע געדאנקען
וואס ליגען אין יעדען ווארט, אין יעדער שורה ; ווי מיט פייערינע אותיות
האט ער דערזעהן אויפגעשריעבען דינים אונ משפטים, וואס זענען פול מיט
שטרענגען יושר אונ מיט אמתר מענשענליעבע. אזא ספר האט געמוזט בע-
קומען א ממשלה איבער זיין גאנצען מוח אונ איבער זיינע אלע געפיהלע ;
ווי מיט אייזערנע צוואנגען איז זיין קאפ אונ זיין הארץ צוגעבונדען געווארען
צו אלעמען וואס שטעהט דארט אונ ער איז ביי זיך שטארק אראבגעפאלען
ווען ער האט זיך דערמאנט ווי ווייט דאס פאלק איז פערקראכען אונ וואס
פאר א שטראף עס מוז קומען אויף איהם. יאשיהו האט שטארק געטרויערט
אונ צוריסען אויף זיך די קליידער נאר דער כהן חלקיהו האט איהם גע-
ראטהען ער זאל פרעגען איין עצה ביי דער נביאה חולדה, וואס איז, ווי
עס שיינט, מעהר נאהנטער געוועהן צום הויף ווי צפניה אדער ירמיהו,
וואס איז נאך דעמעלט גאר יונג געוועהן. די נביאה האט געלאזט בערוהיגען
דעם קאניג אונ האט געזאגט אז ער דארף זיך ניט שרעקען אונ ווייל ער
טהוט תשובה וועט ער בשלום ענדיגען זיין מלוכה, אונ דער עונש וועט
ערשט קומען נאך זיין טויט. פול מיט טרויסט אונ האפנונג, האט זיך יאשיהו
גענומען בעפעסטיגען די תורה, ער האט זי ניט געלאזט ליגען אונ שימלען אין
ארון מען זאל זי נאר פיהרען איינאיינעם מיט די לוחות ביי א מלחמה, ער
האט אכטונג געגעבען מען זאל טאקע מקיים זיין אלדינג וואס זי הייסט אונ
כדי דער עולם זאל גוט בעקאנט ווערען מיט איהר האט ער געהייסען צו-
זאמענרופען דאס גאנצע פאלק, פון קליין ביז גרויס קיין ירושלים אונ האט
אליין פארגעלייענט די הייליגע ווערטער, צום סוף האט ער אויסגעשריגען
אויף א הויך קול : „פערשאלטען זאל ווערען דער וואס וועט ניט אבהיטען די
תורה אונ וועט ניט טהון ווי עס שטעהט אין איהר" אונ אלע האבען גע-
אנטווערט „אמן". דערנאך האט ער זיך ענטשלאסען אין גאנצען ארויסצוברייסען
פון לאנד דעם געטצענדיענסט אז עס זאל אפילו פון איהם קיין זכר ניט
בלייבען : ער האט צושטערט אלע מזבחות, פארברענט אלע אבגאטער פער-
טריבען אלע פאלשע כהנים פון דער פרעמד אונ די כהנים פון בית-אל, וואס
איז געוועהן דער הויפט-פלאטץ פאר עבודה זרה, האט ער גאר אהן רחמנות

געהייסען טייטען. נאך אין דעם איינענעם יאהר האבען זיך די יודען געקאנט פערזאמלען קיין ירושלים אונ מיט א פרעהליך הארץ מאכען פסח: דער משכן איז אויפגערעכט געווארען. דער גאטעס-דיענסט פון די כהנים אונ לוים האט אויף יעדען געמאכט דעם בעסטען איינדרוק אונ דאס פאלק האט געזעהן אז זיי האבען א וואוילע תורה אונ מאגען זיך אויף איהר פערלאזען. דעריבער האבען זיך אלע פעסט געהאלטען אין די געבאטע. אליין אכטונג געגעבען מען זאל חלילה אויף עפעס ניט עובר זיין, אונ אז עס איז געקומען דאס זיבעטע יאהר האבען אלע באלד פריינעלאזט דיא יודישע קנעכט, ווי עס שטעהט אין תורת משה, יעדער האט עס געטהון מיט'ן גאנצען הארץ אונ די מלוכה האט ניט בעדארפט קיינעם דערצו נאטהען.

איינע פון ירמיהו'ס ערשטע נביאות איז געוועהן איבער אשור, וואס האט געברענט א וועלט אונ איז דעמעלט געוועהן די גרעסטע מלוכה: דער נביא האט פאראויסגעזעהן אז דאס לאנד מוז פאלען אונ איין אנדערע איז באשערט אויף דעם ארט זיך אויפהעבען — אונ דער אנהויב דערפון איז טאקי געוועהן אין יאשיהו'ס לעצטע יאהרען. דער מלך פון מדי, קיאקסרים, אונ דער מלך פון בבל, נבופולאסר, האבען געמאכט יד אחת, זיי זאלען ביידע ארויסשפרינגען געגען אשור. דער נייער מלך פון מצרים נכה האט אבער אויך געשארפט די ציין אויף אשור אונ אזוי ווי קיאקסרים איז געוועהן פערנומען מיט דער מלחמה וואס ער האט געפיהרט מיט'ן מלך פון לידיען, אליאטעס, האט נכה געמיינט אז איהם וועט געראטהען אליין זיך אבצורעכנען מיט אשור אונ מצרים זאל ווערען דער איינציגער יורש פון אזא פעטען פגר. דאס האט אבער ניט געשמעקט קיאקסרים'ן אונ ער האט באלד שלום געמאכט מיט אליאטעס, אונ עס איז געווארען א בונד צווישען אלע דריי מלכים פון מדי בבל אונ לידיען, ווייל זיי האבען זיך איינער מיט'ן אנדערן משדך געוועהן. אזוי איז מען אנגעפאלען אויף אשור פון אלע זייטען אונ נכה האט זיך צוגעריקט צום לבנון אונ האט געוואלט דורכגעהן דורך יהודה. יאשיהו האט איהם ניט געלאזט אונ אז נכה האט געוואלט מיט געוואלד אריין, איז ארויס אין טהאל יזרעאל ביי מגדו א גרויסע מלחמה, וואס האט זיך זעהר טרויעריג געענדיגט פאר'ן יודישען חיל אונ פאר זייער קעניג, וואס איז געפאלען שטארק פארוואונדעט. מיט א געוויין האט מען דעם געליעבטען מלך אריינגעבראכט קיין ירושלים, נאר ער איז באלד געשטארבען אונ אויף זיין קבר אין גארטען עזא זענען געגאנגען טרעהרען פער־

נאסען געוואָרען. יִרְמְיָהוּ האָט איהם בעקלאָגט, אונ די קִינָה האָט מען אָנ-
געהויבען זאָגען אַלע יאָהר אין דעם פינסטערן טאָג פון דעם טויט, וואס
האָט ארויפגעוואָרפען א שוואַרצען דעק-טוך אויפ'ן הימעל פון יְהוּדָה.

אַכטעס קאַפּיטעל.

די לעצטע מַלְכֵי יְהוּדָה.

(608—586 ביז קריסטוס געבורט. 656—678 פאר'ן חֻרְבַּן בַּיִת שֵׁנִי)

יֹאשִׁיָהוּ האָט געמיינט אַז דערמיט וואס ער וועט ניט אַריינלאָזען דעם מֶלֶךְ פון מִצְרַיִם וועט ער טהון אַ גרויסע טובה זיין לאַנד. צום סוף איז דערפון ארויס אַ גרויסע צָרָה: פַּרְעֹה נְכֹה האָט זיך גוט אָבגערעכענט מיט יְהוּדָה אונ אַז ער האָט די מְלוּכָה זיך אונטערוואָרפען האָט ער זיך געווענדעט קיין אֲרָם און סִירְיָען אונ איז געבליבען שטעהן אין דער שטאָדט רִבְלָה. נאָך יֹאשִׁיָהוּ'ס טויט זיינען געבליבען פון צוויי ווייבער דריי זיהן אֶלְיָקִים, שַׁלֻּם אונ מַתַּנְיָהוּ אונ אַזוי ווי מען האָט געוואוסט אַז ער האָט שַׁלֻּם'ן מעהר ליעב געהאַט ווי די אַנדערע קינדער האָט מען איהם געמאַכט פאַר קעניג אונ ער איז געוואַלדעט געוואָרען אונטער דעם נאָמען יְהוֹאָחָז. נאָר אַזוי ווי דער עול פון מִצְרַיִם איז שוין דעמעלט געלעגען אויף יְהוּדָה, איז דער נייער יודישער מֶלֶךְ געפאָהרען קיין רִבְלָה צו בעגריסען דעם קעניג נְכֹה, נאָר דאָרט האָט מען איהם געפאַנגען אונ אַוועקגעפיהרט קיין מִצְרַיִם, וואו ער איז געשטאָרבען, אונ זיין גאַנצע מְלוּכָה האָט געדויערט נאָר דְרַיי חֳדָשִׁים. אויפ'ן בעפעהל פון נְכֹה, איז די מְלוּכָה איבערגעגאַנגען צום עלטערן ברודער אֶלְיָקִים, אָדער יְהוֹיָקִים, אונ אַזוי ווי נְכֹה האָט ארויפגעלעגט אויפ'ן לאַנד אַ געלד-שטראָף פאַר יֹאשִׁיָהוּ'ס

עקשנות, האט יהויקים געמוזט מיט געוואלד רייסען גרויסע סומען פונ'ם פאלק וואס איז געווארען זעהר ארים. נאר אזא ארימקייט פון דער קעשינגע איז גאר א גאר נים געגען דעם ארימקייט פונ'ם הארצען, וואס האט באלד אויסגעמעקט אין גאנצען יאשיהו'ס מעשים טובים. די צרות וואס האבען זיך פליצום אויסגעגאסען אויף יהודה, די נויט וואס מען האט צו איהר דערוויל קיין שום הילף ניט געזעהן, דאס האט באלד שלאף געמאכט די ריינע אמונה און דער געצענדיענסט האט ווידער אויפגעהויבען דעם קאפ. פון מצרים האבען די יודען באלד געגאשט א נייע גאטין געית (די קעניגין פון הימעל) און נאך איהר האבען זיך אנגעהויבען שיטען די אלטע אבגאטער און בעזאנדערס דער הונגעריגער מלך מיט זיינע קליינע קרבנות'לעך פון יונגע אונשולדיגע נפשות'לעך. די עטליכע נביאים וואס האבען זיך דעמעלט ארומגעדרעהט אין לאנד, ירמיהו, אוריהו, חבקוק און יחזקאל, זענען נים אים שטאנד געוועהן מיט זייער מוסר עפים העלפען. די פאלשע כהנים האבען פערשטאנען די קונץ ווי אזוי צו פארדרעהען די קאפ פונ'ם פראסטען עולם. און אז אוריהו בן שמעיהו פון דער שטאדט קרית יערים האט זיך נים געקאנט איינהאלטען און איז ארוים מיט שארפע רייד געגען דער הנהגה פון יהודה, האט ער באלד געמוזט אוועק קיין מצרים, נאר מען איז איהם נאכגעלאפען און צוריק געבראכט און ער האט מיט'ן לעבען בעצאהלט פאר די עטליכע אמת'ע ווארטער, וואס ער האט געוואלט מיט זיי עפענען די אויגען פון זיינע ברידער. ירמיהו האט אבער נים געקוקט אויפ'ן ביטערן סוף פון דעם נביא און האט זיך פעסט ענטשלאסען מלחמה צו האלטען פאר'ן אלטען גלויבען; ער האט צו ליעב דעם נים חתונה געהאט, כדי ער זאל נים זיין צוגעבונדען צו קיינעם און זאל קאנען דאס לעבען מפקיר זיין און אויספיהרען זיין הייליג שליחות. אוודאי זענען איהם די פאלשע כהנים געווארען דם-שונאים און אז ער האט איין מאל אפענטליך גערעדט געגען עבודה זרה, האט מען איהם געוואלט פארמשפטן צום טויט, נאר אחיקם, דער זוהן פון שפן הסופר, האט זיך פאר איהם אנגענומען און ער איז ניצול געווארען.

דערוויל איז אשור געפאלען אונטער די קלאפ פון קיאקסרי'ס און נבופולאסר און עס איז מקוים געווארען אלדינג וואס די נביאים נחום און צפניה האבען פאראויסגעזאגט: די מלכים פון מדי און בבל האבען צוגענומען די גרויסע הויפטשטאדט נינוה און די איבריגע לאנדער האבען זיי איינגעטהיילט צווישען זיך. נכה'ן דעם מלך פון מצרים איז אבער די וועלט קארג געוועהן און עס האט איהם נים געשמעקט וואס בבל איז אזוי גרוים געווארען.

דאריבער אַז נְבוּפוֹלָאֲסַר איז געשטאָרבען האט נְכֹה געמיינט אַז איצט וועט ער קאָנען איינשלינגען בָּבֶל און איז באלד אָנגעפאלען אויף דעם לאַנד מיט גרויס חַיִל. אין כַּרְכְּמִישׁ איז געווען די גרויסע מִלְחָמָה, דער יונגער מֶלֶךְ פון בָּבֶל נְבוּכַדְנֶצַּר האט בעוויזען זיין גְבוּרָה און נְכֹה האט געכאפּט אַזאַ מַפָּלָה, וואס ער האט זיך דאַרויף גאָר ניט גערעכט: ער האט גערעכענט אַז עס וועט איהם געראָטהען ביי יענעם צונעהמען, צום סוֹף האט ער געמוזט נאך זיינע אָבגעבען. פאר די יודען איז דאס אָבער געווען אַ גאַנצע יְשׁוּעָה, נְכֹה האט אויפגעהערט צו פּיהרען וועלטען און האט זיי שוין ווייניגער דערקוטשעט, און יְהוֹיָקִים האט זיך געקאָנט אָבגעבען מיט הייזער-בויען און מאכען פאר זיך די שאָנסטע פּאַלאַצען: ער האט זיך איינגערעדט אַז ער איז דער צווייטער שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, נאָר ניט זיין חָכְמָה, ניט זיינע מַעֲלוֹת האט ער געהאט אין זיך. דער שְׁווּיס פון זיינע בְּרִידער איז ביי איהם צו וואָלוועל געווען: ער האט געהייסען בענוצען צו דער שווערער אַרבייט טאַקי זיין אייגען פאָלק און ניט אומזיסט זאָגט דער נָבִיא חֲבַקּוּק דאַרויף אַז יעדעם שטיינדעל, יעדעם שפּאָנדעל שרייעט פון בְּלוּט און פון עַוְלָה".

יִרְמְיָהוּ האט דערווייל ניט געשוויגען און וואו ער האט נאָר געקאָנט האט ער געזאָגט אַז דאס אומגליק פון יְהוּדָה איז שוין נאָהענט און אַז ניך וועט דאס פאָלק בעשטראָפט ווערין פאר זיינע שווערע זינד. די פאַלשע כֹּהֲנִים פּלעגען אָבער בערוהיגען דעם עוֹלָם און איהם האָבען זיי גערודפט, אַז אֲפִילוּ זיין תַּלְמִיד בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָּה איז ניט זיכער געווען מיט'ן לעבען. באלד האט מען פאָרט אין יְהוּדָה פערשטאַנען אַז יִרְמְיָהוּ'ס ווערטער זענען ניט פון'ם ווינד. בָּבֶל האט זיך זעהר פערגרעסערט, אֲרָם און סִירִיען האָבען זיך אַליין אונטערגעגעבען נְבוּכַדְנֶצַּר'ן און דער מֶלֶךְ פון צוֹר און צִידוֹן, אֶתְבַּעַל דער צווייטער, האט אויך געמוזט אָנבויגען דעם קאָפּ. נְבוּכַדְנֶצַּר האט אָבער געהאט אַ קוק נאָר אויף מִצְרַיִם און האט זיך אָנגעהויבען אַהין צוצוריקען מיט גרויס חַיִל. די סַכָּנָה איז אין יְהוּדָה געוואָרען גרויס. ווייל פון איין זאַט האט בָּבֶל געפאָדערט מען זאָל זיך אונטערגעבען און פון דער אַנדערער זייט האט מִצְרַיִם צוגעזאָגט גאָלדענע בערג ווען מען וועט ניט צו ליעב טהון און זיך האַלטען. ביי אַזאַ טרויעריגער לאַגע האט יְהוֹיָקִים גוֹזֵר תַּעֲנִית געווען און אַלע האָבען זיך פערזאַמעלט קיין יְרוּשָׁלַיִם גאָט בעטען ער זאָל זיי ווייזען עפּיס אַ וועג. יִרְמְיָהוּ האט זיך בענוצט דערמיט וואס כִּמְעַט דאס גאַנצע פאָלק איז געווען אינאיינעם און ער האט געהייסען זיין תַּלְמִיד בָּרוּךְ ער זאָל אויפשרייבען אויף פּאַפּיער זיין רעדע פון

צוריק מיט עטליכע יאהר, וואו ער האט נביאות געזאגט פון אשור'ס מפלה, און זאל זי פארלייענען דעם עולם, כדי מען זאל זעהן אז אלדינג איז טאקי געשעהן. ברוך האט אפילו לכתחלה מורא געהאט. נאר פון דעסטוועגען האט ער עס געטהון און די זאך האט אנגעמאכט א שטארקען רעש. איינער פון שפן'ס משפחה מכיהו בן גמריהו האט דערפ'ן געגעבען צו וויסען אין הויף אריין און די הויפטלייט האבען באלד געשיקט רופען ברוך'ן ער זאל זיי אויך בעקענט מאכען מיט דער רעדע פונ'ם נביא. דערנאך האט מען די רעדע געבראכט צום קאניג. יהויקים איז דעמעלט גראד געזעסען ביי א פייער און האט זיך געווארעמט. איינער פון די הויפטלייט האט געלייענט די רעדע און אז ער האט געענדיגט א בלאטעל האט עס דער קאניג ביי איהם צוגענומען און פארברענט. ביי אזא הארטנאקיגקייט איז גאר קיין וואונדער ניט וואס ירמיהו'ס רעדע האט ניט געהאט די שטארקע פעולה וואס ער האט גערעכענט און ער האט נאך געמוזט זיך בעהאלטען, ווייל יהויקים האט איהם געהייסען הרגנ'ען. פון דעסטוועגען זענען ירמיהו'ס ווארטער גוט אריין אין די קאפ פון עטליכע הויפטלייט, זיי האבען צוגערעדט יהויקים'ן ער זאל זיך אונטערגעבען נבוכדנצר'ן, עס איז געווארען א שלום, און ווייל יהויקים איז שוין געווארען אבהענגיג פון בבל האט זיך שוין ירמיהו ניט בעדארפט שרעקען און פלעגט זיך רעכענען אונטער'ן שוץ פון נבוכדנצר, וואס האט גאר אנגעקוועלט פון זיין נביאות.

יהויקים האט אבער ביי זיך אין הארצען געהאלטען א שטארקע שנאה צו בבל און אז ער האט נאך בעקומען א ווינק פון מצרים אז מען איז דארט פערטיג ארויסצושפרינגען געגען נבוכדנצר'ן האט ער באלד אויפגעהערט צו צאהלען מס און האט טאקי געמיינט אז עס וועט איהם אזוי גרינג אבלויפען ווייל נבוכדנצר איז געוועהן פארדרעהט דורך א גרויסע מלחמה מיט צור, וואס האט געדויערט דרייצעהן יאהר. נבוכדנצר האט אבער ניט געוואלט שווייגען און האט דערוויל חרוב געמאכט א סך שטאדט אין יהודה און פונקט דעמעלט איז יהויקים געשטארבען. דאס איז געוועהן דער לעצטער יודישער קאניג וואס איז נאך בעגראבען געווארען אין זיין לאנד.

די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין אכטצעהנ-יאהריגען זוהן יהויכין אדער יכניהו-כניהו, נאר די גאנצע דעה איז געוועהן ביי זיין מוטער נחושתא און עס איז געבליבען אז מען זאל זיך ניט אונטערגעבען נבוכדנצר'ן. דערוויל האט נבוכדנצר שוין געקאנט אבטהיילען א גרויסע צאהל פון זיין חיל און זיי שיקען קיין מצרים. ביים וועג האט מען פערוויסט פיעל ארטער אין

יהודה, נאר יהויכין האט זיך בעפעסטיגט אין ירושלים און דערצו נאך געהאפט אויף הילף פון מצרים, דערפאר האט נבוכדנצר געגעבען א בעפעהל מען זאל בעלאגערן די הויפט־שטאדט פון יהודה. אומזיסט האט ירמיהו נאך א מאל געפרויוט פארשטעהן צו געבען אז אזוי איז דער ווילען פון גאט און אז דאס עקשנות וועט גאר ניט העלפען. קיינער האט איהם ניט געהערט. נאר אז דער הונגער האט שטארק צוגעפרעסט די איינוואהנער פון ירושלים, האט זיך יהויכין מיט דער מוטער ענטשלאסען זיך אונטערצוגעבען נבוכדנצר'ן און זענין ביידע געקומען איהם בעגריסען און מאכען א שלום. נבוכדנצר איז שוין אבער געוועהן אין כעס און גאר אהן רחמנות האט ער באלד געהייסען אוועקטרייבען קיין בבל דעם קאניג מיט זיין מוטער, די גרעסטע לייט ביז צעהן טויזענד מאן. אויף דער שטאדט אליין האט ער נאך געלעגט כבוד. ער האט נאר צוגענומען דאס גאנצע גאלד און זילבער וואס עס האט זיך געפונען אין קאניגליכען הויף און אין בית המקדש. די מלוכה אבער האט ער ניט אנגערירט און האט געמאכט פאר קאניג יאשיהו'ס יונגסטען זוהן מתניה. נבוכדנצר'ס רעכנונג איז טאקי גאר ניט געוועהן ער זאל אין גאנצען צושטערען דאס לאנד יהודה: ער האט געוואוסט אז צווישען פיעל יודישע גרויסע לייט, בעזאנדערס צווישען די קינדער פון שפן הסופר, ווי זיין זוהן אחיקם און זיין ענינקעל גדליהו, האט ער א סך גוטע פריינד; עס איז איהם אויך בעקענט געוועהן אז ירמיהו'ס נביאות געהען אלץ אויף זיין גרויסקייט און אז סוף כל סוף מוזען די ווערטער פונ'ם נביא אנגענומען ווערין ביי'ם פאלק; ער האט אויך פערשטאנען אז אזא ווייך מענשעל ווי מתניה וועט זיך פיהרען רוהיג און וועט איהם ניט שטערען ווען ער וועט וועלען אנלערנען מצרים. און דאריבער האט ער זיך נאר בעגנינט דער מיט וואס דער נייער קאניג האט איהם צוגעשוואוירען אז ער וועט זיין טריי. אזוי איז געבליבען שטעהן די מלוכה פון יהודה און מתניה, וואס האט אנגענומען דעם נאהמען צדקיהו, האט אבגעהיט זיין ווארט און בבל איז מיט איהם געוועהן צופרידען. דאס ווייכקייט פון צדקיהו האט אבער געפיהרט דערצו אז די „מיוחסים" האבען ווידער אנגעהויבען שפיעלען איין הויפט־ראלע, און די חברה האט מעהר געצויגען קיין מצרים. ביסלעכווייס האט מען אנגעהויבען הערען קולות אז עס איז ניט שאן פאר יהודה צו זיין אונטער דער מאכט פון בבל און אז מען קאן זיך זעהר לייכט בעפרייען מיט דער הילף פון נכה'ס זוהן, פסמטיך דעם צווייטען. וואס זאגט צו צושיקען זעהר פיעל חיל און כלי זין. דערווייל זענין אויך אנגעקומען שליחים פון צור און צידון.

אדום, עמון און מואב און מען האט פארגעלעגט צדקיהו'ן ער זאל צושטעהן צו זיי און אחוץ דעם האבען די פערטריבענע יודען פון בבל געשיקט בריעף אהיים און אונטערגעהיצט זייערע ברידער זיי זאלען זיך בענוצען מיט דער פרייהייט און ארויסשפרינגען געגען בבל. אז ירמיהו איז דערפון געוואהר געווארען, האט ער באלד אוועקגעשריעבען קיין בבל און געראטהען צו זיצען שטיל, פלייסיג ארבייטען, געטריי זיין דעם לאנד און זיך ניט פארלאזען אויף פאלשע האפנונגען; נאר באלד האט איינער שמעיה הנחלמי פון בבל מודיע געוועהן דעם כהן צפניה בן מעשיה אז ירמיהו איז פאלש דעם פאטערלאנד און אז ער פארדיענט דערפאר די גרעסטע שטראף. דא האבען זיך נאך אונטערגעהאפט די צבועק'עס, די פאלשע נביאים, און זיי איז לייכטער געוועהן צו פועל'ן ביים עולם, ווייל זיי האבען יעדע'ן איינגערעדט אז מען נעהמט זיך דא אן גאט'ס קריוודע. אזוי האט מען געארבייט פון אלע זייטען ביז צדקיהו האט געמוזט אויפ'ן פירטען יאהר אויפהערען שיקען מס קיין בבל און אפענטליך ארויסטרעטען געגען נבוכדנצר'ן. אין ירמיהו מיט זיינע געצעהלטע גוטע פריינד האט בעוויינט דעם אומגליקליכען שריט וואס דער ווייכהערציגער קעניג האט געמאכט; אלע איבריגע זענען אבער געוועהן דערפון שטארק צופרידען, ווער שמיסט אז עס זענען אוועק כמעט צוויי יאהר און נבוכדנצר האט זיך ניט גערידערט—איז אין ירושלים געוועהן שמחה וששון.

די אייגענע פרייד, נאר א ביסעלע בעהאלטען, האט אויך געהערשט צווישען די פערטריבענע יודען אין בבל; דארט האבען זיך אויך געפונען צוויי פאלשע נביאים, אחב און צדקיהו, וואס האבען איינגערעדט דעם עולם אז אט-אט ווערד א תל פון בבל און זיי וועלען צוריקגעהן קיין יהודה. ווער ווייסט צו וואס אזעלכע האפנונגען וואלטען געוועהן געפיהרט די פערטריבענע, וואס האבען דוקא ניט אזוי שטארק געליטען אין גלות און וואס וואלטען ערשט מיט זייער אונדאנקבארקייט ערשט רעכט אריינגעבראכט אין כעס די וואס האבען זיי בעשיצט, נאר, צום גליק, איז אויפגעשטאנען טאקי צווישען זיי א נביא, יחזקאל בן בוזי הכהן, וואס איז אויך איינאיינעם מיט יהויקים'ן פארטריבען געווארען און האט זיך מיט זיין משפחה בעזעצט אין דער שטאדט תל-אביב. וואו אלע יודען האבען געלעבט גאנץ פריי און כמעט ניט געפיהלט אויף זיך קיין עול. אז דער הייליגער גייסט האט אנגעהויבען פון איהם ארויס צו רעדען, האט ער באלד זיך גענומען שטראפען דעם עולם וואס לאזט זיך אפנארען פון די פאלשע נביאים; ער האט געמוזט גענוג צרות אויסשטעהען

ביז זיינע רייד זענען אנגענומען געווארען און מען האט איהם אנגעהויבען גלייבען.

נבוכדנצר האט דערווייל ניט פארגעסען אז מען דארף זיך אברעכענען מיט צדקיהו'ן דערפאר וואס ער האט עובר שבועה געוועהן. מיט א גרויס חיל האט ער זיך צוגעריקט קיין ירושלים און אלע קליינע פעלקער, ווי עמון און אדום, וואס האבען פריהר צוגערעדט די יודען צום אומגליק, האבען זיך באלד אונטערגעגעבען. דער מלך פון צור האט ניט געקאנט העלפען יהודה, ווייל ער האט אליין געמוזט מלחמה האלטען מיט בבל און זיך אין זין האבען, און אזוי איז פונקט אים עשרה בטבת בעלעגערט געווארען ירושלים. ווי עס שיינט, האט ירמיהו געגעבען איין עצה מען זאל בעפרייען אלע יודישע קנעכט און דערווייל זענין צוגעקומען פיעל מענשען וואס האבען בעשיצט די שטאדט וואס איז געוועהן פערזארגט מיט גענוג עסענווארג און געטראנק. חאטשי די צאהל פון די איינוואהנער האט זיך שטארק פארגרעסערט, ווייל פון אלע קלענערע שטאדט איז מען אהין ענטלאפען. א קאלעכיג יאהר איז אזוי אוועק און נבוכדנצר האט גאר ניט געקאנט מאכען. פליצום האט דער מלך פון מצרים חפרע צוגעשיקט חיל און דער שונא האט געמוזט אבטרעטען. דא איז ערשט געווארען א נייע שמחה אויף אלע, מען האט שוין פארגעסען אז מען איז נאך ניט בעווארענט. די פערבארגענע מדות האבען זיך ווייטער ארויסגעוויזען און די בעפרייעטע קנעכט האט מען ווידער איינגעשפאנט אין דער שווערער ארבייט. ירמיהו האט דארויף שטארק געשריגען און נאך אמאל דערמאנט אין גאט'ס שטראף און אז צדקיהו האט איהם געלאזט בעטען דורך דעם כהן צפניה בן מעשיה ער זאל מתפלל זיין אז יהודה זאל גובר זיין אין דער מלחמה מיט בבל, האט ער מיט כעס געענטפערט אז אפילו ווען דאס גאנצע חיל פונ'ם שונא זאל אויסגעהרג'ט ווערין און עס זאלען נאר בלייבען עטליכע געשטאכענע פון זיי וועלין זיי נאך האבען גענוג כח צו פארברענען די שטאדט. אזא תשובה האט דעם נביא געמאכט נאך מעהר שונאים און מען האט זיך אנגעהויבען זוכען צו איהם. איין מאל האט זיך ירמיהו געלאזט געהן קיין ענתות, וואו ער איז געבארען געווארען, איז מען אויף איהם אנגעפאלען. מען האט אויסגעטראכט אז ער איז א שפיאן פון נבוכדנצר'ס זייט און מען האט איהם איבערגעגעבען אין די האנד פון יהונתן הסופר וואס איז געוועזן בעקענט פאר זעהר א שלעכטען מענש. דערהרג'ען איהם האט מען מורא געהאט און דאריבער האט מען איהם אריינגעווארפען אין א פינסטערן שטינקענדיגען גרוב וואו מען האט גערעכענט אז ער

וועט אליין דערגעהן. דער היילינער גייסט האט אבער געשטארקט דעם נביא; מיט א כח פון א ריז האט ער איבערגעטראגען די שרעקליכע צרות און זיינע קרעכצען און ווייטיגען האבען זיך אויסגעדריקט אין זיין בעריהמט קלאג־ליעד „אני הגבר", וואס וועט עביג דיענען פאר א טראסט אלע אומגליקליכע און געפאלענע.

באלד האבען זיך ווידער די איינוואהנער פון ירושלים געקאנט איבערצייגען אז ירמיהו׳ס רייד זענען אמת און אז זייער שמחה איז צו א קורצע געוועהן. נבוכדנצר האט געמאכט א תל פון חיל פון מצרים און האט ווידער בעלאגערט ירושלים. דעמעלט האט צדקיהו געהייסען איבערפיהרען ירמיהו׳ן צו זיך אין הויף אריין און האט איהם דארט געהאלטען. חאטשי פריי איז ער נאך ניט געוועהן, פלעגען צו איהם פארט קומען מענשען און ער פלעגט ווי פריהר זאגען אז דער סוף פון יהודה איז שוין נאר גאהינט. דערווייל האט זיך אין שטאדט אנגעהויבען שטארק פיהלען דער הונגער. מענשען זענען געפאלען אין די גאסען. קינדער זענען אויסגעגאנגען פאר דארשט. ברויט איז געווארען טהייערער פון גאלד און געפאהרליכע קראנקהייטען האבען נאך צום איבריגען דערשלאגען דעם קאפ. ירמיהו האט ניט געקאנט צוזעהן דאס רחמנות און האט אנגעהויבען שרייען אז ווער עס וויל זיך ראטעווען זאל זיך בעסער אליין איבערגעבען דעם שונא אין די האנד אריין. דאס האט פערדראסען די הויפטלייט וואס האבען בעסער געוואלט די מלחמה זאל מעהר געדויערן און זיי האבען ירמיהו׳ן אריינגעווארפען אין א גרוב וואס איז געוועהן פול מיט בלאטע. איינער פון צדקיהו׳ס דיענער עבד מלך האט איהם קוים ארויסגעשלעפט, נאר ער האט ניט געקוקט דארויף און האט ווייטער געשריגען אז נבוכדנצר מוז איינעהמען יהודה און דעם קאניג אליין האט ער געראטהען ער זאל בעסער מיט׳ן פרייען ווילען ארויסגעהן צום מלך פון בבל, וועט איהם קיין האר ניט געקרומט ווערין. צדקיהו איז אבער געוועהן צו שוואך און האט ניט געקאנט זיך ענטשליעסען צו פאלגען דעם נביא.

אזוי איז אוועק געגאנגען אנדערהאלבען יאהר זייט דאס חיל פון בבל האט ארומגערינגעלט ירושלים. דאס פאלק האט זיך געהאלטען ווי ווייט עס האט נאר געקאנט; דעם נייגטען תמוז האט זיך אבער דער הונגער אזוי גע־געבען אנצוהערען אז מענשען זענען געפאלען ווי שטרוי און דעמעלט איז דעם שונא געראטהען זיך אריינצוכאפען אין דער בעפעסטיגטער שטאדט. נבוכדנצר אליין איז געשטאנען אין רבלה, אין ארם, ווייל פון דארט האט ער געקאנט

אכטונג געבען אויף צור און אויף יהודה נאר זייגע שליחים און בעזאנדערס די קליינע פעלקער וואס זענען צו איהם צוגעשטאנען, ווי אדום, עמון און מואב, האבען געמאכט א תל פון די יודען, געהרג'ט, געראבעוועט און פעראונרייניגט זייערע אלע היילינקייטען. צדקיהו און א טהייל פון זיינע הויפטלייט זענען ענטלאפען דורך א בעהאלטענעם גאנג אונטער דער ערד און האבען גערעכענט אריבער דעם ירדן, נאר מען האט זיי געהאפט און אוועקגעפיהרט קיין רבלה. אזוי האט מען אויך אוועקגעפיהרט קיין רמה, וואו מען האט צונויפגענומען אלע יודען, דעם כהן גדול שריה, דעם כהן צפניה און אויך ירמיהו, נאר דעם נביא האט מען בעסער בעהאנדעלט, ווייל מען האט געוואוסט אז ער איז ניט קיין געגנער. נבוכדנצר האט זיך נוקם געוועהן אין צדקיהו: ער האט געמוזט שטעהן דערביי ווען מען האט געטייט זיינע קינדער און דער נאך האט מען איהם אויסגעשטאכען די אויגען און בלינדערהייט אוועקגעפיהרט קיין בבל, וואו ער איז באלד געשטארבען. נבוכדנצר'ס צארן איז אויך אויסגעגאסען געווארען אויף דער הויפטשטאדט פון יהודה, עס איז ביי איהם געבליבען ער זאל זי אין גאנצען אבמעקען און ער האט געשיקט זיין הויפטמאן נבוזראדן, וואס איז געוועהן א בריה אויף אזעלכע זאכען. ער האט לאנג ניט געטראכט, דערצו האבען נאך די אלטע שונאים, די אדומים, אויך אונטער-געלעגט א קנייטעל און דעם צעהנטען אב האט ירושלים געברענט פון אלע זייטען און עס איז געווארען דער חרבן. וואס ירמיהו און זיינע תלמידים האבען איהם מיט פייערינע ווערטער בעוויינט אין די „קינות", אין די בעריהמטע קלאג-ליעדער, וואס מיט זיי בעוויינען מיר אונזערע אלטע מכות און פרישע וואונדען .... דאס זענען די „איכה'ס" וואס נאך ביז איצט געפינען מיר אין זיי הייסע טרערען פון אויגען, וואס האבען זיך ניט געקאנט זאט אנקוקען אין די לעצטע חרבות פון דער היילינער שטאדט, פריש בלוט פון הארצער וואס זענען זיך צוגאנגען פאר ליעבע צום אומגליקליך פאלק ....

פון די מענשען, וואס, זענען אנטלאפען מיט צדקיהו'ן און מען האט זיי ניט געהאפט, איז אזוי געווארען תל. דער גרעסטער טהייל פון זיי וואס האט זיך געלאזט קיין צור אדער מצרים, האט געמוזט דורכגעהן דורך אדום און די אדומים האבען זיי פשוט דערהרג'ט אדער איבערגעגעבען קיין בבל. נאר עטליכע און מיט זיי אויך צדקיהו'ס א קרוב, ישמעאל בן נתניה, איז געראטהען זיך אריבערהאפען קיין עמון און דער קעניג בעלים האט זיי געשיצט. דער-פאר האבען די איבריגע, און מיט זיי יוחנן בן קרח זיך ענטשלאסען צו

בלייבען אין יהודה אונ ווי אזוי גאט וועט פיהרען אזוי זאל זיין. שרעקליך איז געוועהן זייער לאגע: זיי האבען זיך געמוזט בעהאלטען אין היילען, צווישען שטיינער, זיי האבען מורא געהאט פאר דער ליכטיגער שיין אונ קראנק פאר הונגער אונ דארשט האבען זיי געווארט אויף עפעס א ישועה.

באלד האט אויך א שיין געטהון א קליינע האפנונג. נבוכדנצר איז גאר באז געוועהן אויפ'ן קאניג פון יהודה, וואס האט געבראכען זיין ווארט, דאס לאנד אבער האט ער געוואלט זאל בלייבען אונ זיין ביי איהם א שמירה פאר מצרים. דערפאר האט ער געמאכט אז די מלוכה זאל זיך פיהרען ניט דורך א קאניג, נאר דורך א הויפטמאן, אונ האט אויסגעקליבען דערצו גדליה בן אחיקם פון שפן הסופר'ס משפחה, וואס אין זייער געטריי־שאפט האט ער געגלייבט. די אלע יודען, וואס מען האט געבראכט קיין רמה, האט ער געהייסען סארטירען, אונ די רוהיגע מענשען וואס ווילען בלייבען אויף זייער ערד אונ מען דארף פאר זיי ניט קיין מורא האבען, האט ער געשענקט פרייהייט. ירמיהו'ן האט ער געמאכט פאר א יועץ ביי גדליה אונ פאר דער הויפטשטאדט איז בעשטימט געווארען מצפה. דעם נביא איז שווער געוועהן זיך אבצורייסען פון די אומגליקליכע, וואס אויף זיי איז געפאלען דער גורל פערטריבען צו ווערען; ער האט גערעכענט אז זיין ארט איז צווישען די געיאגטע אונ געשלאגענע, אז אין גלות וועט ער קאנען שטארקען די געפאלענע, אז דארט וועלען זיינע רעד נאטהיגער זיין, נאר ער האט געמוזט בלייבען ווייל אזוי איז געוועהן דער ווילען פון גאט. קוים איז שטיל געווארען אין לאנד, האט יעדער געקאנט ארויסזעהן ווי שאן אונ פיין גדליה פיהרט די מלוכה. פון אלע זייטען האבען אנגעהויבען די יודען צוריקצוקומען. יוחנן בן קרח מיט זיינע לייט איז באלד ארויס פון זיין בעהאלטעניש, אונ אפילו ישמעאל בן נתניה איז אויך צוריקגעקומען, ווייל גדליה האט אומעדום געגעבען צו וויסען אז ווער עס וויל רוהיג לעבען אין יהודה דארף קיין מורא ניט האבען פאר די פריהריגע חטאים. אזוי זענען זיך אוועקגעגאנגען היבשע עטליכע יאהר, אונ גדליה האט אויך געזארגט פאר דער אמונה, אונ אויסגעבויעט א קליינעם משכן אין מצפה, אונ ביי ימים טובים פלעגט דער גאטעסדיענסט ווייטער צונויפנעהמען אין איין פונקט אלע איינוואהנער פון יהודה. גדליה האט אבער ניט געוואוסט אז צווישען זיינע אייגענע לייט האט ער א שונא אויפ'ן לעבען. דאס איז געוועהן ישמעאל בן נתניה, וואס האט זיך איבערגענומען מיט זיין יחוס, ווייל ער

קומט ארוים פון דער קאניגליכער משפחה. אודאי האט איהם פערדראסען
פארוואס דאס לאנד געפינט זיך אין די הענד פון גדליה, ער האט אבגעווארט
א צייט און אז גדליה האט איהם א מאהל פארבעטען צו זיך אויף מיטאג,
איז ער מיט זיינע לייט אנגעפאלען אויף איהם און האט איהם, ווי אויך
אלע יודען פון מצפה, דערהרג'ט. דאס איינענע האט ער געטהון אויפ'ן
אנדערען טאג מיט אכטציג מענשען, וואס זענען געקומען פון שכם, שילה
און שמרון אויף יום טוב אין משכן אריין, און נאר צעהן פון זיי, וואס
האבען איהם צוגעזאגט אנצווייזען וואו זייערע אוצרות זענען אין פעלד בע-
גראבען, זענען ניצול געווארען. ער איז באלד אוועק מיט'ן ביסעל יודען,
וואס איז איבערגעבליעבען, קיין עמון, און האט מיט זיך מיטגעשלעפט
ירמיהו'ן מיט זיין תלמיד ברוך בן נריה. אז יוחנן בן קרח און די איבעריגע
הויפטלייט זענען דערפון געוואהר געווארען, זענען זיי נאכגעלאפען דעם רוצח
און ביי א טייך געבען גבעון איז ארוים צווישען זייא א מלחמה. אלע
וואס ישמעאל האט זיי מיט געוואלד אוועקגעפיהרט, זענען באלד איבערגע-
גאנגען אויף יוחנן'ס זייט און ישמעאל איז מיט אכט מענשען אריבער דעם
ירדן. זיין סוף איז ניט בעקאנט, נאר דער זכר פון גדליה לעבט נאך עד
היום, און אויף עביג איז „צום גדליה" בעשטימט געווארען פאר א פאסט-טאג
ביי יודען.

דא האט זיך ווידער אנגעהויבען א ביטערע צייט, און מען האט זיך
שטארק געשראקען פאר נבוכדנצר'ס נקמה ווען ער וועט געוואהר ווערען פון
גדליה'ס טויט, און ווען ער וועט גאר ניט קאנען מאכען קיין חילוק צווישען
גערעכטע און אומגערעכטע. עס איז געבליעבען כמעט ביי אלע מען זאל
בעסער בעצייטענס אנטלויפען קיין מצרים, נאר א קליינער טהייל האט גע-
האלטען מיט ברוך בן נריה, וואס האט געדרונגען אז עס איז גלייכער צו
בלייבען אין דערהיים. אויסגלייכען זיך איז שווער געווען, און דאריבער
האבען זיך אלע געווענדעט צו ירמיהו ער זאל זאגען זיין מיינונג און האבען
געשווארען אז זיי וועלען איהם פאלגען. צעהן טאג האט דער נביא פער-
בראכט אין תפלות און נאכדענקען וואס פאר איין עצה צו געבען זיין פאלק,
גאר אין דער צייט האבען די וואס האבען געהאלטען מיט מצרים איבער-
געשפארט די איבריגע און אז ירמיהו איז ארוים מיט זיין תשובה, מען זאל
זיך ניט דערוואגען צו רודערען פונ'ם לאנד, האט מען איהם ניט געוואלט
הארען און מען האט זיך שוין געלאזט אין וועג צבייו. ירמיהו און ברוך

האבען אויך געמוזט מיטגעהן. ווייל עס איז כמעט קיינער ניט געבליעבען. זיי האבען זיך אזוי צוגעשלעפט קיין תחפנחס; דארט און אויך אין די שטאדט נוף און פתרוס האבען זיי געפונען פיעל יודישע משפחות וואס זענען אהין פריהער ארויס. דער קעניג חפרע האט זיי פריינדליך אויפגענומען און נאך טויזענד יאהר האט מען געזעהן א שאנע פעראנדערונג. מצרים איז שוין מעהר ניט געוועהן דאס שלעכטע אומבערחמנותדיגע לאנד פאר די יודען. די יודען זענען שוין אבער אויך מעהר ניט געוועהן די אייגענע ווי א מאהל. דעמעלט זענען זיי ארוים יונג און שטארק, פול מיט מוטה און האפנונג, און אצונד זענען זיי צוריקגעקומען פערוואגעלט פארוויסט, קראנק, צובראכען, אהן א שום ציעל פאר די אויגען.

ניט בעסער איז געוועהן די עטליכע וואס זענען געבליעבע אין יהודה. גיך איז געקומען נאך א מאהל נבוזראדן און האט אוועקגעפיהרט קיין בבל די לעצטע זיבען הונדערט פינף און פירציג יודען און די אומשולדיגע האבען געמוזט אבקומען פאר פרעמדע זינד. אין מצרים האט ירמיהו ווייטער געהאט צו טהון מיט זייגע אומגליקליכע ברידער דערפאר וואס זיי האבען זיך באלד געהאפט צו די עבודה־זרות און זיך געלאזט נארען מיט פאלשע האפנונגען. זיי האבען זיך אלץ איינגערעדט אז דער קעניג חפרע וועט גובר זיין נבוכדנעצר'ן און וועט פון זייערטוועגען אבנעהמען צוריק יהודה. די צייט האט אבער בעוויזען אז ירמיהו האט רעכט געהאט ווען ער האט געזאגט אז חפרע וועט חאפען דעם אייגענעם פסק וואס צדקיהו: אז נבוכדנעצר האט געווינען די מלחמה ביי קירעני און דאס חיל פון מצרים האט שטארק געליטען. איז ארויסגעשפרונגען איינער פונ'ם פראסטען פאלק אמסים און האט דערהרגעט חפרע און איבערגענומען די מלוכה. דער נייער קעניג האט אבער גאר ניט געוואלט קענען די יודען און זיי זענען געבליבען נאר ביי פוסטע חלומות.

מיט א שרעקליכען ווייטאג אין הארצען האט דער אלטער ירמיהו געמוזט צוקוקען ווי זיין פאלק איז בלינד און הארטנאקיג, נאר פון דעסטוועגען איז זיין מיה ניט אין גאנצען פערפאלען געווארען: דאס וואס ער האט פארזייעט מיט טרעהרען אין יהודה און מצרים, איז אויפגעוואקסען גאנץ ווייט אין בבל און שפעטער זענען אויך פארטיג געווארען זיסע פירות.

דער גלות בבל און דער בית שני.

ערשטעס קאפיטעל.

דער גלות בבל

(586—538 פאר קריסטוס געבורט. 608—656 פאר׳ חרבן בית שני)

„פון צרות שטארבט מען ניט״ — זאגט די וועלט. און דאס ווארטעל קומט אויס אין דעם יודישען לעבען ניט אזוי גלייך ווי אמת. מען דארף באבט זיך, ניט קיין ארגערען סוף. וואס עס איז געווארען פון די יודען וואס זייער צאהל איז אין דוד המלך׳ס צייט געוועהן מעהר פון פיער מיליאן און אצונד איז פון זיי אין בבל אין גאנצען געבליעבען קוים הונדערט טויזענד, פון דעסטוועגען זענען זיי ניט פערלאהרען געגאנגען, און זייער מזל האט נאך ניט איין מאל געשיינט.

נבוכדנצר איז געוועהן פון די אכזרים וואס האבען ליעב צו פערניכטען דעם שונא, ווען ער פאלט אריין צו איהם אין די האנד. ער האט בעהאנדעלט די יודען מיט חסד, און אזוי ווי ער האט געוואלט פארגרעסערן די שטאדט בבל, האט ער זיי געשענקט פרייהייט. די כאלדעאישע שפראכע (לשון ארמי) האבען זיי געקענט פון פריהער, און אזוי האבען זיי זיך געלעבט רוהיג. געפיהרט זיך פונקט ווי אין דערהיים; ער האט זיי אפילו ערלויבט צו האבען זייערע אייגענע קנעכט פון די כנענים, וואס האבען זיך גערעכענט פאר האלבע שקלאווען נאך פון שלמה המלך אן. און ביי די כהנים האבען געדיענט די גבעונים. אדער ווי מען האט זיי גערופען „נתינים״ פאר האלץ-האקער און וואסער-טרעגער מיט איינעם ווארט די פארטריבענע האבען מיט זיך מיטגעבראכט קיין בבל די גאנצע הנהגה פון יהודה. די קינדער פון צדוק הכהן און מיט זיי די לוים און די עניים האבען אבגעהיט די תורה און

האבען מיט אלע כוחות זיך געמיהט איינצופלאנצען אין די הארצער פון זייערע ברידער דעם בעסטען גלויבען אז ווען אויף זיי איז געקומען דער עונש וואס די נביאים האבען פאראויסגעזאגט, מאגען זיי אויך האפען אויף א ישועה פון דעם איינעגעם גאט וואס מיט איין האנד שטראפט ער און מיט דער אנדערער העלפט ער. בעזאנדערס האט געארבייט צו בעפעסטיגען דעם גלויבען דער נביא יחזקאל, וואס האט געמוזט זיינע ווארטער ווענדען צו צוויי פערשיעדענע כתות. די רייכע, וואס זענען ביי זיך אין דערהיים נאך געוועהן „מיוחסים" האבען זיך געפיהרט ווי עס דארפען זיך פיהרען גבירים מיט בריטע קעשינעס, זיי האבען שטארק אונטערדריקט זייערע קנעכט, אויף געמיינע לייט זיך ניט געוואלט אומקוקען. און אז מען האט זיי נאכגעלאזט דאס שטריקעל האבען זיי שוין ניט געוואוסט וואו זיי האלטען אין דער וועלט. געגען דער חברה האט דער נביא געמוזט ארויס מיט'ן הארבען ווארט, זיי דערמאנען וואו זיי געפינען זיך און דערוואַרמען אין די פערפרוירענע הארצער געפיהלע פון ליעבע צום פערוויסטען פאטערלאנד. נאך ביטערער איז איהם אבער געוועהן צו טרעסטען די ארימע וואס די נויט האט זיי געבראכט דערצו זיי זאלען ביי זיך אין גאנצען אראבפאלען: זיי האבען זיך פון אלדינג מיאש געוועהן און האבען גערעכענט אז די יודען וועלען שוין קיין מאהל גאר קיין תקומה ניט האבען; זיי צו ליעב האט יחזקאל געמוזט שאפען זיסע בילדער פון צוזאמענע פארטריקענטע ביינער וואס נעהמען זיך צונויף און ווערען לעבעדיג. און כדי זיי צו שטארקען האט ער אפילו אויסגעמאהלט ווי אזוי עס וועט אויסזעהן דער נייער משכן און ווי אזוי דער גאטעסדיענסט וועט דארט זיין, האטשי ביי זיך האט ער געוואוסט אז ניט אזוי גיך וועט עס געשעהן.

דערווייל איז דער מעמד פון די יודען אין בבל נאך בעסער געווארען. נבוכדנצר איז געשטארבען, די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין זוהן אויל-מרודך און דער נייער קאניג איז געוועהן זעהר א פריינדליכער און א רוהיגער מענש. ווי עס שיינט האבען זיך ביי איהם אין הויף געפונען פיעל יודישע עדעל-לייט פון דעם געוועזענעם יודישען קאניגס משפחה. און זיי האבען ארויסגעבראכט אויל-מרודך'ן ער זאל בעפרייען דעם קאניג יהויכין וואס איז שוין זיעבען און דרייסיג יאהר געזעסען אין תפיסה. אויל-מרודך האט דאס צו ליעב געטהון, און יהויכין איז געווארען איינער פון זיינע געליעבטע געסט און ביי וואס נאר א שמחה פלעגט ער איהם זעצען אויבע-

צן. אויף די יודען אליין האט ער אויך געקוקט בעסער, אונ ניט אומזיסט האבען שוין פיעל גערעכענט אז נאר באלד וועט ער זיי צוריק אבשיקען קיין יהודה אונ ווייטער מאכען יהויכין פאר מלך. צום אומגליק אבער, האט אויל־מרודך׳ס מלוכה געדויערט נאר צוויי יאהר. זיין שוועסטערס מאן נרגלאסר האט איהם דערהרגעט אונ פון די יודענס האפנונג איז געווארען א קורצער שאנער חלום.

דער נייער מלך האט ניט ארויסגעוויזען געגען די יודען ניט קיין בעזאנדערע שנאה, אבער ניט אויך קיין ליעבשאפט: ער האט זיי ווי מען זאגט, געלאזט לויפען אונ דא האט מען ערשט געקאנט ארויסזעהן וואס פאר א צוויי פערשיעדענע קלאסען צווישען זיי זענען געווארען. די „רייכע" האבען זיך אין גאנצען אויסגעמישט מיט די פעלקער פון בבל, אבגעלערנט זייערע מנהגים, געדיענט דיזעלבע עבודה־זרות אונ כמעט להלוטין פארגעסען דעם שרש פון וואנען זיי שטאמען ארויס. די „געמיינע" אבער האבען זיך געהאלטען אין זייער אלטען גלויבען אונ האבען אפילו ניט איין רגע פארגעסען זייער אייגען לאנד. ווי עס שיינט, האט נאך ירמיהו׳ס טויט, זיין תלמיד ברוך בן נריה געבראכט פון מצרים קיין בבל אלע רעדען פונ׳ם נביא אויפגעשריבען אונ די הייליגע ווארטער האבען א שטארקע פעולה געהאט אויפ׳ן פאלק. אויסער דעם האט ברוך בן נריה צום ערשטען אנגעשריבען די געשיכטע פון די יודען זייט זיי זענען געווארען א פאלק ביז צו דער צייט פונ׳ם פארטריבענעם קעניג יהויכין אונ האט צו דער תורה צוגעגעבען די ספרים יהושע, שופטים, שמואל אונ מלכים. ער האט אבער די ספרים געשריבען אויף אזא ארט אז ווער עס לייענט זעהט ארויס די קלארע סבה פון אלע אומגליקען, וואס זענען געקומען אויף יודען אונ וואס געהמען זיך דערפון וואס זיי האלטען זיך ניט פעסט אין זייער אמונה. דאס האט געמוזט פיהרען דערצו אז אפילו די וואס זענען פריהר ניט אזוי שטארק צוגעבונדען געוועהן צום יודישקייט האבען בעקומען ליעבע צום פאלק אונ צום גלויבען, מען האט זיך גענומען גאר מיט חשק צום דאווענען אין שול. אז מען האט ניט געקאנט אויספיהרען קיין קרבנות אין דער פרעמד פלעגען הייסע תפלות זיך ארויסגיסען פונ׳ם הארצען. מען האט אנגעהויבען האלטען די פיער תעניתים, עשרה בטבת, שבעה עשר בתמוז, תשעה באב אונ צום גדליהו אונ ניט אומזיסט האט מען זיי גערופען „אבלי ציון", ווייל מיט זייערע אלע מעשים האבען זיי בעוויזען אז א טיעפער טרויער דערמאנט זיי שטענדיג ירושלים. אז אפילו אין די גרעסטע

שמחות פארגעסען זיי ניט זייער ארים חרוב פאטערלאנד. עס איז נאר צו בעוואונדערן אז אין דער צייט וואס צווישען די יודען אליין זענין געוועהן א זיינע צוויי פערשיעדענע כתות, וואס איינע האט שוין אין גאנצען פארגעסען אין גאט, האט די ריינע אמונה מיט איהר אמת'ן גלאנץ צוגעשלעפט זיך פיעל פון די גאטצענדיענער, וואס האבען ביסלעכווייס אנגענומען יודישע מנהגים, אנגעהויבען אבהיטען שבת אונ זיך האלטען אין תורת משה.

זעכס יאהר האט געקעניגט נרגל־אסר ביז איינער פון זיינע הויפטלייט נבונד האט איהם געמאכט דעם עק אונ איבערגענומען די מלוכה. דערווייל האט אין פערסיען כורש אראבגעווארפען דעם מלך פון מדי אסטיאגעס פונ'ם באנקיל אונ האט פון ביידע לאנדער, פרס אונ מדי, געמאכט פאר זיך איין מלוכה. אין דעם האבען די פרומע יודען געזעהן א צייכען אז די נביאות פון ירמיהו אונ יחזקאל הייבען אן מקוים צו ווערין אונ האבען פערשטאנען אז זייער גאולה איז אויך נאהנט. דאריבער האבען זיי אנגעהויבען בעטען ביי נבונד'ן ער זאל זיי אבלאזען קיין יהודה, בעזאנדערס נאך דעם וואס זיי האבען געזעהן אז ער האט בעפרייעט איינעם פון דער קעניגליכער משפחה מרבעל פון צור, וואס איז אויך געוועהן ביי איהם אין גלות, ער זאל צוריק פאהרען אין זיין לאנד אונ איבערנעהמען דארט די מלוכה אונ אז יענער האט ניט מאריך ימים געוועהן האט ער ווייטער געשיקט דעם געשטארבענעם קעניג'ס ברודער חירם אונ איהם געמאכט פאר מלך. די יודען האבען גערעכענט אז זיי זענין ניט ערגער פון אנדערע אונ יהויכין'ס זוהן שאלתיאל האט זייער בקשה פארגעלעגט נבונד'ן, נאר ער האט ניט געהאט קיין חשק זיי אבצולאזען.

דעמעלט האט זיך אנגעהויבען זעהר א ביטערע צייט פאר די יודען, וואס האבען געגלייבט אין די נביאים'ס רייד אונ האבען געווארט אויף א ישועה פון פרס אונ מדי, ווייל כורש האט אנגעהויבען פיהרען גרויסע מלחמות מיט לידיען. אונ אז ער האט דערהערט אז מצרים אונ בבל געהען צו הילף, האט ער זיך ענטשלאסען אויסצוגיסען דעם גאנצען צארן אויף בבל. די יודען פלעגען אפענטליך ארויסזאגען זייער האפנונג אז בבל וועט פאלען אונ דערפאר האט מען זיי אנגעהויבען רודפ'ן אונ די שנאה צו זיי איז געווארען אזוי גרויס אז פיעל האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט אונ יהושע בן יהוצדק האט געזאלט פארברענט ווערין נאר עס איז איהם געשעהן א נס אונ ער איז ניצול געווארען. דאס פארשטעהט זיך אז ביי אזעלכע רדיפות געגען די „געמיינע" יודען האבען זיך די „רייכע" פון זיי גאר אין גאנצען אבגעשאקעלט. עס איז זיי גאר גיט

אנגעשטאנען מען זאל זיי רעכנען פאר איין פאלק. דאריבער האבען זיי נאך געהאלפען שלאגען די נארישע ברידער וואס האבען אין זין א זיינע פוסטע זאכען ווי א לאנד און א אמונה און האבען געזוכט נאר צו פארגראסערן זייער רייכקייט.

ביי אזא שרעקליכער לאגע, ווען גוטע און פרומע זענען פערשווארצט געווארען און שלעכטע האבען געלעבט אין עשר און אין כבוד, האט געמוזט אין קליינע מחלך געבארען ווערין א שאלה: פאר וואס פיהרט זיך אזוי די וועלט און צו עס איז גאר איבערהויפט דא א פיהרער וואס זאל טהון א זיינע קרומע זאכען און זאל אוועקגעבען דאס גאנצע גוטס דעם וואס מען דארף ניט. אזא שאלה האט געמוזט ביי די וואס זענען ניט אים שטאנד צו קוקען א ביסעלע ווייטער און טיעפער און זאגען באלד ארויס זייער משפט איבער דעם וואס זיי זעהען, שטארק שלאבעריג מאכען די אמונה אין דעם לעבעדיגען גאט, און די גרויסע לייט פון יענער צייט האבען פערשטאנען אז מען מוז עפיס ענטפערן א תירוץ. דער תירוץ איז טאקי באלד געבארען געווארען און דאס איז געוועהן „איוב" — א ספר מיט הויכע געדאנקען און עדלע געפיהלע. אין דעם ספר ווערד בעשריעבען א מענש, וואס איז דאס גאנצע לעבען כמעט געגאנגען אין רעכטע וועג, געטהון צדקה, רחמנות געהאט אויף אלמנות און יתומים, זיך געטהיילט מיט'ן ביסען, צום סוף איז ער אויף דער עלטער געשטראפט געווארען, געבליבען נאקעט און בלויז, קראנק און צובראכען, אהן א גאנץ אבר, מיט מכות אויפ'ן לייב. אין אזא מעמד קומען נאך גוטע פריינד און שיטען איהם זאלץ אויף די וואונדען, זיי דרינגען אז ער אליין איז אין גאנצען שולדיג, אז זיינע עבירות האבען איהם געבראכט דערצו. איוב ווייסט ביי זיך גאנץ גוט אז ער איז אומשולדיג, ער געהט אויס אונטער דער משא פון די צרות, פון זיינע פערטריקענטע ליפען רייסען זיך ארויס וועה-געשרייען נאר דאך בלייבט ער פעסט ביים גלויבען. ער לעסטערט ניט זיין באשעפער, מיט דער גרעסטער הכנעה און ליעבע נעהמט ער אן די הייליגע ווארטער וואס דער רבונו של עולם לאזט איהם הערען דורך א שטורמווינד און זאגט אז גאט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט. דערפאר איז איוב זוכה צו דערלעבען נאך אין זיינע לעצטע יאהר די גרעסטע גדולה, פאר זיינע אלע לייד בעצאהלט איהם גאט כפל כפלים און די לעבענסבעשרייבונג פון דעם „געפריוטען צדיק" בעווייזט יעדען אז עס איז דא א גרויסער מנהיג וואס פיהרט די וועלט נאך בעשטימטע כללים און ווען דעם מענשענס אויג איז אפט צו קליין זיי צו זעהען, ווען דער מענשליכער שכל קאן זיי אזוי גיך ניט פארשטעהן, מאג מען זיך אנשפארען אויפ'ן „בטחון" און

אויף דער „אמונה“ אויף די צוויי שטארקע זיילען וואס וועלען עביג שטעהן אונ ניט לאזען דעם זינדיגען מענשען פאלען.

אזא ספר ווי „איוב“ האט דערקוויקט די קראנקע הערצער, ארויסגעטריבען פון דארט די מרה שחורה אונ אנגעפילט מיט א זיסער האפנונג. וואס איז נאך שטארקער געווארען דורך די טרעסט־ווערטער פון א אונבעקאנטען נביא, וואס מען האט איהם גערופען „דער צווייטער ישעיה פון בבל“. ער האט נביאות געזאגט אז גאר אין גיכען וועט כורש איינגעהמען בבל אונ די יודען וועלען אויפגערעכט ווערען; מיט די שאנסטע פארבען האט ער אויסגעמאהלט דאס גרויסע שליחות פונ'ם יודישען פאלק, וואס דארף פארברייטען ליכטיגקייט אונ אמת צווישען אלע אומות אונ געלייטערט ווערען דורך די יסורים וואס זייער הימלישער פאטער שיקט אויף זיי אן.

מען קאן פארשטעהן אז די יודען האבען מיט אונגעדולד געווארט אויפ'ן סוף פון דער מלחמה צווישען נבוכדנצר אונ כורש. זיי האבען אבער ניט לאנג געדארפט ווארטען: אין בבל האט מען זיך נאר ווייניג געשראקען פאר'ן פערסישען חיל, וואס האט זיך דערווייל מעהר צוגעריקט צו דער הויפטשטאדט אונ פליצום אין א נאכט ווען אלע הויפטלייט פון בבל האבען געהוליעט אונ געשכורט. איז כורש אריין קיין בבל אונ האט אבגענומען דאס לאנד. כורש איז ניט געווען קיין אכזר: דאס פאלק אונ דער קאניג פון בבל האבען גאר ניט געליטען, נאר דער גאטצענדינסט האט געמוזט אויפהערען אונ דערפון אליין האבען שוין די יודען געהאט די גרעסטע טובה.

ווי עס שיינט, האבען די יודען בעקומען חן ביי כורש'ן אין די אויגען בעזאנדערס נאך דעם וואס ער איז געוואהר געווארען אז די נביאים האבען מיט א סך יאהרען צוריק פאראויסגעזאגט אז ער וועט מנצח זיין. עס איז ביי איהם געבליבען ער זאל פאר דאנקבארקייט אויסבויען נאט א טעמפעל אין ירושלים אונ דעריבער איז ער באלד מרוצה געווארען די יודען זאלען געהן צוריק קיין יהודה אונ האט נאך א בעפעהל געגעבען מען זאל זיי אומקעהרען אלע טהייערע כלים פונ'ם בית המקדש, וואס נבוכדנצר האט אמאל ארויסגעפיהרט. דעם קאניג יהויכין'ס אייניקעל זרבבל בן שאלתיאל אונ דעם כהן גדול שריה'ס אייניקעל יהושע בן יהוצדק האט ער געשטעלט זיי זאלען צוריקפיהרען זייערע ברידער פונ'ם גלות אונ צו זיי זענען צוגעקומען נאך צעהן גרויסע לייט, אונ דאס ביסעלע יודען האט בעקומען צוועלף מנהיגים א קעגען דער צאהל פון די שבטים. אין גאנצען זענען ארויס פון בבל 42,360 יודען, גרעסטענטהיילס פונ'ם

שבט יהודה און בנימין. נאר מיט זיי זענען אויך געגאנגען פיעל פון די פריהעריגע באטצענדיענער וואס זענען נאך אין בבל צוגעשטאנען צו זיי.

מיט שמחה האבען די „אבלי ציון" אבגעווישט די טרערען פון די אויגען און אזוי ווי די אדלערס זענען זיי געפלויגען צו דער אלטער היים. די טרויעריגע צייט, וואס זיי האבען איבערגעלעבט אין בבל, האט זיי געוויזען אז אינאיינעם מיט'ן בעפעסטיגען פון דער מלוכה מוז מען זעהן צו שטארקען דעם אינוועניגסטען גייסט פונ'ם פאלק און אז אויף גאטס בארג און אויף זיין היילינ ארט זאלען זיין נאר מענשען מיט ריינע האנד און לויטערע הערצער.

צווייטעס קאפיטעל.

דאס אהיים-קומען און דאס נייע ירושלים

(420—537 פאר קריסטוס געבורט. 490—607 פארן חורבן בית שני)

מיט געזאנגע און טאנץ זענען די יודען ארויס פון בבל, בעשיצט פון טויזענד רייטער וואס כורש האט מיט זיי געשיקט מען זאל זיי אבהיטען אין לאנגען וועג און נאך פינף חדשים זענען זיי געקומען קיין יהודה. די פאלקער וואס האבען דערווייל זיך בעזעצט אין דעם פערוויסטען לאנד, ווי די שמרונים, אדער די כותים, און די אדומים, האבען געמוזט אבטרעטען זייערע ערטער די צוריקגעקומענע בעלי בתים. דער שבט בנימין, וואס האט זיך מעהר אבגעגעבען מיט פעלד-ארבייט, האט באלד געפונען גענוג דערפער וואו זיך צו בעזעצען, נאר דער שבט יהודה, וואס איז גרעסטענטהיילס געזעסען אין גרויסע שאנע שטאדט האט זיך נאך ניט געהאט וואו אהין צו טהון, ווייל ירושלים איז נאך געווען אין גאנצען חרוב און די קליינע צאהל פון די צוריקגעקערטע יודען

וואס האט זיך אפילו באלד פארגרעסערט, ווייל פון אלע זייטען, פון מצרים און צור. האבען אנגעהויבען צוקומען פיעל פרעמדע וואס זענין איבערגעגאנגען צום יודישען גלויבען, איז ניט געוועהן אים שטאנד באלד אויפצובויען די הויפטשטאדט.

אז עס איז געקומען דער חדש תשרי און עס האבען זיך אנגעהויבען די ימים טובים, האט דער ערשטער גאטעסדיענסט געמוזט געשעהן ביי א שטיינערנעם מזבח, וואס יהושע בן יהוצדק און זרבבל בן שאלתיאל האבען אויפגעשטעלט, און דאס איז געוועהן גאר איין אנהייב. באלד האט מען זיך גענומען בויען א משכן, געלד און מאטעריאל האבען געגעבען אפילו די וואס האבען ניט אזוי שטארק געבענקט אהיים, און זענען געבליבען אין בבל און מען האט געלעגט דעם ערשטען שטיין פונ׳ם נייען בית המקדש. גרוים איז געוועהן די שמחה און דיא האפנונג אז גאר גיך וועלן דיא כהנים און דיא לוים קאנען נאט דיענען ווי פריהר, און דער עולם איז גאר א ביסעל ביי זיך אראבגעפאלען ווען מען האט געזעהן אז דער בנין אליין וועט אויסקומען א סך קלענער פונ׳ם ערשטען און ניט אזוי רייך ווי פאר שלמהס צייטען. די דאגה האט זיך נאך באלד פארגרעסערט דורך א מחלוקת וואס האט זיך אנגעהויבען צווישען די יודען און די שמרונים, וואס האבען אויך געוואלט האבען א חלק אין משכן. זרבבל האט געוואלט אז חאטשי די שמרונים רעכנען זיך פאר יודען פון דעסטוועגען געבען זיי זיך אב מיט גאטצענדיענסט און דאריבער האט ער מורא געהאט זיי זאלען אנדערע ניט פארפיהרען און האט זיי ניט געוואלט צולאזען צום בויען פונ׳ם משכן. אז עס איז ארוים א קריעג און דערצו האט זיך אנגעהויבען זעהר א שלעכטע צייט, תבואות זענען ניט געראטהען, גרויסע האגלען און שריפות האבען געמאכט פון אלעמען א תל. האט די ארבייט אויך אנגעהויבען געהן שלאבעריגער און באלד איז זי איין גאנצען איבערגעריסען געווארען, און עס זענען אזוי אוועקגעגאנגען פינפצעהן יאהר. דערווייל האט כורש צוגעמאכט איין אויג, זיין יורש כמביזס האט אויך ווייניג געדויערט, און ערשט אז דריוש, דער דריטער מלך פון פרס האט איבערגענומען די מלוכה, און זרובבל איז געקומען צו איהם און איז געוועהן ביי איהם א גרויסער חשוב, איז ארוים א בעפעהל מען זאל אויף חשבון פון פערסיען ענדיגען דעם משכן. דא איז נאך אויך געוועהן א קליינער עכוב פון אזויגע וואס זיי האט מעהר געשמעקט אז אין לאנד זאל ניט ווערען רוהיג און דאריבער האבען זיי געדריגען אז עס איז נאך ניט נעס-

מען די צייט אויסצובויען דאס בית המקדש נאר דיא נביאים חגי און זכריה האבען אונטערגעוואַרמט דעם עולם. און מען האט זיך ווידער גע־שמאַק גענומען צו דער מלאכה, וואס האט געדויערט פיער יאהר ביז דער משכן איז פערטיג געוואָרען פונקט צום זיבּצינסטען יאהר נאָכ'ן חורבן. מיט גרויס שמחה האט מען געמאַכט דעם חנוכת הבית און אין דריי וואָכען אַרום האט מען דאָרט מקריב געווען דעם ערשטען קרבן פסח.

אז דער בית המקדש איז שוין ווייטער געשטאַנען אויף זיין פּלאַץ, האט מען זיך באַלד אָבגעזוכט אַ נייע מחלוקה. אַ טהייל האבען געוואָלט אַז דער גאַנצער ראש זאָל זיין זרבבל, וואס קומט אַרויס פון דוד המלך'ס משפחה און וואס דער נביא חגי האט איהם גערופען „גאָט'ס געליעבטער"; אַנדערע אָבער, און מיט זיי אויך דער נביא זכריה, האבען געזאָגט אַז פאַר זיי איז גלייכער יהושע וואס איז אַ כהן און האבען איבערהויפּט מעהר געצויגען די גאַנצע מאַכט זאָל איבערגעהן צו די כהנים אין די האַנד אַריין. די לעצטע האבען אויסגעפיהרט. זרבבל האט געמוזט אַוועק. יהושע איז גע־בליעבען דער גאַנצער בעל הבית, און נאָך זיין טויט איז די ירושה אי־בערגעגאַנגען צו זיין זוהן יהויקים. נאָר ווי עס שיינט האט מען אין פערסיען צו זיי קיין צוטרויען ניט געהאַט, און די פערסישע מלוכה האט געזעצט איהרע הויפּטלייט וואס פלעגען השגחה האבען אויף יהודה און אָפּט אַריינקומען קיין ירושלים. וואו זיי פלעגען פון די יודענס שונאים אויסהערען פיעל מסירות אַז דאס יודישע פאָלק וויל אַרויסשפּרינגען געגען פּרס און מאַ־כען פאַר אַ קעניג איינעם וואס שטאַמט אַרויס פון די מלכי בית דוד; אַזוינע מסירות האבען ניט געפיהרט צו גוטען און אַז נאָך דריוש'ס טויט איז געוואָרען מלך אחשורוש, איז דערפון שיער דאס גרעסטע אומגליק אַרויס. איבערהויפּט איז וואס מעהר אַ יאהר די לאַגע פון די יודען געוואָרען ניט פרעהליך און דאס האט געפיהרט דערצו וואס זיי האבען זיך ענט־שלאָסען צו טהון אַ זאַך, וואס האט זיי דערנאָך טהייער געקאָסט.

די יודען האבען געמיינט אַז ווען זיי וועלען ווערען נאָהענטע מחותנים מיט אַנדערע פעלקער וועלען זיי זיך ווייטער קאָנען לעבען רוהיג און דאַרי־בער האבען זיי זיך אָנגעהויבען משדך זיין מיט פרעמדע אומות. און דער כהן גדול אלישב איז דאַרויף בעשטאַנען. די שאָנסטע יודישע משפחות האבען שדוכים געטהון ניט נאָר מיט די שמרונים, וואס האבען דאָטשי גע־הייטשט פון זיך שטיקלעך יודען, נאָר אפילו מיט די פעלקער פון עמון

און מואב, וואס האבען א מאהל דעם יודישען פאלק גענוג צרות אנגעטהון, און די תורה האט בפירוש פארוועהרט מיט זיי צו ווערען קרובים. נאר די אדומים, וואס זענען אין דער צייט פונ'ם גלות בבל ארויסגעטריעבען געווארען פון זייער הויפטשטאדט סלע, און האבען פארכאפט די ערטער פון די שבטים שמעון און יהודה און אויך די שטאדט חברון, זענען געבליעבען פרעמד די יודען, און האבען זייער אלטע שנאה איבערגעטראגען נאך אויף לאנגע צייטען. די שמרונים, בעזאנדערס זייער ראש סנבלט האבען טאקע געזוכט מיט אלע כוחות זיך צו פערמישען מיט די יודען און דאס אייגענע האט איהם נאכגעטהון איינער פון עמון'ס גרעסטע לייט, טוביה, וואס האט זיך אין גאנצען איינגעקויפט אין יודישען יחוס. גענומען א ווייב פון דער משפחה ארח, און חתונה געמאכט א טאכטער מיט משולם בן ברכיה, איינעם פון די שאנסטע בעלי בתים אין יהודה.

אזעלכע געמישטע חתונות האבען ניט געקאנט געפעלען די פרומע. נאר ווען מען האט זייא ווענינגוואס געהערט אין יהודה, האבען זייערע געשרייען געמאכט א גרויסען רושם אין בבל. דארט זענען געבליעבען פיעל יודען, וואס האבען ניט געקאנט זיך אומקעהרען צו זיך אין לאנד אריין איבער פערשיעדענע סבות. טאקע דאס וואס זיי האבען געוואוינט אין דער פרעמד, גערעדט נאר כאלדעיש האט געבראכט דערצו זיי זאלען זיך שטארקער האלטען אין דער תורה, אפטער זי לייענען כדי זיי זאלען ניט פארגעסען דאס היילינע לשון וואס זי איז אין דעם אנגעשריעבען, אבהיטען די קליינסטע מנהגים און זיין אבגעזאנדערט פון אנדערע. ווי מענשען וואס ווילען זיך ניט אברייסען פון זייער פאלק. אז די יודען פון בבל זענען געוואהר געווארען וואס זייערע ברידער האבען אויפגעטהון אין דערהיים, האבען זיי פערשטאנען אז דא קאן חלילה די גאנצע יודישע נאציאן פערלאהרען ווערען און אז דא טאר מען ניט שווייגען, און באלד איז טאקע פון זיי ארויס א מאן, וואס איהם איז באשערט געווען צו מאכען א גאנצע פעראנדערונג אינ'ם מעמד פונ'ם יודישען פאלק און בעפעסטיגען די אמונה פונקט אין דער רעכטער צייט ווען זי האט שטארק אנגעהויבען פאלען.

דאס איז געווען עזרא הסופר, וואס די יודען אין בבל האבען אויף איהם געקוקט ווי אויף א נביא. ער איז ארויסגעקומען פון דעם כהן גדול חלקיהו'ס משפחה, וואס האט פארצייטענס בעקאנט געמאכט דעם קאניג יאשיהו מיט דער „משנה תורה", און איז געווען איינער פון שריה הכהן'ס

קינדס-קינדער , וואס נבוכדנצר האט איהם פארברענט . און זיינע זיהן האבען אריינגעבראכט די תורה קיין בבל . אויף איהם איז געפאלען דער גורל בעלייכטען דעם וועג פון זיינע ווייטע ברידער און צו ליעב דעם האט ער זיך אוועקגעלאזט קיין ירושלים אינאיינעם מיט 1600 יודען, און צווישען זיי איז אויך געוועהן זרובבלס א אור-ענינקעל, פון דוד המלך'ס משפחה . ער האט מיט זיך געפיהרט זעהר פיעל מתנות פאר'ן בית המקדש פון די איבערגעבליעבענע יודען, און אפילו דער מלך ארטקסרקס און אלע גראסטע פערסישע עדעל-לייט האבען איהם מיטגעגעבען טהייערע געשאנקע, ווייל דער נאהמען פונ'ם יודישען גאט איז שוין געוועהן בעקאנט אין פרס. און דערפאר האט ארטקסרקס געשיקט דורך עזרא'ן בריעף צו די פארשטעהר פון אלע לאנדער, וואו זיי וועלען דארפען דורכגעהן, מען זאל זיי שיצען.

אין ירושלים האט מען שוין, אט א פנים, געוואוסט פון עזרא'ן, און אז מען האט נאך דערזעהן אז ער איז געקומען ניט מיט קיין לעדיגע האנד און איז טאקע א קרוב למלכות אויך, האט מען איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד , און די פרומע האבען זיך באלד ארום איהם געזאמעלט און געהאלטען איהם פאר א מנהיג. מיט אלע כוחות האט זיך עזרא צום ערשטען ארויסגעשטעלט געגען דעם וואס די יודען זענען זיך מתחתן מיט פרעמדע פאלקער , ער האט בעוויזען אז יודען זענען א „זרע קודש" א הייליגער זאמען , אז יעדע בערירונג מיט אנדערע אומות פיהרט זיי אראב פונ'ם גלייכען וועג , אז זיך משדך זיין טאר מען ניט אפילו מיט די וואס געהמען אן די יודישע אמונה, אזוי ווי מען האט אויך געטהון מיט די גבעונים אדער נתינים , וואס רעכענען זיך שוין טויזענד יאהר פאר יודען און פון דעסטוועגען בלייבען זיי שקלאווען ביי'ם בית המקדש און קיין יוד נעהמט זיי ניט אריין צו זיך אין משפחה. עזרא האט אבער פערשטאנען אז מיט פשוטע רעד וועט ער ניט אזוי פיעל פועל'ן , האט ער אנגעמאכט א גראסער'ן רעש : מיט צוריסענע קליידער, מיט א בלייך פנים פון פאסטען, מיט כמעט אין גאנצען אויסגעפליקטע האר פאר וועמהיג, איז ער אריין אין דעם פארהויז פונ'ם בית המקדש , און אויף די קניעס האט ער ודוי געזאגט פאר גאט , אז זיין פאלק האט זיך שטארק פערזינדיגט . ביסלעכווייס זענען זיך אהין צונויפגעלאפען פיעל מענשען, ווייבער און קינדער, און עס איז געווארען א געוויין , א קלאג. מיט דעם אויגענבליק האט זיך בענוצט איינער פון עזרא'ס לייט , שכניה, און האט פארגעלעגט אז אלע זאלען אויף זיך געה-

מען אַרויסצוטרייבען די פרעמדע ווייבער און אויך די קינדער וואס זיי האָ-
בען געהאט מיט זיי. דער עולם האָט ניט לאַנג געטראַכט און טאַקע דאָרט
געגעבען אַ שבועה אַזוי צו טהון. די ערשטע פון אַללע זענען געווען
די שמרונים, ווייל מיט זיי האָבען זיך גראָסטענטהיילס די שאָנסטע יודישע
משפחות משדך געווען. טרויעריגע זאַכען זענען פאָרגעקומען אין דעם פאַ-
מיליענלעבען: מאַנער האָבען זיך געמוזט אָבְרייסען פון געטרייע פרויען,
פאָטער האָבען זיך געמוזט אָבזאָגען פון אייגענע קינדער. נאָך טרויעריגער
איז עס געווען אין דער הנהגה פונ'ם לאַנד, וואס האָט בעקומען אַזויגע
שטאַרקע אינעווייניגסטע שונאים, ווי סנבלט און טוביה, וואס האָבען
געאַרבייט מעשים געגען עזרא'ס גזירה. אין דער צייט, איז דאַ אַ דעה — איז
אַרויס די מגלה „רות“, וואס מאָהלט אָב אין זעהר שאָנע פאַרבען די מעלות
פון אַ פרוי פון מואב, וואס האָט חתונה געהאט מיט אַ יוד. זי האָט זיך
פעסט געהאַלטען אין דעם יודישען גאָט, און אַז דער מאַן איז געשטאָר-
בען האָט זי ניט געוואָלט פערלאָזען איהר שוויגער, און האָט געשוואוירען
אַז נאָר דער טויט וועט זיי צושיידען; דערפאַר האָט זי פערדיענט די ליע-
בע פונ'ם פאָלק, וואס האָט זי געבענשט, אַז פון איהר זאָל געבויעט ווע-
רען דאָס הויז פון ישראל; און זי האָט טאַקע זוכה געווען צו האָבען פון
איהר צווייטען מאַן בועז אַ קינד, און פון איהר איז אין אַ סך דורות
שפעטער אַרויסגעקומען דוד המלך. דער תכלית פון דער מגלה איז געווען
צו בעווייזען דעם פאָלק וואס פאַר אַ גוטע און פרומע פרויען יודען האָבען
געקאָנט געפינען צווישען אַנדערע פעלקער און אַז ווען יודישע פאָטער דאַר-
פען זיך אָבזאָגען פון קינדער וואס האָבען געבאָהרען ניט-יודישע מאַמעס,
מוז זיך דאָס גאַנצע יודישע פאָלק אָבזאָגען פון די מלכי בית דוד, וואס
שטאַמען אַרויס פון מואב. דאָס האָט אָבער ניט געהאָלפען. עזרא האָט זיך
געטהון דיינס און סנבלט האָט זיך ענטשלאָסען ניט נאָר מיט ווערטער
נאָר טאַקע מיט כח אָנלערנען יהודה. סנבלט האָט אפילו געוואוסט אַז ביי
דער פערמישטער מלוכה איז עזרא תקיף און ער קאָן צו יעדער צייט האָ-
בען הילף. נאָר אַזוי ווי מגביזוס דער הויפטמאַן פון סיריען, האָט רע-
בעלט געפיהרט אַ מלחמה מיט אַרטאַקסערקסעס, און דאָס פערסישע חיל האָט
אַ פּאָר מאָהל געהאַט אַ מפלה. האָט סנבלט דערווייל צונויף געקליבען
אַ מחנה און איז אַריין קיין ירושלים, פאַרברענט די הילצערנע טויערען,

צוּבְּרָאכֶען דִי שְׁטֵיינֶערְנֶע פֶעסְטוּנְגֶען אוּנ כִּמְעַט אַ תֵּל גֶעמַאכְט פוּן דֶער גַאנְצֶער שְׁטָאדְט נָאר דֶער בֵּית הַמִּקְדָשׁ אִיז גֶעבְּלִיעבֶּען גַאנְץ. עֶס אִיז אָבֶּער נִיט גֶעוֶועהן קֵיינֶער וֶוער עֶס זָאל גָאט דִיענֶען, וַוייל אַלֶע אֵיינְוָואהנֶער זֶענֶען זִיךְ צוּלָאפֶען אוּנ אָהן הַכְנָסָה הָאבֶען דִי לְוִיִם אוֹיךְ נִיט גֶעקָאנְט דָארְט בְּלֵייבֶּען. אַזוֹי אִיז יְרוּשָׁלַיִם פֶערְווִיסְט גֶעוָוארֶען, אוּנ דִי וָואס זֶענֶען גֶעבְּלִיבֶּען הָאבֶען גֶעמוּזְט מַאכֶען שָׁלוֹם מִיט דִי צוּטְרִיבֶּענֶע וַוייבֶּער אוּנ קִינְדֶער, אוּנ עֶזְרָא'ס גַאנְצֶע אַרְבֵּייט אִיז כִּמְעַט פֶערְפַאלֶען גֶעוָוארֶען.

בַּאלְד אִיז מֶען אָבֶּער דֶערְפוּן גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען אִין בָּבֶל. אוּנ דִי פְרוּמֶע יוּדֶען הָאבֶּען וַוייטֶער נִיט גֶעקָאנְט אַיינְרוּהֶען. דֶעמָאלְט אִיז בַּיים פֶּערְסִישֶׁען מֶלֶךְ גֶעוֶועהן שַׂר הַמַשְׁקִים נְחֶמְיָה אוּנ זַיין קָרוֹב חֲנַנְיָה הָאט אִיהם בַּאלְד גֶעגֶעבֶּען צוּ ווִיסֶען וָואס עֶס טְהוּט זִיךְ אִין יְהוּדָה. נְחֶמְיָה אִיז גֶעוֶועהן אַ מֶענְשׁ מִיט אַ פֶעסְטֶען ווִילֶען אוּנ זַיין לֶעבֶּען אִין קֶענִיגְלִיכֶען הוֹיף הָאט אִיהם אוֹיסְגֶעלֶערְנְט ווִי אַזוֹי צוּ פִיהְרֶען אַלַאנְד אוּנ זִיךְ אַרוֹיסְשְׁטֶעלֶען פַאר אַ רֹאשׁ פוּן אַ פָאלְק. עֶר הָאט זִיךְ בַּאלְד עֶנְטְשְׁלָאסֶען צוּ פָאהְרֶען קֵיין יְהוּדָה אוּנ וַוייל עֶר אִיז גֶעוֶועהן אַיין גְרוֹיסֶער חָשׁוּב בַּיי אַרְטַקְסֶרְקְס'ן הָאט מֶען אִיהם אָבְּגֶעלָאזְט נָאר אוֹיף אַ צַייט אוּנ מִיט דֶעם אוֹפֶן אַז עֶר מוּז צוּרִיקקוּמֶען צוּ זַיין דִיענְסְט.

מִיט גְרוֹיס רַייכְקַייט אוּנ פִיעל דִיענֶער אִיז נְחֶמְיָה אַרוֹיס פוּן שׁוּשַׁן אוּנ אוּמֶעדוּם וואוּ עֶר אִיז דוּרְכְגֶעפָאהְרֶען אוּנ גֶעווִיזֶען דִי בְּרִיעף פוּנ'ם פֶּערְסִישֶׁען מֶלֶךְ הָאט מֶען אִיהם פְרַיינְדְלִיךְ אוֹיפְגֶענוּמֶען. בַּאלְד אִיז נְחֶמְיָה'ס נְסִיעָה אוֹיךְ נִיט גֶעוֶועהן קֵיין סוֹד פַאר דִי שׁוֹמְרוֹנִים, אוּנ עֶס הָאט זֵיי נִיט גֶעשְׁמֶעקְט. נָאר אִין יְרוּשָׁלַיִם הָאט מֶען נִיט גֶעוואוּסְט דֶערְפוּן אוּנ אֲפִילוּ אַז עֶר אִיז שׁוֹין דָארְט גֶעוֶועזֶען הָאט עֶר נָאךְ אוֹיךְ בַּאלְד נִיט מְגַלֶה גֶעוֶועהן צוּ לִיעבּ וָואס עֶר אִיז גֶעקוּמֶען. עֶרְשְׁט אִין עֶטְלִיכֶע טָאג שְׁפֶּעטֶער, אַז עֶר הָאט גוּט בֶּעטְרַאכְט דִי שְׁטָאדְט אוּנ גֶעמַאכְט דֶעם פְּלַאן ווִי אַזוֹי זִי צוּ בֶּעפֶעסְטִיגֶען, הָאט עֶר גֶעלָאזְט צוּנוֹיפְרוּפֶען דִי גְרֶעסְטֶע בַּעֲלֵי בָּתִּים אוּנ זֵיי פָארְגֶעלֶעגְט וָואס עֶר דֶענְקְט צוּ טְהוּן. מִיט שִׂמְחָה הָאבֶּען אַלֶע מַסְכִּים גֶעוֶועהן דֶערְצוּ אוּנ עֶס הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען דִיא אַרְבֵּייט. נִיט אַזוֹי גְרִינְג אִיז עֶס אָבֶּער גֶעגַאנְגֶען: דִי שׁוֹמְרוֹנִים הָאבֶּען גֶעשְׁטֶערְט ווִי וַוייט זֵיי הָאבֶּען נָאר גֶעקָאנְט, מִיט גוּטֶען אוּנ מִיט בֶּעזֶען. פְרִיהֶער הָאבֶּען זֵיי גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל זֵיי אוֹיךְ לָאזֶען אַרְבֵּייטֶען אוּנ אַז מֶען אִיז דַארוֹיף נִיט מְרוּצֶה גֶעוֶועהן הָאבֶּען זֵיי אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיסְצוּטְרַאכְטֶען בִּלְבּוּלִים אוֹיף נְחֶמְיָה'ן אַז עֶר ווִיל ווֶערֶען אַלֵיין אַ קֶענִיג אוּנ אָבְּרַייסֶען יְהוּדָה פוּן פֶּערְסִיֶען. אוּנ אַז דָאס אִיז אוֹיךְ

ניט געראטהען האבען זיי גלאט אזוי חזק געמאכט פון די ארבייטער, כדי זיי זאלען ביי זיך אראבפאלען. מען קאן ניט זאגען אז סנבלט'ס אויפטהועלעך האבען גאר אין גאנצען ניט געהאט קיין פעולה. עס האבען זיך געפונען א ייניגע, וואס פאר געלד האבען זיי זיך פערקויפט די שונאים. נאר נחמיה האט אויף אלעמען גוט אכטונג געגעבען און מען האט געארבייט ווי עס דארף צו זיין.

נחמיה האט אויך אין דער אייגענער צייט ניט פארגעסען זיך אומצוקוקען אויף אינוועניגסטע זאכען. ער האט געזעהן ווי די רייכע פרעסען זעהר די ארימע, ווי זיי שינדען ביי זיי אב די הויט. ווי פאר דער קלענסטער הלואה געהמט מען צו ביי'ם אביון דאס לעצטע און ווייבער און קינדער מאכט מען פאר שקלאווען. ער האט ניט געקאנט איבערטראגען אזא עולה, ער האט באלד געמאכט איין אסיפה, מיט פייעריגע רייד געשטראפט דעם עולם. ער האט זיי דערצעהלט מיט וואס פאר אליעבע די יודען פון בבל בעהאנדלען זייערע ברידער, אז זיי מאכען זיי ניט פאר קנעכט און קויפען זיי נאך אויס פון פרעמדע האנד. ער האט זיי דערמאנט די געזעצע פון דער תורה און האט ביי זיי געפועלט מען זאל איהם צוזאגען מוחל זיין די חובות, אבגעבען צוריק ערד און הייזער וואס מען האט מיט געוואלד צוגענומען און שענקען פרייהייט די שקלאווען. מען האט טאקי ווארט געהאלטען, בעזאנדערס נאך דעם וואס מען האט זיך איבערציינט אז ער אליין און אלע זיינע מקורבים בעשיצען טאקי ארימע לייט און העלפען זיי אין דער נויט.

דערווייל איז ירושלים שוין אין גאנצען געווען בעפעסטיגט און נחמיה האט געמוזט זעהן אז די צולאפענע איינוואהנער זאלען צוריקקומען. ער האט געלאזט אויסרופען אין לאנד אז א צעהנטעל פונ'ם פאלק קאן זיך בעזעצען אין דער הויפטשטאדט. ער האט אבער שטרענג אכטונג געגעבען אז קיין ירושלים זאלען אריין נאר אמת'ע יודען און די וואס האבען זיך שוין אנגעקעהרט מיט פרעמדע פעלקער האט ער ניט אריינגעלאזט דריי משפחות, פון 642 מענשען וואס האבען ניט געקאנט דערווייזען אז זיי שטאמען ארויס פון ריינע יודישע עלטערן, האבען זיך געמוזט אומקעהרען און דאס אייגענע האט ער אויך געטהאן מיט כהנים, וואס זענען ארויסגעקומען פון פערמישטע חתונות. אוודאי האט ער פערשטאנען אז די אלע וועלען קיין גוטע פריינד ניט זיין און ער האט געמאכט ארום משכן א בעזונדער פעסטונג, וואס האט געהייסען בירה, און דארט האט זיך געפונען פערמישט חיל, וואס האט אבגעהיט דיא הויפטשטאדט פאר אינווייניגסטע און אויסערווייניגסטע שונאים.

אין דער צייט וואס נחמיה האט אזוי געארבייט צו בעפעסטיגען ירושלים. איז עזרא אויך ניט געזעסען לעדיג און האט געזעהן מיט אלע מעגליכקייטען צו פערברייטען די תורה צווישען פאלק. ביים ערשטען יום טוב וואס איז געפאלען אים תשרי און אסך יודען פון קליינע שטאדט און דארפער האבען זיך פערזאמעלט אין ירושלים, האט עזרא געלאזט שטעלען א הויכע בימה אויף א גרויסען פלאץ און האט דארט פארגעלייענט פאר'ן גאנצען עולם די ערטער פון דער תורה, וואו עס ווערד גערעדט וועגען דעם עונש וואס מוז קומען אויף דעם זינדיגען פאלק וואס טרעט אב פון גאט'ס בעפעהל. מיט טרערען אין די אויגען האבען אלע אויסגעהערט די הייליגע ווערטער און האבען אויף זיך גענומען אויסצופאלגען וואס אין דער תורה שטעהט; פון אלע זייטען האט מען אנגעהויבען אריינצוברענגען נדרים און צווייגען פון די טהייערסטע ביימער צו מאכען דער פון סכות און אלע אכט טאג פונ'ם יום טוב האט מען זיי געמוזט פארלייענען אין אנדער פרשה, כדי אלע זאלען וויסען וואס די תורה פארדערט און די וואס האבען ניט פערשטאנען קיין לשון קודש האבען זיך אלדינג געלאזט ערקלערען פון די לוים. אז עזרא האט געזעהן ווי דאס יודעשקייט ווערד מיט יעדען טאג שטארקער, האט ער זיך ענטשלאסען מאכען איין עק פון די געמישטע חתונות, וואס זענען נאך פארט פארגעקומען אין יהודה, און צו ליעב דעם האט ער גוזר תענית געווען. אלע זענען זיך צונויפגעקומען אין טרויער-קליידער, מיט אש אויפ'ן קאפ און ער האט פארגעלייענט די פרשה, וואו עס שטעהט אז מען טאר זיך ניט משדך זיין מיט די פעלקער עמון און מואב. באלד האבען אלע, וואס האבען נאך געהאט ניט קיין יודישע ווייבער, זיך אבגעזאגט פון זיי און דאס גאנצע פאלק האט געגעבען א שבועה: מעהר קיין שדוכים ניט צו טהון מיט פרעמדע פעלקער, אבהיטען שבתים און ימים טובים, ניט צו ארבייטען און האנדלען אין די הייליגע טאג, אויפ'ן זיבעטען יאהר לאזען פערפאלען די חובות און ניט בעארבייטען די ערד און אויפן בית המקדש זאל יעדער, אחוץ מעשר, געבען אלע יאהר האלין, די ערשטע פירות און תבואות וואס וועלען פערטיג ווערען און א פירטעל שקל מזומן. אט דאס אלדינג, וואס מען האט דעמעלט בעשלאסען. האט מען אויפגעשריבען אויף א בעזונדער מגלה און הונדערט און צוואנציג פארשטעהער פונ'ם פאלק האבען זיך דארויף געחתמט. דאס איז געוועהן די גרויסע פערזאמלונג וואס מען האט זיי גערופען כנסת הגדולה.

נחמיה האט נאך געהאט פיעל צו טהון און מאכען נייע ארדנונגען אין גאנצע לעבען פונ'ם פאלק עס זאל קאנען האלטען די שבועה. אסך הייזער פאר

אריטע לייט האט ער געמוזט אויסבויען אויף זיין רעכנונג. פאר די כהנים, וואס האבען בעדארפט לעבען פון מעשר און פון אנדערע נתינות, האט ער איינגעפיהרט גרויסע הייזער, ווייל מען האט צונויפגעזאמעלט אלע תבואות און פירות, און געשטעלט בעזונדער מענשען מען זאל אכטונג געבען אז קיינער זאל ניט פארטהיילט ווערען. אז די שטאדט איז שוין געווען אין גאנצען פערטיג מיט אלע מויערן און פעסטונגען, האט ער געמאכט א גרויסען פאראד מיט מוזיק און געזאנג און דער זכר פון דעם טאג איז לאנג געבליבען ביי די איינוואהנער פון ירושלים. לאנגער בלייבען האט אבער נחמיה ניט געקאנט, ווייל ער האט געגעבען ארטקסערקסן זיין ווארט אז ער וועט צוריקקומען, און נאך צוועלף יאהר, וואס ער האט פערבראכט אין יהודה האט ער געמוזט אוועקפאהרען קיין פערסיען.

קוים האט אבער נחמיה געשטעלט א פוס איבער דער גרעניץ פון יהודה, האבען באלד די עטליכע אונצופרידענע, וואס האבען פריהער ניט געהאט די העזה זיך ארויסצושטעלען, אויפגעהויבען א קאפ און אין א קורצער צייט איז געווארען אין איבערקערעניש. איינער פונ'ם כהן גדול יהוידע'ס קרובים, מנשה, האט שוין חתונה געהאט מיט סנבלט'ס טאכטער נכסה. איהם האבען נאכגעטהון אנדערע און די געמישטע חתונות האבען זיך ווייטער אנגעהויבען צווישען יודען. טוביה פון מואב איז באלד אריין קיין ירושלים און האט זיך אבגענומען א גרויסע וואהנונג אין הויף פונ'ם בית המקדש. דאס פאלק האט אנגעהויבען קוקען קרום אויף די כהנים און האט אויפגעהערט צו געבען מעשר. מיט איין ווארט, עס איז ווייטער געווארען פינסטער אין יהודה און די פרומע האבען זייערע פארוויינטע אויגען געווענדעט קיין פערסיען, טאמיר וועט זיך נחמיה נאך א מאל דערבארמען איבער זיינע ברידער און זיי קומען העלפען.

גאט האט אבער באלד געשיקט די רפואה צו דער מכה — דאס איז געווען מלאכי, דער לעצטער פון די נביאים וואס האבען פיער הונדערט יאהר כסדר דערהאלטען דאס יודעשקייט. מלאכי האט ניט דערלאזט אז די מיה פון עזרא און נחמיה זאל אין גאנצען פערלארען ווערען, ער האט געזאגט מוסר און שרעקליך אויסגעמאלט די שטראף וואס וועט קומען אויף די זינדיגע יודען און דערביי האט ער אויך פאראויסגעזאגט אז גאר גיך וועט דער איבערשטער שיקען זיין שליח, וואס וועט ווייטער אויסרייניגען און אויסלייטערן זיין פאלק. דער שליח האט טאקי לאנג ניט געלאזט אויף זיך ווארטען. קוים איז נחמיה געוואהר געווארען וואס אין יהודה געהט פאר, האט ער זיך

נאך א מאל אויסגעבעטען ביי ארטאקסערקסעס און איז באלד געפלויגען קיין ירושלים. זיין ערשטע ארבייט איז בעשטאנען אין דעם וואס ער האט באלד טוביה'ן ארויסגעווארפען פונ'ם בית המקדש; מנשה'ן, וואס האט זיך ניט געוואלט צו שיידען מיט זיין ווייב ניכסה, סנבלט'ס טאכטער, האט ער ארויסגעטריבען פונ'ם לאנד און דאס אייגענע האט ער אויך געטהון מיט נאך כהנים און לוים, וואס האבען זיך ניט געוואלט פיהרען נאך זיין דרך. אין דער גאנצער געגענד האט ער מודיע געוועהן מען זאל ווייטער אנהייבען געבען מעשר און אין ווארט זיינס איז געווען געוועהן דאס פאלק זאל פארגעסען די אלטע רגזה און אונטערהאלטען די דיענער פונ'ם בית המקדש. דערנאך איז ער ארויסגעפאהרען איבער דער מדינה און האט אכטונג געגעבען אז פרעמדע פעלקער זאלען צו די יודען קיין שליטה ניט האבען און אז אומעדום זאלען זיי זיך בענוצען מיט זייער אייגען לשון, וואס איז שוין אין פיעל ערטער פארגעסען געווארען. דאס אייגענע האט ער אויך געטהון וועגען אבהיטען דעם שבת און אז ער האט געזעהן אז עס איז שווער אויסצופיהרען דאס פאלק זאל ניט האנדלען אין דעם טאג, ווייל עס איז שוין געוועהן איינגעפירט פון פריהר אז סוחרים פון צור פלעגען אריינברענגען קיין ירושלים זייערע סחורות און בעזאנדערס פיש און דער עולם פלעגט זיך ווארפען צו קויפען מציאות, האט ער געמאכט איין מאל פאר אלע מאל אז פרייטאג פאר נאכט זאל מען צושליסען די טויערן פון דער שטאדט און קיין סוחרים ניט אריינלאזען.

אזוי האט נחמיה ניט געקוקט אויף קיין מיטעל אבי צו בעפעסטיגען דעם גלויבען. אודאי האבען ניט אלע געקאנט באשטעהן דארויף און עס האבען אנגעהויבען ווערען בסתר כתות, וואס האבען זיך אנדערש געפיהרט. ווי עס שיינט, האט נחמיה געפיהלט אז צו ליעב איהם טהיילען זיך אב פיעל אונצופרידענע, עס האבען איהם אודאי געשארט די בלאטער וואס פאלען אראב פונ'ם בוים, און דערפאר האט ער אויף דער עלטער אנגעשריבען א בעזונדער בוך, אין וועלכען ער גיט זיך אליין אב דין וחשבון פון זיינע גרויסע בריעות קיין יהודה און זאגט מיט א פעסטען בטחון אז גאט מעג איהם פארגעבען וואס ער האט געטהון פאר זיין פאלק און זיין הייליגען נאמען. דער בטחון האט איהם אויך ניט אבגענארט און דער זכר פון נחמיה און עזרא איז אויף עביג געבליבען צווישען די יודען.

דריטעס קאפיטעל.

די סופרים.

(332—420 פאר קריסטוס געבורט. 402—490 פאר'ן חרבן בית שני)

די וועלט זאגט א ווארטעל אז דאס ערגסטע איז א געמאכטע מכשפה: דאס האט זיך אויך בעוויזען מיט די שמרונים זיי האבען זיך איינגערעדט אז זיי זענען גאר די אמת'ע יודען, אז זיי קומען ארויס פון די עשרת השבטים אונ האטשי אין לשון האט מען זיי זעהר לייכט געקאנט דערקענען אז דאס איז א פערמישטעס פאלק, וואס איז זיך צונויפגעלאפען פון דער גאנצער וועלט אונ ווייסט אליין ניט רעכט פון וואנען עס שטאמט ארויס. פון דעסט-וועגען איז ביא זייא גאר אנדערש ניט געבליבען גאר אז זייא זענען אייניקלעך פון יוסף אונ אפרים. אונ אז זיי האבען א קוק געטהון אז דיא יודען ווילען פון זיי ניט וויסען, זענען זיי געווארען דם-שונאים די אייגענע, וואס זיי האבען ביז אהער צו זיי אזוי געצויגען אונ האבען זיך ענטשלא-סען איינפיהרען ביי זיך דאס אייגענע וואס ביי די יודען אונ ניט דארפען אנקומען צו קיינעם. אין דער צייט איז דער פערסישער קעניג ארטאקסערקס געשטארבען. אונ סנבלט האט זיך געקאנט א ביסעל מעהר צופיהרען די האנד. האט ער זיך בעטראכט אז עס איז דא גענוג לוים. וואס נחמיה האט זיי געלאזט זיך אזוי ארומדרעהען, אז פון זיי קאן ער האבען וואוילע דיענער אין א אייגענעם בית המקדש, ווער שמועסט נאך אז דערצו האט ער שוין געהאט א פארטיגען כהן גדול — זיין איידעם מנשה. אונ עס איז ביי איהם געבליעבען אז ער זאל בויען א נייעם משכן פאר'ן פאלק פון שמרון. מען האט דאך אבער בעדארפט נאכטאנצען די יודען, וואס האבען געהאט א הייליגען בארג מוריה, אונ סנבלט האט זיך אויך אויסגעקליבען א בארג, דעם הר גרזים. ווייל דארט האט גאט געבענשט זיינע קינדער

וואס וועלען אבהיטען זיין געזעטץ, און נאר ניך איז טאקע ביי קיינעם פון די שומרונים קיין ספק ניט געוועהן אז די אמת׳ע תורה שטעהט נאר איין ביי זיי, און אז צום הימעל קאנען נאר דורכדרייבען זייערע תפלות. זיי האבען אנגעהויבען צו זיך ביסלעכווייס צושלעפען פיעל יודען, וואס מען האט זיי צוגעזאגט קבה״ס עשירות, און א חוץ דעם פלעגען צו זיי צושטעהן די דאזיגע וואס האבען אין דערהיים עפעס אבגעארבייט ניט קיין שאנע זאכען און האבען געמוזט אנטלויפען פון יהודה. אזוי איז געווארען א האלב-יודישע סעקטע שומרונים און זייער הויפטשטאדט איז געוועהן שכם. עס האט זיך אבער אנגעהויבען צווישען די יודען און די שומרונים נאך א גראסערע שנאה ווי א מאהל אין די צייטען פון די ביידע יודישע מלוכות: די יודען האבען חוזק געמאכט פון די שומרונים און האבען זיי גערופען „דאס פארוואָרפענע פאלק פון שכם״, און די שומרונים ווידער האבען זייער שמד-שטיק אריינגעלעגט אין יראת און געשריגען אז די יודען האבען נאר א פאלשע תורה און לעבען ניט נאך די ריינע יודישע געזעצע.

די יודען האבען זיך דערווייל געפיהרט נאך דעם אמת׳ן זין פון דער תורה און די אבגעהיט ווי עזרא און נחמיה האבען אנגעזאגט. רחמנות און יושר האבען געהערשט און זיך גערעכענט פאר די שאנסטע מעלות ארימע לייט האט מען ניט נאר ניט אונטערדריקט, נאר געגעבען הילף. און אלע יודען זענען געוועהן גלייך פריי. ווייל קיין יודישע שקלאווען האט מען שוין מעהר ניט געזעהן. דאס יאהר פון שמיטה האט מען אויך שטארק אבגעהיט. א בית דין פון זיבציג געלערנטע און גרויסע לייט וואס איז געוועהן געגרינדעט אויף דעם ארט ווי ביי משה רבינו די זיבציג זקנים און איז געשטאנען אונטער דער השגחה פון איין עלטסטען, וואס מען האט איהם גערופען „אב בית דין״ האט זיך בעשעפטיגט מיט אלע משפטים וואס פלעגען פארקומען, און יעדען מארקטאג וואס פלעגט זיין מאנטאג און דאנערשטאג, האבען די דיינים זיך אבגעגעבען מיט לאדינישען און שלום-מאכען צווישען די צדדים. די סופרים ווידער האבען אכטונג געגעבען אז די תורה זאל מעהר בעקענט ווערען צווישען אלע קלאסען פונ׳ם פאלק. און באריבער האבען זיי איינגעפיהרט אז מען זאל ניט נאר אלע שבת און יום טוב אפענטליך פארלייענען א סדרה, נאר אפילו אין די מארקטאג, ווען עס פלעגען זיך צונויפקומען יודען פון דארפער, זאל מען אויך לייענען א פרשה. דאס האט געמוזט פיהרען דערצו אז מען זאל אנדערן די העבראישע שריפט

אויף אזא ארט דער עולם זאל קאנען פארשטעהן וואס זיי הערען, ווייל ביז דעמעלט איז די תורה געוועהן אנגעשריעבען מיט אותיות פון א מין אלט לשון וואס נאר געצאהלטע מענשען האבען עס פערשטאנען. נאך מעהר האט מען עס געמוזט טהון צו ליעב די יודען, וואס האבען גע־וואוינט אין פערסיען: זיי איז דאס אלטע לשון הקודש נאר לחלוטין פרעמד געוועהן. מען האט די תורה אונ אלע אנדערע היילינע ביכער איבערגעשרי־בען מיט א נייא כתב, וואס מען האט עס גערופען „כתב אשורי". דיא שומרונים, וואס האבען אלדינג געטהון פארקעהרט. האבען געהאט א גיי געלעגענהייט צו שרייען אז די יודען מאכען זיך א פאלשע תורה אונ זענען געבליעבען ביי דער אלטער פארדרעהטער שריפט, וואס איינער פון טויזענד האט קוים געקאנט עטליכע ווערטער רעכט בייקומען

אז די תורה איז בעקאנט געווארען דעם פאלק דורכן בעשטאנדליכען לשון, האבען טאקע די יודען אנגעהויבען געשמאק אריינקוקען אין די קליינע אותיו'לעך אונ באלד זענען געגרינדעט געווארען ישיבות, וואו די סופרים אדער חכמים, האבען געלערנט מיט פעהיגע יונגע לייט, וואס מען האט זיי גערופען תלמידי חכמים. זיי האבען זיך אבגעגעבען דערמיט, וואס זיי האבען געזוכט פירושים אויף דער תורה, כדי זיי זאלען קאנען אויסגלייבען די געזעצע פונ'ם גלויבען מיט די פעראנדערונגען פונם לעבען אונ פון דעם איז ארויס דער „מדרש". דעמעלט זענען ארויס תקנות פון דיא סופרים, וואס האבען געארבייט מיט אלע כוחות אז דער עיקר פון דער תורה, וואס האלט אויף דאס יודישקייט, זאל בלייבען פעסט, אונ האבען מיט זייערע תקנות „ארומגעצוימט" די הויפט־געזעצע אז קיין שום היתר זאל זיך אהין ניט קאנען אריין האפען. זיי האבען פערשטארקט דאס היילינקייט פון שבת אונ אנדערע ימים טובים מיט שאנע מנהגים, וואס זענען זיך גע־ווארען א הרגל ביים פאלק אונ זענען שוין טאקע אזוי געבליעבען אויף דור דורות. זיי האבען געמאכט אז פון א גלאזעל וויין, וואס דער מענש דארף זיך א מאהל שטארקען דערמיט ווען ער בעפרייעט זיך פון דער ארבייט, זאל ווערען א עונג שבת אונ „קדוש" אונ „הבדלה" זאלען ווערען די גרענעץ וואס טהיילט אב דעם זיבענטען טאג פון רוה פון אלע איבריגע וואכענטאג. זיי האבען אויך איינגעפיהרט דעם „סדר" פון פסח אונ געזעהן אז ניט די ארבע כוסות מיט פעטע קניידלעך זאלען זיין דער עיקר נאר מען זאל טאקע אין זין האבען די „הגדה". צונויפנעהמען דיא בני בית, צונויפרופען גאסט,

און דערצאהלען אין פריידען די צרות פון א מאהל. זיי האט מען אויך צו פערדאנקען וואס אויסער קרבנות האט זיך דאס פאלק געוואנט צו דאווענען דריי מאהל אין טאג, און האט איבערגענומען די תפלות וואס די יודען האבען לכתחילה איינגעפיהרט אין בבל. דאס הויפט-געבעט איז בעשטאנען אין זעכס זאכען: א דאנק דעם רבונו של עולם וואס ער האט די יודען אויסגעקליבען זיי זאלען איהם דיענען; א לויב דעם באשאפער פאר דעם וואס ער בעלעבט די נאטור מיט טוי און רעגען, און וועט א מאהל די טויטע נאך א מאהל שענקען דאס לעבען; א שבח דער גרויסקייט פון גאט; א בקשה עס זאלען אנגענומען ווערען די קרבנות און די תפלות פון יעדען; א דאנק פאר דעם וואס גאט שיקט צו יעדען זיין בעדארפעניש און צולעצט א געבעט עס זאל שטאנדיג זיין שלום. אויסער דעם האבען די סופרים געמאכט אז אלע שבת און יום טוב „זאל מען א חוץ דער פרשה ענדיגען דאס לייענען מיט א קאפיטעל פון די נביאים און דערפאר האט עס געהייסען „הפטורה". דאס האבען זיי געטהון אויף צו להכעיס די שומרונים, וואס האבען נאר ניט געוואלט וויסען פון די נביאים דערפאר וואס זיי רעדען נאר פון ירושלים. יעדע הפטורה האט געמוזט פאסען צו דעם טאג וואס מען האט זי געלייענט, און דאריבער האט מען געמוזט אויסקלויבען דערצו נאר די נביאים ראשונים, דאס הייסט יהושע, שופטים, שמואל און מלכים. און די נביאים אחרונים, דאס הייסט ישעיה, ירמיה, יחזקאל און די צוועלף נביאים, וואס מען רופט זיי אלע אינאיינעם תרי עשר, און הייסען מיט די נאמען: הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה און מלאכי. פון דעמעלט אן האבען זיך די שריפטען פון די נביאים אנגעהויבען רעכנען פאר הייליגע און האבען באלד נאך דער תורה פארנומען דעם ערשטען פלאץ אינ'ם גייסטיגען לעבען פונ'ם פאלק.

אזוי האט זיך אויסגעארבייט דער יודישער גאטעסדיענסט (עבודה) אין דער צייט פון די סופרים, שטיל, אהן קונצען, און יעדער האט זיך געקאנט אין די קורצע תפלות אויסגיסען זיין הארץ פאר גאט. נאר אין בית המקדש האבען די קרבנות געשפיעלט איין הויפט-ראלע, אין די קליינערע מקומות אבער איז דאס דאווענען געווארען דער עיקר. דאס נאהענטקייט פון די יודען מיט די פערסער האט געמוזט פיהרען דערצו, וואס פיעל זאכען פונ'ם פערסישען גלויבען האבען זיך אנגעקלעבט אויך אין דער יודישער אמונה און ווען זיי

האבען ניט געקאנט אבבריישען די יודען אין גאנצען פון זייער איינציגען גאט איז עס נאר דערפאר וואס זייער צוגעבונדענקייט צום הימלישען פאטער איז געוועהן צו שטארק און זיי האבען שוין בעצאהלט צו פיעל רבי-געלד פאר יעדען שריט וואס זיי האבען זיך געפריווט אוועקקעהרען פון איהם. אזוי האבען די יודען גענאשט ביי די פערסיער דאס גלויבען אין תחית המתים וואס אין דער תורה ווערד ער נאר ניט דערמאנט; דער גלויבען איז ביי זיי אזוי שטארק געווארען אז די סופרים האבען איהם געמוזט אריינשטעלען אין די תפלות. דעמעלט זענען אויך ארויס א סך דינים וועגען די טמאים און ווי אזוי זיי קאנען ווייטער ריין ווערען – און דאס האט מען אויך גענומען ביי די פערסיער ווייל אין דער תורה ווערד נאר עפעס גערעדט דערפון, אבער מיר געפינען דארט ניט אזוי פיעל געזעצע דאריבער. פון די פערסער זענען אויך די יודען געוואהר געווארען אז דער רבונו של עולם האט א סך שליחים, גוטע און שלעכטע, און ביסלעכווייס האבען די שליחים בעקומען יודישע נאהמען און דער יוד האט זיך שוין געקאנט פארן שלאף ארומרינגלען מיט א גאנצער וואך פון טהייערע מלאכים: גבריאל, מיכאל, אוריאל און ציטערן אימת מות פארן אשמדאי, סמאל און די איבריגע חברה שדים. דער גלויבען פון „שכר ועונש", אז עס איז דא „א יענער וועלט", וואו דער שלעכטער ווערד בעשטראפט אין גיהנם און דער גערעכטער בעלוינט אין גן עדן, איז אויך א פערסישער, נאר דאס איז טאקי דאס בעסטע, וואס די פערסער האבען געשאנקט די יודען, ווייל איבערשלעפען זיך דעם לאנגען לעבענסוועג איז שטאנדיג שווער געוועהן אחוץ א פעסטען בטחון אז עס איז דא עפעס פון „יענער זייט" און אז מיטן לעצטען הויך פון דער נשמה לאזט זיך נאך ניט אלדינג אויס. ניט אזא וואוילע מתנה האבען אבער די פערסער געוואלט אנהענגען די יודען מיט זייער גלויבען אז עס זענען דא צוויי געטער וואס האלטען שטאנדיג מלחמה, דער גאט פון ליכטיגקייט (ארמוזם), און דער גאט פון פינסטערניש (אהרימאן); אזא מין גלויבען וואלט זיי לייכט געקאנט אראבפיהרען פון דער ריינער אמונה אין אחדות הבורא, און דאריבער האבען די סופרים געמוזט אין די תפלות אריינזעצען א שבח צו גאט „וואס מאכט דאס ליכט און שאפט דאס פינסטערניש".

צוויי הונדערט יאהר זענען אזוי אבגעלאפען און די יודען זענען זיך געזעסען רוהיג אויף זייערע ערטער אין פערסיען און אין יהודה און האבען

געארבייט פאר זייער אייגענע לעבען. נאר אז אין דער צייט פון די פערסישע קאניגע ארטקסערקס דעם צווייטען אדער מנעמאן, אונד ארטקסערקס דעם דריטען, אדער אחוס, איז געווארען אונרוהיג אין לאנד, ווייל די מצרים זענען ארויסגעשפרונגען אונ האבען געוואלט ווייטער צוריק־שטעלען זייער מלוכה, איז דיא לאגע פון דיא יודען אויך טרויעריגער געווארען. גענומען האט עס זיך דערפון וואס די פערסער זענען פליצום אבגעטרעטען פון זייער ריינעם גלויבען אונ האבען זיך געלאזט פערפירען פונ'ם געטצענדיענסט; ארטקסערקס דער דריטער האט אומעדום געהייסען שטעלען עבודה־זרות אונ דאס אייגענע געהייסען טהון אויך אין יהודה. די יודען זענען דארויף ניט בעשטאנען אונ קיין גוטס, פערשטעהט זיך, איז דערפון ניט ארויס.

אין ירושלים האבען דעמעלט די יודען געמוזט אויסשטעהן געגוג צרות פון איינעם פון די ערנסטע פערסישע הויפטלייט בגועס, וואס האט דערנאך צוגענומען די מלוכה ביי ארטקסערקס אונ זיין משפחה. בגועס איז ניט געוועהן קיין שטארקער נקי כפים, אונ פאר געלד דאט ער דעם אייגענעם פאטער געקאנט פארקויפען: אז דער כהן גדול יהוידע איז געשטארבען אונ דער עלטערער זוהן יוחנן איז ארויף אויף זיין ארט, האט זיך פערגלוסט זיין יונגערן ברודער יהושע צו זיין א בעלן אויף דער שטעלע. ער האט זיך געווענדט צו בגועס מיט א שאנער מתנה, אונ ער האט איהם באלד צוגעזאגט אז ער וועט ווערען כהן גדול. אז יוחנן איז דערפון געוואהר געווארען האט ער מיט יהושע'ן ניט געמאכט קיין לאנגע טענות און האט איהם דערהרגעט אין בית המקדש. דאס האט בגועס'ן שטארק פערדראסען, נאר ער האט זיך ניט אנגענומען יהושע'ס קריוודע, ער האט זיך נוקם געוועהן פאר זיין קעשענע אונ די יודען האבען איהם געמוזט געבען גרידעס געלד, ווייל ער האט זיך געהייסען צאהלען שטראף פון יעדען קרבן וואס מען האט בעדארפט מקריב זיין אין בית המקדש אונ דערפון איז געווארען א היבשע מטבע.

וועהר ניט פרעהליך איז געווארען די יודען אין דער לעצטער צייט. וועו די פערסער האבען פערלארען זייער מאכט. עס איז אבער נאר ווענינ זכרונות איבערגעבליבען פון יענע יאהרען אונ מיר געפינען כמעט גאר ניט אין דער געשיכטע וואס איינער פון די לוים האט דעמעלט אנגעשריבען אונטער דעם נאהמען חראניק. נאר ניך האט זיך אלדינג פערענדערט: עס איז ארויסגעשפרונגען א נייע קראפט וואס האט אלדינג איינגעשלינגען מיט איהר פהיגקייט

אונ פאראלישע שטארקייט. די גריכען האבען בעקומען א ממשלה כמעט איבער דער גאנצער וועלט. זייער גייסט האט געמאכט איין איבערקערעניש אין אלעמען אונ אויך די יודען האבען זיך געמוזט לאזען אוועקטראגען פון די חוואליעס פון דעם רוישענדען ים, וואס איז אין דער געשיכטע בעקענט מיט דעם נאהמען „מלכות מוקדון".

פירטעס קאפיטעל.

די יודען אונטער דער מלוכה פון מוקדון.

(332—175 פאר קריסטוס געבורט. 245—402 פאר'ן חרבן בית שני)

אז אלכסנדר דער גרויסער, דער מלך פון מוקדון האט זיך צופיהרט די האנד אין אזיען אונ פערסיען האט אויך פון איהם געחאפט א מפלה איז ער צוגעקומען קיין יהודה, אונ דא איז געשעהן א גרויס וואונדער: מען האט געגלויבט אז ער וועט מאכען א תל פון דעם קליינעם לאנד. צום סוף האט ער בעוויזען פיעל חסד די איינוואהנער פון ירושלים אונ האט זיך ביי די יודען אזוי בעליעבט געמאכט, אז אלע זכרים, וואס זענען ביי זיי אין דעם יאהר געבארען געווארען, האבען זיי א נאהמען געגעבען „אלכסנדר". פאר וואס דאס איז אזוי געשעהן — דארויף זענען דא צוויי סברות: א טהייל זאגען אז אלכסנדר'ן איז דווקא געפאלען דאס וואס די יודען האבען געוואלט טריי בלייבען דער שבועה וואס זיי האבען געגעבען דער מלוכה פון פערסיען אונ האבען זיך דערפאר צום אנהייב ניט געוואלט אונטערגעבען, אנדערע דריגגען אז דער כהן גדול ידוע, וואס איז איהם אקעגענגעגאנגען צו בעגריסען, האט געהאט א שטארקע אהנליכקייט מיט דער געשטאלט וואס ער האט אמאל געזעהן אין חלום אונ

וואס האט איהם פאראויסגעזאגט אז ער וועט איינגעהמען די גאנצע וועלט. נאר ווי אזוי די זאך איז שוין דארטען געוועהן — איינס ווייסען מיר געוויס אז אלכסנדר האט איבערגעלאזט זעהר א גוטען איינדרוק אין יהודה. אונ אזוי ווי ער האט געוואלט זיין מאכט פארשפרייטען איבער גאנץ סיריען, האט ער געשטעלט זיין הויפטמאן אנדראמאכוס איבער דעם לאנד אונ האט איהם בעזעצט אין שמרון, פונקט אין מיטעלפונקט פון דער מדינה. די שמרונים זענען אבער גיך ארויסגעשפרונגען געגען אנדראמאכוס אונ האבען איהם פארברענט אין פייער. אלכסנדר האט זיך מיט זיי דערפאר גוט אבגערעכענט, ער האט זיי אנגעטהון ענוים קשים אונ כדי צו ווייזען ווי ליעב ער האט די יודען האט ער זיי אבגעגעבען עטליכע שטאדט פון שמרון, וואס האבען אמאל געקעהרט צו יהודה, אונ האט זיי אלע בעפרייעט פון מס אין דעם יאהר פון שמיטה.

קיין גליק געדויערט אבער ניט עביג אונ דעם יודענס — נאך ווייניגער! אלכסנדר איז יונגערהייט געשטארבען, זיינע יורשים האבען זיך ניט געקאנט צוטהיילען מיט די לאנדער אונ עס זענען ארויס גרויסע מלחמות. אין מצרים האט דעמעלט געהערשט פטאלאמעאוס סאטער דער ערשטער, וואס מען האט איהם אויך גערופען לאגי, אונ אויף זיין חלק איז אנגעקומען יהודה. די איינוואהנער פון ירושלים האבען איהם מיט גוטען ניט געוואלט אריינלאזען, איז ער מיט געוואלד אהין אריין אים שבת, ווען די יודען האבען ניט געטארט געהמען קיין כלי זיין אין די האנד אונ האט פיעל געפאנגענע פון זיי אונ פון די שמרונים אוועקגעפיהרט קיין מצרים. ווען די יודען וואלטען געקאנט שוין אזוי בלייבען אונטער דער מאכט פון פטאלאמעאוס, וואס איז געוועהן זעהר א גוטער מענש, וואלט זיי גאר ניט שלעכט געוועהן, נאר, צום אומגליק, האבען איהם זיינע שונאים ניט פארגינען אז ער זאל הערשען איבער יהודה אונ בע-זונדערס האט עס ניט געוואלט דערלאזען אנטיגנוס; איינער פון די שטארק-סטע העלדען, וואס עס האט זיך איהם געגלוסט צו ווערען פונקט ווי אלכסנדר מוקדון א מושל איבער אלע לענדער. עס איז ארויס א גרויסע מלחמה ביי ע ז ה צווי-שען פטאלאמעאוס אונ דמיטריוס, דעם זוהן פון אנטיגונוס. צום אנהייב האט דמיטריוס פערלארען אונ האט געמוזט מיט בושה אבטרעטען, נאר אז דער פאטער איז איהם געקומען צו הילף, האט שוין פטאלאמעאוס געמוזט אנבויגען דעם קאפ אונ אזוי ווי ער האט ניט געוואלט איבערלאזען דעם שונא בעפעסט-יגטע שטאדט האט ער געהייסען צראבווארפען אלע פעסטונגען פון עכו, יפו, עזה, שמרון אונ ירושלים. אוודאי האט דורך דעם יהודה געליטען

און אזוי זענען אוועקגעגאנגען עטליכע יאהר ביז אנטיגונוס איז ניט געפאלען אין א גרויסע מלחמה מיט פטאלאמעאוס, ליזאמאכוס, קסנדר און סעליקוס, וואס האבען אלע פיער געמאכט יד אחת און האבען דערנאך צווישען זיך צוטהיילט די גאנצע מלוכה פון מוקדון. פטאלאמעאוס האט בעקומען מצרים און אלע געבענלאנדער און יהודה איז ארונטער אונטער זיין מאכט; סעלעיקוס איז אנגעקומען גאנץ אזיען און פערסיען און די יודען פון פרס און בבל זענען געבליבען אונטער זיין ממשלה. פון זיי האבען זיך אנגעהויבען רעכנען אויף ווייטערע דורות צוויי קאניגליכע משפחות: דיא פטאלאמעיר און די סעלעיקעהען.

קוים האבען זיך געענדיגט די ביטערע מלחמות איז די יודען געווארען בעסער. פטאלאמעאוס האט זיי זעהר גוט בעהאנדעלט. ער האט דעם כהן גדול אניאס דעם ערשטען געשטעלט פאר א ראש איבער דעם פאלק, וואס האט נאר בעדארפט צאהלען מס און האט געהאט אלע רעכטע. פיעל יודען האבען זיך בעזעצט אין אלכסנדריען, וואס איז געגרינדעט געווארען פון אלכסנדר מוקדון, און פטאלאמעאוס האט עס געמאכט פאר א הויפטשטאדט, און אויך אין אנדערע ערטער, און אזוי איז מיט דער צייט געווארען א גרויסע יודישע קהלה אין מצרים. דאס איינענע האט אויך געטהון סעלעיקוס און אז ער האט אויסגעבויעט אין סיריען א נייע הויפטשטאדט אנטיאכיען, האט ער אהין איבערגעפיהרט פיעל יודען פון פרס און בבל.

אין דער צייט וואס די יודען האבען זיך צושפרייט צווישען די גריעקען אין פיעל ערטער פון מוקדון, האבען זיך ביסלעכווייס גריעקען אנגעהויבען בעזעצען אויך אין יהודה און די גריכישע שפראכע, ווי אויך גריכישע מנהגים, האבען דארט בעקומען א שטארקע שליטה. אודאי איז דאס יודעשקייט דעמעלט געשטאנען ניט אויף קיין הויכע מדרגה, ווייל די יודען זענען געוועהן צווארפען אין ניט קיין נאהינטע לאנדער און צונויפקומען זיך אפט איבערצורעדען ווי אזוי מען זאל פערשטארקען דעם שוואכען בנין פון דער אמונה — איז קיין מעגליכקייט ניט געוועהן. ווער ווייסט צו וואס פאר א גידריגען מצב די יודען וואלטען בעקומען, ווען אין דער צייט וואלט די כהונה ניט איבערגעגאנגען צו שמעון, דעם זוהן פון אניאס, וואס מען האט איהם פאר זיינע מעשים טובים גערופען שמעון הצדיק. ער האט נאך א מאל בעפעסטיגט ירושלים, פארבעסערט דעם בית המקדש און פערזארגט די שטאדט מיט וואסער וואס ער האט אריינ־

געפיהרט דורך א קאנאל אונטער דער ערד. ער האט אויך געזוכט צו פער־ברייטען אמת פרומקייט צווישען פאלק און פון איהם זענין געבליבען די היילינע ווערטער, וואס זיין תלמיד אנטיגנוס האט איבערגעגעבען אין „פרקי אבות" אז דער מענש דארף אהן א שום נוץ פאר זיך געטריי זיין גאט און איהם ניט דיענען ווי א קנעכט פאר געצאלטס".

נאך שמעון הצדיק'ס טויט זענין געבליבען צוויי קינדער: א זוהן אניאס וואס האט אין זיך גאר ניט געהאט די מעלות פונ'ם פאטער, און א טאכטער, וואס האט חתונה געהאט מיט איינעם וואס האט ארויסגעשטאמט פון די כהנים טוביה. מיט דער צייט איז ארויס א קריעג צווישען די קינדער פון פטאלאמעאוס און סעלעיקוס, און סעלעיקוס קאליניקוס דער צווייטער האט געזוכט אלע מיטעל צוצונעהמען מצרים און די סירישע געגענדען. ער האט איבערגערעדט דעם נייעם כהן גדול אניאס ער זאל אויפ־הערען צאהלען מס און דער מלך פון מצרים פטאלאמעאוס אייערגעטעס דער דריטער האט געמוזט שיקען קיין ירושלים איינעם פון זיינע הויפטלייט אתניאן און ווארנען די יודען אז ווי באלד זיי וועלין ניט אריינטראגען זייערע נתינות וועט ער דאס לאנד צוטהיילען אנדערע פעלקער. דער עולם האט זיך ניט געוואלט עקשנ'ן און האט געבעטען אניאס'ן ער זאל אריינטראגען דעם מס, ער האט זיך אבער איינגעשפארט און האט קיינעם ניט געוואלט הערען. דא איז ארויסגעשפרינגען יוסף, א זוהן פון אניאס'ס שוואגער טוביה, און עס איז איהם געראטהען איינצורעדען דעם פעטער, ער זאל איהם שיקען קיין אלכסנדריען איבערערעדען מיט דער מלוכה וועגען דעם מס און ניט דער־לאזען דאס לאנד זאל ווערען אומגליקליך. אבי דער כהן האט נאר געשאקעלט מיט'ן קאפ, האט יוסף שוין פערזאמעלט ארום זיך דאס גאנצע פאלק און אלע האבען איהם מיט פרייד בעגריסט און אויפגענומען פאר א מנהיג. יוסף האט פערשטאנען ווי אזוי צו דרעהען דאס ראדעל, ער האט געמאכט זעהר וואהלע סעודות פאר אתניאן וואס איז מיט איהם געווארען גאר א גוטער ברודער און איז אוועקגעפאהרען מיט דעם תנאי אז יוסף זאל באלד אנקומען. יוסף האט אבער אליין קיין מיטעל ניט געהאט אויף אזא נסיעה, וואס האט בעדארפט ניט ווייניג קאסטען, ווייל אין קעניגליכען הויף האט ער ניט געטארט קומען ווי א קבצן; דאס פאלק — וואס האט זיך נאר בעשעפטיגט מיט פעלדארבייט, איז אויך געוועהן ארים און האט קיין איבריגס ניט געהאט, דאריבער האט ער

געמוזט אנקומען צו די שמרונים. וואס זענען געוועהן סוחרים און האבען שוין געהאט געלד אויף צו לייען.

דאס פארשטעהט מען אז מיט געבארגט געלד קאן מען זיך ניט מאכען קיין בריטען בייטעל און מען מוז, ווי מען זאגט שטרעקען נאך די עקען. אודאי איז יוסף געצוואונגען געוועהן צו לעבען אין הויף א ביסעל איינגע-האלטען. נאר פון דעסטוועגען האט מען איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען, ווייל אתניאן, וואס איז געקומען פריהר פון איהם. האט איהם גאר שאן פאר-געשטעלט און א חוץ דעם האט ער פערשטאנען ווי אזוי זיך צו פיהרען און האט טאקי ביי אייערגעטעס שטארק נושא חן געוועהן. אין דער צייט האט מען אין אלכסנדריען פארדונגען דעם מס. דאס הייסט: מען האט אבגעגעבען דעם גאנצען מס פונ'ם לאנד אין איין האנד פאר א געוויסער סומע און יענער האט זיך שוין געמאנט פארדיענען ווי פיעל ער האט נאר געקאנט איינמאנען. ביי אזא מסחר איז יעדער מן הסתם אינטערעסירט צו געבען ווייניגער און יוסף האט זיך בענוצט מיט דער געלעגענהייט צו ווייזען אז ער איז געטריי דער מלוכה און האט פארגעלענט פונקט צוויי מאל מעהר פון אנדערע. אייער-געטעס איז ערשטוינט געווארען אז ער האט דערהארט פון אזא מקח און האט געפרעגט ביי יוסף'ן וואס פאר איין ערוב ער קאן צושטעלען פאר זיך. נאר יוסף האט איהם קורץ און שארף געאנטווערט אז פאר איהם קאנען ערוב זיין די גרעסטע צוויי מענשען פונם לאנד: דער קאניג און די קאניגין. די קלוגע רייד זענען אייערגעטעס'ן זעהר געפאלען און ער האט געהייסען יוסף'ן פער-דינגען דעם מס און איהם מיטגעבען צוויי טויזענד סאלדאטען, וואס זאלען איהם העלפען איינמאנען דארט וואו מען קאן ניט געהן מיט גוטען. פון דעמאלט אן איז יוסף געווארען כמעט א מושל איבער פאלעסטינא, ער האט גוט אכטונג געגעבען אז אלע זאלען פונקטליך אריינטראגען די נתינות, וואו מען האט גע-דארפט האט ער געוויזען זיין מאכט, און אז אין א פאר שטאדט האבען די גריכען איהם ניט געוואלט הארען, האט ער גאר פיעל ניט געטענ'ט און האט געהייסען קאפען די גרעסטע בעלי בתים און זייער פארמעגען אוועקגעבען דער מלוכה.

צוויי און צוואנציג יאהר איז יוסף געוועהן דער ממונה איבער אלע נתינות פון סיריען און פעניקיען און האט געהאט אי כבוד, אי געלד. אז אייערגעטעס איז געשטארבען האט דער נייער קאניג פטאלאמעאוס

ילאפאטאר דער פירטער געהאט דאס זעלבע צוטרויען צו יוסף'ן און ער האט ווייטער איינגעמאנט דעם מס אויף זיין שטייגער; ניט אומזיסט איז דעמעלט ארוים א ווארטעל אין סיריען אז יוסף האט פון אלע אבגעשינדען די הויט און נאר די ביינער איבערגעלאזט. עס האט זיך אפילו געמאכט אויף א קורצע צייט איין איבערשלאג: דעם קאניג אנטיאכוס פון דער סעלעיקידישער משפחה האט זיך פערגלוסט צוצונעהמען סיריען. עס איז איהם געראטהען איבערצוקויפען עטליכע הויפטלייט פון מצרים און ער איז גאר אהן מיה אריין אין לאנד. ער האט שוין אנגעשפארט אין שומרון נאר אין ירושלים און יהודה האבען זיך געהאלטען, ווייל דארט האט מען געטהון אלץ וואס יוסף האט געהייסען. דערווייל האט זיך פילאפאטאר ארומגעקוקט און איז צוגעקומען מיט זייער פיעל חיל ביז נפיא. דארט האט ער שטארק צושלאגען אנטיאכוס'ן וואס האט שוין געמוזט פארגעסען אין סיריען. פון דעמעלט אן איז יוסף געווארען נאך א גרעסערער חשוב ביי פילאפאטאר'ן.

דאס גרויסע עשירות וואס יוסף האט אין דער צייט ערווארבען, דאס פאהרען אלע מאל קיין אלכסנדריען אין קאניגליכען הויף, דאס ברייטע לעבען אויפ'ן גריכישען ארט, האט געמוזט האבען א ווירקונג אויף דעם לעבען פון די יודען אין יהודה און בעזאנדערס אין ירושלים. דער עולם האט זיך שטארק געכאפט צום טרינקען, און דער וויין שלעפט צו זיך צו אויך אנדערע תאות. און אזוי האט מען אנגעהויבען ווי מאלפעס נאכטאנצען די מצרים: אנשטאפען דעם מאגען מיט די בעסטע מאכלים, ארומרינגלען זיך מיט דיא שאנסטע פרעמדע פרויען, וואס פארשטעהען ווי זיס צו מאכען דאס לעבען לפי שעה און פארדרעהען זיך די קאפ מיט משקה אז מען זאל ניט וויסען וואו מען איז אין דער וועלט. גריכישע מנהגים האבען אנגעהויבען הערשען אין יהודה. ווער שמיעסט נאך אז יוסף האט פארגעלעגט מען זאל איינפיהרען דעם מנהג אז ווען דער וויין הייבט אן שפיעלען אין די פעסער זאל מען צוויי טאג הוליען און טרינקען; האט מען דעם מנהג אויפגעכאפט מיט ביידע הענד און מען האט אפילו געשכור'ט א איבריגען טאג. יוסף האט זיך אבער ניט בעגנוגט נאר מיט טרינקען אליין; האטשי ער איז שוין געוועהן א טאטע פון זיבען קינדער' האט ער ניט פיינד געהאט פרעמדע ניט-יודישע פרויען. און אז עס איז איהם א מאל אין אלכסנדריען געפאלען א טאנצערין האט ער זיך ניט געשאמט צו בעטען זיין אייגענעם ברודער סלימיוס ער זאל איהם בסתר ברענגען דיא געליעבטע.

פון א זיינע זאבען, פארשטעהט זיך, קאן קיין נוטס ניט ארויסקומען. איינע פון יוסף׳ס געליעבטע האט געבארען א זוהן הורקונס, וואס איז ביים פאטער געוועהן חשבר פון אלע פריהריגע זיבען זיהן. דערפון איז ארוים א פיינד־שאפט צווישען די ברידער אונ ווער שמיעסט נאך אז ביי פילאפאטאר׳ן איז אויף דער עלטער געבארען געווארען א זוהן, פטאלאמעאוס־עפיפאנעס דער פינפטער אונ יוסף האט אויסגעקליבען זיין יונגסטען אונ געליעבטען זוהן הורקונס אונ האט איהם אוועקגעשיקט קיין אלכסנדריען צו בעגריסען דעם קאניג, איז די שנאה געווארען נאך גרעסער. אין קאניגליכען הויף האט מען הורקונס׳ן אויפגענומען מיט גרויס כבוד: ער האט מיטגעבראכט זעהר א שאנע מתנה, הונדערט שקלאווען פאר׳ן קאניג אונ הונדערט שקלאווינען פאר דער קאניגין, אונ א הוץ דעם אויך א היבשע מטבע. אוודאי איז ער געוועהן א וואהלער נאסט אונ איז גיך געווארען א קרוב למלכות. שטאלץ איז ער געקומען א היים, נאר אז ער האט געגעבען א קוק אז די ברידער ווילען איהם פשוט דאס לעבען נעהמען אונ דער פאטער איז אויך ניט צופריעדען, ווייל ער האט צו פיעל געלד אויסגעבראכט, איז ער צוריק אוועק קיין אלכסנדריען.

אזוי איז דעמעלט צוגעגאנגען אין יהודה. ביסלעכווייס האט זיך דאס פאלק געוואוינט מיטן פרעהליכען גריכישען לעבען, אריינגעלאזט זיך אין נארישע תאוות, אונ אזוי ווי אין לאנד האבען אלע געלעבט רוהיג אונ צופריעדען, האט מען זיך ניט אומגעקוקט וואס דערפון קאן ארויס. אין יעדער צייט פלעגען זיך אבער געפינען צווישען יודען מענשען מיט א הייליגען גייסט אונ מיט אפענע אויגען צו זעהען וואס ווייטער וועט זיך טהון, זיי האבען ניט געקאנט קאלט בלוטיג בלייבען אונ האבען געמוזט געבען ווינקען אז אזוי דארף ניט זיין. מיר זעהען אז ווען די יודען האבען אנגעהויבען פארלירען דעם בטחון אין גאט, האט זיך אבגעזוכט דער ספר „איוב" וואס ווייזט אז דעם זינדיגען מענשען איז שווער דעם אייבערשטענס דרכים צו פארשטעהן; ווען עס האבען זיך אנגעהויבען שטארקע רדיפות וועגען די געמישטע חתונות פון יודען מיט אנדערע פעלקער, איז ארויס די מגלה „רות" וואס דערצעהלט ווי גוט אונ פרום עס איז געוועהן דווקא ניט קיין יודישע פרוי; אונ אזוי איז אויך געשעהן אין דער צייט פון יוסף׳ן: פונקט ווען די יודען האבען זיך געלאזט פארפיהרען דורך זינדיגע תאוות אונ האבען ליעב געהאט נאר די פרויען וואס האבען געקאנט בעפריעדיגען זייער לײדענשאפט האט זיך געפונען דער „שיר השירים" וואס מאהלט אב מיט די שאנסטע פארבען די ריינע הייליגע אונשולדיגע ליעבע, וואס ברענט אין דעם געטריען הארץ פון

שׁוּלַמִית, אוּנ וָואס שְׁטֶעלְט דִי פְרָאסְטֶע שְׁאפֶּערִין מִיט אִיהר לֶיעבֶּע אוֹיף דֶער הָאכְסְטֶער מַדְרֵגָה.

נָאךְ יוֹסֵף'ס טוֹיט, הָאט דֶער קֶאנִיג אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען זַיין שְׁטֶעלֶע הוּרְקָנֹס'ן. נָאר אַז עֶר אִיז צוּרִיקְגֶעקוּמֶען קֵיין יְרוּשָׁלַיִם הָאט עֶר דָארְט לַאנְג נִיט גֶעקָאנְט בְּלַייבֶּען אִיבֶּער דִי בְּרִידֶער, וָואס זֶענִין אִיהם גֶעוֶועהן שׂוֹנְאִים אוּנ דֶער כֹּהֵן גָדוֹל שִׁמְעוֹן דֶער צְווייטֶער הָאט מִיט זֵיי גֶעהַאלְטֶען. עֶר אִיז בַּאלְד צוּרִיקְגֶעלָאפֶען קֵיין אַלֶכְּסַנְדְרִיֶען אוּנ הָאט זִיךְ דָארְט גֶעוָואלְט קְלָאגֶען פַאר'ן קֶאנִיג. נָאר אוֹיף זַיין אוּמְגְלִיק אִיז גְרָאד דֶעמֶעלְט פִילָאפַּאטֶער גֶעשְׁטָארְבֶּען אוּנ אוֹיף מִצְרַיִם אַלֵיין אִיז גֶעקוּמֶען אַזַא צָרָה אַז מֶען הָאט אִיהם וֶועניג וָואס גֶעקָאנְט אִין זִין הָאבֶּען. אַנְטִיוֹכוּס, דֶער מֶלֶךְ פוּן דֶעם אִייבֶּערְשְׁטֶען טְהֵייל סִירְיֶען, אוּנ פִילִיפּ, דֶער מֶלֶךְ פוּן מוּקְדוֹן, הָאבֶּען גֶעוָואלְט צוּנֶעהמֶען מִצְרַיִם אוּנ אֵלֶע גֶעבֶּען־לֶאנְדֶער אוּנ עֶס הָאט זִיךְ אָנְגֶעהוֹיבֶּען אַ מִלְחָמָה. יוֹסֵף'ס קִינְדֶער וָואס הָאבֶּען גֶערֶעכֶענְט אַז בַּיי אֵיין אַנְדֶער מְלוּכָה וֶועלֶען זֵיי זִיךְ קָאנֶען אַרוֹיפְהַאפֶּען אוֹיפ'ן בַּאנְקֶעל, זֶענִין צוּגֶעשְׁטַאנֶען צוּ אַנְטִיוֹכוּס אוּנ הָאבֶּען אִיהם גֶעעֶפֶענְט דִי טְהוֹיעֶרְן פוּן יְרוּשָׁלַיִם, אוּנ אַזוֹי אִיז נָאךְ הוּנְדֶערְט יָאהר וָואס יְהוּדָה אִיז גֶעשְׁטַאנֶען אוּנְטֶער דֶער מַאכְט פוּן דִיא פְּטַאלַאמֶעאִיר, דִי מֶמְשָׁלָה אִיבֶּער דֶעם לַאנְד אִיבֶּערְגֶעגַאנְגֶען צוּ דִי סֶעלֶעיקִידֶען.

רוּהִיג אָבְּלוֹיפֶען הָאט דָאס אָבֶּער נִיט גֶעקָאנְט. מִצְרַיִם הָאט נִיט גֶעשְׁוִויגֶען אוּנ הָאט אַרוֹיסְגֶעשִׁיקְט אֵיינֶעם פוּן דִי הוֹיפְּטְלַייט פוּן אָטָאלִיעֶן, סְקָאפַּאס, מִיט גֶעדוּנְגֶען חַיִל אוּנ עֶס הָאט אִיהם אָנְגֶעהוֹיבֶּען גְלִיקֶען. דָאס עֶרְשְׁטֶע הָאט עֶר אָבְּגֶענוּמֶען יְרוּשָׁלַיִם אוּנ שְׁטַארְק חָרוּב גֶעמַאכְט דִי שְׁטָאדְט מִיט'ן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. פִיעל פוּן דִי אַיינְוָואהנֶער זֶענִין זִיךְ צוּלָאפֶען אוּנ סְקָאפַּאס הָאט גֶעמוּזְט אִיבֶּערְלָאזֶען אַ גַאנְצֶע מַחֲנֶה אִין דֶער פֶעסְטוּנְג אַקְרָא, כְּדֵי עֶר זָאל הַאלְטֶען אִין דֶער מוֹרָא דִי וָואס זֶענִין גֶעבְּלִיבֶּען אִין יְרוּשָׁלַיִם. עֶס הָאט זִיךְ שׁוֹין אוֹיסְגֶעוִויזֶען אַז אִין יְהוּדָה וֶועט וַויטֶער הֶערְשֶׁען דֶער יוּנְגֶער קֶאנִיג עֶפִּיפַאנֶעס, נָאר אַנְטִיאָכוּס הָאט זִיךְ אָנְגֶעטְהוּן אַ כֹּחַ אוּנ הָאט גִיךְ צוּשְׁלָאגֶען סְקָאפַּאס'ן מִיט זַיין גַאנְץ חַיִל. עֶר אִיז נָאךְ אַמָאל אַרַיין קֵיין יְרוּשָׁלַיִם אוּנ מִיט דֶער הִילְף פוּן דִי אַיינְוָואהנֶער הָאט עֶר בַּאלְד פֶערְטְרִיבֶּען דָאס חַיִל וָואס אִיז גֶעשְׁטַאנֶען אִין אַקְרָא, אוּנ דֶערְפַאר הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען שֶׁענְקֶען דִי יוּדֶען דִי גְרֶעסְטֶע פְרֵייהֵייט, וָואס זֵיי הָאבֶּען נָאר גֶעוָואלְט, פַארְבֶּעסֶערְן דֶעם בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, פַארֶעכְטֶען דִי צוּבְּרָאכֶענֶע מוֹיעֶרְן, אוּנ אוֹיסֶער דֶעם הָאט עֶר גֶעגֶעבֶּען אַ בֶּעפֶעהל אַז קֵיינֶער

פון די פרעמדע פעלקער זאל ניט האלטען ביי זיך א זייגע חיות וואס זענען ביי די יודען טמא.

אז אנטיאכוס איז געווארען בעל הבית איבער סיריען אונ יהודה, האט ער געהאט ווייטע אויגען אונ אז ער האט דערשמעקט אז פערכאפען מצרים וועט איהם ניט געראטהען ווייל דער ראמישער העלד האניבאל, וואס האט דעמעלט איינגענומען קרתגא שטעלט זיך איהם אין וועג. איז ביי איהם געבליבען אז ער זאל טאקי פון די ראמער אליין אויך מאכען תל אונ זאל אבנעהמען גאנץ קליין-אזיען אונ גריכענלאנד. צו ליעב דעם האט ער בעזעצט אין עטליכע קליין-אזיאטישע שטאדט, ווי עפעזוס, סארדעס אונ פערגאמוס, צוויי טויזענד יודישע פאמיליען פון בבל. לידיען אונ פריגיען, ווייל ער האט געוואוסט אז זיי זענען איהם געטריי אונ ער האט זיך אויף זיי געקענט פערלאזען. די יודישע קאלאניען וואלטען איהם געווים געקאנט נוטצען ווען ער קריכט ניט צו ווייט אונ וויל ניט פארנעהמען א האלבע וועלט; ער האט אבער זאטשעפעט מיט די ראמער, אוודאי האט ער געהאט א מפלה אונ האט געמוזט נאך אבגעבען א סך ערטער, וואס האבען איהם שוין געקעהרט אין גריכענלאנד. זעהר פיעל שיפען אונ א חוץ דעם האט ער זיך געמוזט מתחייב זיין צו צאהלען זעהר א גרויסען שטראף אונ פאר א משכן האט ער געמוזט אוועק שיקען קיין רום זיין צווייטען זוהן אנטיאכוס-עפיפאנעס. קיין מזומן געלד האט אבער אנטיאכוס ניט געהאט, האט ער אנגעהויבען ארויסצו-טראגען די אוצרות וואס האבען זיך געפונען אין די טעמפעל; דאס האט שטארק פערדראסען דאס פאלק אונ מען האט גיך געמאכט פון איהם איין עק. נאך זיין טויט האט דער נייער קאניג סעלעיקוס דער פירטער אויך דאס אייגענע געטהון אונ אזוי זענען די סעלעיקידען אין גאנצען נמאס געווארען אין לאנד.

די לאגע פון די יודען אין דער צייט איז אויך ניט געוועהן אזוי פרעהליך, ווייל זיי האבען זיך זעהר ווענינ אבגעגעבען מיט דעם איננווענינסטען לעבען אונ האבען נאר געזוכט צו זיין גוטע ברידער מיט פרעמדע פעלקער. שונאים האבען זיי געהאט געגוג פון אלע זייטען: די פלשתים, אדומים אונ די שמרונים האבען ניט אויפגעהערט זיי ארויסצווייזען די אלטע פיינדשאפט. א נבאי האבען זיי זיך געמוזט ווארפען צו די גריכען אונ ווערין מיט זיי באתינט, חאטשי זיי האבען אויך געקוקט קרום אויף די יודען, ווייל זיי זענען בייז געוועהן, דערפאר וואס יוסף האט ביי זיי געריסען דעם טס מיט געוואלד.

אזוי האט זיך דערמעלט אויסגעארבייט א גאנץ גרויסע יודישע כתה וואס מען האט זי גערופען העלעניסטען, ווייל זיי האבען איבערגענומען די גאנצע הנהגה פון די גריכען, די אייגענע מנהגים, די אייגענע שפראכע. און אין דער כתה זענען געווען די גראסטע און רייכסטע יודען, יוסף׳ס אלע קינדער און אייניקליך, אסך לוים און אויך דער כהן גדול יהושע וואס האט זיך א גריכישען נאמען געגעבען יאזאן. די העלעניסטען, פארשטעהט זיך, האבען שוין ניט געקאנט אזוי שטארק אכטונג געבען אויפ׳ן יודעשקייט און האבען אפט געמוזט טהון אפענטליך אזעלכע זאכען וואס מען טאר ניט. די פרומע יודען האבען דארויף געקוקט מיט הארץ־וועהטיג און האבען אויף זיך גענומען שטרענג אבהיטען אלע פארדערונגען פון דער אמונה, ניט אבטרעטען אפילו איין שריט פון דעם געזעץ, און אזוי איז פון זיי אויך געווארען א באזונדער כתה „חסידים" וואס זענען געווען פונקט דער היפך פון די העלעניסטען. די הויפט־ראלע צווישען די חסידים האבען געשפיעלט צוויי גרויסע לייט וואס ווערין דערמאנט אין „פרקי אבות": ר׳ יוסי בן יועזר פון צרדה, וואס האט שטענדיג געבאטהען נאר לערנען „זיך וואלגערן ביי די פיס פון חכמים און מיט דארשט טרינקען זייערע ווארטער" און ר׳ יוסי בן יוחנן פון ירושלים, וואס האט געהייסען זיך מעהר אבגעבען מיט פרומקייט, אפנען טהיר און טויער פאר ארימע און ניט פיעל האבען צו טהון מיט ווייבער". צווישען די צוויי כתות איז געשטאנען דאס פאלק, וואס האט קיין אייגענע פעסטע איבערצייגונגען ניט געהאט און האט געצויגען אהין וואו דער ווינד האט געבלאזען.

דער פרומער כהן גדול אניאס דער דריטער איז געווען א גרויסער [illegible]ער פון די העלעניסטען און דערפאר האט ער געהאט אסך שונאים צווישען זיי. אפענטליך האבען ארויסגעוויזען זייער שנאה מעהר פון אלע יוסף׳ס קינדער און דריי ברידער פון דער פארנעהמסטער משפחה פונ׳ם שבט בנימין: שמעון, מענעלאוס און ליזימאכוס. יוסף׳ס קינדער זענען אין כעס געווען אויף דעם כהן גדול דערפאר וואס ער האט געהאלטען מיט זייער יונגסטען ברודער הורקנס, וואס דער יונגער קעניג פטאלאמעאוס־עפיפאנעס האט איהם איבערגעגעבען איינצומאנען מס אין דער געגענד פון חשבון און מדבא פון יענער זייט ירדן, און ער האט דורך דעם אנגעקליבען א גרויס עשירות. הורקנוס איז אזוי רייך געווארען אז א חוץ דעם וואס ער האט זיך אויסגעבויעט א טהייערע פעסטונג האט ער אויך גרויסע סומען געלד אלע מאל אוועקגעשיקט אניאס׳ן ער זאל עס בעהאלטען אין בית המקדש. אז איינער פון די דריי ברידער

שמעון וואס האט אויך געדיענט צווישען די לוים, איז געווארען צו א גרויסער עזות-פנים, און דער כהן גדול האט איהם און נאך עטליכע חברה-לייט געמוזט ארויסטרייבען פון ירושלים. האט שמעון געמסרט אניאסן פאר דעם הויפטמאן אפאלאניוס אז אין בית המקדש געפינט זיך פרעמד געלד, וואס מען מעג עס צונעהמען פאר דער מלוכה. אפאלאניוס האט באלד דערפון צו וויסען געגעבען דעם קעניג און אזוי ווי ער איז טאקי געוועהן א שטארקער נצרך, ווייל ער האט נאך געמוזט צאהלען די רוימער דעם שטראף פאר'ן פאטער, האט ער שוין געהייסען איינעם פון זיינע לייט העליאדאר, פאהרען קיין ירושלים און חאפען דעם אוצר מיט ביידע הענד. אניאס האט זיך אפילו א קעגענגעשטעלט. דאס פאלק איז אויך געווארען שטארק אויפגעבראכט וואס א גאטצענדיענער וויל אריינגעהן אין יודישען הייליגטהום. העליאדאר האט אבער ניט געוואלט הערען און האט טאקי אויפ'ן פלאץ בעקומען זיין ענש: קוים, דערצעהלט מען, האט ער גאר איין פוס געשטעלט אין בית המקדש, איז איהם באלד א קעגענגעקומען א מלאך אויף א ווייס פערד און האט איהם געטויידט.

שמעון האט זיך אבער דער מיט ניט בערוהיגט און האט פשוט געדונגען מערדער מען זאל הרג'ענען דעם כהן גדול, אז אניאס האט געזעהן אז ער איז מיט'ן לעבען ניט זיכער האט ער זיך ענטשלאסען אוועק צו פאהרען קיין אנטיאכיען צום קעניג און איהם בעקענט מאכען וואס עס געהט פאר צווישען די צוויי יודישע כתות. די כהונה האט ער איבערגעגעבען זיין ברודער יאזאן. און דא האט זיך ערשט אנגעהויבען א וועלט פאר די העלעניסטען, ווייל קוים האבען זיי שוין געהאט א כהן גדול אויך פון זייערע לייט האבען זיי זיך שוין אויפגעהערט שאמען און האבען זיך צופיהרט די הענד גאר אויף איין אנדער אופן. אין דער צייט האבען זיך אפילו אנגעהויבען שטארקער הארען די ווארטער פון יהושע סירה, וואס האט זיך מיה געגעבען דורך משלים אויסצובעסערן דעם מעמד פון זיינע ברידער; די אונצופרידענהייט צווישען די כתות איז אבער אויך געווארען שטארקער. קיינער האט זיך ניט געוואלט קיין מוסר נעהמען, פון אמת'ן שלום האט מען גאר ניט געקאנט רעדען און אזוי ווי עמיצער יאגט אין באלז און אקען, אזוי האבען זיך די יודען געיאגט צום אומגליק.

פינפטעס קאפיטעל.

דאס העללעניזירען מיט געוואלד אין דער צייט פון אנטיאכוס עפיפאנעס.

(175—263 פאר קריסטוס געבורט. 238—245 פאר'ן חרבן בית שני)

צווישען אלע שלעק, וואס יודען האבען שוין איבערגעהאט אויף זיך, קאן מען מיט רעכט אבגעבען איינס פון די ערשטע ערטער אנטיוכוס עפיפאנעס, דעם בן מלך וואס דער פאטער האט איהם אוועקגעשיקט קיין רום, ער זאל דארט בלייבען פאר אמשכון ביז ער וועט בעצאהלען דעם שטראף פון דער פערלארענער מלחמה מיט די ראמער. אנטיוכוס איז געוועהן א מענש גאר אהן אכאראקטער. קיין גאט אין הארצען האט ער ניט געהאט. געצווינגען האט איהם מעהר צום שלעכטען און אין די צוועלף יאהר וואס ער האט פערבראכט אין דער גרויסער וועלט־שטאדט האט ער זיך ניט געוואלט צוקוקען צו די מעלות פון מענשען און האט זיך גאר אבגעלערנט די חסרונות. ניט אומזיסט האט מען פערביטען זיין נאמען פון עפיפאנעס (דער ליכטיגער) אויף עפימאנעס (דער משוגענער). ער איז אבער געוועהן משוגע נאר פאר אנדערע און ניט פאר זיך: נאך אין רום האט ער אזוי געדרעהט אז זיין ברודער, דער צייער קאניג סעלעוקוס פילאפאטער איז מרוצה געווארען צו שיקען זיין זוהן דמיטריוס אויף זיין ארט, און אז אנטיוכוס האט נאר איין פרייען פוס געשטעלט איז שוין אויסגעוואקסען א הויפטמאן העליאדאר, וואס האט אויף זיין וווינק געהרג'עט דעם קאניג. חאטשי די מלוכה וואלט בעדארפט אייגענטליך איבערגעהן צו דמיטריוס'ן נאר אנטיוכוס האט באלד בעקומען צדדים, איימענם דעם קאניג פון פערגאמוס און זיין ברודער אטאלוס, און מען האט איהם פערהאלטען צו ווערען מלך. די ראמער האבען אויך צוגעשאקעלט מיט'ן קאפ, ווייל זיי האבען טאקי געוואלט דאס לאנד זאל ווערען שוואכער

און געוואוסט האבען זיי גוט אז אנטיוכוס'ס מלוכה וועט צו קיין גוטס ניט פיהרען.

פאר די העלעניסטען איז אנטיוכוס געוועהן ווי געוואונשען: זיי האבען באלד געזעהן אז דורך איהם וועלען זיי קאנען אלע זייערע בייזע מחשבות אויספיהרען. דאס ערשטע האט מען תיכף געגעבען אנטיוכוס'ן צו פארשטעהן אז איהם טויג גאר ניט וואס נאהינט פון חזבון זיצט הורקנוס און נעהמט צונויף מס פאר'ן קאניג פון מצרים: אנטיוכוס האט פערשטאנען וואס ער האט צו טהון און גאר אין א קורצער צייט האט זיך הורקנס געמוזט דאס לעבען נעהמען און זיין גאנץ רייכקייט איז איבערגעגאנגען צו אנטיוכוס'ן. אז עס איז אזוי די העלעניסטען געראטהען צו מאכען איין עק מיט איינעם פון זייערע גרעסטע שונאים, האבען זיי אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי צו פטר'ן דעם אנדערען שונא, דעם כהן גדול אניאס, וואס איז אוועקגעפאהרען צום קאניגליכען הויף זוכען גערעכטיגקייט. זיין ברודער יאזאן, וואס ער האט איהם דערווייל איבערגעלאזט אויף זיין ארט. האט געשיקט בסתר צו אנטיוכוס'ן מען זאל אנרעדען אויף אניאס'ן אז ער האלט מעהר מיט די פטאלאמעיר און מען זאל איהם צוזאגען א גרויסע סומע געלד דערפאר וואס ער וועט די כהונה איבערגעבען יאזאן. אויף געלד איז אנטיוכוס געוועהן דער ערשטער בעלן... מען האט מיט איהם פיעל ניט בעדארפט ארבייטען און יאזאן איז געווארען כהן גדול. דערנאך האבען די העלעניסטען אויסגעבעטען א חסד ביי אנטיוכוס'ן אז די יודען, וואס וועלען קאנען ארויסטרעטען אין די עפענטליכע שפיעלען וואס די גריכען פלעגען זיך מיט זיי אבגעבען און זענען בעשטאנען אין שפרינגען, לויפען, בארען זיך, שלאגען זיך מיט קולאקעס, זאלען זיך רעכנען צווישען דיא עדעל-לייט פון דער מדינה. דער נייער כהן האט טאקע די גאנצע קדושה אריינגעלעגט אין די שפיעלען, ער האט געמאכט בעזונדערע שולען מען זאל לערנען דעם עולם דיא גרויסע חכמות, און אזוי ווי מיט א רעכטען קלאפ האט מען זיך געקאנט באלד איינקויפען אין יחוס. האבען זיך די יודישע קינדער געחאפט צו די קונצען גאר מיט איין אנדער חשק. בושה האבען די יודען אוועקגעלעגט אין א זייט, נאקעט פלעגען זיי ארויסגעהן אויפ'ן פלאץ וואו די שפיעלען פלעגען פארקומען ווייל אזוי איז דער מנהג געוועהן, און עס איז געקומען דערצו אז פיעל יודען, וואס האבען ניט געוואלט מען זאל זיי דערקענען, האבען זיך אפילו געלאזט מאכען גע-

פאהרליכע אפעראציעס. אבי מען זאל מיינען אז זייא זענען געבאהרענע גריכען.

מיט שרעק האבען די פרומע געקוקט אויף דעם וואס דא געהט פאר און האבען גאר ניט געקאנט טהון; זיי האבען זיך אין ווענינסטענס געטראכט דערמיט וואס ניט אלע יודען האבען נאך פערגעסען אין גאנצען זייער גאט, און דאס האבען זיי געקאנט ארויסזעהן דערפון, וואס אפילו צווישען די העלעניסטען האבען זיך געפונען א סך אונצופריעדענע וואס האבען ניט געוואלט ליידען אז יאזאן זאל שיקען מתנות פאר דעם גריכישען גאט הערא קלעס. און די שליחים וואס ער האט געשיקט צו ליעב דעם גרויסען גריכישען יום טוב האבען בפירוש אויסגענומען א תנאי אז דאס געלד פון די מתנות מאגען זיי בענוטצען אויף איין אנדער צדקה. צום אונגליק איז אבער די צאהל פון די פייערינע העלעניסטען מיט יעדען טאג גראסער געווארען און גאר גיך זענען שוין ארויסגעשפרונגען אזוינע, וואס יאזאן'ס יודישקייט האט זיי שוין אויך ניט געטויגט, און זיי האבען בעשלאסען אויסצוקלויבען נאך א בעסערן כהן. יאזאן פלעגט שיקען אלע נתינות דורך מ ע נ ע ל ו י ם. דעם צווייטען ברודער פון שמעון וואס האט געמסרת אניאס'ן, און אז מענעלוים האט געזעהען ווי טהייער דיא מטבע איז ביי אנטיוכוס'ן, און דערצו האט ער נאך אבגערעדט מיט זיין חברה מען זאל שרייען אין איין קול אז מען וויל נאר איהם, האט ער איהם צוגעזאגט איין מנה יפה אבי ער זאל איהם מאכען פאר כהן גדול. ער האט עס בייא אנטיוכוס'ן באלד געפועלט און ער איז צוריקגעקומען קיין ירושלים מיט איין הויפטמאן ק א ס ט ר א ט ע ס און א סך חיל, וואס זאלען איהם העלפען איינמאנען דאס געלד וואס ער האט צוגעזאגט אנטיוכוס'ן. יאזאן האט געמוזט אנטלויפען.

פאר דעם נייעם כהן האט זיך ערשט אנגעהויבען די רעכטע אונצופריעדענהייט. א טהייל האבען נאך געהאלטען מיט יאזאן, א טהייל זענען געווען ברוגז דארויף וואס איינער פונ'ם שבט בנימין האט מיט געוואלד אריינגעהאפט די כהונה און כמעט אלע זענען אין כעס געווארען וואס ער רייסט אזוי פון טוידט און פון לעבעדיג און בענוצט זיך נאך מיט דער הילף פון חיל. דערצו האט ער נאך ניט געקאנט האלטען ווארט און האט אין קאניגליכען הויף ניט צוגעשטעלט די סומע וואס ער האט צוגעזאגט איז אויף איהם אנטיוכוס אויך באז געווארען. אז מענעלוים האט בעדארפט

פָאהרֶען זִיךְ פַארְעֶנְפֶערן אוּנ הָאט אִיבֶּערגֶעלָאזְט אוֹיף זַיין בְּרוּדֶער לִיזִימַאכוּס, הָאט עֶר פֶערְשְׁטַאנֶען אַז דֶער בֶּעסְטֶער תֵּירוּץ וֶועט זַיין אַ מְזוּמָן שְׁטִיקֶעל, אוּנ הָאט אוֹיסְגֶעלֶעדִיגְט דִיא קַאסֶע פוּנ'ם בֵּית הַמִקְדָשׁ. דֶערְפוּן אִיז אָבֶּער בַּאלְד גֶעוָואהר גֶעוָוארֶען דֶער גֶעוֶועזֶענֶער כֹּהֵן גָדוֹל אָנִיַאס, וָואס אִיז נָאךְ אַלֵיין גֶעזֶעסֶען אִין אַנְטִיוֹכְיָען אוּנ הָאט גֶעבֶּעטֶען מֶען זָאל מֶענֶעלָאוּס'ן בֶּעשְׁטְרָאפֶען פַאר אַזַא שְׁרֶעקְלִיכֶער עֲבֵירָה וִויא אָנְרִיהְרֶען הֵיילִיג גֶעלְד. נָאר מֶענֶעלוֹיס הָאט אָבְּגֶעשְׁמוּעסְט מִיט דֶעם שֵׁנִי לְמַלְכוּת אַ נ ד ְ ר ָ א נ ִ י ק ו ּ ס עֶר זָאל זֶעהְן אַיין עֶק מַאכֶען מִיט דֶעם אַלְטֶען כֹּהֵן, אוּנ עֶר הָאט אִיהם טַאקֶע אַרוֹיסְגֶענַארְט פוּן דֶעם אָרְט, וואוּ עֶר אִיז גֶעוֶועהְן בֶּעהַאלְטֶען, אוּנ הָאט אִיהם דֶערְהַרְגֶעט. דֶער טוֹיט פוּן דֶעם פְרוּמֶען אָנִיַאס הָאט אָנְגֶעמַאכְט אַזַא רַעשׁ אֲפִילוּ בַּיי דִי גְרִיכֶען אוּנ סִירְיֶער אַז אַנְטִיוֹכוּס הָאט גֶעמוּזְט בֶּעשְׁטְרָאפֶען דֶעם רוֹצֵחַ אַנְדְרָאנִיקוּס.

מֶענֶעלוֹיס הָאט אָבֶּער גוּט גֶעקֶאנְט אַנְטִיוֹכוּס'ן אוּנ הָאט גֶעוואוּסְט אַז זַיין גַאנְצֶען רוֹגֶז קֶאן מֶען פַארְאֶנְטְפֶערְן מִיט גֶעלְד, אוּנ דַארִיבֶּער הָאט עֶר בֶּעפוֹילֶען זַיין בְּרוּדֶער לִיזִימַאכוּס עֶר זָאל אִיהם טַאקֶע וַוייטֶער שִׁיקֶען דִי גַאנְצֶע הַכְנָסָה פוּנ'ם בֵּית הַמִקְדָשׁ. דָאס הָאט שׁוֹין אָבֶּער קֵיין סוֹד נִיט גֶעקֶאנְט בְּלַייבֶּען, אוּנ אַז דָאס פָאלְק הָאט דֶערְפוּן דֶערְהֶערְט אִיז גֶעוָוארֶען אַ גְרוֹיסֶע מְרִידָה אוּנ מֶען הָאט גֶעוָואלְט פָּשׁוּט צוּרַייסֶען דִי בֵּיידֶע בְּרִידֶער וָואס הָאבֶּען גֶערוֹיבְּט אַזַא הֵיילִיג צְדָקָה-גֶעלְד. לִיזִימַאכוּס הָאט זִיךְ אָבֶּער גֶעשִׁיצְט דוּרךְ זַיין חֶבְרָה וָואס הָאט גֶעהַאט כְּלֵי זַיין אוּנ זַייעֶר פִירֶער אִיז גֶעוֶועהְן אַ בְ ד ָ ן, אַ שְׁלֶעכְטֶער מֶענְשׁ אוּנ אַ פֶערְבְּרֶענְטֶער הֶעלֶענִיסְט. מֶען הָאט אָבֶּער מִיט'ן צוּרַייצְטֶען פָאלְק גָאר נִיט גֶעקָאנְט מַאכֶען אוּנ לִיזִימַאכוּס אִיז דֶערְהַרְגֶעט גֶעוָוארֶען. מֶענֶעלוֹיס הָאט פַארְקְלָאגְט דִי יוּדֶען פַאר'ן קֶענִיג אַז זֵיי זֶענֶען מוֹרֵד בְּמַלְכוּת אוּנ אַנְטִיוֹכוּס הָאט גֶעזֶעצְט שׁוֹפְטִים מֶען זָאל אוֹיסְהֶערֶען בֵּיידֶע זַייטֶען. דִי יוּדֶען הָאבֶּען פוּן זִיךְ גֶעשִׁיקְט דְרַיי שְׁלִיחִים זֵיי זָאלֶען דֶערְוַוייזֶען וָואס פַאר אַיין עַוְלָה דִי צְווֵיי כֹּהֲנִים הָאבֶּען גֶעטְהוּן; מֶענֶעלוֹיס אִיז אָבֶּער גֶעוֶועהְן תַּקִיף אוּנ אִיהם צוּ לִיעבּ אִיז אַרוֹיס אַ גֶערֶעכְטֶער מִשְׁפָּט אַז מֶען זָאל דִי יוּדִישֶׁע שְׁלִיחִים טֵייטֶען. אַזוֹי אִיז מֶענֶעלוֹיס גֶעוָוארֶען נָאךְ אַ גְרֶעסֶערֶער חָשׁוּב בַּיי אַנְטִיוֹכוּס'ן אוּנ וֶוער שְׁמִיעֶסְט אַז עֶר הָאט אָנְגֶעהוֹיבֶּען אוֹיסְצוּרֶעדֶען כָּל הָרָעוֹת אוֹיף יוּדֶען, אוֹיף זַייעֶר גְלוֹיבֶּען, אוֹיף זַייעֶר תּוֹרָה, אוּנ שְׁרַייעֶן אַז מֶען מוּז דָאס פָאלְק עוֹקֵר מִן הַשֹּׁרֶשׁ זַיין, הָאט עֶר אַנְטִיוֹכוּס'ן פָּשׁוּט אַ נַייעֶ נְשָׁמָה אַרַיינְגֶעזֶעצְט. דֶער גִיפְט פוּן מֶענֶעלוֹיס

דכּילות איז טאקע טיעף אריין אין הארץ פון אנטיוכוס'ן, אונ אזוי וויא ער האט אלץ געדענקט אנצופאלען אויף מצרים, האט ער אנגעהויבען שטארק טראכטען ווי אזוי ער זאל זיך בעווארענען פאר די שאדליכע יודען, וואס ער האט זיי געהאלטען פאר אינוועניגסטע שונאים.

אויף א מלחמה האט אנטיוכוס ניט בעדארפט לאנג ווארטען. זיין שוועסטער קלעאפאטרא, די פרוי פון פטאלאמעאוס דעם פינפטען, איז געשטארבען אונ עס זענען איבערגעבליבען צוויי קליינע זיהן, פילאמעטר אונ פהיסקאן. דער עלטערער איז ערקלערט געווארען פאר קאניג, נאר אזוי ווי ער איז נאך געוועהן יונג, האבען זיינע צוויי אפטרופסים, קולייס אונ לעניים, געפיהרט די מדינה. אנטיוכוס האט זיך געמאכט איין אויסרעד אז ער מוז שיצען זיין שוועסטער'ס קינד אונ אזוי וויא דיא ראמער, וואס נאר פאר זיי האט ער בעדארפט מורא האבען, זענען דעמעלט געוועהן פערנומען אין דער מלחמה מיט פערזעאוס, דעם מלך פון מוקדון, איז ער מיט גרויס חיל אריבערגעטרעטען די גרעניץ פון מצרים. פילאמעטר מיט זיינע אפטרופסים האבען געמוזט ענטלויפען אונ דאס פאלק האט דערוויל אויסגעקליבען דעם יונגערן ברודער פהיסקאן פאר קאניג אונ האט זיך מיט גרויס גבורה געוועהרט אקעגען דעם נייעם בעל טובה. אז אנטיוכוס האט געגעבען א קוק אז ער שטעהט שמאל האט ער זיך ווייטער פארשטעלט פאר א געטרייען „פעטער" וואס מיינט נאר די טובה פון „יתומים" אונ האט געשיקט זאגען פילאמעטר'ן אז ער האט זיך גאר אומזיסט דערשראקען, ווייל ער נעהמט זיך אן טאקי נאר זיין קריוודע. מיט אזא אויפטהו האט זיך אנטיוכוס ווייטער געקאנט צופיהרען די האנד אונ איז אלץ מיט זיין חיל אריין טיעפער אין לאנד.

אין יהודה האט מען שטארק ארויסגעקוקט אנטיוכוס זאל האבען איין מפלה ווייל אין הארצען האט יעדער געהאלטען מיט מצרים וואו די לאגע פון די יודען איז געוועהן גאר ניט שלעכט אונ וואו פיעל פון די אונצופרידענע, וואס האבען געמוזט פערלאזען זייער היים, האבען געפונען שוץ אונ פריינדליכקייט. פליצום איז ארויס א קול אז אנטיוכוס איז געפאלען אונ באלד האט זיך אנגעהויבען אין ירושלים א שרעקליכע קריעג טאקע פון די היימישע איינוואהנער. דער פריהריגער כהן יאזאן איז צוריקגעקומען מיט א גרויסער מחנה אונ מענעלוים האט זיך געפרובט פערשליסען די טויערען אונ זיי ניט אריינלאזען, נאר אזוי ווי ער האט געהאט אין שטאדט גענג

שונאים איז יאזאָגען געראטהען אריין קיין ירושלים און מענעלוים האט גע-
מוזט אבטרעטען קיין עקרא און דארט בלייבען אין דער פעסטונג. דערוויי-
איז אנטיוכוס צוריקגעגאנגען פון מצרים אנגעשטאפט מיט געלד און עס האט
זיך איהם פערגלוסט זיך א ביסעל א שפּיעל טהון מיט די יודען ווייל עס
האט איהם פערדראָסען פאר וואס מען האט אין ירושלים געמאכט אזא מרידה.
ער האט דארט אנגעמאכט א שאנע חתונה, בלוט איז געריגען אין די גאסען
און א חוץ דעם האט ער אבגעראבעוועט אלע טהייערסטע זאכען פונ'ם בית
המקדש, דעם מזבח, דעם שולחן, די מנורות און אלע איבריגע גאלדענע
כלים. מענעלוים האט איהם געוויזען וואו יעדע זאך ליגט, און ער האט
אלדינג צוגעהאפּט מיט ביידע הענד. ער האט זיך אבער ניט בענוגט נאר
מיט ראבעווען גאלד און זילבער, ער האט זיך אויך ענטשלאסען צוצונעה-
מען ביי די יודען דאס בעסטע פון אלע אוצרות — דאס ריינקייט פון זייער
אמונה. ער האט ארויסגעלאזט א שם אז ער האט אין קדשי קדשים געפו-
גען פון שטיין אויסגעהאקט א מענשען רייטענדיג אויף איין עזעל מיט איין
בוך אין די הענד, און באלד האבען די שונאים אויפגעהאפּט דאס נייעס
און געדרינגען אז דאס איז דאס געשטאלט פון משה רבינו און אז די יודען
דיענען צו איין עזעל. אויסער דעם האט ער אויסגעטראכט אז אין בית
המקדש האט ער געטראפען ליגען אין א בעט א פארמוטשעטען גריכע.
וואס האט איהם דערצעהלט אז יעדעס יאהר הרגנ'ן די יודען איין אנדערען
גריכע און עסען אויף זיינע געדארים. אזא ליגען מיט א ווארטצייכען איז
דווקא באלד אריין אין די אויערען פון די גריכען און דערפון אליין קאן מען
ארויסזעהן ווי אמת די פריינדשאפט איז געוועהן וואס די גריכען פלעגען
קלאמערשט בעווייזען די יודען און ווי ווייניג די ביידע פעלקער האבען זיך
איינם דאס אנדערע געקענט.

א שווארצע חמארע האט זיך אנגערוקט אויף יהודה נאר דערמיט
האט זיך עס נאך ניט געענדיגט. אנטיוכוס האט נאך א מאהל אנגעהויבען
א מלחמה מיט מצרים, און די יודען איז באשערט געוועהן צו חאפּען די
שיבים. אין מצרים האבען ביידע יורשים פון דער מלוכה שלום געמאכט
און דיא שטאדט אלכסנדריען האט אויפגענומען פילאמעטארן פאר קעניג.
אנטיוכוס האט שוין געהאט צו וואס זיך צו טשעפּען, און אזוי וויא ער
האט נאך אלץ געדענקט אז די ראמער האבען צו טהון מיט מוקדון און
קאנען זיך ניט מישען אין פרעמדע עסקים, האט ער זיך מיט זיין חיל צו-

גערוקט ביז צו דער הויפטשטאדט. די מלכים פון מצרים האבען אבער באלד צו וויסען געגעבען די ראמער אונ געבעטען הילף. דאס איז געוועהן פונקט ווען די ראמער האבען גוט צושלאגען דאס חיל פון מוקדון אונ דער מלך פערסאוס איז אנטלאפען. דיא ראמער האבען תיכף געשיקט שליחים צו אנטיוכוס'ן ער זאל זיך שוין געהן זיין וועג. נאר ער האט געבעטען מען זאל איהם געבען צייט ער זאל זיך בעטראכטען. איינער פון די שליחים האט געמאכט מיט'ן שטעקען אין זאמד א ראד אונ האט איהם גאנץ קלאר געזאגט, אז נאר אזוי פיעל צייט האט ער אויף צו געבען תשובה ווי פיעל עס וועט געדויערן ביי איהם ארויס צוטרעטען פון דער ראד. אנטיוכוס האט פערשטאנען אז מיט די ראמער טאר מען זיך ניט שפיעלען, האט ער געמוזט אנבויגען דעם קאפ אונ האט זיך נאך געמוזט געבען א קניפ אין דער באק כדי די פארב זאל שטעהן. דערפאר האט ער זיין שווער הארץ נאך אמאל אויסגעלאזט צו די יודען.

אויפ'ן בעפעהל פון אנטיוכוס איז איינער פון זיינע הויפטלייט אפאלאניוס געקומען קיין ירושלים אונ לכתחלה האט מען דערפון קיין שום שלעכטס ניט ערווארטעט. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען צו וואס אפאלאניוס איז געשיקט געווארען. דעם ערשטען שבת, ווען די יודען האבען גערוהט אונ קיינער האט זיך אויף גאר ניט געריכט, איז ער וויא א צורייצטער וואלף אנגעפאלען אויף די איינוואהנער אויסגעהרג'עט דיא בעסטע בעלי בתים, ווייבער אונ קינדער אוועקגעפיהרט ווי שקלאווען. ווער עס האט נאר געקאנט איז אנטלאפען. פון דער הויפטשטאדט איז געווארען א תל, די שאנסטע הייזער האט מען צושטערט, די פעסטונגען צובראכען, קיין לעבעדיגען מענשען האט מען ניט געזעהן אויף דער גאס ווייל אלע העלעניסטען מיט'ן חיל האבען זיך געפונען אין עקרא. נאר דעם בית המקדש האט אפאלאניוס ניט אנגערירט: מענעלויס האט געגעבען צו פארשטעהן אנטיוכוס'ן אז עס איז געקומען די בעסטע צייט נייטהען די יודען מיט געוואלד זיי זאלען איבערגעהן צום גריכישען גאטטעסדיענסט פונ'ם משכן זאל ווערען א טעמפעל פון עבודה זרה אונ ער זאל בלייבען דארט א כהן. אנטיוכוס'ן האט מען ניט בעדארפט לאנג בעטען אונ ער האט ארויסגעגעבען א בעפעהל אז אומעדום אין אלע יודישע בתי תפלה זאל מען אריינשטעלען גאטצענבילדער אונ וואס פאר א יודען מען וועט כאפען אז ער

האט מל געוועהן זיין קינד, היט אב דעם שבת אונ עסט כשר'ס, זאל מען איהם בעשטראפען מיט'ן טויט

אנטיוכוס האט גערעכענט אז צוברעכען דעם גייסט פון א פאלק איז אזוי גרינג ווי צונעהמען דאס לעבען ביי א מענשען — אונ האט א גרויסען טעות געהאט. אז ער האט געהייסען אין בית המקדש אריינשטעלען איין אבגאטט, אז מען האט דארט געבראכט פאר א קרבן א חזיר, מיט'ן בלוט בעשפריצט אלע היילינע זאכען אונ מענעלוים מיט זיין חברה האבען זיך געזעצט עסען דאס חזיר-פלייש ביים פייער. אין וועלכען מען האט פארברענט די תורה, האט ער געמיינט אז ער האט שוין געעקט מיט'ן גאנצען יודישקייט. דאס האט זיך איהם נאר אבער אזוי אויסגעוויזען. אין דער שרעקליכער פינסטערער צייט האט מען ערשט געקאנט ארויסזעהן ווי פיעל אמת'ע יודען זענען דא, וואס קיין כח אין דער וועלט וועט זייא ניט אבבייסען פון זייער אמונה. חאטשי מען האט זעהר שטרענג אכטונג געגעבען די יודען זאלען טריי בלייבען דעם גריכישען גאטצענדיענסט, פיעל פון זיי אנגעטהון ענוים קשים, פון דעסטוועגען האבען זייא מיט די לעצטע כוחות מלחמה געהאלטען פאר זייער אלטען גלויבען. די וואס האבען געוואהנט צווישען גריכען אין דארפער אונ קליינע שטאדט אונ האבען ניט געקאנט אוועקווארפען זייערע ארטער, האבען קלאמערשט לפנים זיך געפיהרט ווי גריכען אונ בסתר האבען זיי געדיענט דעם יודישען גאטט; פיעל וואס האבען זיך אפילו ניט געוואלט פארשטעלען זענען זיך צולאפען אונ האבען זיך דערהאלטען אין די טיעפסטע היילען; עס האבען זיך אבער אויך געפונען אזעלכע וואס האבען געוואלט פריי ווייזען דעם שונא אז א יוד קאן פאר זיין אמונה דאס לעבען אוועקגעבען. זיי האבען אפענטליך מקדש השם געוועהן, אונ מיט בעהארצקייט אקעגענגעגאנגען דעם טויט. אזוי האט אין אנטיוכיען איינער פון די בכבודסטע יודישע זקנים ר' אליעזר, מיט שמחה אנגענומען דעם טויט אונ האט ניט געוואלט עסען קיין טריפה'ס; אזוי האט א מאמע מיט זיבען זיהן זיך אבגעזאגט פונ'ם לעבען אבי זיי זאלען שטארבען יודישע קינדער; אזוי האבען טויזענדער יודען געענדיגט ווייא קדושים אונ אז דער הויפטמאנן פיליפוס איז אין א שבת אנגעפאלען אויף א סך יודישע משפחות, וואס זענען געלעגען בעהאלטען אין א הייל, אונ האט ביי זיי געפאדערט זיי זאלען מחלל שבת זיין, האט זיי אפילו די סכנה ניט געקאנט ארויסברענגען זיי זאלען זיך אים שבת האפען

צו כלי זיין, זיי האבען זיך ניט געוועהרט אונ מיט א שטילען זיפץ אויס
געהויכט די נשמה.

אזוינע העלדען האבען זיך ארויסגעוויזען צווישען די יודען אונ זייער
טויט האט געשטארקט די וואס זענען געבליבען לעבען. חאטשי דאס לע-
בען איז געוועהן זעהר א ביטערס, ווייל מען האט ניט געזעהן קיין שיין
פון האפנונג: קיין איינציג טראסט-ווארט פון א נביא האט זיך ניט גע-
לאזט הערען ווי פארצייטענס. קיין איינציג שטערנדיל האט ניט געוואלט
ארויסקוקען פון די שווארצע וואלקענס אונ עס האט זיך שוין געקאנט אויס
באכטען אז איין עבּיגע נאכט האט זיך אנגעריקט אויף יהודה

זעקסטעס קאפיטעל.

די מכבים (מאקאבעער).

(160—167 פאר קריסטוס געבורט. 230—237 פארן חרבן בית שני)

די יודישע געשיכטע האט ניט איין מאל געוויזען אז ווען דאס וואַ-
סער דערגרייכט טאקי ביזן האלז, איז די הילף שוין גאר נאהענט, אונ
דאס איז אויך געשעהן אצינד. ווען אנטיוכוס האט שטארק איבערגעצוי-
גען דעם בויגען, ווען זיינע הויפטלייט זענען אומעדום ארומגעלאפען וויא
ווילדע חיות אונ קיין אמת'ער יוד, מיט יודישע מדות, מיט א יודישער
הנהגה, האט זיך זיי ניט געטארט ווייזען פאר די אויגען, האט זיך אין
א קליין שטאדטעל מודין, ניט ווייט פון ירושלים, געפונען איין איינציגע
משפחה, וואס דער פונק פון יודישקייט האט דארט ניט אויפגעהערט צו
גליהען, אונ וואס די רדיפות זענען געווארען גרעסער האט זיך דער פונק

אויך מעהר צוברענט און עס איז ארויס א העלישׁ פייער. דאס איז געוועהן דער אלטער כהן פון די חשמונאים, איינע פון די שאנסטע משפחות אין יהודה, מתתיהו בן יוחנן, מיט זיינע פינף זיהן: יוחנן שמעון, יהודה, אליעזר און יונתן. אז איינער פון די סירישע הויפטלייט, אפעללעס, איז געקומען קיין מדין און האט געוואלט דיא איינוואהנער נייטהען זיי זאלען דיענען די עבודה זרה, וואס ער האט דארט געהייסען שטעלען, האט זיך מתתיהו אקעגענגעשטעלט און האט מיט זיינע אייגענע האנד דערהרגעט דעם ערשטען יודען וואס האט געוואלט צו ליעב טהון און מקריב זיין א קרבן ביים מזבח פונ׳ם אבגאטט. דאס איז געוועהן דער ערשטער צייכען און באלד זענען ארויס מתתיהו׳ס אלע זיהן מיט מעסערס און עס איז ניט געבליבען קיין שריד ופליט פון דער גאנצער סירישער חברה. פון דעמעלט אן האט זיך אנגעהויבען זאמלען ארום מתתיהו׳ן און זיין משפחה א גאנצע מחנה, צו זיי זענען צוגעקומען אסך פון די יודען וואס פלעגען ליגען בעהאלטען אין די היילען. און אזוי איז געווארען א גאנצע מאכט וואס אנטיוכוס האט זי געמוזט דערפיהלען. קיין אפענעם קריעג האט מתתיהו נאך ניט געקאנט אנהייבען, ווייל די צאהל פון זיינע לייט איז ניט געוועהן אזוי גרויס; נאר ווייל ער האט מתיר געוועהן אז צו ליעב א סכנה זאל מען מעגען זיך שלאגען מיטן שונא אים שבת, און א חוץ דעם האבען די יודען בעסער געקענט די געגענד און האבען געוואוסט וואו זיך צו בעהאלטען צווישען די בערג, פלעגען שוין די סירייער ניט איין מאל חאפען דעם פסק פון דעם אלטען כהן מיט זיין בנופיא.

אזוי האט מתתיהו ביסלעכווייז געשטערט אנטיוכוס׳ן און געשטארקט דאס יודישקייט; ער איז ארויסגעפאהרען אין אלע נאהענטע ערטער און אכטונג געגעבען אז יודען זאלען מל זיין די קינדער און אבהיטען די דינים פון דער תורה. פאר׳ן טויט האט ער בעשטימט אז זיינע לייט זאלען בלייבען אונטער דער השגחה פון שמעון, וואס איז געוועהן זעהר קלוג און געקאנט געבען די בעסטע עצות, און יהודה וואס איז געוועהן איינער פון די גרעסטע גבורים, געבענשט מיט אלע מעלות. שטארק וויא א לאב און גוט ווי א טויב. יהודה האט שוין איינגעפיהרט אין זיין מחנה מעהר ארדנונג, ווי עס דארף צו זיין ביי חיל, און אז איינער פון

אנטיאכוס'ס הויפטלייט, אפאללאניוס, איז אנגעפאלען אויף איהם, האט ער פון איהם אונ פון זיינע לייט געמאכט אהל. דאס איז געוועהן דיא ערשטע מלחמה וואס יהודה האט געפיהרט מיט די סירייער אונ זיין נצחון האט דיא יודען איינגעגעבען אזוי פיעל חשק, אז ווען באלד דערנאך האט אנטיאכוס געגען זיי ארויסגעשיקט זיין הויפטמאן חרן מיט זעהר פיעל חיל אונ דערצו האבען זיך נאך געפונען בעלנים פון די העללעניסטען וואס האבען די סירייער געוויזען דעם וועג צווישען די בערג האט זיך יהודה גאר ניט דערשראקען אונ האטשי דער שונא איז געוועהן פיעל מאל גרעסער, האט ער מיט איין קלאפ אנידערגעלעגט אכט הונדערט סירייער אונ די איבריגע זענען זיך צולאפען אונ האבען געבראכט אנטיוכוס'ן די וויסטע בשורה, מיט וואס עס האט זיך אויסגעלאזט די מלחמה ביי בית-חרן.

אויף אזא זאך האט זיך אנטיוכוס ניט גערעכט אונ עס איז ביי איהם געבליעבען ער זאל זיך גאר אנדערש נעהמען צו די יודען. עס איז אבער גראד אויסגעקומען פונקט אין דער צייט ווען ער איז געווארען נעענגט פון אלע זייטען. ארזאצעס דער מושל פון פארטיען, אונ ארטאקסיאס, דער מלך פון ארמעניען. האבען ניט געוואלט ליידען ער זאל איבער זיי הערשען; די איינוואהנער פון ארארוס אונ אנדערע פהעניקישע שטאדט האבען אויך אויפגעהערט צו צאהלען מס, אונ פון די יודען האט ער אוודאי ניט געזעהן קיין הכנסה. אין אזא לאגע איז איהם שווער געווען אנצוהייבען א רעכטע מלחמת אונ אברעכנען זיך מיט די שונאים, ווייל עס האט איהם געפעהלט געלד. ער האט זיך אבער באלד איין עצה געגעבען אונ געדונגען גרויס חיל; ער האט עס צוטהיילט אויף צוויי מחנות, איינע זאל פיהרען קריעג מיט די פעלקער, וואס האבען זיך בעפרייעט פון זיין מאכט, אונ די אנדערע. וואס ער האט געשטעלט אונטער דער השגחה פון זיין קרוב ליזיאס, זאל גאר אין גאנצען אבמעקען דעם זכר פון יהודה, ווייל אנטיוכוס האט זיך ענטשלאסען אויס הרגנ'ן אלע יודען, אונ אפילו דיא העלעניסטען אויך.

א גרויסער פחד איז דאמאלס געפאלען אויף די יודען. אפילו דיא וואס זענען שוין געוועהן ווייט פון יודישקייט זענען אויך ניט זיכער געוועהן מיט'ן לעבען. פון אלע זייטען האט מען געקוקט אויף יהודה'ן ווי אויף א בעשיצער, נאר דאס הארץ האט פארט געציטערט, טאמער וועט ער ניט קאנען בעשטעהן געגען אנטיוכוס'ן. אין דער צייט אז דער חלף איז שוין אויף דעם האלז

געלעגען האט מען זיך גענומען בעקאנט מאכען דעם עולם די צווי ספרים „דניאל" אונ „מגלת אסתר. „דניאל" בעשרייבט מיט וועלכע וואונדערעס זענען ניצול געווארען פונ'ם טויט דניאל חנניה, מישאל אונ עזריה אונ וואס פאר אגאטליכער כח האט זיי צוגעבונדען צו זייער היילינער אמונה, חאטשי זיי זענען אויפגעוואקסען אין הויף פון דיא כאלדעאישע אונ פערסישע קאניגע. אונ דערפאר איז דאס בוך מעהר אנגענומען געווארען ביי דיא פרומע וואס האבען געגלויבט אין נסים אונ האבען געהאפט אז גאט וועט אויך איצט זיין פאלק אבבראטעווען דורך א וואונדער, דערצו איז נאך אין „דניאל" בפירוש געשטאנען א ריינער ווינק אז אין פירטהאלבען יאהר וועט זיך אנהייבען די ישועה. די מגילה פון „אסתר" דערצעהלט אבער וויא אזוי דער אייבערשטער האט געשיקט זיין רפואה צו דער מכה אויף איין גאנץ נאטירליכען אופן אונ דיא ליעבע פון אחשורוש צו א פראסט יודיש מאדעל האט מבטל געוועהן דיא ביטערע גזירה וואס אלע המן'ס פון אלע דורות וואלטען זי געוואלט זעהן, אונ דערפאר האבען די מגילה אויפגעהאפט אלע וואס האבען ארויסגעקוקט אויף א הילף מיט א דרך הטבע.

דערוויל איז די געפאהר געווארען אלע מאל גרעסער. איינער פון דיא סירישע הויפטלייט, גארגיאס, האט זיך צוגערוקט צו יהודה מיט פירציג טויזענד מאן, אונ די אלטע יודישע גוטע פריינד, ווי די פלשתים אונ שומרונים, האבען אויך צוגעהאלפען. גארגיאס איז געוועהן ביי זיך אזוי זיכער אז דיא מלחמה וועט איהם געראטהען, אז ער האט שוין מיט זיך מיטגעפיהרט שקלאווען-האנדלער מען זאל ביי איהם קויפען געפאנגענע יודען. יהודה האט אבער אויך ניט געדרימעלט. ער האט שוין געהאט זעקס טויזענד מענשען. אונ איידער ער האט זיך געלאזט אין דער מלחמה אריין האט ער ארום זיך פערזאמעלט דאס פאלק אין מצפה. פונקט וויא ניין הונדערט יאהר צוריק האט דאס אייגענע געטהון שמואל אין א עת צרה

נאך א שטרענגען תענית אונ א היים געבעט צוא גאט, האבען זיך אלע געפיהלט בעהערצט אונ די פריהריגע אימה איז איבערגעביטען געווארען אויף א פעסטען בטחון. יהודה האט אויסגעפילט דאס געזעץ פון דער תורה אונ האט צרוים געגעבען א בעפעהל אז אללע וואס האבען ניט לאנג חתונה געהאט, אויסגעבויעט א הויז, געפלאנצט א ווייגגארטען, אדער פיה־לען זיך גלאט אזוי ניט אין כח, זאלען בלייבען אין דערהיים. זעהר וועניג

יודען האבען זיך אבער בענוצט דערמיט אונ יהודה איז מיט זיין מחנה ארויסגעגאנגען דעם שונא אקעגען ביז אמוס. נארגיאס האט געדענקט איבערצופאלען די יודען ביי נאכט, נאר יהודה האט עס פערשטאנען אונ קוים איז געווארען פינסטער האט ער זיך מיט זיין גאנצער מחנה אוועקגערוקט אין א זייט. ביי נאכט איז טאקע נארגיאס אנגעפאלען אויפ'ן יודישען לאגער אונ אז ער האט דארט קיינעם ניט געפונען האט ער געמיינט אז די יודען זענען אנטלאפען אונ האט זיך גענומען זיי נאכיאגען. אין דער צייט אבער וואס נארגיאס האט נאכגעיאגט די יודען, זענען זיי דערווייל אנגעפאלען אויפ'ן סירישען לאגער אונ אזוי האבען זיי געוואונען די מלחמה אונ האבען צוגענומען ביים שונא א סך כלי זיין אונ געלד וואס די שקלאווען-הענדלער האבען אנגעגרייט צו קויפען זייער פרייהייט.

ניט לאנג האט זיך יהודה אבער געקאנט אברוהען: עס איז נאך קיין יאהר ניט אוועקגעגאנגען זייט די סירישער האבען געהאפט א פסק ביי אמוס, האט ליזיאס אליין נאך אמאהל אנגעהויבען א מלחמה מיט די יודען אונ עס איז נאר ביי איהם מעהר קיין ספק ניט געוועהן אז דאס מאל מאכט ער פון זיי איין עק. ביי בית-סור, פינף שעה פון ירושלים, האט זיך בעגעגענט דאס סירישע חיל מיט יהודה'ס צעהן-טויזענד מאנן אונ נאטט האט ווייטער געשענקט דעם נצחון דעם יודישען גבור. מיט חרפה האט ליזיאס געמוזט אבטרעטען אונ האט זיך נאך געטרעסט מיט דעם געדאנק, אז ער וועט זיינם ניט שענקען אונ שפעטער אויספיהרען דאס שליחות וואס אנטיוכוס האט איהם איבערגעגעבען. דערווייל האבען די שונאים אויפגעהערט צו האבען אזא שליטה אין יהודה, אונ נאר אין אקרא האבען זיך נאך געפונען עטליכע אלטע עקשנים פון די העללעניסטען מיט זייער פארשטעהער מענעלוים.

נאך דעם וואס דאס גליק האט אזוי געשפיעלט יהודה'ן אין ביידע מלחמות, אונ עס איז דערווייל אוועקגעגאנגען דריי מיט א האלבען יאהר זייט די גזירות פון אנטיוכוס האבען זיך אנגעהויבען, האבען פון איין זייט די פרומע געזעהן אז נאטט פערלאזט ניט זיין פאלק אונ אז דאס וואס שטעהט אין „דניאל" הייבט אן מקוים צו ווערען, אונ פון דער אנדערער זייט איז דאס פאלק געווארען ביי זיך שטארק אונ האבען פערשטאנען אז זיי קאנען שוין זייער תורה בעשיצען. יהודה האט זיך ענטשלאסען אריינגעהן קיין ירושלים אונ אויפרעכטען די יודישע הויפטשטאדט.

וואס איז די גאנצע צייט געוועהן פערוויסט, כמעט גאר אהן איינוואהנער. זיין ערשטע ארבייט איז געוועהן אויסצוריינינגען די שטאדט פון די גאטצענבילדער און צוריקגעבען דעם בית המקדש דעם היילינגען גלאנץ, וואס ער האט פריהר געהאט. דריי וואכען האט געדויערט ביז מען האט געמאכט נייע טויערן, איבערגעביטען דעם פעראומרייניגטען מזבח און אריינגעבראכט שפאגעל נייע כלים און דעם פינף און צוואנציגסטען כסלו איז געוועהן דער ערשטער גאטטעסדיענסט. פונ'ם גאנצען לאנד האבען זיך די יודען געיאגט צו זיין ביי דער שמחה פונ'ם נייעם „חנכת הבית", וואס האט געדויערט גאנצע אכט טאג, אלע הייזער זענען געוועהן בעלייכטעט מיט ליכטלעך און עס איז געבליבען אז „חנכה" זאל אויף עביג גערעכענט ווערען פאר א יום טוב און מען זאל אנצינדען ליכטלעך צום זכר פון דעם גרויסען ליכט פון תורה און אמונה וואס יהודה המכבי האט אנגעצינדען פאר זיין פאלק, ווען עס האט שוין געזאלט אין גאנצען פערלאשען ווערען.

אזוי זענען די כהנים ווידער געקומען אויף זייער פלאץ, אין בית המקדש האט מען ווייטער געהערט דאס געזאנג פון די לוים, נאר יהודה האט זיך ניט בעגניגט דער מיט וואס עס איז געווארען לפי שעה, ער האט טאקי געזארגט מען זאל זיך בעווארגען פאר איננווענינגסטע און אויסענווענינגסטע שונאים: ער האט געלאזט מאכען א הויכע מויער ארום בית המקדש, כדי די העללעניסטען זאללען ניט שטערען, און א חוץ דעם האט ער געהייסען בעפעסטיגען די שטאדט בית-סור, די אדומים זאלען זיך ניט קאנען אהין אריינכאפען. עס איז אבער נאך אלץ וועניג געוועהן. אז יהודה האט זיך ארומגעקוקט האט ער באלד געקאנט בעמערקען אז דאס יודישע לאנד איז ארומגערינגעלט מיט שונאים, ווי די פלשתים, עמונים און פהעניקיער, און אזוי ווי זיי האבען זיך אנגעהויבען טשעפען צו די יודען איז ביי יהודה'ן געבליבען אז ער מוז זיי לערנען דרך ארץ. צום ערשטען האט ער זיך גוט אפגערעכענט מיט די איינוואהנער פון אקראבאטינע, וואס האבען געמוזט אנטלויפען און פערלאזען זייערע ערטער, דערנאך האט ער איינגענומען די עמונים, וואס'ס זייער פיהרער איז געוועהן טימאטעאוס, א גרויסער גבור, און צו ליעב דעם האט דער נאהמען פון יהודה אנגעהויבען קלינגען גאנץ ווייט. דערווייל זענען אנגעקומען ניט קיין פרעהליכע בשורות פון די יודען, וואס האבען געוואהנט אין גלעד און בשן, א

די גאטצענדיענער זענען אויף זיי אנגעפאלען, אויסגעהרגעט טויזענדער, אבגעראבעוועט דאס פארמעגען און ווייבער און קינדער אוועקגעפיהרט געפאנגען. ניט קיין בעסערע ידיעות האט מען אויך געהאט וועגען די יודען אין גאליל עא (גליל). יהודה האט ניט לאנג געטראכט און האט באלד צונויפגענומען זיין חיל: א טהייל האט ער אנידערגעשטעלט ביי דער גרעניץ אבצוהיטען דאס לאנד פאר די פלשתים, די העלפט האט ער אוועקגעשיקט מיט זיין ברודער שמעון קיין גאלילעא און מיט דער אנדערע העלפט האט ער זיך מיט זיין יונגסטען ברודער יונתן אוועקגעלאזט פון יענער זייט ירדן. שמעון'ס נאנג איז געוועהן זעהר גליקליך: אומעדום האבען די שונאים געמוזט אנבויגען די קאפ און גאר אין א קורצער צייט האט ער געקאנט בעפרייען די יודען פון גאלילעא און זיי אריבערפיהרען קיין יהודה. גיט אזוי גרינג איז דאס אבער אנגעקומען יהודה'ן, ווייל זיין וועג איז געוועהן איבער בערג און אויסער דעם איז ער זיך נאך א מאל צונויפגעקומען מיט דעם שטארקען העלד טימאטעאוס און האט געמוזט האבען צו טהון מיט שטארק בעפעסטיגטע ערטער. אז די הצלחה דיענט אבער זענין גאר קיין שווערע זאכען ניטא: דער שונא איז געפאלען פאר איהם ווי שטרוי, גאנצע שטאדט האבען זיך אונטערגעגעבען. פעסטונגען זענין חרוב געווארען און יהודה איז אויף שבועות צוריקגעקומען קיין ירושלים ווי א בעפרייער פון אלע יודען, וואס האבען איהם בעגריסט מיט גרויס פרייד און ליעבע.

אין דער צייט וואס יהודה איז געוועהן ווייט פונ'ם לאנד, האבען דערווייל זיינע הויפטלייט, וואס זענין געשטאנען ביי דער גרעניץ, געמוזט עטליכע מאל זיך שלאגען מיט גארגיאס'ס חיל און האבען דורך דעם געליטען. יהודה האט דאס ניט געקאנט פערשווייגען און האט באלד אנגעהויבען א מלחמה מיט גארגיאס'ן וואס האט נאך לאנג געמוזט געדענקען די קלאפ וואס ער האט געהאפט.

אנטיוכוס'ן איז געוועהן פארדרעהט דער קאפ מיט אנדערע זאכען און און ער האט געמוזט אויפהערען די יודען אין זין צו האבען, בעזאנדערס נאך ווען איינער פון די גרעסטע לייט ביים סירישען הויף, פטאלאמאיאס מאקראן האט ניט אויפגעהערט צו שרייען אז מען פערפאלגט אומזיסט דאס יודישע פאלק. אין ארמעניען האט אנטיוכוס גוט געמאכט, נאר אין פארטיען האט זיך דאס גליק פון איהם אבגעטהון. אז עס זענען איהם

אויסגעגאנגען די מיטעל און אז ער האט געוואלט צונעהמען דאס צדקה־געלד און דאס פאלק האט איהם ניט געלאזט, איז ער פאר כעס אראב פון דעם שטיקעל שכל וואס ער האט נאך געהאט און איז געשטארבען משוגע. זיין משוגעת האט מען באלד געקאנט ארויסזעהן דערפון וואס ער האט גאר אין גאנצען פארגעסען די רעכטע, וואס ער האט געגעבען ליזיאסן, און האט געמאכט זיינעם אלייב־מענש. פיליפוס, פאר איין אפטרופס פון זיין זוהן אנטיוכוס־אייפאטאר דעם פינפטען. דערפון איז ארוים א מחלוקת און יעדער פון די ביידע מושלים האט גאר ניט געטהון צו פארבעסערן די לאגע פון סיריען.

אזוי האבען די סירישער אייגענטליך געלאזט די יודען צו רוה און נאר די העללעניסטען פלעגען זיי אפט דערקוטשען ביז עס איז יהודהן נמאס געווארען און ער איז אנגעפאלען אויף אקרא. די העללעניסטען האבען טאקי נאר דאס געמיינט, זיי זאלען קאנען אנמאכען א קאכעניש, און באלד זענען זייערע שליחים אריבער צום יונגען קעניג אייפאטאר בייא איהם בעטען הילף. זיי האבען דארט פארשטעהן געגעבען אז בא די יודען איז גראד דאס יאהר שמיטה, אז זייערע כוחות זענען דעריבער ניט אזוי גרוים און אז אצינד איז די בעסטע צייט אויף זיי אנצופאלען. ליזיאס האט באלד צונויפגענומען זעהר פיעל חיל, פוסגאנגער און רייטער און אויך עלעפאנטען און האט זיך אינאיינעם מיט דעם קליינעם אייפאטאר צוגעריקט צו יהודה און בעלאגערט די פעסטונג בית־סור. יהודה האט געקאנט ארוים צו דער מלחמה נאר מיט א טהייל פון זיין חיל, ווייל ער האט געמוזט איבערלאזען א היבשע מחנה אין דער היים מען זאל אבהיטען דעם בית המקדש און אלע אנדערע פעסטונגען. די איינוואהנער פון בית־סור האבען זיך א צייט בריה'ש געהאלטען, נאר אזוי ווי עס איז זיי אויסגעגאנגען לעבענסמיטעל און צופיהרען זיי מיט א פערבארגענעם וועג האט מען מעהר ניט געקאנט, ווייל טאקי איינער פון זיי, בּאדאקאס, האט דעם וועג אנגעוויזען דעם שונא, האבען זיי געמוזט אפנען די שטאדט און ליזיאס האט בעקומען די מעגליכקייט א ביסעל נאהנטער צוצוגעהן קיין ירושלים. ביי בית־זכריה איז געוועהן די ערשטע מלחמה צווישען ליזיאס און יהודה און די יודען האבען פשוט בעוויזען וואונדער. מיט מסירת נפש האבען זיי זיך געשלאגען און יהודהס ברודער אליעזר איז דערהרגעט געווארען, ווייל ער איז ארונטערגעקראכען אונטער א העלעפאנט, וואס אויף איהם איז

געזעסען דער יונגער קאניג, אונ האט איהם מיט א מעסער צושניטען דעם בויך. דער עלעפאנט איז אויף איהם אומגעפאלען אונ האט איהם דער־שטיקט. די סירער זענען אבער געווען מעהר אונ שטארקער אונ יהודה האט געמוזט אבטרעטען אונ זיך פערשליסען אין ירושלים. א גאנץ לאנגע צייט האבען דיא יודען געשיצט זייער הויפטשטאדט אונ היילינטהום, נאר דער הונגער האט געפידרט דערצו וואס פיעל פון זיי האבען געמוזט אנטלויפען פון ירושלים אונ עס זענען דארט געבליעבען נאר יהודה מיט זיינע דריי ברידער אונ נאך א קליינע צאהל פון גבורים וואס האבען ניט גע־וואלט אוועקווארפען זייער פלאטץ ביז אין דער לעצטער מינוט. זעהר ביטער איז געוועהן די לאגע פון די יודישע העלדען, נאר די ישועה איז ניך גע־קומען נאר פון איין אנדער זייט. פיליפוס, וואס דער משוגענער אנטיוכוס האט איהם פאר׳ן טויט געמאכט פאר׳ן גאנצען מושל, האט אין מדי אונ פרס געדונגען חיל אונ האט זיך געלאזט געהן קיין אנטיוכיען, כדי ער זאל זיך ארויפהאפען אויפ׳ן באנקיל. אז ליזיאס איז דערפון געוואהר געווארען האט ער באלד פערשטאנען אז מען מוז דאס חיל, וואס איז געשטאנען ביי ירושלים צוריקפיהרען אהיים אונ האט געראטהען דעם יונגען קאניג ער זאל מאכען שלום מיט די יודען. אזוי האט די מלחמה פליצום אויפגעהערט אונ דער שלום איז בעשטאנען אין דעם, וואס מען האט די יודען אלדינג צוליעב געטהון, צוגעזאגט זיי רעליגיאנס־פרייהייט אונ פערזיכערט אז זייערע פעסטונ־גען וועט מען ניט בערירען. קוים האט מען אבער די סירער אריינגע־לאזט אין שטאדט האבען זיי שוין קיין ווארט ניט געהאלטען אונ האבען זיך געהאפט ברעכען די מויערען, נאר דער שלום איז פארט געבליעבען אונ די יודען האבען זיך געפיהלט פריי, בעזאנדערס נאך דעם וואס די סירער האבען זיך אין גאנצען אבגעזאגט פון די העלעניסטען אונ זייער כהן מע־נעלוים וואס פון איהם האט זיך גענומען די גאנצע צרה, האבען זיי גע־טיידט. אזוי איז געווארען אויף א צייט שטיל אונ דאס פאלק וואס האט פארגאטערט יהודה׳ן, האט איהם אויסגעקליבען פאר כהן גדול.

רוהיג האט אנגעהויבען געהן דאס לעבען פונ׳ם יודישען פאלק. אבער עס האט נאר ניט לאנג געדויערט. אין גאנצען פטר׳ן די העלעניסטען איז שווער געווען אונ צווישען די יודען האבען זיך געפונען גענוג מענשען וואס האבען מיט זיי אפענטליך אדער שטילערהייד געהאלטען. אט די גוטע פריינד פון די העלעניסטען האבען זיך בענוצט מיט דער ערשטער געלעגענהייט אונ אז

דער פרינץ דמיטריוס, וואס איז געוועהן אין רום פאר א משכון, איז געקומען צוריק קיין אנטיוכיען אונ האט אבגענומען די מלוכה, האבען זיי באלד צו איהם אוועקגעשיקט שליחים אונ האבען זיך געקלאגט אז מתתיהו'ס קינדער האבען ארייגעכאפט אין זייערע האנד די גאנצע ממשלה איבער יהודה. איינער פון די שליחים איז געוועהן אלקימוס, ער איז באו געוועהן וואס מען האט איהם ניט צוגעלאזט צו דער כהונה אונ דערפאר האט ער גיט געזשאלעוועט קיין שווארצע פארב אויף צו מאהלען דעם טרויעריגען מעמד פונ'ם יודישען לאנד. דמיטריוס האט באלד געשיקט זיין הויפטמאן בקכידעס קיין ירושלים ער זאל דארט אנידערשטעלען א כהן וואס די סירישע מלוכה זאל צו איהם צוטרויען האבען. מיט זיסע רעד איז בקכי־דעס אריינגעקומען קיין ירושלים אונ האט פערזיכערט דעם עולם אז ער מיינט גאר גיט. נאר יהודה מיט זיין חברה האט באלד פערשטאנען מיט וואס דאס שמעקט אונ איז אוועק פון דער הויפטשטאדט. די איינוואהנער האבען זיך געלאזט איינרעדען אונ עס איז ביי זיי גישט קשה געוועהן וואס אלקימוס איז געווארען כהן, ווייל ער איז טאקע געוועהן פון די געבאהרענע כהנים אונ א חוץ דעם איז זיין פעטער געוועהן איינער פון די גרעסטע לייט, רבי יוסי בן יועזר. באלד האט זיך אבער ארויסגעוויזען ווער אלקימוס איז: קוים איז די מאכט איבערגעגאנגען צו איהם, האט ער באלד געהייסען טויטען זעכציג שאנסטע בעלי בתים אונ צווישען זיי זיין אייגענעם פעטער. בקכידעס איז מן הסתם אויך ניט געוועהן קיין גראסערער בעל רחמנות פונ'ם כהן אליין אונ אז אלקימוס האט אנגעהויבען בעקומען שונאים אפילו צווישען די וואס האבען פריהער געהאלטען מיט איהם, האט ער מיט זיי גאר קיין שיהות ניט געמאכט אונ האט זיי דערהרג'ט. אין אזא שרעקליכער לאגע האבען די פרומע יודען וואס האבען ניט געקאנט גלייכגילטיג זעהן די עולות, ווייטער געמוזט ווענדען זייערע אויגען צו די בארג ארום מודין, וואו יהודה האט זיך אויפגעהאלטען, אונ עס איז צרויס א אינווייניגסטע מלחמת צווישען צוויי כתות. אלקימוס האט זיך אפילו געלאזט פאהרען אין די קליי־נערע ערטער אונ דארט ווייזען וואס פאר א כח די סירישע מלוכה האט איהם געגעבען, נאר עס האט איהם ניט געהאלפען. ער האט געזעהן אז יהודה איז מעהר תקיף פון איהם אונ האט געמוזט נאך אמאהל לויפען קיין אנטיוכיען בעטען הילף ביים קאניג.

דמיטריוס האט דאס מאהל געשיקט קיין יהודה איינעם פון זיינע

קְלוּנְסְטֶע אונ שְׁטַארְקְסְטֶע הויפּט־לַייט, נִיקַאנָאר (נִיקָנוֹר), אונ הָאט אִיהם אַ בֶּעפֶעהל גֶעגֶעבֶּען עֶר זָאל אַיין עֶק מַאכֶען מִיט דִי מַאקַאוֶועֶר אונ מִיט אַלֶע וָואס הַאלְטֶען מִיט זֵיי. נִיקַאנָאר אִיז קֵיין נָאר נִיט גֶעוֶועהן אונ הָאט פֶערְשְׁטַאנֶען אַז צוּם אָנְהֵייבּ מוז מֶען נָאר גֶעהְן מִיט גוּטֶען. דֶערְצוּ הָאט מֶען אִיהם נָאךְ אַזוֹי פִיעל אָנְדֶערְצֶעהְלְט פוּן יְהוּדָה'ס גְבוּרוֹת. אַז עֶר הָאט טַאקֶע בֶּאֱמֶת אָנְגֶעהויבֶּען טְרַאכְטֶען זִיךְ מִיט אִיהם אויסְצוּגְלַייכֶען אונ הָאט צוּ אִיהם גֶעשִׁיקְט דְרַיי בֶּעגְלַייבְּטֶע מֶענְשֶׁען, פַּאסִידַאנִיוּס, בְּהֶעדַאטוּס אונ מַתִּתְיָהוּ, מֶען זָאל מִיט אִיהם אִיבֶּערְרֶעדֶען וֶועגֶען שָׁלוֹם. דָאס אִיז אַלְקִימוּס'ן נִיט גֶעפֶאלֶען אונ עֶר הָאט בַּאלְד צוּ וִויסֶען גֶעטְהוּן דֶעם קָאנִיג אַז נִיקַאנָאר טַאנְצְט עֶפֶּעס אויף צְווֵיי חֲתוּנוֹת אונ אַז עֶר וִויל נָאר יְהוּדָה'ן מַאכֶען פַאר כֹּהֵן. נָאךְ אַזַא מְסִירָה, הָאט נִיקַאנָאר בֶּעקוּמֶען אַ שְׁטְרֶענְגֶען בֶּעפֶעהל עֶר זָאל מֶעהר מִיט יְהוּדָה'ן קֵיין שׁוּם מַשָׂא וּמַתָּן נִיט הָאבֶּען אונ זָאל אִיהם בְּרֶענְגֶען אִין קֵייטֶען קֵיין אַנְטִיוֹכְיָען.

יְהוּדָה הָאט שֵׂכֶל גֶעהַאט אונ נִיט צוּ פִיעל גֶעטְרוֹיעֶט דֶעם שׂוֹנֵא, אֲפִילוּ וֶוען עֶר אִיז גֶעקוּמֶען מִיט פְרַיינְדְלִיכֶע ווָארְטֶער אויף דִי לִיפֶּען אונ דֶערְפַאר אַז נִיקַאנָאר אִיז אַרוֹיס גֶעגֶען אִיהם מִיט זֶעהר פִיעל חַיִל הָאט אִיהם יְהוּדָה בַּאלְד גֶעוִויזֶען אַז נִיט אוּמְזִיסְט הָאט מֶען אִיהם אַזוֹי שְׁטַארְק גֶעלוֹיבְּט זַיין גְבוּרָה. נִיקַאנָאר אִיז אַרַיין אִין דֶער רְצִיחָה אונ הָאט אָנְגֶעהויבֶּען פָארְדֶערְן בַּיי דִי יוּדֶען זֵיי זָאלֶען אִיהם אַלֵיין אַרוֹיסְגֶעבֶּען יְהוּדָה'ן אונ פַאר אַ מַשְׁכּוֹן הָאט עֶר גֶעהֵייסֶען נֶעהמֶען דֶעם פְרוּמֶען רַגֶּשׁ, וָואס גַאנְץ יְרוּשָׁלַיִם הָאט אִיהם לִיעבּ גֶעהַאט אונ גֶערוּפֶען „דֶער טַאטֶע פוּן דִי יוּדֶען“. רַגֶּשׁ הָאט זִיךְ אָבֶּער אַלֵיין דָאס לֶעבֶּען גֶענוּמֶען אונ נִיקַאנָאר אִיז וַוייטֶער גֶעצְווִינְגֶען גֶעוֶועהן צוּ וַוארְטֶען אויף אַ נֵייעֶר מִלְחָמָה אונ הָאפֶען אויף גְלִיק. בַּאלְד אִיז אִין אַדַרְסַא זִיךְ צוּנוֹיפְגֶעקוּמֶען יְהוּדָה'ס אונ נִיקַאנָאר'ס חַיִל אונ חָאטְשֵׁי דִי צָאהְל פוּן דִי יוּדֶען אִיז גֶעוֶועהן זֶעהר קְלֵיין, פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען הָאבֶּען זֵיי אַ חַיִל גֶעמַאכְט פוּן דִי סִירְיֶער אונ נִיקַאנָאר אִיז בַּאלְד גֶעפַאלֶען טוֹיט. דָאס אִיז גֶעוֶועהן דֶעם דְרַייצֶעהְנְטֶען אֲדָר. נִיקַאנָאר'ס קָאפּ הָאט מֶען אַרַיינְגֶעבְּרַאכְט קֵיין יְרוּשָׁלַיִם אונ אַ לַאנְגֶע צַייט אִיז דֶער נִיקַאנָאר־טָאג גֶערֶעכֶענְט גֶעוָוארֶען פַאר אַ יוֹם טוֹב (יום נקנור).

אַלְקִימוּס אִיז אַנְטְלָאפֶען אונ יְהוּדָה אִיז וַוייטֶער אַרַיין קֵיין יְרוּשָׁלַיִם. עֶר הָאט זִיךְ אָבֶּער נִיט גֶעוָואלְט מֶעהר אִין גַאנְצֶען פֶערְלָאזֶען אויף

זיין איינענעם כח אונ האט געשיקט קיין רום צוויי שליחים. אייפאלעמוס בן יוחנן אונ יאזאן בן אליעזר, צו זוכען פריינדשאפט ביי די ראמער. דערוויל האט דמיטריוס ביי דער ערשטער ידיעה פון ניקאנאר'ס טויט, גיך ארויסגעשיקט בקכידעס'ן מיט א גרויסער מחנה, ער זאל איין מאהל פאר אלע מאהל זיך אברעכענען מיט די יודען, אונ באלד נאך פסח זענען שוין די סירישע צוגעקומען צו דער יודישער הויפטשטאדט. יהודה האט געזעהן אז אין ירושלים, וואס איז שוין ניט געוועהן בעפעסטיגט, איז ער ניט זיכער, אונ דאריבער איז ער מיט דריי טויזענד מאן אריבער קיין אלעשא. וואוהין בקכידעס האט איהם אויך נאכגעיאגט. דאס גרויסע סירישע חיל האט אבער געווארפען א מורא אויף יהודה'ס לייט. פיעל פון זיי זענען זיך צולאפען אונ ער איז אין גאנצען געבליבען מיט אכט הונדערט מענשען. נאר אפילו מיט דעם ביסעל האט יהודה צום אנהייב שטארק צושלאגען דעם שונא, א גאנצען טאג האט ער זיך געהאלטען ביז דאס גליק האט זיך פון איהם ניט אבגעטהון אונ ער איז געפאלען ווי א אמת'ער העלד מיט דער שווערד אין דער האנד. מיט גרויס מיה האבען יהודה'ס ברידער זיין טויטען קערפער אבגעראטעוועט אונ געבראכט צו קבר ישראל.

— אזוי איז אלקימוס ווייטער געווארען כהן, נאר דער זכר פון די מאקאווער איז אויף עביג פארבליבען צווישען יודען אונ האט נאך אויף לאנגע דורות געוועקט ביי זיי די געפיהלע פון ליעבע צום פאלק אונ צו דער אמונה.

די צייט פון די חשמונאים.

ערשטעס קאפיטעל.

יונתן אונ שמעון, די ערשטע כהנים פון די חשמונאים.

(143—160 פאר קריסטוס געבורט. 213—230 פארן חרבן בית שני)

א שרעקליכע בראך איז געוועהן דער טויט פון יהודה המכבי פארן יודישען פאלק. די גרויסע קראפט, וואס איז געוועהן אים שטאנד צוציהען צו זיך טויזענדער מענשען פון פערשיעדענע קלאסען, איז פערשוואונדען געווארען אונ יהודה'ס ברודער יונתן האט שוין ניט געהאט די גבורה וואס זאל קאנען בעווייזען וואונדער אויפ'ן פעלד פון מלחמה. גאר דיא פראסטע מענשען זענען אבגעקיהלט געווארען אונ אז מען האט זיי געלאזט פריי אטהמען אונ גאטט דיענען, דער בית המקדש איז געשטאנען אויפן ארט, קרבנות איז געוועהן וואוהין צו ברענגען, האט אלקימז אויך געטויגט פאר א כהן. גאר די פרומע זענען אויך געבליבען שטעהן פון ווייטען, וויל זיי האבען פריהר אויך ניט געהאלטען פון געהטען זיך עפיס מיט געוואלד אונ האבען געגלויבט אז ווען גאטט וויל העלפען דארף מען ניט דערצו קיין בריה'שאפט פון א מענשען. אזוי זענען ווייטער געבליבען צוויי כתות, די חשמונאים אונ די העללעניסטען, וואס זענען זיך געוועהן דם-שונאים איינער דעם אנדערן אונ מען האט זיך אנגעטהון צרות ווי ווייט מען האט נאר געקאנט. אודאי איז דאס יודישע לאנד דורך דעם שטארק געפאלען אונ דערצו האט זיך נאך אונטערגעהאפט א הונגער וואס האט צום איבריגען דערשלאגען די איינוואהנער.

בקבידעס, וואס איז געבליבען אין יהודה מיט זיין חיל, האט געוועהן

אז די חשמונאים האבען שוין ניט אזא פיהרער ווי יהודה המכבי, האט ער זיך מיישב געווען אז אצינד קאן ער פון זיי אין גאנצען מאכען איין עק און האט זיך גענומען זיי פערפאלגען. די חשמונאים האבען זיך אב־געריקט אין די וועלדער ביים ירדן און זייערע ווייבער און קינדער האבען זיי אוועקגעשיקט פון יענער זייט ירדן צו א פריינדליכען שבט נבט. אין וועג זענען אבער אויף זיי און אויף זייער פארשטעהער יוחנן אנגעפאלען שונאים, וואס מען האט זייא גערופען בני עמרי פון דער שטאדט מדבה און האבען זיי אלע אויסגעהרגט. שפעטער האט זיך מיט זיי יונתן דערפאר גוט אבגערעכענט. בקכידעס האט דערווייל אבגעזוכט די חשמונאים אין זייערע בעהאלטעניששען און זיי זענען געצווינגען געווען ארי־בערצושווימען דעם ירדן. קוים האט בקכידעס געפיהלט אז די חשמונאים זענען שוין ווייט, האט ער נאר געזארגט מען זאל זיי פארשטעלען דעם וועג עס זאל זיי שווער זיין זיך אומקעהרען א היים. און דאריבער האט ער געהייסען צוריק פארעכטען אלע פעסטונגען און דארט אנגרייטען א סך לעב־בענסמיטעל און כלי זיין. אויסער דעם האט ער זיך נאך בעווארענט דער־מיט, וואס ער האט צוגענומען קינדער ביי די גראסטע לייט און זיי גע־האלטען פאר א משכון אין אקרא. אזוי איז געווארען רוהיג, דעם מס האט מען געצאהלט צו דער צייט און מעהר האט די סירישע מלוכה ניט בע־דארפט. אלקימוס, וואס איז, ווי עס שיינט, ניט געוועזען אזא פארברענטער העללעניסט, האט אין רעליגיאנסזאכען וועניג וואס אויפגעטהון און דערפאר האט ער געגען זיך קיינעם ניט אויפגערייצט. איין זאך האט ער יא גע־וואלט איינפיהרען, אז אויך גאטצענדיענער זאלען מעגען אריינקומען אין בית המקדש; דארויף איז דער עולם שטארק ברוגז געווען און אז ער איז געליימט געווארען און באלד געשטארבען האט מען גערעדט אז דאס האט ער געהאט א עונש פאר דעם. נאך זיין טויט האט דמיטריוס מעהר קיין כהן ניט געשטעלט. בקכידעס מיט'ן חיל איז אוועקגעגאנגען פון יהודה און צוויי יאהר זענען זיך אזוי אבגעלאפען שטיל

אין דער צייט האבען דערווייל די פארשטעהער פון די חשמונאים יונתן און שמעון, איינגעזאמעלט נייע כחות, ביסלעכווייס זיך צוגעריקט קיין יהודה, און האבען אנגעהויבען שטארק דערקוטשען די העללעניסטען, וואס האבען זיך ווייטער געקלאגט פאר דמיטריוס. דער סירישער מלוכה איז נמאס געווארען אלע מאל שיקען חיל קיין יהודה און דאריבער איז נאר

בקבידעס אהין אוועקגעפאהרען מיט נאר א קליינער מחנת ווייל די העללעניסטען האבען איהם פערזיכערט אז אהן א שום מיה וועט ער קאנען תאפען די צוויי פארשטעהער פון די חשמונאים. אז בקבידעס איז אבער געקומען אויפ'ן פלאץ, האט ער געזעהן אז ניט אזוי גרינג טהוט זיך ווי עס רעדט זיך: די העללעניסטען האבען טאקי געזוכט אלע מיטעל און געוואלט מיט חכמה'לעך ארויסנארען יונתן און שמעון פון דער פעסטונג בית-אגלא, וואו זיי האבען זיך אויפגעהאלטען. זיי זענען אבער געוועהן קליגער און האבען שוין געהאט אזוי פיעל מענשען אז זיי האבען זיך געקאנט צוטהיילען אויף צוויי מחנות און פון ביידע זייטען זענען זיי אנגעפאלען אויף די שונאים און זיי גוט צושלאגען. בקבידעס איז דער פאר זעהר שטארק אין כעס געווארען אויף די העללעניסטען און האט פיעל פון זיי געהייסען אומברענגען. די מפלה פון די העללעניסטען האט יונתן פערשטאנען צו בענוצען, ער האט דערווייל געמאכט א שלום מיט דמיטריוס'ן און האט בעקומען איין ערלויבעניש אז דיא חשמונאים זאלען זיך פריי בעזעצען אין גאנץ יהודה, אויסער ירושלים, נאר זיי זאלען איבערלאזען עטליכע פון זיי פאר א משכון אז מעהר וועלען זיי קיין קריעג ניט פיהרען מיט קיינעם. אליין איז יונתן געבליבען זיצען אין מכמש און האטשי ער האט נאך אפענטליך קיין שום ממשלה ניט געהאט, פון דעסטוועגען האט מען איהם אנגעהויבען בעטראכטען פאר א ראש. אזוי זענען איבערגעפלויגען פינף יאהר ביז אין סיריען איז ניט געווארען א איבערקערעניש, וואס האט פארגרעסערט די מאכט פון יונתן און דאס יודישע לאנד צוריק געשטעלט אויף די פיס.

אטאלוס, דער קעניג פון פערגאמוס, איז געוועהן דמיטריוס'ן א גרויסער שונא; ער האט אפגעזוכט אין סמירנא א יונגען מאן אלכסנדר באלאס, וואס איז זעהר ענהליך געוועהן אנטיוכוס-איפאטאר און האט איהם אנגעהויבען העלפען ער זאל צונעהמען די סירישע מלוכה. מיט דער הילף פון אטאלוס'ס חיל איז באלאס צוגעקומען צו דער שטאדט פטא-לאמאים און האט דארט אנגעהויבען הערשען. דמיטריוס האט פערשטאנען אז ער שטעהט שמאל און עס איז ביי איהם געבליבען אז ער מוז האטשי ביי זיך אין לאנד האבען ווייניגער שונאים. צום ערשטען האט ער זיך געווארפען צו יונתן, בעפרייעט די מענשען וואס זענען פריהר געבליבען פאר א משכון און האט איהם ערלויבט צו האבען איינען חיל און האלטען כלי-

זין. יונתן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, ער איז באלד אריין קיין ירושלים, גוט בעפעסטיגט די שטאדט, אונ די העללעניסטען האבען געמוזט אבטרעטען קיין בית-סור. אלכסנדר באלאס האט אבער אויך פערשטאנען אז ער מוז האבען יונתן פאר א גוטען פריינד אונ האט איהם געשטעלט אזוינע וואהלע תנאים, אז ער האט געמוזט דארויף בעשטעהן. באלאס האט געמאכט יונתן פארן כהן גדול אונ פארן מושל פון יהודה אונ האט איהם געשיקט פאר א מתנה א מאנטעל פון פורפור אונ א גאלדענע קרוין. דמיטריוס פון זיין זייט האט ניט געשוויגען אונ האט אלע מאל געשיקט בריעף צום פאלק פון יהודה' אז ער וועט זיי בעפרייען פון מס, אבגעבען פיעל שטאדט וואס די שומרונים האבען א מאל צוגענומען, אויסהאלטען אויף זיין רעכנונג דעם בית המקדש, צאהלען פון זיין קאססע דעם יודישען חיל, מיט איין ווארט, ער האט זיי צוגעזאגט דאס טעלערעל פונ'ם הימעל, אבי מען זאל האלטען מיט איהם. דאס פאלק האט אבער געקוקט יונתן אין מויל אריין אונ איז געבליבען טריי באלאס'ן, וואס האט געקעניגט זעכס יאהר. באלאס האט שטאנדיג זיין דאנקבארקייט בעוויזען יונתן אונ אז זיין שווער, פטאלאמעאוס-פילאמעטאר דער זעכסטער פון מצרים איז צו איהם געקומען קיין פטאלעמאים, האט באלאס אויך פארבעטען יונתן צו זיך פאר א גאסט אונ האט איהם אויפגענומען מיט גרויס כבוד ווי זיינעם א גלייכען. אין זיין צייט האבען זיך אין יודישען לאנד אנגעהויבען פארהיילען די מכות פון פריהער אונ דאס יודישע חיל איז שוין בעשטאנען פון צעהן טויזענד מאנן.

יונתן האט פיעל מאל געהאט די געלעגענהייט צו בעווייזען ווי איבערגעבען ער איז געוועהן אלכסנדר באלאס. אז דמיטריוס זוהן, דמיטריוס ניקאטאר דער צווייטער האט געוואלט מיט געוואלד ארויסרייסען די סירישע מלוכה פון זיינע האנד, — די מצרים אונ די ראמער זענין געשטאנען פון ווייטענס אונ די פלשתים האבען געהאלפען דעם שונא, — האט עס יונתן ניט דערלאזט אונ האט מיט זיין חיל צושטערט די שטאדט אשדוד אונ דערפאר האט באלאס אוועקגעשענקט די יודען עקרון. דערווייל איז אין סיריען געווארען צוויי פארטייען: איינע האבען געהאלטען מיט באלאס'ן אונ די אנדערע זענין געשטאנען פארן יונגען קאניג דמיטריוס. אז יונתן איז אנגעפאלען אויף אקרא אונ האט געוואלט ארויסטרייבען פון דארט דאס ביסעל העללעניסטען, וואס איז נאך געבליבען, האבען זיי באלד געבעטען

הילף ביי דמיטריוסן. יונתן האט אבער דמיטריוסן אוועקגעשיקט שאנע מתנות און ער האט איהם פון זיין זייט אויך בעשטימט פאר א כהן. דעמעלט האט אויך יונתן פאר געלד אויסגעארבייט מען זאל אבגעבען יהודה עטליכע שטאדט און בעפרייען די יודען פון א סך נתינות. דער קליינער דמיטריוס איז אבער געוועהן געראטהען אין טאטען: קוים האט ער צוגענומען דאס געלד, האט ער שוין ניט געוואלט קיין ווארט האלטען. נאך האט ער אבער געמוזט אנקומען צו יונתן'ס לאסקע. אין אנטיוכיען זענען די איינוואוהנער פון איהם ניט צופריעדען געוועהן און האבען בעלאגערט דעם קאניגליכען הויף, ער איז געוועהן אין א גרויסער סכנה; נאר ער האט צו וויסען געטהון יונתן און ער האט געשיקט דריי טויזענד מאן וואס האבען געשטילט די מורדים. פאר אזא טובה האט דמיטריוס ווייטער געוואלט בעצאהלען מיט שטיינער, און פאר דער אונדאנקבארקייט איז יונתן אין גאנצען איבערגעגאנגען צו באלאס'ס יורש, אנטיוכוס דעם פינפטען; זיין ברודער שמעון האט איבערגענומען די קאמאנדע איבער דעם סירישען חיל. און ביידע חשמונאים האבען געהאלפען דעם אפטרופוס פונ'ם יונגען קאניג דיאדאט טריפון, צו בעפעסטיגען זיין הערשאפט אין סיריען. דאס יודישע חיל, וואס האט זיך אין דער צייט פארגראסערט ביז פירציג טויזענד מאן, האט בעוויזען גרויס בריהשאפט און האט פערנומען דמשק. פון בית-סור האבען די יודען ארויסגעטריבען די העלעניסטען און דערנאך זיך באלד גענומען שטארקער מאכען די פעסטונגען ארום ירושלים און מעהר בעווארענען די יודישע הויפט-שטאדט.

ווי דאס יודישע חיל איז די יודען צו נוטץ געקומען — האבען זיי באלד געקאנט זיך איבערצייגען. דיאדאט טריפון האט זיך מישב געוועהן אז איהם טויג ניט ארבייטען פון דעם יונגען קאניג'ס וועגען און עס איז פאר איהם גלייכער אליין צו ווערען מלך. ער האט אבער פערשטאנען אז די יודען וועלען עס ניט דערלאזען און האט אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי פטור צו ווערען פון יונתן. עס איז ביי איהם געבליבען, ער זאל מיט א שווינדעל פערנארען צו זיך יונתן און איהם מאכען איין עק. טריפון איז אימיטען אריין קיין בית-שן און יונתן איז איהם אקעגענגעקומען מיט טויזענדער קריעגס-לייט. אז טריפון האט איהם אבגעגעבען גרויס כבוד און אבגעשיט מיט מתנות, האט זיך דער קלוגער יונתן געלאזט איינרעדען, אוועקגעשיקט דעם גרעסטען טהייל פון זיין חיל קיין גאליל, און נאר מיט טויזענד מאנן איז ער אינאיינעם מיט טריפון

אריינגעפאהרען קיין עכו. דארט איז יונתן געפאנגען געווארען, זיין קליינע מחנה האט טריפון אויסגעהרג'ט און א חוץ דעם האט ער נאך ארויסגעשיקט זיינע לייט מען זאל נאכיאגען דאס יודישע חיל וואס איז אוועקגעגאנגען קיין גלילעא. דאס איז איהם דווקא ניט געראטהען, ווייל זיין חברה האבען ניט געקאנט בייקומען די יודען; נאר דערווייל איז אנגעקומען די ביטערע בשורה קיין ירושלים און עס איז דארט געווארען א שטארקער רעש. ערשטענס האט באנג געטהון אויף יהונתן, וואס מען האט איהם שוין מעהר ניט גערעכענט צווישען די לעבעדיגע. און צווייטענס האט מען אין דעם אכזריות פון טריפון געזעהן א ווינק פון די העלעניסטען און מען האט מורא געהאט טאמיר צו-פירען זיי זיך ווייטער די האנד. אין דער טרויעריגער לאגע האט דאס פאלק זיך געווענדעט צום לעצטען ברודער פון די חשמונאים שמעון, און האטשי ער איז שוין געוועזען זעהר אלט, האט ער פארט אויף זיך גענומען מלחמה צו האלטען מיט טריפון און איהם ניט אריינלאזען קיין יהודה.

קיין אדיבה האט שמעון צונויפגעצויגען דאס גאנצע יודישע חיל און טריפון האט געזעהן אז ניט אזוי גרינג וועט איהם זיין זיך אריינהאפען קיין יהודה. יונתן האט ער מיט זיך מיטגעפיהרט, ווייל ער האט געוואוסט אז זיין לעבען וועט איהם מעהר איינברענגען ווי זיין טויט. ער האט טאקי בעפוילען די יודען, אז ער מיינט גאר ניט יונתן עפיס שלעכטס צו טהון, נאר ער וויל מען זאל איהם אריינטראגען א אלטען חוב פון מס, וואס עס קוסט קלאמערשט סיריען, און אז מען וועט איהם שיקען פאר א משכון יונתנ'ס צוויי זיהן, וועט ער דעם פאטער בעפרייען. שמעון האט פערשטאנען אז מען קאן ניט שטעלען אויף טריפונ'ס רעד, נאר פון דעסטוועגען האט ער זיך געפרואווט און גע-טהון אלדינג וואס טריפון האט געפאדערט. אודאי האט זיך באלד ארויס-געוויזען אז טריפון האט גענארט די יודען און די מלחמה איז ווייטער גע-גאנגען. אז טריפון איז שווער געוועהן בייצוקומען דאס יודישע חיל, האט ער זיך ענטשלאסען צו געהן קיין יהודה מיט איין אנדער וועג, דורך די בארג; נאר דארט האבען איהם די גרויסע שנעען אנגעטהון צרות. פון זיין גאנצער מחנה איז געווארען א תל און פאר רציחה האט ער געהייסען טיי-טען יונתן. מיט גרויס מיה האט שמעון דערנאך אפגעזוכט די ביינער פונ'ם ברודער און האט זיי בעגראבען צווישען די קברים פון די חשמונאים אין מדין.

אַזוי האָבען די יודישע גבורים אָבגעהיט זייער פאָטערלאַנד און געוויזען אַלע פעלקער אַז מען מוז פאַר זיי האָבען דרך ארץ. עס איז אָבער שווער אַז אויף איין אָרט זאָל זיין אַי גדולה, אַי תורה: ווען אין יהודה האָבען זיך געפונען מענשען מיט קראַפט, וואָס האָבען געאַרבייט און דאָס גאַנצע לעבען געשטרעקט פאַרן גרויסקייט פונ'ם לאַנד, האָט די וויסענשאַפט געמוזט וואַקסען נאָר אין איין אַנדער ווינקעל — אין מצרים.

אין דער גאַנצער צייט וואָס יהודה איז געשטאַנען אונטער דער מאַכט פון סיריען און האָט געמוזט אויסשטעהן קאַלטס און וואַרעמס פון די פערשיעדענע סירישע קעניגע, וואָס האָבען זיך אַלע מאָל געביטען, פלעגען זעהר פיעל יודען אַרויספאָהרען קיין מצרים, ווייל דאָרט האָבען זיי געקאָנט נאָר רוהיג לעבען און האָבען געהאַט אַלע רעכטע באַגלייך מיט די איבריגע איינוואָהנער. אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז אין מצרים בעזעצט מעהר פון אַ מיליאָן יודען. געוואָהנט האָבען זיי גראָסטענטהיילס אין אַלעקסאַנדריען, נאָר זיי זענען אויך געווען צוּוואָרפען אין אַ סך אַנדערע ערטער. און בעשעפטיגען פלעגען זיי זיך מיט האַנדלען אין לאַנד: ברענגען סחורות אויף שיפען פון דער פרעמד, און דערצו האָבען זיי זיך אויסגעלערנט פון די גריכען פערשיעדענע קונציגע מלאכות. יעדע קהלה האָט געהאַט אַ שול, וואו מען פלעגט דאַוונען און אַלע שבת און יום טוב פלעגט אַ למדן זאָגען אַ דרשה איבער דער סדרה און פאַרשטעהן געבען דעם עולם וואָס די תורה פאָדערט פונ'ם יודען. אַזוי האָט זיך די תורה שטאַרק געהאַלטען צווישען די יודען אין מצרים און ווער שטיעסט נאָך אַז אין דער טרויעריגער צייט פון אַנטיוכוס־עפיפאַנעס זענען די פיינסטע יודישע משפחות, איינאיינעם מיט'ן זוהן פון דעם כהן גדול אָניאַס דעם דריטען, געצווינגען געווען אַוועק קיין מצרים, האָבען די יודישע קהלות דאָרט בעקומען נאָר איין אַנדער גלאַנץ. דער קעניג פילאָמעטאָר האָט דעם יונגען כהן שטאַרק מקרב געוועהן און מען האָט צום אָנהייב גערעכענט — ווען די סירי־ער האָבען דערהרג'ט מענעלויס'ן — אַז ער וועט קאָנען צוריקגעהן קיין יהודה און דאָרט איבערנעהמען די כהונה; נאָר אַז עס איז אָנגעקומען די ידיעה אַז אַלקימוס איז געוואָרען כהן, האָט ער זיך ענטשלאָסען אין גאַנצען צו בלייבען אין מצרים

צווישען די אַנטלאָפענע פון יהודה איז, אויסער דעם יונגען אָניאַס, געוועהן נאָך אַ יוד דאָזיטהעאוס, און זיי ביידע איז בעשערט געוועהן צו שפיעלען אַ גרויסע ראָליע אין מצרים. אַז עס איז אַרוים אַ קריעג צווי־

שען בידע מלכים פון מצרים, די ברידער פילאמעטאר אונ אייערגעטעס דעם צווייטען. האט פילאמעטאר זיין גאנץ חיל געשטעלט אונטער דער השגחה פון אניאס אונ דאזיטהעאוס אונ מיט זייער הילף האט ער גובר געוועהן דעם שונא. פון דעמעלט אן זענען ביי איהם די צוויי יודישע פארשטעהער געהויכט אונ געקראנט געווארען אונ אניאס האט זיך אנגעהויבען רעכנען פאר א ראש פון אלע יודען אין מצרים.

האטשע אניאס האט דערגרייכט אזא גרויסע מדרגה, פון דעסטוועגען האט איהם באנג געטהון זיך אין גאנצען געזעגנען מיט'ן נאהמען כהן אונ אז פון יהודה קלעגען אנקומען ניט קיין פרעהליכע בשורות אונ מען האט געקאנט מורא האבען, אז אט אט וועלען דארט די יודען פערליערען זייער זעלבסטשטאנדיגקייט אונ דער בית המקדש, וואס האט נאר אליין געקאנט צונויפבינדען אלע יודען פון דער גאנצער וועלט, וועט חרוב ווערען, האט ער זיך אנגעהויבען ארומטראגען מיט דער מחשבה, אז ער מוז אין מצרים אויסבויען א בעזונדער משכן. אניאס האט זיין געדאנק איבערגעגעבען דעם קעניג אונ ער האט איהם צוגעזאגט צו געבען אלע מיטעל דערצו. עס האט ניט לאנג געדויערט אונ אניאס האט אין העליפאלים אויסגעבויעט א משכן, וואס מען האט איהם גערופען אויף זיין נאהמען: „אניאס-טעמפעל" אונ די גאנצע געגענד האט אנגעהויבען הייסען „אניאך". אין דעם נייעם בית המקדש האבען די יודען גאט געדיענט ווי עס דארף צו זיין; נאר זיי האבען ניט געטהון ווי די שמרונים מיט זייער טעמפעל אויף דעם הר גרזים, זיי האבען זיך ניט אבגעטהיילט פון זייערע ברידער אין יהודה אונ ירושלים מיט'ן בית המקדש איז ביי זיי געוועהן דאס הייליגסטע. עס קאן אויך זיין, אז ווען אין יהודה זאל דעמעלט געוועהן זיין א ביסעל רוהיגער, וואלט מען ניט דערלאזט אז אין מצרים זאל אויסוואקסען פּליצום איין נייער משכן, נאר אזוי ווי די קאפ זענען דארט געוועהן פארדרעהט, האט זיך קיינער דערויף ניט אומגעקוקט. דער „אניאס-טעמפעל" האט זיך בעפעסטיגט, העליפאלים האט מען גערופען „עיר הצדק", די שטאדט פון גערעכטיגקייט, אונ אז די חשמונאים האבען דערנאך אין ירושלים דעם בית המקדש געשטעלט אויף א רעכטען פוס, האט מען געזעהן אז פון אניאס'ס אויפטהו האט חלילה דאס יודישקייט נאר ניט געליטען, מען האט זיך געוואונט מיט דעם אז אין מצרים זאלען די יודען אויך האבען א הייליג ארט, וואו אויסצושיטען זייערע הארצער פאר גאט, אונ נאר די

פרומע' האבען נאך לאנג דארויף קרום געקוקט. אניאס איז דערוויל גרוים געווארען ניט נאר ביי די יודען אין די אויגען נאר ער האט נאך מעהר חן בעקומען ביים קאניג; ער האט געשטעלט אונטער זיין מאכט א בעזונדער יודיש חיל אבצוהיטען דעם טעמפעל און אז ער האט בעדארפט האבען א בעגלייבטען מענשען וואס ער זאל אין זיינע האנד קאנען איבערגעבען די גאנצע הכנסה פונ'ם מס פאר די סחורות, וואס מען האט אריינגעפירט קיין מצרים מיט'ן וואסער, האט ער ניט געפונען קיין אנדערן אויסער אניאס'ן, ווייל נאר צו איהם האט ער געהאט דאס גרעסטע צוטרויען.

דער קאניג פהילאמעטאר האט אזוי ווייט ליעב געקריגען דאס יודישע פאלק און זייער פיהרער אז ער האט זיך זעהר געוואלט בעקענען מיט דעם יודישען געזעץ, און צו ליעב דעם האט מען געלאזט די תורה איבערזעצען אויף גריכיש און פינף איבערזעצער האבען זיך בעשעפטיגט דערמיט. דער טאג, ווען מען האט די איבערזעצונג געענדיגט און איבערגעגעבען דעם קאניג, איז געווארען ביי די יודען פון אלכסנדריען א יום טוב און אלע יאהר פלעגען זיי ארויספאהרען אויף א אינזעל פהאראס און זיך דארט אנטהון אלע תענוגים. שפעטער מיט הונדערט יאהר האט מען אויסגעטראכט א גאנצע מעשה, אז די איבערזעצונג איז געארבייט געווארען דורך צוויי און זיבציג געלעהרטע מענשען, וואס יעדער איז געזעסען פערשפארט אין א בעזונדער חדר און האט זיך געטהון זיינס. און אז אלע האבען געענדיגט האט מען פארגלייכט די איבערזעצונג און זי האט דערפאר בעקומען א נאהמען סעפטואגינטא'. אין מצרים האט די איבערזעצונג געמאכט איין שטארקען רושם, ביי די יודען איז געווען זעהר אנגעלעגט וואס די געבילדעטע גריכען, וואס האבען זיך איינגערעדט אז קיין קלוגערס פון זיי איז ניטא, האבען בעקומען א מעגליכקייט צו לייענען די תורה, וואס איז דורך דעם געווארען דער ערשטער שליח צווישען די גאטצענדיענער און האט זיי געגעבען א בעגריף פון א איינציגען בורא עולם. אין יהודה אבער זענען די פרומע' גאר ניט צופריעדען געווען דערפון, ווייל זיי האבען געדרונגען אז די תורה ווערט אן איהר גאנצע קדושה אין איין אנדער לשון און האבען מורא געהאט טאמער חאפען זיך אהין אריין דורך דער איבערזעצונג אזוינע זאכען וואס שטעהען גאר דארט ניט, און בעזאנדערס האבען זיי ניט געוואלט ליידען וואס די איבערזעצונג איז מעהר אנגענומען געווארען ווי די תורה אליין און מען האט זי אנגעהויבען לייענען אין אלע שולע.

פון דער איבערזעצונג אן האט אנגעהויבען אין מצרים בליהען א גאנצע יודיש-גריכישע ליטעראטור. פון איין זייט האבען די יודען גענאשט ביי די גריכען דאס אפענטליכע דרשנן, שטעלען זיך אויף א פסוק פונ'ם חומש אונ פערבינדען דערמיט געוויסע געדאנקען, אונ דאס איז שוין גרינג געווארען צו טהון, ווייל די תורה איז געוועהן אויף גריכיש אונ יעדער האט זי פערשטאנען. פון דער אנדערער זייט האבען די יודען צליין געוואלט מעהר מיט זיך בעקענט מאכען די גריכען אונ אזוי ווי דעמאלט איז געוועהן די מאדע צו שרייבען נאר שירים, געפינט מען נאך אציינד גאנצע שטיקער פון דער יודישער געשיכטע בעשריעבען אין שאנע קלינגענדיגע גריכישע גראמען. דערצו האט זיך גראד געמאכט נאך א זאך, וואס צו ליעב דעם האבען די יודען געמוזט דעם תמצית פון אסך הייליגע ספרים אויפשרייבען אויף גריכיש. אין מצרים האבען פון לאנג אן געוואהנט פיעל שמרונים, וואס זענען אהין אויך אנטלאפען אין די פריהעריגע טרויעריגע צייטען; זיי האבען אויך גערעדט גריכיש אונ גאנץ רוהיג געלעבט אין לאנד, נאר מיט די יודען האבען זיי זיך ניט געקאנט אויסגלייכען אונ עס האט זיי געשטאכען פאר וואס די מלוכה גיט זיי אזוי פיעל פרייהייט. אז עס איז ארויס די גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה אונ זיי האבען געזעהן ווי גרויס די ליעבשאפט פונ'ם קעניג איז צו די יודען, איז זייער כעס נאך גרעסער געווארען אונ זיי האבען אנגעהויבען צו געהען מיט רכילות אונ אויסטראכטען בלבולים ביז דער גוטער מלך פהילאמעטאר, וואס האט ליעב געהאט אלדינג צו וויסען, האט געמאכט אז די יודען מיט די שומרונים זאלען האבען א אפענטליכען ויכוח. פון די יודענס זייט איז ארויסגעטרעטען אנדראניקוס בן משלם אונ די שומרונים האבען געהאט צוויי פארשטעהער סבי אונ טהעאדאזיוס. דער ויכוח האט זיך מן הסתם אויסגעלאזט ווי אלע אזיינע ויכוחים לאזען זיך אויס: יעדער איז געבליבען ביי זיין מיינונג, איינער דעם אנדערן האט ניט געקאנט איבערשפארען, נאר די יודיש-גריכישע ליטעראטור איז בערייכט געווארען מיט פיל ביכער איבער דער יודישער געשיכטע אונ אמונה

די יודען האבען אבער אומעדום איין מזל. לאנג ליכטיג קאן ביי זיי ניט זיין, אונ פונקט אין דער צייט וואס אין יהודה האט זיך דאס ראדעל איבערגעדרעהט נאך יונתנ'ס טויט, איז אין מצרים אויך געווארען א איבערקערעניש. דער גוטער מלך פהילאמעטאר איז געשטארבען אונ אויף זיין ארט איז ארויף דער שלעכטער אייערגעטעס, וואס האט חתונה געהאט מיט זיין אייגענער

שוועסטער און בעפלעקט די מלוכה מיט זיינע שאנדליכע מעשים. ער האט ארויסגעוויזען אזוי פיעל אכזריות אז אלע איינוואהנער פון אלכסנדריען זענין זיך צולאפען און די יודען זענין נאר אין גאנצען געוועהן דאס כפרה-הינדעל. אייערגעטעס. אדער ווי מען האט איהם גערופען פ ט א ל א מ ע א ו ס - פ י ס ק א ן ד ע ר ז י כ ע נ ט ע ר .מיט'ן גראבען בויך". האט פערדראסען וואס אניאס האט געהאלטען מיט פהילאמעטאר'ס אלמנה, קלעאפאטרא. וואס האט געוואלט אז די מלוכה זאל איבערגעהן צו איהר קליינעם זוהן און אז ער האט דערהארט אז אניאס קלויבט צונויף חיל און וויל געהן אקעגען איהם. האט ער באלד ארויסגעגעבען א משפט צדק. מען זאל אלע יודען מיט ווייבער און קינדער פענטען אין קייטען און זיי ארויספיהרען נאקעט אויף א פלאץ. די עלעפאנטען זאלען זיי צוטרעטען. דא איז אבער געשעהן א נס: דער קאניג האט געהייסען אנטרינקען די עלעפאנטען מיט וויין, כדי זיי זאלען מיט מעהר רציחה אנפאלען אויף די געבונדענע יודען. נאר די עלעפאנטען האבען זיך גענומען לויפען נאר אין איין אנדער זייט, וואו דעם קאניגס לייט זענען געזעסען און די שונאים האבען געהאפט דעם פסק וואס האט געזאלט געשעהן די יודען. דער זכר פון דעם וואונדער האט זיך לאנג געהאלטען צווישען די יודען פון מצרים און זיי האבען דעם טאג געמאכט פאר א יום טוב.

צווייטעס קאפיטעל.

די נשיאים שמעון און יוחנן הורקנוס.

(106—143 פאר קריסטוס געבורט. 176—213 פארן חורבן בית שני

די ארבייט פון יהודה המכבי און זיין ברודער יונתן איז ניט גע-גאנגען לאיבוד און אז דער לעצטער ברודער פון די חשמונאים, ש מ ע ו ן,

האט אויף זיך גענומען צו פיהרען דאס לאנד, איז ער שוין אים שטאנד געוועהן אויפצוטרעטען מיט מעהר שטארקייט. וויל פיעל שטאדט זענען שוין געוועהן בעפעסטיגט אונ דאס יודישע חיל האט שוין ניט איין מאהל בעוויזען זיין כח אונ גבורה. מיט דער הילף פון זיינע פיער זיהן, וואס דריי פון זיי זענען בעקענט מיט די נאהמען: יוחנן, יהודה אונ מתתיהו, האט שמעון געמאכט די בעסטע ארדנונג אין לאנד אונ האט אנגעהויבען דערפון, וואס ער האט באלד צוראבגעווארפען פון זיך דעם עול פון דער סירישער מלוכה אונ האט זיך ביי קיינעם ניט אנגעפרעגט וועגען דער כהונה, וואס ער האט אנגענומען. ער האט אבער אין זין געהאט, אז טאמער וועט זיין זעלבסטשטאנדיגקייט פערדריסען א שונא, זאל ער זיין גרייט צו מלחמה אונ ער האט זיך פערזארגט מיט גענוג חיל אונ כלי זין, אונ כדי ער זאל ביי זיך נאך זיכערער זיין, האט ער געשיקט א גאלדענע קרוין דמיטריוס ניקאטאר דעם צווייטען אונ האט איהם צוגעזאגט בעהילפיג צו זיין ווען טריפון וועט אויף איהם אנפאלען. דמיטריוס האט דעמעלט קיין אנדער ברירה ניט געהאט אונ האט געמוזט אננעהמען דעם שלום: ער האט געענטפערט מיט זעהר א פריינדליכען בריעף אז ער איז מוחל דעם מס וואס עס קומט איהם אונ בעט צו פערגעסען אלדינג וואס איז געוועהן. מיט גרויס שמחה האט דאס יודישע פאלק בעגריסט דעם ערשטען שריט צו אזא וויכטיגער פרייהייט וואס האט געקאנט פיהרען צום בעלעבען פון דער פריהריגער מלוכה; עס איז ביי זיי אזוי טהייער געוועהן, אז אפילו די יאהרען-רעכנונג האבען זיי אנגעהויבען נאר אויפ'ס נייע פון דער צייט, וואס זיי האבען אויפגעהערט צו געבען נתינות דער סירישער מלוכה אונ זיי האבען געהאלטען פאר א חוב דערפון מודיע צו זיין די יודען פון מצרים. באלד נאך דעם האט זיך שמעון גענומען צו די העלעניסטען, וואס האבען זיך נאך אויפגעהאלטען אין אקרא, גזרה אונ בית-סור. גזרה האט זיך תיכף אונטערגעגעבען, דאס אייגענע איז אויך געשעהן מיט בית-סור, אונ נאר מיט אקרא איז א ביסעל שווער צוגעגאנגען, חאטשי סוף כל סוף האבען די העלעניסטען פארט געמוזט פערלאזען זייער אלטע נעסט אונ נאך פירציג יאהר, וואס זיי האבען עקסיסטירט, איז פון זיי אין גאנצען געווארען א תל.

די אלטע ארטער, וואו די העלעניסטען זענען פריהר געוועהן, האט שמעון בענוצט פאר דער טובה פון דער מדינה אונ האט זיי שטארק בע-

פעכטינגט. די שטאדט יפו, וואס ליגט ביים ים, האט אנגעהויבען געבען א גרויסע הכנסה, וואס ביז צהער פלעגען זי די סירער צונעהמען. די פעסטונג אקרא האט דער עולם גערעכענט אין גאנצען צווארפען, ווייל מען האט געפונען, אז עס פאסט ניט די מויערען פון אקרא זאלען זיין האבער פונ'ם בית המקדש; נאר אז שמעון האט געזעהן, אז אין אקרא איז דאס בעסטע ארט צו האלטען חיל און אז די פעסטונג קאן שטאנדיג דיענען פאר איין שוטץ דער יודישער הויפט־שטאדט, האט ער נאר געהייסען די מויערען א ביסעל נידעריגער מאכען און אנדערן דעם נאמען פון אקרא אויף בירה, אזוי ווי מען האט זי גערופען אין דער צייט פון נחמיה. ער האט זיך אליין דארט בעזעצט און דעם זוהן יוחנן האט ער געמאכט פאר מושל אין גזרה.

אז דמיטריוס־ניקאטאר האט אנגעהויבען א גרויסע מלחמה מיט פערסיען און היט געמוזט איבערגעבען די מלוכה זיין ברודער אנטיוכוס סידעטעס, און אזוי ווי דער נייער מלך האט אויך געהאט צו טהון מיט טריפון און האט געוואוסט וואס פאר א שונאים די יודען זענען איהם פאר'ן טויט פון יונתן, האט ער אויך באלד געשלאסען פריינדשאפט מיט שמעון און האט איהם נאך געשאנקט דאס רעכט אליין צו מאכען מטבעות פאר זיין לאנד. נאר שמעון האט זיך נאך ניט בעגניגט מיט דעם, ער האט געוואלט זיך פיהלען נאך זיכערער און האט אוועקגעשיקט צוויי שליחים, נומעניוס בן אנטיוכוס און אנטיפטר בן יאסאן קיין רום בעטען ביי די רומער זיי זאלען איהם צוזאגען זייער שוטץ. די רומער האבען אלדינג צוגעזאגט; נאר שפעטער מיט א פאר הונדערט יאהר האט זיך ארויסגעוויזען ווי טהייער די יודען האבען געמוזט בעצאהלען פאר זייער פריינדשאפט און ווי ניט־בערעכענט שמעון איז געוועזן, וואס ער האט זיך געווענדט צו די רומער און מיט איין האנד צושטערט דאס, וואס ער האט געבויעט מיט דער אנדערער האנד.

דערווייל האבען די יודען געפיהלט א גרויסע טובה לפי שעה און אז זיי האבען זיך געזעהן ארומגערינגעלט נאר מיט גוטע פריינד, האט יהודה צום ערשטען מאהל נאך צדקיהו'ס טויט, געקאנט בעטראכטען שמעון פאר א פרייען מושל. מיט גרויס פאראד האבען זיך אלע כהנים, לוים און זקנים פערזאמעלט אויפ'ן הר הבית און שמעון איז אויפגענומען געווארען פאר א נשיא. באלד נאך דעם האט ער ארויסגעלאזט זיינע אייגענע

סביבעות: פון איין זייט איז געוועהן אויסגעקריצט „שקל כסף“ אונ פון דער אנדערער זייט — „דאס היילינע ירושלים“; נאר זיין נאהמען איז ניט געוועהן דערמאנט, ווייל ער האט זיך ניט געוואלט דערמיט איבערנעהמען.

קוים האט זיך אבער אנטיוכוס סידעטעס געזעהן נאהענט צום ציעל אונ טריפון האט איהם שוין ניט געקאנט שאדען, איז זיין פריינדשאפט צו די יודען געווארען א סך קלייגער אונ אז שמעון האט איהם געשיקט — ווען ער האט בעלעגערט די שטאדט דארא — צוויי טויזענד מאן אונ געלד, האט ער זיך פון דער הילף אבגעזאגט. דאס האט ער געטהון בכיון, כדי ער זאל זיך קאנען שפעטער טשעפען אונ די האנד זאלען איהם ניט זיין געבונדען. טאקע גאר אין א קורצער צייט האט ער געשיקט זיין הויפטמאן, קענדעבאיאס פון הורקאניען צו שמעון מיט א טענה: פאר וואס מען בעלוינט איהם ניט פאר יפו, גזרה אונ אקרא אונ האט געפאדערט, אז מען זאל איהם געבען א שלל מיט געלד אדער אבטרעטען צוריק די ערטער. אויסגלייכען זיך איז שווער געוועהן אונ עס האט געמוזט קומען צו קריעג. קענדעבאיאס האט ניט געמאכט קיין שיהות אונ האט שוין אנגעהויבען אריינצוקריעכען טיעף אין יודישען לאנד. שמעון האט באלד איבערגעגעבען דאס גאנצע חיל זיינע בייד' זיהן, יוחנן אונ יהודה אונ עס איז זיי געבאטהען זיך גוט אבצורעכענען מיט'ן שונא. דער יונגערער ברודער, יהודה איז פערוואונדעט געווארען אונ דער עלטערער יוחנן האט בעקומען דערמעלט דעם צונאהמען „הורקנוס“, ווייל ער האט איינגענומען דעם הויפטמאן פון הורקניען.

נאך אזא מפלה האט אנטיוכוס סידעטעס געזעהן, אז מיט כח וועט ער גאר ניט אויספיהרען. האט ער זיך ענטשלאסען צו געהן מיט פאלשקייט אונ האט טאקע אבגעזוכט צווישען די יודען אזוינעם, וואס האט איהם געהאלפען אויספיהרען זיין שענדליכען פלאן. דאס איז געוועהן שמעונ'ס איין איידעם — פטאלאמעאוס בן חבוב. חאטש צו דער חתונה האט איהם שמעון געגעבען א סך געלד אונ האט איהם געמאכט פאר מושל אי' יריחו איז איהם אבער אלץ קארג געוועהן אונ ער האט געוואלט מיט א מאל ירשנן דעם שווער'ס כבוד אונ רייכקייט. אזא מענשעל האט זיך געלאזט איבערעדען אונ אז שמעון מיט'ן ווייב אונ צוויי זיהן, יהודה אונ מתתיהו איז צו איהם געקומען צו גאסט קיין דגון, האט ער זיי אלע, אויסער שמעונ'ס פרוי, דערהרגעט. ער האט אבער געוואלט עקען אויך מיט יוחנן

וואס איז דעמעלט געוועהן אין גזרה; נאר מען האט איהם געגעבען צו עסען אונ די שליחים פון זיין שוואגער האבען ביי איהם געפונען דעם טויט. אזוי איז בעשערט געוועהן אלע מתתיהו'ס קינדער צו שטארבען פאר דער צייט אונ אוועקגעבען דאס לעבען פאר'ן גליק פון פאטערלאנד.

דער צווייטער נשיא, יוחנן הורקנוס, האט זיך געפיהלט נאך מעהר אין כח אויסצופיהרען אלע זאכען וואס זיין פאטער האט אנגעהויבען. פאר איהם האט דאס יודישע לאנד געבליהט, פאר די יודען האבען אלע פעלקער פון ווייט אונ פון נאהענט דרך ארץ געהאט אונ ניט אומזיסט פערגלייכט מען זיין צייט מיט דער גליקליכער צייט פון שלמה המלך. ער האט אבער אויך פונקט ווי שלמה, וואס האט געהאט א געגנער, אדוניהו, געמוזט די ערשטע צייט געגנוג זיך אנמוטשען ביז ער האט געפטר'ט זיין שוואגער, דעם רוצח פון'ם פאטער אונ די ברידער. פטאלאמעאוס האט זעהר געוואלט ווערען נשיא אונ האט שטארק געדיפעט אויף דער הילף פון סירען; דאריבער איז יוחנן-הורקנוס געצווינגען געוועהן איהם צו פערטראבטען. אז יוחנן-הורקנוס איז אנגעפאלען אויף דער פעסטונג דגון, האט דער אכזר פטאלאמעאוס געהייסען ארויספיהרען די שוויגער אויף דער מויער אונ הייזען דעם זוהן וואס פאר ענוים קשים מען טהוט אן זיין מוטער. האטשי די אלטע מוטער איז געוועהן אזוי בעהארצט, אז זי האט פון אויבען אראב געשריגען דעם זוהן, עס זאל איהם ניט הארען אונ ער זאל טהון זיינס, פון רעסטוועגען האבען איהם די צרות פון דער מוטער שלאבעריג געמאכט אונ ער האט געמוזט אבטרעטען פון דער פעסטונג. פטאלאמעאוס האט דערנאך געטייט די שוויגער, אליין איז ער אוועק אין דער הויפטשטאדט פון די עמונים „רבת עמון" אונ עס איז פון איהם קיין זכר ניט געבליעבען.

קוים איז יוחנן-הורקנוס פריי געווארען פון איין צרה — איז שוין א גראסערע געשטאנען פאר דער טיהר. אנטיוכוס-סידעטעס, וואס האט זיך געוואלט נוקם זיין פאר דעם פסק, וואס ער האט ניט לאנג געהאפט, האט צונויפגענומען פיעל חיל אונ האט זיך געלאזט צו דער יודישער הויפטשטאדט. ווי עס שיינט, האט זיך יוחנן-הורקנוס דעמעלט ניט געפיהלט אין כח גלייך אנהייבען א מלחמה מיט'ן שונא אונ האט זיך פערשלאסען אין ירושלים, וואס איז געוועהן גוט בעפעסטיגט. אנטיוכוס האט געמוזט בעלאגערן ירושלים אונ ווייל דאס האט פיעל געדויערט האבען די סירער שטארק געליטען וועגען וואסער-מאנגעל אונ די יודען האבען ניט ווייניגער געהאט

אויסצושטעהן דערפון, וואס זיי האט געפעהלט ברויט. ביי אזא לאנגע האַבען ביידע צדדים אנגעהויבען טראכטען פון שלום און יוחנן-הורקנוס האט דער ערשטער געשיקט פארלעגען: מען זאל צו ליעב דעם יום טוב סכות איבערבייסען די קריעג אויף אכט טאג. אנטיוכוס האט זיך אנגעהאפט אין דעם מיט ביידע האנד, און האט נאך אריינגעשיקט א סך בהמות אויף קרבנות און גאלדענע כלים פאר א מתנה. דאס איז געוועהן א ווינק, מען זאל טאקע אנהייבען רעדען פון א ערנסטען שלום, און האטשי צווישען אנטיוכוס הויפטלייט האבען זיך געפונען גענוג שונאים, וואס האבען איהם געראטהען ער זאל זיך גו..ג זיין מיט די יודען ווי אנטיוכוס-עפיפאנעס, האט ער זיך בעגנוגט דערמיט, וואס ער האט געפאדערט, אז די יודען זאלען ניט האבען קיין כלי זיין, צאהלען מס פאר עטליכע שטאדט, ווי גזרה, יפו און אנדערע, און אריינלאזען קיין ירושלים א מהייל פונ'ם סירישען חיל. אויף די ערשטע צוויי זאכען איז יוחנן-הורקנוס בעשטאנען, נאר אויף דער דריטער האט ער ניט געקאנט מסכים זיין; ווייל ער האט מורא געהאט נאך א מאהל צונויפמישען די יודען מיט די סירער. אנטיוכוס האט קיין אנדער ברירה ניט געהאט, און אז יוחנן-הורקנוס האט טאקע שוין במזומנים איהם אבגעצאהלט דאס געלד, וואס ער האט בעדארפט, האט ער געמוזט צו ליעב טהון און איז אבגעטרעטען פון ירושלים. אזוי האט זיך געענדיגט מיט גליק א מלחמה, וואס דער סוף האט זיך געקאנט ניט גוט אויסלאזען, און ירושלים איז נאר אנגעקומען דערמיט, וואס דער שונא האט צושטערט עטליכע מויערען; די יודישע מלוכה אבער איז געבליבען פעסט, און דער מעמד פון די יודען איז געוועהן אזוי גוט אז דאס ביסעל געלד, וואס אנטיוכוס האט אוועקגעפיהרט, האט זיך גאר ניט אנגעזעהן.

יוחנן-הורקנוס האט זיך אבער שוין מעהר ניט געוואלט פערלאזען אויף אייגענע כוחות און האט געזוכט זיך צו בעווארענען מיט א הילף פון דער פרעמד. דערפאר האט ער אוועקגעשיקט שליחים צו די רוֹמער, מען זאל זיך אנ-נעהמען פאר איהם און ער האט טאקע געפועלט, און גאר גיך האט אנטיוכוס-סידעטעס געמוזט זיך אבזאגען פון די תנאים, וואס ער האט אויסגענומען מיט די יודען. עס האט איהם אפילו געשטאכען, נאר בעסער מאַכען האט ער ניט געקאנט; ווייל פונקט אין דער צייט האט ער אנגעהויבען א מלחמה מיט פ א ר ט ה י ע ן, וואו זיין ברודער דמיטריוס-ניקאטאר איז שוין צעהן יאהר געוועהן געפאנגען. און האט געוואלט אז דאס יודישע חיל

זאל איהם געהן צו הילף. אז מען דארף אנקומען צו יענעם — ווערט מען גאר איין אנדער מענש: אנטיוכוס איז אזוי פריינדליך געווארען געגען די יודען, אז אין וועג, ווען עס איז גראד געפאלען א יום טוב באלד נאך א שבת, האט ער געהייסען רוהען ביידע טאג. דאס גליק האט זיך אבער אפגעטהון פון אנטיוכוס'ן אונ ער איז באלד געפאלען אין דער מלחמה. דער קאניג פון פארטהיען האט אפילו בעפרייעט דעם געפאנגענעם דמיטריוס־ני־קאטאר אונ האט איהם געהאלפען איבערנעהמען די מלוכה פון סיריען. ער האט אבער געהערשט ניט מעהר ווי א פאר יאהר; ווייל באלד איז געווא־רען מלך, מיט דער הילף פון איידזשעפטעס, אלכסנדר זעבינא. אין סיריען איז דעמעלט געווארען חושך: דמיטריוס־ניקאטאר האט געמוזט אנטלוי־פען, זיין ווייב קלעאפאטרא האט געוואלט סמען די קינדער אונ צווישען די יורשים, גריפוס דעם אכטען אונ קיזיקנוס דעם ניינטען, איז ארויס א שטארק מחלוקת וועגען דער קרוין פון דער מלוכה.

דער יודישער נשיא האט פערשטאנען זיך צו בענוצען מיט די אונרוהען, וואס זענען פארגעקומען אין סיריען. אונ האט זיך באלד אין גאנצען בע־פרייעט פון דעם לאנד. ער האט די זאך געהאלטען אזוי וויכטיג, אז ער האט תיכף דערפון צו וויסען געגעבען די יודען פון מצרים אונ זייער פאר־שטעהער יהודה אריסתובול, זיי זאלען אויך גאט דאנקען פאר דער ישועה, וואס ער האט צוגעשיקט דעם גאנצען יודישען פאלק. עס איז איהם אבער נאך אלין קארג געוועהן: פיעל שונאים האבען נאך ארומגע־רינגעלט יהודה, פונקט אין דער מיט זענען געזעסען די שמרונים, פון דרום־זייט זענען געוועהן די אדומים אונ פון יענער זייט ירדן האבען די גריכען אלע מאהל געגעבען אנצוהערען זייער פיינדשאפט; דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען א ביסעל דערווייטערן די גרעניצען פונ'ם יודישען לאנד, אונ די פיינדליכע פעלקער פערטרייבען. יוחנן־הורקנוס האט געמוזט צודינגען חיל אונ עס איז א סברא, אז ער האט דארויף בענוצט די אוצרות, וואס ער האט געפונען בעגראבען אין די קברים פון מלכי בית דוד. צוערשט האט ער איינגענומען די שטאדט מדבה, פון יענער זייט ירדן, אונ סמגא, ביים ים פון טבריא, אונ דערנאך איז ער באלד אריין אין דער הויפט־שטאדט פון שמרון, שכם, אונ געמאכט א תל פון דער שטאדט אונ פונ'ם משכן אויפ'ן בארג גריזים, אונ אזוי איז פערשווינדען געווארען דער גאנ־צער גלאנץ פון די שומרונים. דאס אייגענע האט ער אויך געטהון מיט

די אדומים: זייערע צוויי פעסטונגען אדורא און מרישא, האט ער צושטערט און זיי אליין האט ער געהייסען אויסקלויבען: — אדער ווערען יודען, אדער זיך געהן זוכען ערגעץ אין דער פרעמד א נייע היים. די אדומים האבען געמוזט לפנים אננעהמען יודישקייט, און צום ערשטען מאהל האט זיך די יודישע אמונה אנגעווארפען אויף יענעם מיט געוואלד. נאר וואס פאר א ממשות דער שלום צווישען יעקב און עשו האט געהאט — קאן מען ארויסזעהן דערפון, וואס די אדומים האבען שפעטער געהאלפען די רוימער צו־אבווארפען די חשמונאים און צושטערען די יודישע מלוכה.

די שונאים האבען אבער אויך ניט געשוויגען, און די סירישע איינוואהנער פון שמרון האבען זייער אונצופרידענהייט שטארק ארויסגעוויזען, בעזאנדערס נאך דעם, וואס פיעל פון די געוועזענע אדומים האבען זיך בעזעצט צווישען זיי; דערצו האבען זיי נאך אונטערגעהעצט די סירישע קעניגע גריפוס און קיזיקנוס, און דאס סירישע חיל האט אנגעהויבען ווייטער פערכאפען עטליכע ערטער פון יהודה. די סירער האבען אפילו באלד געמוזט אלדינג אבגעבען; ווייל יוחנן־הורקנוס האט זיך געקלאגט פאר די רוימער, און אקעגען רום האט אזא בחור ווי קיזיקנוס, וואס האט זיך אין גאנצען גענומען אויף אנטיוכוס־עפיפאנעס מטרוי, אויך ניט געקאנט זיין קיין עזות פנים. נאר אז יוחנן־הורקנוס האט בעלאגערט שמרון איז קיזיקנוס שוין דארט ארויסגעוואקסען מיט זיין חיל. ער האט אבער געכאפט דעם פסק פון יוחנן'ס צוויי זיהן, אריסתובול מיט אנטיגנוס וואס האבען געפיהרט דאס יודישע חיל, און האט געמוזט אבטרעטען קיין בית־שן. קיזיקנוס האט אבער ווייטער ניט געוואלט שווייגען און האט געמאכט יד אחת מיט איינעם פון די מלכים פון מצרים, פטאלאמעאוס־לאטוראס דעם אכטען. דער מלך האט געקוקט קרום אויף די יודען דערפאר, וואס זיי האבען מעהר געהאלטען מיט זיין מוטער קלעאפאטרא, און וואס אויף איהר זייט זענען אויך געשטאנען די הערשער פון דער געגענד צניאן, דעם כהן אניאס צוויי זיהן חלקיהו און חנניה; ער האט דאריבער ארויסגעשיקט זעכס־טויזענד מאן די זאלען העלפען קיזיקנוס'ן. גאט האט אבער געשאנקט דעם נצחון די יודען, און אומזיסט איז געוועהן די מיה פון זייערע שונאים: נאך פון דערווייטענס האט יוחנן־הורקנוס געהערט א קול פונ'ם קדשי קדשים ארויס, וואס האט איהם אנגעזאגט א פרעהליכע בשורה, אז די יודישע פרינצען האבען גובר געוועהן, און עס איז טאקע אזוי געשעהן. פון די צוויי סירישע הויפט-

ליט, קאלימאנדרוס און עפּיקראטעס. איז דער ערשטער געפאלען טויט אין דער מלחמה, און דער אנדערער האט זיך געלאזט איבערקױפען און האט איבערגעגעבען די יודען בית־שן און נאך אנדערע שטאדט. װאס האבען פריהער געהערט צו די גריכען. אזוי איז שמרון געפאלען. קיין שטיין איז פון דער שטאדט ניט געבליעבען. די גבורות פון די יודען האבען געװארפען א מורא אויף אלע פעלקער. און זײ האבען געשפּיעלט די גראסטע ראלע אין יהודה און אין מצרים. אז פּטאלעמעאוס־לאטארוס איז אנטלאפען אויף דער אינזעל ציפּערן, און די קעניגין קלעאפּאטרא האט איהם געװאלט פון דארט אויך ארויסטרייבען, האט זי גענומען דערצו בענוצען דאס יודישע חיל פון אניאן, און נאר מיט זײער הילף האט מען איהם פעריאגט.

יוחנן־הורקנוס האט אויך ארויסגעלאזט זײנע מטבעות; נאר ער איז שוין מעהר שטאלץ געװעזען אויף זיין מלוכה װי דער פאטער, און האט געהייסען אויסקריצען זיין נאהמען װי א כהן גדול און א נשיא פון דער גאנצער יודישער עדה. אין זיין צייט איז אויך די העבראישע שפּראכע מעהר בעפעסטיגט געװארען צװישען די יודען, און מען האט אנגעהויבען רופען ביי העבראיש, װייל פיעל אראמעאישע און גריכישע װערטער פלעגען אהין אריינקומען, כדי מען זאל קאנען גרינגער אויסדריקען די געדאנקען. ער האט אויסגעבויעט פיעל שאנע בנינים פאר זיך און פאר די בעדערפנישען פון דער מלוכה, אויפן גריכישען אופן, און אפילו די מצבות אויף די קברים פון די חשמונאים האט ער אויך געלאזט מאכען, אין זײן אויף דער ארט פון די גריכען, און נאך פונ׳ם ים פלעגט מען קאנען זעהן דעם קליינעם בית עולם מיט די טהייערע מארמארנע שפּיצען, װאס האבען געדיענט פאר אין זכר פון די עדלע יודישע גבורים.

אין דער צייט פון יוחנן־הורקנוס זענען ארויסגעשפּרונגען צװישען יודען דרײ פערשידענע כתות: די פרושים (פהארישעער) די צדוקים (סאדוקעער) און די אסיים (אסעער).

די פרושים זענען גראסטענטהיילס בעשטאנען פון מענשען װאס האבען זיך אפּגעגעבען נאר מיט לערנען, פארשען, און זוכען פּירושים אויף דער תורה, און דערפון האט זיך אויך גענומען זײער נאהמען. זײ האבען װעניג װאס געקוקט אויף דער מאכט פונ׳ם מענשען; װייל זײ האבען געגלויבט, אז אהן גאטס װילען קאן קיין איינציגע זאך ניט געשעהן, און אז א בשר ודם טאר דעם באשעפער קיין דעה ניט זאגען. עס האט זײ ניט

געהארט, ווען זיי האבען געזעהן, אז דער צדיק ווערדט פערשווארצט און דעם רשע געהט עס דווקא גוט אויף דער וועלט; ווייל זיי האבען געגלייבט אז די אמת'ע רעכנונג ווערדט געמאכט נאך דעם טויט. און יעדער בעקומט זיך זיינם און שלאפט ווי אזוי ער בעט זיך אויס. יעדעס אות פון דער תורה, יעדער דין, יעדער מנהג, איז ביי זיי געוועהן טהייער און הייליג, און אז דאס לעבען פלעגט אפט ווייזען, אז מען קאן ניט אויספיהרען צו טהון, וואס דער פשוטער זין פון דער תורה פאדערט, האבען זיי נאך אויך ניט געוואלט שטעלען אויף זיך און האבען געזוכט דעם היתר צווישען די רעד פון פריהעריגע לומדים, וואס מען האט גערופען „דברי סופרים“. זיי זענען געוועהן אמת פרום און גרויסע לומדים, און ערשט אסך יאהרען שפעטער האבען זיך אנגעהויבען פון זיי ארויסגעוויזען געפארבטע מענשען, צבועק'עס. און דער נאמען „פהאריסעער“ (פרושים) איז געווארען צו שאנד און שפאט. וואס פאר א וואהלע מדות זיי האבען געהאט, קאן מען פארשטעהן פון די געצאהלטע ווערטער פון זייער פארשטעהער יהושע בן פרחיה, וואס מיר געפינען אין פרקי אבות: „מאך דיר א רבין, קויף דיר א חבר, און זוך אין יעדען מענשען די בעסערע זייט“.

די צדוקים. וואס צו זיי האט געהערט די רייכע און געבילדעטע קלאסע, האבען זיך אזוי גערופען נאך דעם נאהמען פון זייער ערשטען פארשטעהער צדוק, וואס האט אינאיינעם מיט זיין חבר ביתוס געלערנט ביי אנטיגנוס און האט זיך פעסט געהאלטען אין די ווערטער פון זיין רבין „אז דער מענש דארף ניט דיענען דעם אייבערשטען ווי א קנעכט פאר געצאהלטס“. זייערע דרכים זענען געוועהן פונקט פארקעהרט פון די פרושים: זיי האבען נאר שטרענג אבגעהיט די תורה, און אלע איבריגע חומרות, וואס מען פלעגט איבערגעבען פון איין דור צום אנדערען האבען זיי ניט געהאלטען פאר הייליג. פון שכר ועונש האבען זיי ניט געוואלט וויסען. זיי האבען געדרונגען, אז די הנאה, וואס דער מענש האט, ווען ער טהוט עפעס א גוטע זאך, איז מאקע שוין זיין לוין אויף דער וועלט. און ער טאר גאר ניט וועלען פיהרען קאנטעס אויפ'ן הימעל. און זיך בעווארענען מיט עולם הבא. זיי האבען אויך געגלויבט, אז גאט מישט זיך ניט אריין אין לעבען פונ'ם מענשען. און אז יעדער איז אליין מחויב אויסצוארבייטען זיין רצון אזוי, אז עס זאל איהם נאר ציהען צו מעשים טובים. דערפאר זענען זיי אויך געוועהן שטרענג געגען זינדיגע און פלעגען בעשטראפען אפילו מיט'ן טויט.

די אסיים זענען געוועהן זעהר וועניג אין דער צאהל, אונ האבען זיך אזוי גערופען דערפאר, וואס זיי פלעגען זיך אלע אין דערפריה באדען אונ ריינינגען דאס לייב דורך וואסער, אונ אים כאלדעאישען אונ גריכישען הייסט „אסיי" — באדען. זיי זענען ארויסגעשפרונגען פון די „פרומע", וואס פלעגען זיך מוסר נפש זיין פאר דער אמונה, אונ האבען זיך אזוי געוואהנט צו לעבען אבגעזונדערט, ארעם, ווייט פון תענוגים, אהן מותרות, אבי נאר דערהאלטען דעם נפש. זיי פלעגען זיך אבהיטען פון רעדען איבריגע ווערטער, מעהר שווייגען, ניט שווערען אפילו אויף איין אמת; אונ אריינגעהמען אין זייער כתה פלעגען זיי נאר דעמעלט, ווען זיי האבען געזעהן, אז זייער נייער חבר האט אלע מדות פון א עסעער, אונ איז אים שטאנד צו פיהרען אזא לעבען ווי זיי. חתונה האבען האט קיינער ניט געטארט פון זיי, אונ דאס גאנצע אנטהון זייערס איז בעשטאנען אין א ווייסען מאנטעל, אונ דערצו פלעגען זיי שטאנדיג טראגען מיט זיך א האנדטוך אויף אבצווישען זיך נאכ'ן באדען אונ א האק — אויף אויסצוגראבען ערד אונ צודעקען אומריינע זאכען. זיי פלעגען זיך גראסטענטהיילס אויפהאלטען אין טבריה, וואו זייער הויפטשטוהלע איז געוועהן. זייער למוד איז שוין געוועהן א סך טיעפער ווי דאס געוואהנליכע לערנען פון תורה: זיי האבען שוין געוואלט דערגרייכען צו דער הויכער מדרגה פון נבואה, אונ דאריבער פלעגען זייערע קאפ ארומפליהען אין אנדערע עולמות, אונ די וועלט־מענשען פלעגען בעטראכטען זייער פארשען ווי עפעס א האבערע זאך, א פערבארגענע וויסענשאפט. דאס פיהרונג פונ'ם לאנד האט זיך מיט זיי גאר ניט אנגעקערט אונ צו מלוכה־זאכען האבען זיי זיך ניט געמישט.

אזוי זענין געוועהן אונ אזוי האבען זיך געפיהרט די דריי יודישע כתות, אונ אין יוחנן־הורקנוס צייט איז נאך צווישען זיי קיין גרויס מחלוקת ניט פארגעקומען; ווייל אין די אויגען פון דער מלוכה זענען אלע געוועהן גלייך. ווי א כהן גדול, האט יוחנן־הורקנוס געמוזט שטעהן נאהענט צו די פרושים, וואס ביי זיי אין די האנד איז איינגעשטאנען די תורה אונ די אמונה; ווי א נשיא אבער האט ער געדארפט זיין פריינדליך אויך מיט די צדוקים, וואס צווישען זיי זענען געוועהן די בכבודסטע אונ רייכסטע לייט. ער האט אזוי געפיהרט, אז ביידע כתות האבען זיך געלעבט רוהיג אונ צופרידען, אונ האטשי זייערע דעות זענען געוועהן פערשידען, האט פון רעכטוועגען געהערשט צווישען זיי שלום אונ איבערגעבענהייט צו דעם ראש

פונ'ם לאנד. איין מאל האט זיך אבער געמאכט א מעשה. וואס צו ליעב דעם האט יוחנן-הורקנוס פיינד געקריגען די פרושים. ער האט געמאכט א גרויסע סעודה אונ האט פארבעטען צו זיך די פארשטעהער פון ביידע כתות. אז דער עולם איז שוין געוועהן שטארק פרעהליך, איז פליצום איינגעפאלען יוחנן-הורקנוס פארצולעגען די פרושים, זיי זאלען איהם פריי ארויס-זאגען זיינע פעהלער, אויב זיי געפינען, אז ער איז עובר עפיס אויף א דין אדער א מנהג. דא האט זיך אויפגעהויבען פון זיין פלאץ איינער פון די פרושים, אליעזר בן פארה, אונ האט איהם געזאגט קורץ אונ שארף, אז עס איז גענוג פאר איהם וואס ער איז א נשיא אונ פון דער כהונה וואלט ער זיך געמעגט אבזאגען, ווייל זיין מוטער איז געפאנגען געווארען, ווען די סירער זענען אנגעפאלען אויף מדין, אונ א זוהן פון א געפאנגענער טאר ניט זיין קיין כהן גדול. יוחנן-הורקנוס האט עס שטארק פערדראסען, נאר ער האט גאר ניט געזאגט. ער האט געהייסען מאכען א חקירה ודרישה צו איז באמת זיין מוטער געוועהן געפאנגען ביי די סירער. עס האט זיך מן הסתם ארויסגעוויזען, אז עס איז ניט אזוי, אונ יוחנן-הורקנוס האט געפאדערט ביי די פרושים זיי זאלען בעשטראפען דעם, וואס האט אויסגעטראכט אזא זאך אויפ'ן נשיא'ס משפחה. די פרושים האבען געהייסען געבען דעם שולדיגען ניין אונ דרייסיג מלקות, נאר יוחנן-הורקנוס האט געפונען, אז דער עונש איז צו קליין; דערצו האט איהם נאך אונטערגעהיצט דער פארשטעהער פון די צדוקים, יונתן, וואס איז ביי איהם שטענדיג געוועהן א גרויסער חשוב. אונ ער האט אין גאנצען געווארפען א אום-חן אויף די פרושים. דאס איז געוועהן דער אהייב פון די שנאה, וואס האט זיך אריינגעכאפט צווישען די פרושים אונ צדוקים, אונ טאקי באלד איז דער זעכציג-יאהריגער יוחנן-הורקנוס, אויפ'ן איין אונ דרייסיגסטען יאהר פון זיין מלוכה, געשטארבען אונ האט איבערגעלאזט פינף זיהן, וואס נאר פיער פון זיי זענען בעקאנט מיט די נאמען: אריסתובול, אנטיגנוס, אלכסנדר אונ אבשלום. פונקט ווי דאס לעבען, אזוי איז אויך דער טויט פון יוחנן-הורקנוס-ערנליך געוועהן אויף שלמה המלך: ווען ביידע האט צוגעדעקט דער גרוב — האבען זיך אנגעהויבען די אונרוהיגקייטען אין לאנד.

דריטעס קאפיטעל.

אריסתובול דער ערשטער, ינאי אלכסנדר אונ שלמה אלכסנדרא.

(106—69 פאר קריסטוס געבורט. 139—176 פארן חרבן בית שני)

פארן טויט האט יוחנן־הורקנוס איבערגעגעבען זיין פרוי די גאנצע מאכט, אונ דעם עלטערן זוהן יהודה, אדער ווי ער האט אויף גריכיש גערופען אריסתובול, האט ער געמאכט פאר כהן גדול. אריסתובלוס איז אבער ניט בעשטאנען די מוטער זאל פיהרען די מלוכה. ער האט זי באלד מיט די יונגערע דריי זיהן איינגעזעצט אין תפיסה, אונ נאר איין ברודער אנטיגנוס, וועלכען ער האט זעהר ליעב געהאט, האט ער געלאזט ביי זיך. ער האט זיך שוין ניט געוואלט בעגניגען מיטן נאמען „נשיא", אונ האט זיך אנגעהויבען רופען „קאניג", חאטשי אויף די מטבעות האט ער מעהר ניט געלאזט אויסקריצען ווי „יהודה הכהן", ער האט אין גאנצען גע־קאניגט איין יאהר; נאר אין דער קליינער צייט איז ער ניט געזעסען ליי־דיג: ער האט נאכגעטהון דעם פאטער אונ האט אינאיינעם מיטן ברודער; אנטיגנוס אנגעהויבען א מלחמה געגען עטליכע קליינע פעלקער פון יענער זייט ירדן. דאס גליק האט איהם צוגעשפיעלט, ער האט נובר געוועהן די שונאים, וואס האבען געמוזט אננעהמען די יודישע אמונה; נאר פליצום איז ער געפאהרליך קראנק געווארען אונ האט געמוזט צוריק פאהרען קיין ירושלים. אזוי ווי גיך האבען זיך אנגערוקט די ימים טובים, האט אנטיגנוס אויך זיך געמוזט אומקעהרען קיין ירושלים, אונ דארט האבען איהם זיינע שונאים דערהרגעט, אונ אריסתאבול איז געשטארבען. קיין גוטען נאהמען האט ער אבער ניט איבערגעלאזט, דער עולם האט פון איהם ניט געהאלטען דערפאר וואס ער איז מעהר געוועהן געניגט צו גריכישע מנהגים, אונ באריבער

האט מען אויף איהם ארויפגעלעגט אזעלכע זאכען, וואס ער איז אין זיי גאר ניט שולדיג געווען: אז די מוטער איז געשטארבען, האט מען אויסגעטראכט, אז ער האט זי פארמוטשעט מיט הונגער, און אז מען האט דערהרגעט אנטיגנוס'ן האט מען געזאגט, אז דאס איז אריסתובולס א שפיצעל.

די ירושה איז איבערגעגאנגען צום יונגערן ברודער יונתן, אדער ינאי, וואס האט אויך אנגענומען א גריכישען נאמען אלכסנדר. זיין ווייב סלמה, וואס האט שפעטער אויף גריכיש געהייסען אלכסנדרא, איז געוועהן א שוועסטער פון שמעון בן שטח, דעם פארשטעהער פון די פרושים, וואס האבען צו ליעב דעם געקאנט ווייטער אויפהייבען א קאפ. זיבען און צוואנציג יאהר האט געקעניגט אלכסנדר-ינאי, און האטשי קיין גרויסע גבורות האט ער ניט געקאנט בעווייזען, האט איהם פון דעסטוועגען דאס חשמונאישע בלוט ניט געלאזט רוהען: מיט דער הילף פון פרעמד חיל, וואס ער האט געדונגען אין פיזידען און ציליציען, איז איהם געראטהען מיט דער צייט שטארק צו פארגרעסערן דאס לאנד, וואס האט אפט געמוזט גענוג אויסשטעהן פון זיינע מלחמות.

אלכסנדר-ינאי האט געווארפען איין אויג אויף עטליכע שטאדט ביים ים, וואס האבען זיך, —צו ליעב דער קריעג פון ביידע סירישע מלכים: גריפוס און קיזיקנוס, צווישען זיך — דערווייל בעפרייעט פון סיריען: און בעזאנדערס האט ער געוואלט אבנעהמען עכו. וואו יודען האבען געוואהנט. די איינוואהנער פון עכו האבען געזוכט הילף ביי פטאלאמעאוס-לאטוראס, דעם פרינץ פון מצרים, וואס איז פאר זיין מוטער קלעאפאטרא אנטלאפען געווארען קיין ציפערן און האט זעהר געוואלט זיין ביטער הארץ אויסלאזען צו די יודען, וואס האבען געהאט א נגיעה אין זיינע פריהריגע אומגליקען. לאטוראס איז באלד צוגעקומען מיט דרייסיג טויזענד מאן, און פיעל טויזענדער פון'ם יודישען חיל זענען געפאלען, און האבען דעם שונא געעפענט א פרייען וועג קיין יהודה. אז לאטוראס האט אבער אנגעהויבען שטארק אריינקריכען אין לאנד, און זיין מוטער קלעאפאטרא האט מורא געהאט זיין קראפט זאל ניט פערגרעסערט ווערען, איז זי שוין געצווינגען געוועהן איהם א ביסעל איבערשלאגען די פליגעל. און האט ארויסגעשיקט נעגען איהם פיעל חיל מיט די יודישע הויפט-לייט, חלקיהו און חנניה, דעם כהן אניאס ביידע זיהן. חלקיהו איז אבער באלד געשטארבען, און די גאנצע משא פון דער מלחמה איז געבליעבען אויף איין חנניה, וואס האט נאך געהאט גענוג צו טהון

ביז ער האט צושטערט די שלעכטע עצות, וואס מען האט געגעבען קלעאפאטראן, אז זי זאל טאקי דאס יודישע לאנד צונעהמען פאר זיך. ער האט איהר פארשטעהן געגעבען, אז זי וועט גאר ניט אויספיהרען, אונ זי האט געמוזט שליעסען פריינדשאפט מיט דעם יודישען קאניג.

אזוי זענען אוועקגעגאנגען די ערשטע ניין יאהר פון אלכסנדר ינאי'ס מלוכה. דער קאניג האט בעהאנדעלט גלייך אלע קינדער פונ'ם לאנד, אונ ביידע כתות האבען זיך געלעבט רוהיג. נאר מיט דער צייט איז ביי איהם געווארען א גאנצער תקיף איינער פון די צדוקים דיוגנס, אונ האט אנגערעדט אויף די פרושים אלדעם בייז. דערווייל האט זיך געמאכט וואס דער קאניג איז אים סכות, ווי א כהן גדול, געוועהן ביי'ם גאטעס-דיענסט אין בית המקדש, אונ האט בעדארפט, ווי דער מנהג איז געוועהן, פון א זילבערנער כלי אויסגיעסען וואסער אויפ'ן מזבח, ביי דער תפלה וועגען א געראטהעניש– דעם מנהג האבען, ווי עס שיינט, איינגעפיהרט די פרושים – אונ אזוי ווי דער קאניג האט זיי געוואלט טרעפען, האט ער דאס וואסער פשוט ז״ים גענאסען נעבען זיך. דאס האט אנגעמאכט א גרויסען בעש, די פרושים האבען אונטערגעהיצט דאס פאלק, אונ אלע אתרוגים, וואס יעדער האט גע- האט מיט זיך, זענען געפלויגען דעם קאניג אין קאפ אריין. אלכסנדר-ינאי וואלט דערמעלט געווים מיט'ן לעבען בעצאהלט, נאר באלד איז צוגעקומען דאס גאנצע חיל; עס איז ארויס א שטארקע הריגה. אונ זעכס טויזענד יודען זענען געפאלען. נאך דעם האט אלכסנדר-ינאי געמאכט אין בית המקדש א וואנד, וואס האט דעם כהן אבגעטהיילט פונ'ם פאלק; ער האט אבער מיט זיין אפענטליכער שנאה צו די פרושים געמאכט א סך א ארגערע וואנד, וואס האט אין גאנצען צוטהיילט ביידע כתות, אונ ברידער פון איין אמונה זענען זיך געווארען שונאים אויפ'ן לעבען.

אלכסנדר-ינאי האט ניט געקוקט וואס ביי איהם אין לאנד געהט פאר, אונ גאר ניך איז דאס איהם פאר די אויגען געקומען. ער האט זיך אלץ ארומגעטראגען מיט דער מחשבה צו פארגרעסערן דאס לאנד, אונ צו ליעב דעם האט ער זיך ארומגעיאגט צווישען די קליינע פעלקער ביי'ם ירדן; נאר אין איינער פון די מלחמות האט ער פערלאהרען זיין גאנץ חיל אונ איז קוים מיט'ן לעבען צוריקגעקומען קיין ירושלים. דארט האבען איהם די פרושים שטארק דערק[illegible]עט, זעכס יאהר כסדר האט ער פון זיי געהאט א קאלט'ס אי ווארמ'ס. ניט איין מאהל האט ער זיך געמוזט געגען זיי

שיצען מיט געדונגענע חיל. ביז זיי האבען איהם מיד געמאכט. און ער האט געשיקט בעטען ביי די פרושים מען זאל מאכען שלום. עס איז שוין אבער שווער געווען צו רעדען פון שלום. די פרושים האבען געענטפערט קורץ און שארף, אז שלום קען נאר ווערען דעמעלט, ווען דער קעניג וועט שטארבען, און דערווייל האבען זיי טאקע געשיקט בסתר שליחים צום סירישען קעניג דמיטריוס אייקערוס, און איהם געבעטען ער זאל מיט זיין חיל אריינקומען קיין יהודה. אז אלכסנדר-ינאי איז דערפון געוואהר געווארען האט ער שוין געמוזט צונויפזאמלען זיינע לעצטע קראפטע, און איז דעם מלך פון סיריען ארויסענטגעגענגען אקעגען ביז שכם. דארט איז געווען די ערשטע בלוטיגע מלחמה. פיעל מענשען זענען געפאלען פון ביידע זייטען, נאר אייקערוס האט גובר געווען, און אלכסנדר-ינאי האט געמוזט אנטלויפען און זיך בעהאלטען אין די בערג. אזא מפלה האט אבער געמוזט דערוועקען ביי פיעל יודען א געפיהל פון רחמנות צום געפאלענעם קעניג. און באלד זענען זעקס טויזענד מאן פונ'ם סירישען יודישען חיל איבערגעגאנגען אויף זיין זייט, און ער איז אים שטאנד געווען זיך אבצורעכענען מיט די פרושים. נאכ'ן ערשטען נצחון, אז ער האט די פרושים פעריאגט פון דער פעסטונג בית-הומה, וואו זיי האבען זיך אלע אויפגעהאלטען, האט ער ווייטער געפאלגט זיין יועץ דיאגענעס, און האט געהייסען אויפהענגען אכט הונדערט פרושים, און זייערע ווייבער און קינדער קוילען פאר זיי אין די אויגען. א לאנגע צייט האט דאס פאלק ניט געקאנט פארגעסען דאס אכזריות פון אזא שרעקליכער נקמה; גאר אזוי ווי עס האט איהם ווייטער אנגעהויבען גליקען, האט מען פארט אויף איהם בעסער געקוקט ווי פריהער. עס איז איהם טאקע געראטהען צוצונעהמען א סך שטאדט פון יענער זייט ירדן, און אויסבויען צוויי שטארקע פעסטונגען אלכסנדריען און מאכערוס, און אזוי ווי אונטער זיין מאכט זענען געווען פיעל גריכען, האט ער אויף זיינע מטבעות אויסגעקריצט אויפשריפטען אין צוויי לשונות — העברעאיש און גריכיש.

אין די לעצטע יאהרען האט ער אלע פיער טאג געליטען פון א פיעבער, גאר פון דעסטוועגען האט עס איהם נאך אלץ געטראגען צו די שטאדט, וואס ער האט שוין לאנג אויף זיי איין אויג געהאט. און קראנקערהייט האט ער בעלאגערט די פעסטונג רגבה. דארט איז ער שוין אבער אזוי קראנק געווארען, אז ער האט געפיהלט, אז באלד שטארבט ער.

פאר׳ן טויט האט ער חרטה געהאט אויף אלע עולות וואס ער האט געטהון. ער האט איבערגעגעבען די מלוכה דער קאניגין, אונ האט נאר געבעטען מען זאל זיין טויט האלטען בסוד, ביז מען וועט ניט איינגעהמען די פעסטונג אונ דערנאך זאל מען זיין קערפער איבערגעבען די פרושים זיי זאלען מיט איהם טהון וואס זיי ווילען. ער האט איהר אויך צוואה געלאזט: זי זאל ווערען שלום מיט די פרושים, אונ מען רעכענט, אז טאקע אין דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען האט ער די קאניגין געטראסט מיט די ווערטער, וואס מיר געפינען פון זיין נאהמען אין דער גמרא: „זאלסט זיך ניט שרעקען ניט פאר די פרושים אונ ניט פאר זייערע געגנער נאר פאר די געפארבטע, וואס טהוען שלעכטים ווי זמרי אונ ווילען נאך דערפאר געצאהלטים ווי פנחס“.

דעם טאג פון אלכסנדר-ינאים טויט האבען די פרושים געמאכט פאר א יום טוב; נאר דאס האבען זיי ניט אזוי געטהון פאר נקמה, ווי פאר שמחה, וואס די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו זיין אלמנה, צו דער שוועסטער פון זייער פארשטעהער שמעון בן שטח. די קאניגין אלכסנדרא איז טאקע געוועהן קלוג, גוט אונ פרום, אונ א חוץ דעם, געבענשט מיט א סך מעלות, וואס צו ליעב זיי האט זי אומעדום נושא חן געוועהן. איהר עלטערן זוהן הורקנוס, וואס איז געוועהן קראנקליך אונ האט זיך ניט געקאנט מישען צו דער מלוכה, האט זי געמאכט פאר כהן גדול. זי האט באלד בעפרייעט אלע פרושים, וואס זענען געזעסען אין תפיסה, אונ ערלויבט די אנדערע, וואס זענען זיך צולאפען, זיי זאלען צוריקקומען. צווישען די צוריקגעקומענע איז אויך געוועהן דער בעריהמטער למדן יהודה בן טבאי, וואס די יודען פון אלכסנדריען האבען איהם ניט געוואלט אבלאזען, אונ וואס איז דערנאך געווארען נשיא אין ירושלים. די ניין יאהר, וואס זי האט געקאניגט, האט זיך דאס לאנד געפיהלט גליקליך, אונ א שטארקען חלק אין דעם האט אויך געהאט איהר פרומער ברודער אונ דערפאר האט מען גערופען די צייט אויף ביידע נאהמען, פון „שמעון בן שטח אונ דער קאניגין סאלאמעא“. דערצו איז נאך דעמעלט גראד אריין א ברכה אין די תבואות אונ די פירות, אונ גאנץ לאנג פלעגט מען נאך ווייזען די זאנגען אונ זיך בעריהמען מיט דעם געראטהעניש וואס איז געוועהן.

צווישען אלע נייע ארדנונגען, וואס די קאניגין אלכסנדרא האט איינגעפיהרט, האט די הויפטראלע געשפיעלט דאס משפטן. די צדוקים זענען

איבּערהויפּט געװעהן שטרענג אונ פלעגען פיעל ניט נאכקלערען: קוים האָבּען עדות געזאָגט אויף יענעם, איז שוין געװעהן גענוג, אונ זיי האָבּען שוין ארויסגעגעבּען דעם ענדגילטען פּסק. זי האָט אָבּער געהייסען: פריהר גוט זיך בּעטראַכטען אונ איבּערקלערען, די דיינים זאָלען טאַקע בּאמת האַלטען אין די האַנד אַ װאָגשאָל אונ שטאַרק אַכטונג געבּען צו האָבּען זיי קיין טעות ניט אונ צו װעט חלילה דורך אַ שלעכטען משפּט ניט דאַרפען ליידען אַ אומשולדיגער. דעמעלט איז אויך אַרויס אויף לשון קודש אַ ערצעהלונג „שושנה“, װאָס װייזט װי װייט פאַלשע עדות קאָנען פאַרפיהרען די שופטים. דאָרט װערדט דערצעהלט, װי צװיי שלעכטע מענשען האָבּען געװאָלט אַראָבּפיהרען פונ׳ם גלייכען װעג איינע פון די פרומסטע פרויען שושנה, דאָס װייבּ פון יהויקים, אַ שאהנעת בּעל הבּית, אונ אַז זי האָט זיי אָבּגעזאָגט, זענען זיי געלאָפען עדות זאָגען, אַז זיי האָבּען זי געטראָפען מיט אַ יונגען מאַן בּיי זיך אין גאָרטען אונטער אַ בּוים. די דיינים האָבּען, מן הסתּם, געגלויבּט די עדות, דער אומגליקליכער שושנה האָט ניט געהאָלפען איהר שװערען זיך אונ װיינען, אונ שיר װאָלט שוין געװעהן אַרויס דער שװערער משפּט. צום גליק איז אָבּער אָנגעקומען דניאל אונ איז געפאַלען אויף אַ שׂכל מען זאָל פרעגען יעדען פון די עדות בּעזונדער: אונטער װאָס פאַר אַ בּוים די מעשׂה איז געשעהן. דאָס פאַרשטעהט זיך, אַז יעדער האָט צוגעװיזען אויף איין אַנדער בּוים. מען האָט בּאַלד דערקענט דעם ליגען, אונ די פאַלשע עדות האָבּען בּעקומען דעם עונש, װאָס האָט געזאָלט טרעפען שושנה. אַזאַ ערצעהלונג האָט געמוזט פיהרען דערצו, װאָס די שופטים האָבּען נוט נאָכגעפאָרשט אין אַ משפּט יעדעס בּרעקעלע אונ פיעל אומשולדיגע האָבּען געגעבּענשט דעם נאָמען פון זייער רעטערין, דער גוטער קאָניגין.

אַלכּסנדרא האָט אויך געזעהן, אַז דאָס לערנען אין די שולען זאָל זיין נאָר אויפ׳ן בּעסטען אופן, אונ אַ חוץ דעם האָט זי אַכטונג געגעבּען, אַז עס זאָלען ניט פאַרקומען אַזוי פיעל גטין װי פריהר, װייל די צדוקים האָבּען דאַרויף גאַר ניט מקפיד געװעהן אונ װאָס פאַר אַ פאָלק עס האָט זיך גאַר געװאָלט צוגעהן. האָבּען זיי שוין ניט געזשאַלעװעט די צװעלף שורות.

אַז די פּרושים האָבּען זיך נאָך אַ מאָהל געקאָנט צופיהרען די האַנד, האָבּען זיי זיך בּאַלד געהאַפּט צו בּעפעסטיגען זייערע מנהגים אונ זיך פיהרען איבּערהויפּט אויף זייער שטייגער. אים זכות האָבּען זיי געמאַכט פונ׳ם

נאסער-ניסען אויפ'ן מזבח, וואס אלכסנדר-ינאי האט זיך ערלויבט דערפון חוזק מאכען, א גאנצע צערעמאניע, און מיט דער צייט איז דאס געווארען אזא יום טוב, וואס פלעגט דויערען זעכס נאכט כסדר. פונ'ם גאנצען לאנד פלעגט מען זיך צונויפפאהרען קיין ירושלים נאר אנקוקען ווי שאן בעלייכטעט עס פלעגט זיין דער בית המקדש און דער גאנצער הר הבית, און הארען דאס טהייערע געזאנג פון די לוים, און ניט אומזיסט איז דעמעלט ארויס א ווערטעל: אז ווער עס האט ניט בייגעוואוינט די שמחה, דער האט קיין שמחה ניט געזעהן אין זיין לעבען.

דעסטגלייכען האבען די פרושים איינגעפיהרט נאך א יום טוב, דעם פינפצעהנטען אב, ווען דער עולם פלעגט ברענגען האלץ אין בית המקדש אריין: דאס פאלק פלעגט זיך משמח זיין, און יונגע מאדלעך פלעגען ארויסגעהן ווייס געקליידט אין די ווייגגארטענער מיט שאנע טאנץ. דארט פלעגען זיי זיך בעקענען מיט פיינע יונגע לייט פון זייער גראד, און ניט איין שדוך פלעגט אזוי געשלאסען ווערען דורכ'ן בעסטען שדכן, דורך דער ליעבע.

אלכסנדרא האט אויך געזארגט, אז דער בית המקדש זאל האבען איין שטאנדיגע הכנסה, און האט ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז יעדער יוד פון צוואנציג יאהר אן מוז געבען דארויף ניט ווייניגער פון א האלבען שקל א יאהר. דאס פאלק האט דארויף ניט געקוקט ווי אויף א גזירה, און יעדער האט מיט גרויס שמחה געגעבען וואס ער האט נאר געקאנט; און אפילו די יודען פון אנדערע מדינות האבען זיך אויך ניט אבגעזאגט. דריי מאהל אין יאהר פלעגט מען צונויפנעהמען די נדבות: אים חודש אדר פלעגען די היימישע יודען אריינטראגען דאס געלד; ביז שבועות פלעגט אנקומען געלד פון נאהנטע לאנדער, ווי מצרים און סוריא, און ניט שפעטער פון סוכות פלעגען שוין צוקומען די נדבות אפילו פון גאנץ ווייט, ווי פון בבל, מדי און קליין-אזיען; און פון דארט פלעגט מען ניט שיקען קיין קליינינקייטען, נאר גאלד און זילבער. די גראסטע לייט האבען געהאלטען פאר א כבוד צו זיין „הייליגע שליחים", און זאמלען דאס געלד לשם מצוה. אין עטליכע שטאדט אין מעסאפאטאמיען און פהריגיען, ווי נציבין, נהרדעא, פערגאמוס און נאך אנדערע, האבען זיך די יודען געמאכט בעזונדערע קאמערן, וואו זיי פלעגען צונויפנעהמען די נדבות און זיי דערנאך פערזארגען קיין ירושלים. פון די ארטער פלעגט דער בית המקדש יעדעס יאהר בעקומען ביז צוויי הונדערט פונט

צאלד, און ביי אזא הכנסה האט מען ניט אומזיסט געמענט רעכנען, אז אין משכן געפינען זיך גאנצע אוצרות.

זעלטען קאן אבער א מענש האלטען א וואנשאהל אין די האנד און אבהיטען זיך ער זאל ניט איבערציהען דעם בויגען. אז די פרושים האבען בעקומען דעם אויבען־אן, האבען זיי זיך אנגעהויבען טשעפען צו די צדוקים און האבען זיי אנגעטהון גרויסע צרות. קודם כל האט מען דערהרג'ט דיא־גענעס'ן, דערפאר וואס ער האט געראטהען אלכסנדר־ינאי ער זאל אויפהענגען אכט הונדערט פרושים. האטשע פון איין זייט האט ניט דערלאזט קיין גרויסע עולות יהודה בן טבאי, וואס האט ליעב געהאט אויף יעדען מלמד זכות זיין און פלעגט זאגען אז, קוים געהט דער הוטא אוועק פונ'ם בית דין, מוז מען אויף איהם שוין קוקען ווי אויף יעדען אנדערען מענשען", נאר פון דער אנדערער זייט פלעגט אבער יהושע בן שטח בעהאנדלען די צדוקים גאר אהן רחמנות. ער איז געוועהן אזוי שטרענג און האט אזוי אבגעהיט דאס געזעץ, אז אפילו זיין איינען קינד האט ער ניט געוואלט קיין טובה טהון אבי ניט אבטרעטען פונ'ם דין. ער האט געהאט א סך שונאים, וואס האבען געוואלט אין איהם דערלעבען א נקמה, און דאריבער האט מען געמאכט א בלבול אויף זיינעם א זוהן, אז ער האט געטהון איין גרויסע עבירה, עס האבען זיך געפונען צוויי פאלשע עדות, און מען האט איהם פארמשפט צום טויט. דאס רחמנות אויף דעם אומשולדיגען, וואס האט זעהר געוויינט, האט אזוי גערירט די עדות, אז זיי האבען זיך באלד מודה געוועהן, און די דיינים האבען שוין געוואלט מבטל זיין דעם פריהריגען משפט. יהושע בן שטח האט אבער געוויזען, אז ווערליג דעם דין, טאר מען אזיינע עדות ניט גלייבען. ווייל מען ווייסט ניט ווען זיי האבען געזאגט אליגען, צו פריהר, צו שפעטער, און האט צו ליעב דעם מפקיר געוועהן דעם זוהנ'ס לעבען. פון אזא מענשען, קאן מען שוין פאר־שטעהן, האבען די צדוקים קיין האניג ניט געלעקט און זיי האבען געמוזט זוכען שוטץ ביי אלכסנדרא'ס צווייטען זוהן אריסתובול. דער פרינץ האט פון זייערטוועגען געזאגט א גוט ווארט דערקאניגין און זי האט זיי ערלויבט זיך צו בעזעצען, ווי זיי האבען געבעטען, אין עטליכע פעסטונגען אין לאנד.

גאר, ווי עס ווייזט אויס, האט מען צו זיי קיין גרויס צוטרויען ניט געהאט. און די שטארקע פעסטונגען, וואס האבען געשיצט די יודישע מלוכה,

זיי מאכערוס, הורקאניאן, אונ אלכסנדריאן, זענען פאר זיי געבליבען פער־שלאסען.

קיין שום בעזונדער מכשול איז אינם לעבען פון די יודען, אין דער צייט פון אלכסנדרא ניט פארגעקומען. פאר איין טיגראנעס, דעם מלך פון ארמעניען, וואס האט שטארק חשק געהאט צוצונעהמען יהודה, האט זי זיך יא א ביסעל געשראקען, אונ האט צו איהם געשיקט שליחים מיט טהייערע מתנות איהם צו פערשטאפען דאס מויל. ער וואלט אפשר ניט געווען געקוקט דארויף, ווען ער וואלט ניט אליין בעדארפט היטען די ביינער פאר די ראמער, וואס האבען איהם דערוויל אנגעהויבען דולען א קאפ. אזוי זענען רוהיג אבגעלאפען די יאהרען פון אלכסנדרא'ס מלוכה, ביז זי איז ניט מסוכן קראנק געווארען. דא האבען זיך אנגעהויבען טרויעריגע טאג פאר דער יודישער מלוכה: דער פרינץ אריסטובול האט געוואלט צונעהמען די בכורה ביי זיין קראנקען ברודער הורקנוס, אונ איז אוועק אין דער פעסטונג גבתה, דארט האט ער געמאכט יד אחת מיט די צדוקים, אונ בעזאנדערס מיט זייער פארשטעהער גאלאיסטעס, אונ נאר אין א קורצער צייט האט ער צונויפגענומען צווישען די קליינע פאלקער ארום ירדן זעהר פיל חיל. הורקנוס האט אפילו צוגערעדט די מוטער זי זאל ניט דערלאזען צו קיין מרידה אין לאנד. נאר אלכסנדרא האט שוין ניט געהאט קיין כח זיך צו מישען, אונ האט צוגעמאכט די אויגען איידער אין יהודה האט זיך צופלאקערט דאס פייער פון א מלחמה צווישען איינענע ברידער.

פירטעס קאפיטעל.

די לעצטע מלכים פון די חשמונאים.

(37—69 פאר קריסטוס געבורט. 107—139 פארן חרבן בית שני)

אז עס איז בעשערט עס זאל ווערן א תל פון א שטוב - דארפען זיך נאר צוויי בעלי בתים אנהייבען קריגען איבער איהר: דאס קאן מען ארויסזעהן פון דעם, וואס עס איז געווארען פון יהודה פון דעם וויסטען מחלוקת, וואס איז פארגעקומען צווישען אלכסנדרא'ס ביידע זיהן. באלד נאך איהר טויט האט דער עלטערער זוהן הורקנס איבערגענומען די מלוכה. אריסתובול האט אבער ניט געשוויגען און איז מיט זיין חיל צוגעקומען ביז ירחו, דארט האבען זיך בעגעגענט ביידע ברידער, נאר הורקנוס האט פערלארען די מלחמה און האט געמוזט בלייבען אין דער פעסטונג בירה נעבען ירושלים. וואו ער האט אויך געהאלטען פאר א משכן אריסתובולס פרוי מיט די קינדער. אריסתובול איז דערווייל אריין קיין ירושלים און האט זיך בעמאכטיגט איבערן בית המקדש; נאר קוים איז ער שוין געוועהן אינווענייג האט געמוזט ווערען א שלום צווישען די ברידער: הורקנס איז געבליבען כהן און אריסתובול איז געווארען קאניג. ביידע האבען זיי געגעבען א שבועה ניט צו שטערען איינער דעם אנדערן, און א חוץ דעם האבען זיי זיך נאך משדך געוועהן צווישען זיך, און אריסתובולס זוהן אלכסנדר האט חתונה געהאט מיט הורקנוס'ס טאכטער אלכסנדרא.

מילא ווי אזוי די ברידער האבען זיך שוין דארט איינגעטהיילט, וואלט שוין געוועהן געבליבען אזוי, ווען עס מישט זיך ניט אריין איינער פון הורקנוס'ס גוטע פריינד, אנטיפטר, וואס איז ארויסגעקומען פון די אדומים, וואס יוחנן-הורקנוס האט אמאל גענייט זיי זאלן ווערען יודען. אנטיפטר איז נאך פאר אלכסנדר ינאי געשטעלט געווארען פאר א מושל אין אדום, און איז

געוועהן א גוטער ברודער מיט אלע שכנים פון ארום. ער האט אנגעהויבען אונטערצוהיצען הורקנוס'ן, אז ער האט זיך אומזיסט אבגעזאגט פון דער מלוכה, אונ האט איהם געגעבען צו פארשטעהן, אז מיט געלד וועט ער זיך אבזוכען א בעשיצער, וואס וועט זיך אננעהמען זיין קריוודע. אנטיפטר האט טאקי אבגעמאכט מיט ארעטאס, דעם מלך פון נבט אונ ער האט צוגעזאגט פאר א מנה יפה צו העלפען הורקנוס'ן. אז אלדינג איז שוין געוועהן אבגערעדט איז הורקנוס שטילערהייט ביי נאכט פערשווינדען געווארען פון ירושלים אונ איז אינאיינעם מיט אנטיפטר'ן אוועק קיין סלע, אין דער הויפטשטאדט פון נבט. באלד איז מען אין יהודה געוואהר געווארען, אז ארעטאס געהט אהין מיט פונפציג טויזענד מאן, אונ אריסטובול איז איהם ארויס אקעגען מיט זיין חיל. עס האט איהם אבער ניט געגליקט, אונ ער האט געמוזט זיך פערשליסען אין ירושלים, וואס דער שונא האט עס עטליכע חדשים כסדר בעלאגערט. זעהר טרויריג איז געווארען די לאגע פון די איינוואהנער, ווען עס האבען זיך אויסגעלאזט לעבענסמיטעל; גאר נאך ערגער איז געוועהן די פרומע, וואס האבען ניט געהאט קיין בהמות אויף קרבנות. דא האט זיך נאך אנגעריקט דער חדש ניסן, אונ קיין לאמעלעך אויף קרבן-פסח איז ניט געוועהן, האבען זיך די יודען פון ירושלים מישב געוועהן, אונ אזוי ווי זיי האבען געוואוסט, אז אין לאגער פונ'ם שונא געפינען זיך אויך יודען, האבען זיי אנגעהויבען מיט זיי איבערצורעדען, זיי זאלען זיי פאר געלד פארקויפען שאף אונ רינדער. אין לאגער איז מען דארויף מרוצה געווארען, אונ אלע טאג פלעגט מען פון דער פעסטונג אראבלאזען מיט א שטריק א קארב מיט געלד, אונ דערנאך ארויפציהען א שעפעלע אדער א קעלבעלע. ניט לאנג האבען זיך אבער די שונאים אזוי רוהיג געהאלטען: איין מאל, אז די יודען אין ירושלים האבען ארויסגעקוקט אויף א כשר'ן קרבן, האבען זיי אין קארב געפונען א חזיר .... מען האט אבער אין לאגער געטהון נאך א סך ערגערע זאכען. אין יהודה האט געלעבט זעהר א פרומער יוד, אניאס, וואס מען האט אויף איהם געזאגט, אז מיט זיינע תפלות האט ער ניט איין מאל אויסגעבעטען רעגען, ווען מען האט איהם נאטהיג בעדארפט. אז ירושלים איז בעלאגערט געווארען אונ פיעל יודען זענען פון דארט אנטלאפען געווארען קיין מצרים, האט אניאס אויך פערלאזט די הויפטשטאדט אונ האט זיך בעהאלטען ניט ווייט. דאס חיל פון ארעטאס האט איהם געפונען אונ אזוי ווי פיעל יודען פון הורקנוס'ס לייט האבען איהם געקענט, האבען זיי

איהם געבעטען ער זאל שעלטען אריסתובולן, ווייל זיי זענען געווען זיכער אז די קללה וועט געווים אנגעהן. אניאס האט אבער געזאגט איין אנדער סין תפלה: ער האט געבעטען דעם רבונו של עולם, אזוי ווי ביידע צדדים זענען יודען, זאל ניט אנגעהן דאס וואס זיי ווינשען זיך איינער דעם אנדערן. פאר דעם געבעט האט דער פרומער אניאס בעצאהלט מיט'ן לעבען.

נאר אין דער צייט וואס ארעטאס איז געשטאנען פאר די טויערען פון ירושלים האט זיך אין דער לופט פון גאנץ ווייט געטראגען א רויב-פויגעל, וואס האט באלד פערטומעלט די קאפ פון ביידע ברידער, און האט שפעטער זיינע שארפע נאגעל אריינגעשטעקט אין דעם יודישען לאנד. סקוירוס, דער שליח פון פאמפעיוס, האט זיך געלאזט קיין אזיען דארט צו בעפעסטיגען די מאכט פון רום. און אז ער איז געקומען נאהענט צו יהודה, האבען ביידע ברידער זיך געוואלט בענוצען מיט זיין הילף, ווייל זיי האבען געוואוסט, אז די רוימער האבען ניט פיינד די מטבע. שליחים זענען געפלויגען פון אלע זייטען, און קיינער פון זיי איז ניט געקומען מיט ליידיגע קעשענעס; נאר, [illegible]י עם ווייזט אוים, האט אנטיפטר נאר געהאלטען אין איין צוזאגען, און אריסתובול איז ארוים מיט א מזומן שטיקעל. איין ווינק פון סקוירוס איז גענוג געווען, ארעטאס זאל באלד אבטרעטען פון ירושלים און אריסתובול איז ווייטער אריין אין זיין הויפט-שטאדט.

צוויי יאהר האט אריסתובול געפיהרט די מלוכה, און ער האט שוין גערעכענט, אז ער זיצט שוין פעסט אויפ'ן באנקעל. ער האט אויך ארוים-געלאזט זיינע מטבעות, און פלעגט אפילו אפט בעווייזען זיין בריה'שאפט דערמיט, וואס ער האט זיך ליעב געהאט אריינצוחאפען צו די שכנים און אבציפען עפעס א דארפעל אדער א שטאדטעל. נאר געקויפט גליק קאן קיין לאנגען קיום ניט האבען: אויף האנדלען איז אנטיפטר געווען מעהר מענש פון אריסתובולן. ער האט זיך געפועלט ביי סקוירוס ער זאל רעדען פאר הורקנוס עפעס א גוט ווארט ביי פאמפעיוס, און אז ער האט נאך געבראכט דעם הערשער פון רום א טהייערע מתנה, א ווינשטאק מיט בלעטער און טרויבען פון ריין גאלד, איז ער שוין געווארען דער גרעסטער חשוב. פאמפעיוס האט בעפוילען, אז ביידע ברידער זאלען ארויסקומען צו איהם קיין דמשק, און דארט וועט ער אויסהערען זייערע טענות. עם איז זיי אפילו געווען ניט אנגענעהם זיך צו לאדען אין דער פרעמד ביי א שונא, נאר

עס האט זיי שוין ניט געהאלפען. זיי האבען געמוזט די בושת אוועקלעגען אויף א זייט, אונ יעדער האט פאר פאמפעיוס'ן אויסגערעדט זיין הארץ: הורקנוס האט זיך פעררופען אויף זיין בכורה, אונ אריסטובול האט געשריעגען, אז ער איז פעהיגער פון איהם צו דער מלוכה. פאמפעיוס האט נאך אבער געמוזט אויסהערען א דריטען צד, — דאס זענען געוועהן א סך איינוואוינער פון ירושלים, וואס האבען געוואלט זיך אין גאנצען בעפרייען פון די חשמונאים, אונ האבען געדרינגען, אז זיי וועט זיין בעסער ווען דאס לאנד וועט זיך פיהרען רוהיג שטיל, נאכ'ן געזעץ אונ גאר אהן א מלך.

פאמפעיוס איז געוועהן א וואוילער דין, אונ ער האט פערשטאנען, אז דער בעסטער תכלית וועט זיין פאר אלע, ווען ער אליין טאקע וועט צונעהמען דאס יודישע לאנד פאר פסק געלד, אונ עס וועט ניט זיין איבער וואס זיך צו קריגען. מיט גרויס חיל איז ער צוגעקומען צו ירושלים. הורקנוס אונ אריסטובלוס האבען איהם אריינגעלאזט אין שטאדט; נאר די אמת'ע יודען, וואס האבען פערשטאנען דעם מיין פון די רומער, האבען אבגעשניטען די בריק, וואס האט געפיהרט צום בית המקדש אונ זענען אלע געבליעבען אויפ'ן הר הבית. פאמפעיוס האט געמוזט בלייבען שטעהן א לאנגע צייט אונ בעלאגערן דעם בית המקדש, אונ עס וואלט איהם אזוי גיך ניט געראטהען, ווען די רומער וואלטען זיך ניט בענוצט מיט די שבתים, ווען די יודען פלעגען רוהען. אין א שבת אים חודש סיון האט מען איינגעבראכען א וואנד פון דער פעסטונג, אונ מען איז אריין אין בית המקדש פונקט ווען עס איז געוועהן דער גאטעסדיענסט. קיינער האט זיך ניט געוועהרט, אונ פיעלע האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען, אראבגעווארפען זיך פון דער הויך אדער אנגעצונדען אויף זיך די קליידער. אין דעם טאג זענען אומגעקומען ביז צוועלף טויזענד יודען. דעמעלט האט זיך פאמפעיוס איבערציינט וואס פאר א ליגען אנטיוכוס-עפיפאנוס האט א מאהל אויסגעטראכט אז אין משכן געפינען זיך פערשיעדענע בילדער פון עזעל, אונ האט געלאזט גאנץ דעם בית המקדש אונ די געלדקאסע, וואס האט זיך דארט געפונען.

פאמפעיוס האט זיך טאקע בערעכענט, אז אין גאנצען צונעהמען דאס לאנד וועט ער קיין מאהל ניט פארשפעטיגען, אונ האט געוואלט א ביסעל יוצא זיין פאר הורקנוס'ן. דאריבער האט ער הורקנוס'ן בעשטימט פאר'ן נשיא פון יהודה, אונ האט געמאכט מען זאל איהם צאהלען מס. פיעל שטאדט,

וואס האט געקאסט די פריהריגע יודישע קאניגע נענוג בלוט ביז מען האט זיי איינגענומען, ווי שמרון, בית־שן גדרה, היפאס, פעללא, דיאן אונ אנדערע. האט ער אבגעריסען פונ'ם לאנד; א סך געפאנגענע האט ער געהייסען טייטען, אונ די איבריגע, אונ צווישען זיי אויך אריס־טובול, זיין זוהן אנטיגונוס, זיינע ביידע טאכטער אונ זיין פעטער אבשלום, האט מען אוועקגעפיהרט קיין רום. אונ אז פאמפעיוס איז מיט גרויס פאראד אהין אריינגעפאהרען האבען זיי געמוזט געהן ארום זיין וואגען, אונ זיין לעבעדיגע עדות פון דעם שונא'ס גרויסקייט.

אין רום, ווי אויך אין אנדערע שטאדט פון איטאליען, האבען נאך פון פריהר געוואהנט יודען, וואס דער מסחר האט זיי אהין געבראכט פון מצרים אונ קליין־אזיען. זיי האבען באלד אויסגעקויפט זייערע געפאנגענע ברידער אונ ביסלעכווייס איז אין רום געווארען א לייטישע יודישע קהלה, וואס האט געוואהנט אויף דער רעכטער זייט פונ'ם טייך טיבער. איינער פון די פארשטעהער פון דער קהלה, תודוס, האט געוואלט איינפיהרען, אז די יודען זאלען אין דער פרעמד אויך מאכען א קרבן פסח; נאר אין ירושלים איז מען דערפאר שטארק בעז געווארען, אונ מען האט איהם בעפוילען, אז ווען מען זאל ניט וויסען וואס פאר א ירא שמים ער איז, וואלט מען איהם אין חרם אריינגעלעגט. מיט דער צייט האבען די יודען אין רום געשפיעלט ניט קיין קליינע ראלע, ביי אסיפות פונ'ם פאלק האט מען זיי אויך גע־פרעגט א דעה, אונ אז איינער פון די בעריהמטע ראמישע רעדנער ציצערא, וואס איז ניט געוועהן קיין שטארקער אוהב ישראל, האט זיך א מאהל ערלויבט אפענטליך צו רעדען שלעכטס אויפ'ן יודישען פאלק, האבען די יו־דען אזוי געדרעהט, אז אין א יאהר ארום האט מען ביי איהם צוגענומען זיין גאנץ פערמעגען, אונ ער אליין האט זיך ניט געטארט ווייזען אכטציג מייל ארום רום.

דאס לאנד יהודה איז דערוויל געבליעבען ניט אהין אונ ניט אהער. האלב פריי אונ האלב אונטערווארפען די ראמער. די יודען זענען אבער שטארק אונצופריעדען געוועהן, ווייל הורקנוס מיט זיין מיניסטער האבען גע־צוינגען פון זיי די קלעע, אונ האבען אלע מאהל מיט נייע מתנות אונטער־געהאלטען די געקויפטע פריינדשאפט פון רום, אונ בעזאנדערס האט אנטיפטר געשטיצט סקוירוס, וואס האט דעמאלט אנגעהויבען א קריעג מיט ארעטאס דעם מלך פון נבט. דערפאר אז אריסטובולס אלטערער זוהן אלכסנדר

איז אנטלאפען פון רום . האט ער באלד געפונען צעהן טויזענד סאלדאטען און פופצעהן הונדערט רייטער , און איז מיט זיי צוגעקומען קיין ירושלים . הורקנוס האט געמוזט אבטרעטען און אלכסנדר האט באלד בעפעסטיגט די הויפטשטאדט און האט אויך צורעכט געמאכט די פעסטונגען אלכסנדריא'ן . הורקניאן און מאכערוס . אלכסנדר איז קיין נאר ניט געוועהן און האט פון זיין זייט אויך געשיקט געלד קיין רום , און ביי די רומער איז אלץ איינס געוועהן , דער יוד אדער א'ן אנדערער : וער עס האט בעצאהלט – האט גענומען זיין פריץ . דערפאר איז אלכסנדר ביי זיך אזוי פעסט געוועהן , אז ער האט אפילו ארויסגעלאזט זיינע אייגענע מטבעות מיט איין אויפשריפט אויף גריכיש : „קאניג אלכסנדר“ און אויף העבראיש „יונתן הכהן“.

אנטיפטר האט אבער ניט געשוויגען , און האט אנגערייצט דעם הער־שער פון סיריען אוילוס גאביניוס ער זאל זיך אברעכנען מיט אלכסנדר'ן . גאביניוס , וואס איז פון דער נאטור א גרויסער אכזר געוועהן , האט מיט איהם קיין לאנגע שיחות ניט געמאכט און האט איהם נאך א מאהל אוועק־געשיקט געפאנגען קיין רום . ער האט איהם געוואלט טייטען , נאר אלכסנדר'ס מוטער איז איהם געפאלען צו די פיס און האט איהם קוים אבגעבעטעוועט דאס לעבען . גאביניוס האט אויך ארויסגעגעבען א בעפעהל , אז די מלוכה פון די חשמונאים זאל אין גאנצען אויפהערען , און דאס לאנד זאל איינ־געטהיילט ווערען אין פינף טהייל מיט פינף הויפטשטאדט : ירושלים , גזבה , עמוס , יריחו און ספפרים , און אין יעדער שטאדט זאל זיין א סנהדרין . מיט דעם האט גאביניוס געמיינט , אז עס וועט איהם גע־ראטהען צוצושטערן דאס אחדות פון דער „כניסיה גדולה“ , וואס האט פארט אין אלע צייטען צונויפגעבונדען דעם כלל ישראל און פון זיי געמאכט איין גוף און איין נפש ; ער האט אבער א טעות געהאט . די „כניסיה גדולה“ , האט נאר איבערגעביטען דעם נאהמען , עס איז געווארען גרויסע און קליינע סנהדרין , און ווייל די רומער האבען ביי זיי צוגענומען דאס רעכט זיך אריינצומישען אין מלוכה־זאכען , האבען זיי זיך געווארפען נאר צו דער תורה און צו דער אמונה , און באלד זענען ארויסגעשפרונגען צוויי „גדולים“ , ווי שמעיה און אבטליון , וואס האבען אנגעצונדען דאס ליכט פון לערנען אומעדום וואו דער שונא האט געוואלט עס זאל זיין פינצטער , און וואס מען האט זייא מיט רעכט גערעכענט פאר א צירונג פונ'ם דור .

דער יאך פון די רוימער האט זיך אלע מאהל געגעבען מעהר אנצו-
טהערען, אונד דאריבער אז אריסטובולן איז געראטהען אינאיינעם מיט זיין
זוהן אנטיגונוס צו בעפרייען זיך פונ'ם געפאנגענשאפט אין רום אונד קומען
צוריק קיין יהודה האבען זיך די יודען אין איהם אנגעהאפט, האטשי ער
איז ניט געוועהן מעהר בעליעבט ביי'ם פאלק. דער יודישער הויפטמאנן
פיטהאלאס, וואס איז איהם פריהר געוועהן א שונא, איז איבער-
געגאנגען אויף זיין זייט, אונד נאר אין א קורצער צייט האט ער געקאנט
מיט אכט טויזענד מאן זיך שטעלען אין דער פעסטונג אלכסנדריען. פון
דארט האט ער זיך אבער ווייטער גערוקט אונד ביי דער ערשטער מלחמה
האט ער פערלארען כמעט דאס גאנצע חיל. עס איז איהם נאך איבער-
געבליבען א האפנונג, אז ער וועט זיך קאנען האלטען אין דער פעסטונג
מאכערוס, נאר נאך צוויי טאג האט ער זיך געמוזט אונטערגעבען אונד מען
האט איהם מיט'ן זוהן צום צווייטען מאל אוועקגעפיהרט קיין רום. פונקט
אזוי מפלה האט אויך געהאט זיין אנדערער זוהן אלכסנדר, וואס איז ארויס-
געשפרונגען געגען גאבינוס אונד האט שטארק געליטען אין דער מלחמה ביים
בארג תבור.

דערווייל איז די רוימישע מאכט אריינגעפאלען אין די הענד פון דריי
גרויסע מענער, יוליוס צעזאר, פאמפעיוס אונד קראסוס. זיי הא-
בען צווישען זיך איינגעטהיילט אלע לאנדער, וואס רום האט געהאט איבער
זיי צו שאפען, אונד סיריען מיט יהודה איז אנגעקומען קראסוסן, וואס האט
גאר ניט פיינד געהאט קיין געלד. ער האט שוין לאנג געהערט, אז אין
בית המקדש געפינען זיך גאנצע אוצרות, אונד ער האט ניט געקאנט מוחל
זיין פאמפעיוסן וואס ער האט זיי ניט צוגענומען. אז ער האט זיך געלאזט
קיין פארטהיען אין א מלחמה, אונד איז מיט'ן וועג געקומען קיין ירושלים.
האט מען דארט גוט געוואוסט וואס ער מיינט, אונד דער פרומער אליעזר,
וועם האט אכטונג געגעבען אויף דער קאסע פונ'ם בית המקדש, האט זיך
ענטשלאסען איהם צו פערשטאפען דאס מויל, אונד האט איהם צוגעטראגען
א באלקען פון גאלד. ביי קראסוסן איז אפילו די מתנה זעהר אנגעלעגט
געוועהן. ער האט באלד געגעבען זיין ווארט, אז מעהר וועט ער ניט פאר-
דערבען; נאר איידער עפעס האט ער שוין משנה געוועהן אונד האט צוגענומען
ניט נאר דאס גאנצע גאלד פונ'ם בית המקדש, נאר אפילו די גאלדענע

בלים. מיט דעם רויב איז קראסוס אוועק קיין פארטהיען, נאר דארט האט ער געהאפט דעם פסק, אונ זיין שליח, קאסיוס לאנגינוס איז פון דארט צוריקגעקומען קוים מיט א צעהנט־חלק פון די הונדערט טויזענד מאן וואס ער האט אהין מיטגענומען. די סירער אונ די יודען האבען דערפון זעהר הנאה געהאט אונ שטילערהייד האט טאקע פיטהאלאס צונויפגענומען א גאנצע מחנה אונ האט געוואלט קאסיוס'ן צום איבריגען דערקוועטשען. צו די רוימער האבען אבער די יודען קיין מאהל קיין גליק ניט געהאט: אויך דעם מאהל האבען זיי פערלאהרען. אנטיפטר האט דעם שונא געגעבען אלע עצות, אונ עס האט זיך געענדיגט דערמיט וואס די פיטהאלאס'ן האט מען געטייטעט. אונ דרייסיג טויזענד יודען זענען פארקויפט געווארען פאר קנעכט.

נאך איין מאל איז בעשערט געוועהן אריסטובול'ן עס זאל איהם אנלאנגען מיט די האפנונג, אז ער וועט צוריק בעקומען די מלוכה פון יהודה. יוליוס צעזאר האט זיך צוקריגט מיט פאמפעיוס'ן, אונ וויל ער האט זיך געוואלט אומעדום בעווארענען מיט גוטע פריינד, האט ער בעפרייעט אריסטובול'ן, אונ האט איהם איבערגעגעבען זעהר פיעל חיל, כדי ער זאל קאנען פון זיינעטוועגען ארבייטען אין סיריען. פאמפעיוס האט עס אבער באלד אנגעשמעקט אונ עהדער אריסטובול האט זיך נאך גערירט, האט מען איהם שוין געסמט. זיין עלטערן זוהן אלכסנדר האט מען אויך, אויף פאמפעיוס'ס בעפעהל, אראבגענומען דעם קאפ. זיין פרויא אלכסנדרא אונ זיין זוהן אנטיגונוס האבען געפונען שוץ ביים מושל פון האלקיס, פטאלא־מעאוס; וויל זיין זוהן פיליפאן האט זיך פערליעבט אין אריסטובול'ס טאכטער, אלכסנדרא אונ האט מיט איהר חתונה געהאט. אריסטובול'ס קארפער האבען זיינע גוטע פריינד געהאלטען אצייט אין האניג ביז זיי האבען איהם דערנאך איבערגעפיהרט קיין ירושלים, אונ בעגראבען צווישען די קברים פון די חשמונאים.

דאס וואס די ביידע הערשער פון רום האבען זיך צו באצאקעט — איז אויסגעגאנגען צו די יודענס קאפ. וואו זיי האבען אנגעשפארט, אין קליין־אזיען, האבען געוואוהנט זעהר פיל יודען, בעזאנדערס אין עפעזוס, סארדעס אונ פערגאמום. אז יוליוס צעזאר האט געוואלט ווערען דער איינציגער מושל פון רום, האט דער רוימישער קאנסול פון די ארטער לענטולוס בעקומען א בעפעהל ער זאל זאמלען חיל פאר פאמפעיוס'ן, אונ

האט געוואלט נעהמען אויף יודישע סאלדאטען. די יודען זענען אבער בארויף ניט בעשטאנען, ווייל פון איין זייט האבען זיי ניט געוואלט זיך אננעהמען פאר זייער אלטען שונא, און פון דער אנדערער זייט האבען זיי טאקי מורא געהאט טאמיר וועלען זיי דארפען עובר זיין אויף דינים פון דער תורה. דערמעלט איז איינער פון די יודישע רעדנער, דאזיטהעאס געפאלען אויף א שכל און האט ערקלעהרט, אז די יודען רעכנען זיך פאר א ממלכת כהנים און כהנים מוזען בעפרייעט ווערען פון מיליטאר־דיענסט. אזא פשט האט אויך, מן הסתם ניט אומזיסט, געלערנט דער רוימישער הויפטמאנן טיטוס אמפיוס באלבוס, און אזוי זענען די יודען פון גאנץ קליין אזיען פטור געווארען פונ׳ם חוב צו שטופען זיך מיטן קאפ אין א פרעמדער היטץ, און די יודען פון סארדעס האבען זיך דערווייל בענוצט מיט דער גוטער שעה און האבען זיך אויסגעבעטען ביי׳ם פראקאנסול לוציוס אנטאניוס פיעל רעכטע און פרייהייט.

אנטיפטר האט דווקא ניט געלאזט פאמפעיוס׳ן פאלען, און האט איהם צוגעשטעלט גענוג יודיש חיל. נאר קוים האט פאמפעיוס פערלארען די מלחמה ביי פארזאלוס און איז אין מצרים געשטארבען, איז שוין זיין געטרייער אנטיפטר איבערגעגאנגען צו יוליוס צעזאר, און האט איהם מיט דריי טויזענד מאן שטארק געהאלפען איינצונעהמען פעלוזיום (סין) און אחוץ דעם האט ער אזוי געדרעהט, אז די יודען פון מצרים און בעזאנדערס פון דער געגענד אניאן זענען פאלש געווארען זייער קאניג, און האבען זיך איבערגעגעבען יוליוס צעזאר. דערפאר איז אנטיפאטר ביי איהם געווארען דער גרעסטער חשוב, און חאטשי אריסטובול׳ס זוהן אנטיגונוס האט געזוכט אלע מיטעל איהם צו ערנידריגען, און האט דערמאנט צעזאר׳ן דאס געטריישאפט פון זיין פאטער, פון דעסטוועגען האט עס ניט געהאלפען. אנטיפאטר איז געבליבען תקיף און איהם צו ליעב האט צעזאר בעשטימט הורקנס׳ן פאר כהן און נשיא. א סך שטאדט פון דעם טהאל יזרעאל האט ער צוריק אומגעקעהרט, און בעזאנדערס די גרויסע שטאדט לידה (לוד); פון פיעל נתינות האט ער די יודען בעפרייעט און האט נאר געמאכט אז, אויסער דעם מעשר וואס עס קומט הורקנס׳ן ווי א כהן, זאל מען אלע צוויי יאהר א פירטל חלק פון די תבואות אוועקשיקען קיין צידון און דערפון זאל מען דארט אויסהאלטען דאס חיל.

פון דערנייטענס האט מען געקאנט זעהן, אז אויך די יודען איז שוין

געקומען א ישועה אונ זיי וועלען שוין אצינד גליקליך אונ רוהיג לעבען. הורקנוס אונ אנטיפטר האבען אלע מאל מיט געשיקט געלד קיין רום אונ דער ראמישער סענאט האט אויך מסכים געוועהן אויף אלע רעכטע וואס יוליוס צעזאר האט געשענקט די יודען פון ארץ ישראל אונ פון אנדערע לאנדער. אומעדום האבען יודען געבויעט שולען, פריי געשיקט נדבות אין בית המקדש אריין. קיינער האט זיי ניט געשטערט אבצוהיטען שבת, אונ אז עס פלעגען ערגיץ ארויסשפרינגען גריכען, וואס די יודישע פרייהייט איז זיי ניט אזוי געפעלען, האבען די יודען באלד געפונען הילף ביי דער ראמישער מלוכה. אודאי האבען די יודען פון אלע ערטער. אויסער יהודה, געמוזט צופרידען זיין; נאר אין איין ארץ ישראל, וואו דער זכר פון דער אמת'ער פרייהייט אונ זעלבסטשטאנדיגקייט האט נאך געלעבט, האט דאס פאלק ניט געקאנט איבערטראגען די חרדים פון די ראמער אונ האט גוט געדענקט אז זיי האבען צו טהון מיט שונאים, וואס פארקויפען זייער גוטסקייט יעדען וואס ניט טהייערער. אין ירושלים האט אנטיפטר פון קיינעם ניט געזעהן קיין פרעהליכע מינע. קיינער האט ניט בעגריסט די פרייהייטען וואס ער האט געקויפט אין רום פאר יודיש בלוט אונ שוויס, אונ פיעלע האבען אנגעהויבען טראכטען ווי אזוי פטור צו ווערען פון אזא בעל טובה. באלד האט זיך אפגעזוכט א יודישער הויפטמאנן חזקיה, ער האט צונויפגענומען פיעל חיל אויף די גאליליישע בערג, אונ האט אנגעהויבען שטארק דער־קוטשען די סירער אונ די ראמער. די ראמישע מלוכה האט געקוקט אויף חזקיה מיט זיינע לייט ווי אויף א באנדע פון רוצחים. נאר די יודען האבען זיי גערעכענט פאר בעפרייער אונ וואס מעהר אנטיפטר האט זיך געוואלט בעפעסטיגען — גרעסער איז געווארען דער האס געגען איהם.

אז אנטיפטר האט געמאכט זיין עלטערן זוהן פזאל פאר מושל אין ירושלים אונ דעם צווייטען, פינף אונ צוואנציג־יאהריגען הורדוס, פאר מושל אין גאליליא, איז דאס פאלק צום איבריגען אויפגעבראכט געווארן אויף איהם, אונ בעזאנדערס האט עס אזוי ווי פאראויס געטראפען, אז הורדוס וועט טהון זעהר פיעל שלעכטס. באלד האט זיך עס טאקי ארויסגעוויזען: דער זוהן איז געוועהן א סך ערגער פונ'ם טאטען. צום ערשטען איז ער אנגעפאלען אויף חזקיה אונ האט איהם אונ נאך עטליכע פון זיינע לייט געהייסען טייטען. דערפאר איז ער געווארען נאך מעהר חשוב ביי'ם מושל פון סיריען סעקסטוס צעזאר, נאר צווישען די יודען האט עס אנגע־

מאכט א גרויסע רעש אונ מען האט אנגעהויבען אויפצוקלערען הורקנוס׳ן, אז ער מוז זיך ארומקוקען וואו ער האלט אונ מיט וואס פאר א חברה ער האט זיך ארומגערינגעלט. דער שלאפעריגער הורקנוס, וואס האט שטענדיג געקוקט אנטיפטר׳ן אין מויל אריין, האט זיך די ערשטע צייט ניט וויסענדיג געמאכט, נאר אז די אלמנות אונ עלטערן פון די געהרגטע האבען איהם אנגעהויבען נאכגעהן פוס־טריט אונ וויינען אונ קלאגען, האט ער עס שוין ניט געקאנט איבערטראגען אונ האט געמוזט בעפעהלען הורדוס׳ן ער זאל זיך שטעלען צום דין אונ זיך פארענטפערן פאר חזקיה׳ס טויט. אנטיפטר האט פער־שטאנען, אז הורדוס קאן דא מאום אבשניידען, האט ער איהם געגעבען א ווינק, אז ער זאל האבען זיין שכל ביי זיך. הורדוס׳ן האט מען ניט בע־דארפט פיקען די צונג, אונ אז ער איז געקומען קיין ירושלים האט ער מיט זיך מיטגעבראכט גענוג חיל, וואס זאל איהם קאנען דיענען אין א נויט. בעוואפענט פון קאפ ביז פיס, פול מיט גדלות, איז געקומען הורדוס צום בית דין, אונ דער ערשטער שטעל זיינער איז געוועהן אזוי, אז ביי קיינעם פון די דיינים האט זיך דאס מויל ניט געעפענט. נאר איין שמעיה האט אויפגעמונטערט די דיינים אונ האט זיי געגעבען צו פארשטעהן, אז דא מוז מען מאכען איין עק, ווייל מען האט צו טהון מיט א שלאנג וואס וועט פערניכטען דאס גאנצע לאנד. שמעיה׳ס ווערטער האבען געמאכט א שטארקען איינדרוק אונ מען האט שוין געוואלט ארויסגעבען א פסק; נאר הורקנוס׳ן האט עס ניט געפאסט אונ ער האט אזוי געדרעהט, אז מען זאל דעם משפט אבלעגען. הורדוס האט נאר בעדארפט האבען צייט; ער איז אוועק קיין דמשק צו סעקסטוס צעזאר, וואס האט איהם נאך מעהר כבוד אבגע־געבען אונ אונטערגעהיצט די שנאה צו די יודען זאל נאך ביי איהם אין הארצען גראסער ווערען.

דערווייל איז יוליוס צעזאר געשטארבען אונ די רומישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צום פאלק אליין. איינער פון די פאלקס־פארשטעהער, קאסיוס לאנגינוס, איז געקומען קיין סיריען צונויפנעהמען געלד; ער האט ביי די יודען אויך געפאדערט א גרויסע סומע, אונ אז מען האט איהם ניט געקאנט געבען האט ער די איינוואהנער פון פיער יודישע שטאדט, חפנה, אמוס, לידה אונ תמנה, פארקויפט פאר קנעכט. דעמאלט האט שוין הורקנוס געזעהן צו וואס זיין פריינדשאפט מיט אנטיפטר האט געפיהרט אונ ווי אבגעשוואכט דאס יודישע לאנד איז געווארען; ער האט

נאך ניט געוואוסט, אז הורדוס ארבייטעט שוין אין רום מען זאל איהם אראבוואַרפען אונ דערפאר האט ער זיך צוגענומען פאר א יועץ איינעם פון די פארנעהמסטע בעלי בתים, מליך, אונ זיין ערשטע ארבייט איז געוועהן צו סמן אנטיפטרן. הורדוס האט אבער גיך אונטערגעשיקט זיינע לייט מען זאל פארגיפטען מליך'ן, אונ האטשי אריסטובול'ס זוהן, אנטיגונוס, האט איהם מיט דער הילף פון זיין קרוב, פטאלאמעאוס דעם מושל פון חאלקיס, געוואלט פארשטעלען דעם וועג, איז ער גאר אין א קורצער צייט אריין קיין ירושלים אונ הורקנוס איז נאך געצווינגען געוועהן איהם צו בעגריסען ווי א גבור; ער האט זיך נאך געמוזט מאכען הארץ אונ פאר איהם פערקנס'ן זיין ענייקעל מרים, די אומגליקליכע קאניגין, וואס האט דערנאך געמוזט אזוי פיעל ליידען.

אין רום האט זיך ווייטער דאס ראדעל איבערגעדרעהט. די מלוכה האבען איבערגענומען אנדערע דריי גרויסע לייט. אקטאוויאן, אנטאניוס אונ לעפידוס; נאר די יודען איז דערפון קיין טובה ניט ארויסגעקומען. זיי האבען זיך אפילו געפרובט שיקען שליחים צו אנטאניוס'ן אונ זיך בעקלאגען אויף זייער לאגע. נאר הורדוס האט מיט דער מטבע אלדינג פארענפערט, אונ עס האט זיך געענדיגט דער מיט וואס די שליחים האט מען איינגעזעצט אין תפיסה אונ די גאנצע ממשלה איבער יהודה איז איבערגעגאנגען צו אנטיפטר'ס ביידע זיהן.

האטשי אנטיגונוס'ן איז ניט געראטהען נוכח צו זיין הורדוס'ן, האט ער פון דעסטוועגען קיין האפנונג ניט פערלארען, אונ אז פארטהיען האט זיך אנטערגענומען איהם איבערצוגעבען די יודישע מלוכה, האט ער זיך גאר מיט איין אנדער חשק געלאזט לויפען צום ציעל. אלע יודען פונ'ם גאנצען לאנד זענען צו איהם צוגעשטאנען, עס האט ניט לאנג געדויערט אונ זיי זענען אריין קיין ירושלים. הורקנוס, פהזאל אונ הורדס האבען זיך בעפעסטיגט אין פאלאץ פון די חשמונאים. נאר איינער פון די פארטהישע הויפטלייט פאקארוס האט זיי פון דארט ארויסגענארט אונ האט זיי פארגעלעגט זיי זאלען געהן צו בארזאפהארקעס, דעם הויפט-פיהרער פונ'ם פארטהישען חיל איבערעדען וועגען שלום. אז זיי זענען געקומען קיין כזיב, האט מען זיי באלד געמאכט פאר געפאנגענע: פהזאל האט זיך אליין דאס לעבען גענומען אונ הורקנס'ן האט מען אבגעשניטען די אויערן, כדי ער זאל מיט א מום מער ניט טארען זיין קיין כהן גדול. הורדוס איז פריהר אנטלאפען

מיט זיין כלה מרים. אזוי איז אנטיגונוס געווארען קעניג: דאס ביסעל ראמיש חיל, וואס האט זיך געפונען אין די יודישע פעסטונגען, האט געמוזט אבטרעטען; ער האט ארויסגעלאזט מטבעות מיט זיין יודישען נאמען מתתיהו כהן גדול; אין לאנד איז געווארען רוהיג. און מען האט געקאנט מיינען, אז דאס יודיש מזל וועט ווייטער שיינען אויף לאנגע יאהרען.

צום אומגליק איז אבער אנטיגונוס נאר ווייניג פעהיג געוועזען צו פיהרען א מלוכה: ער האט ניט פערשטאנען זיך צו מאכען גוטע פריינד אין דער פרעמד, און אפילו ביי זיך אין דער היים האט ער ניט געהאט קיין געטריייע, איבערגעבענע מענשען. ווי ווייט שמעיה און אבטליון האבען פיינד געהאט הורדוס'ן, זענען זיי פארט געוועהן נעענער פון אנטיגונוס'ן. הורדוס האט דערווייל ניט געדרימעלט. צו ער האט זיך ארומגעבלאנקעט אין יהודה און האט זיך געמוזט באהאלטען, איז איהם געוועהן זעהר שלעכט. נאר גיך האט ער זיך אריבערגעכאפט קיין מצרים. דארט האט איהם די קעניגין קלעאפאטרא געוואלט מאכען פאר'ן אלטסטען איבער איהר גאנץ חיל, נאר ער האט זיך דערפון אבגעזאגט. איהם האט דער קאפ געטראגען קיין ירושלים און אין זיינע אויגען האט אלץ געפינקעלט דער גלאנץ פון דער קעניגליכער קרוין. ער האט זיך אוועקגעלאזט קיין רום און איז גראד אנגעקומען אהין אין דער צייט, ווען צווישען אקטאוויאן און אנטאניוס איז געווארען א שלום. ער האט זיך צו זיי איינגעשמייכעלט און האט עס אזוי ווייט געבראכט, אז אין זיבען טאג האט איהם דער סענאט בעשטימט פאר קעניג פון יהודה. מיט שמחה איז הורדוס באלד געפאהרען קיין ע כ ו. דארט האט איהם איינער פון די רייכסטע יודען, ס ר מ ל ה געגעבען געלד ער זאל דינגען חיל. גאלילעא איז שוין צו איהם צוגעשטאנען, און אזוי האט ער זיך צוגעריקט ביז מ ס ב ה. אנטיגונוס'ס חיל האט זיך אבער אקעגענגעשטעלט און די מלחמה האט זיך אנגעהויבען ציהען א לענגערע צייט. דאס האט געצווינגען אנטאניוס'ן ער זאל ארויסשיקען זיין הויפטמאן ס א ז י ו ס מיט א גרויסער מחנה צו העלפען הורדוס'ן.

דא האט ערשט הורדוס אנגעהויבען ארויסווייזען זיין גאנץ אכזריות געגען דעם פאלק, וואס ער האט געוואלט בלייבען זיין קעניג. פינף שטאדט מיט צוויי טויזענד איינוואהנער האט ער פארברענט. אין שמרון האט ער חתונה געהאט מיט זיין כלה מרים. און באלד נאך דעם האט ער אינאיינעם מיט סאזיוס בעלאגערט ירושלים. מיט הונדערט טויזענד מאן איז ער גע-

שטאנען ביי די טויערען פון דער הויפטשטאדט , אונ א גאנצען חודש כסדר האט ער נאר ניט געקאנט מאכען, ווייל די יודען האבען זיך געשלאגען ווי די גראסטע גבורים . ניט אויף לאנג האט אבער געקאנט קלעקען זייער כח , אונ דערצו האבען נאך שמעיה אונ אבטליון אנגעהויבען שרייען מען זאל אריינלאזען הורדוס'ן . נאך א בעלאגערונג פון פירציג טאג איז הורדוס אריין אין שטאדט , אונ אנטיגנוס מיט'ן פאלק זענען געווען אויפ'ן הר הבית , אונ עס איז שווער געווען זיי ביי צוקומען ביז אין א שבת אים חודש סיון, פונקט ווי זיבען אונ צוואנציג יאהר צוריק פאר פאמפעיוס'ן' איז געראטהען די רעמער צוצוטרעטען צום בית המקדש . מיט גרויס מיה האט הורדוס אבגעהאלטען די רעמער זיי זאלען ניט בעראבעווען די גאנצע שטאדט. אנטיגנוס'ן, וואס האט אין גאנצען געקאניגט פיערטהאלבען יאהר , האט מען אוועק געפירט צו אנטאניוס'ן , וואס האט צו ליעב געטהון הורדוס'ן , אונ האט געהייסען דעם געפאנגענעם יודישען קעניג פריהר שלא-גען אונ דערנאך טאדטען. אזא ביטערן סוף האט געהאט דער לעצטער פון די חשמונאים, וואס האבען איבער הונדערט יאהר געהערשט אין יהודה.

די צייט פון הורדוס'ס משפחה.

ערשטעס קאפיטעל.

הורדוס דער ערשטער.

(37—4 פאר קריסטוס געבורט . 107—74 פאר'ן חורבן בית שני)

שווער איז הורדוס'ן אנגעקומען די יודישע מלוכה, אבער נאך שווערער

אין געוועהן די יודען איבערצוטראגען פון איהם : שנאה און נקמה — דאס זענען געוועהן די צוויי זיילען אויף וועלכע דער גרויזאמער קעניג האט בעפעסטיגט זיין שטוהל. טויזענדער פארגעהמסטע מענשען האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט נאר פאר א חשד, נאר ווען הורדוס'ן האט זיך אויסגעוויזען אז מען איז איהם פאלש. די אלע פינף און פירציג סנהדרין, וואס האבען איהם צוריק מיט צוועלף יאהר געוואלט פארמשפט'ן, האט ער געהרג'ט, אויסער שמעיה און אבטליון, וואס זענען די לעצטע צייט מעהר געגייגט געוועהן אויף זיין זייט, האט ער געשענקט דאס לעבען. דאס פארמעגען פון די געהרג'טע האט הורדוס זיך צוגענומען, און מיט דעם רויב האט ער געהאדעוועט אנטאניוס'ן. אין לאנד האבען די איינוואהנער שטארק געקרעכצט אונטער דעם יאך פון הורדוס'ן, נאר זיי האבען בעסער ניט געקאנט מאכען און האבען זיך, ווי מען זאגט, געקוויקט מיט חלשות : זיי האבען זיך געטראסט האטשע דערמיט, וואס די אלע צרות טראגען זיי איבער פון א איינעם און ניט פון קיין פרעמדען. דערפאר פלעגט הורדוס זיך נאר ווענינ מאכען פון איינענע, און אויף אלע בעסטע שטעלען האט ער בעשטימט יודען פון אנדערע לאנדער. פאר כהן גדול האט ער געמאכט א יודען פון מצרים חננאל; נאר דעם עולם האט ער פירגעזאגט, אז דער נייער כהן איז פון בבל פון א גרויסע משפחה, ווייל די יודען פון בבל זענען זעהר בעליעבט געוועהן אין פאלק פאר זייער פרומקייט, און דערפאר וואס זיי האבען זיך קיין מאהל ניט משדך געוועהן מיט פרעמדע פעלקער. זיין אייגענעם יחוס האט ער פארדרעהט, און האטשע אלע האבען געוואוסט, אז ער שטאמט ארויס פון די אדומים, האט ער געדרונגען, אז זיין משפחה איז איינע פון די עלטסטע אין יהודה. אז שמעיה און אבטליון זענען געשטארבען, האט ער אויף זייער פלאץ בעצויגען צוויי לומדים פון בבל, פון דער משפחה „בני בתירא".

פאר צוויי מענשען האט זיך אבער הורדוס א ביסעל געשראקען : דאס זענען געוועהן דער אלטער הורקנוס און זיין אייניקעל אריסטובול. ער האט גוט געוואוסט אז איינער האט נאך ניט פארגעסען וואס ער איז געוועהן, און דער אנדערער וויל ערשט ווערען דאס וואס יענער. הורקנוס איז אפילו געוועהן געפאנגען אין פארטהיען, און דערצו האט שוין ביי איהם דער סום צוגענומען דאס רעכט צו ווערען כהן גדול; נאר די לעצטע צייט האט מען איהם בעפרייעט, און די יודען פון בבל האבען איהם ביי זיך אויפגענומען

מיט גרויס כבוד. אַנבאַי האָט ער זיך שטאַרק בעאונרוהיגט טאָמער וועלען די יודען פון בבל איבערקויפען פאַרטהייען און מען וועט הורקנוסן ווייטער מאַכען פאַר מלך. דאַריבער האָט ער זיך ענטשלאָסען נעהמען הורקנוסן צו זיך, ווייל ער האָט פערשטאַנען, אַז פון דערווייטענס איז ער פאַר איהם אַ סך געפֿאַהרליכער ווי פון דער נאָהענט. דורך זיין נוטען פריינד סרמלה האָט ער געלאַזט הורקנוסן צוזאָגען גאָלדענע בערג און חאָטשע אין אַנט־יוכיען איז מען ניט געוועהן צופריעדען דערפון. האָט זיך הורקנוסן פאַרט גע־גלוסט צוריקצופאָהרען קיין ירושלים, וואו הורדוס האָט איהם אומיסטען בע־וויזען גרויס פריינדשאַפט, און האָט אַזוי דעם אַלטען פויגעל פערנאַרט אין אַ גאָלדען שטייגעל. אַז ער האָט זיך בעוואָרענט מיט'ן זיידען, האָט ער זיך גענומען צום עניקעל. דאָ איז איהם שוין אַ ביסעל שווערער אָנגעקומען. ער האָט געמיינט, אַז ווען ער וועט ביי אַריסטובולן צונעהמען די כהונה, וועט ער אין גאַנצען אַראָבפאַלען ביי זיך. נאָר ער האָט אַ טעות געהאַט. אַריסטובולס מוטער, אַלכסנדרא, האָט פערשטאַנען איין עסק: זי האָט זיך איינגעשמייכעלט ביי אַנטאָניוס'ן, און האָט איהם געוויזען די בילדער פון איהרע שאָנע קינדער, און אַנטאָניוס האָט געזאָגט אַז ער וויל זעהן דעם יונגען מאַן. דאָס האָט הורדוס'ן נאָר ניט געשמעקט, ער האָט געוואוסט אַז קיין טובה וועט איהם געוויס ניט אַרויסקומען דערפון, וואָס אַריסטובול וועט זיך דרעהען אין ראָמישען הויף. דאַריבער איז ביי איהם געבליבען ער זאָל עס ניט דערלאָזען, און פּליצום האָט ער אַריסטובולן בעשטימט פאַר כהן גדול אויף חננאלס אָרט. באַלד האָט אָבער הורדוס זיך איבערצייגט, אַז דאָס איז אויך קיין גרויס בעוואָרעניש ניט: אַלכסנדרא האָט זיך אַלץ אַרומ־געטראָגען מיט'ן געדאַנק, אַז די מלוכה מוז איבערגעהן צו איהר זוהן. אַריסטובול אַליין איז מיט יעדען טאָג מעהר בעליעבט געוואָרען אין פאָלק און דערצו האָט איהם נאָך צוגעזאָגט איהר שוץ די שטאַרקע קאָניגין פון מצרים, קלעאָפּאַטראַ. הורדוס האָט געגעבען אַ קוק אַז דאָס איז קיין תכלית ניט, האָט ער אַריסטובולן אַוועקגעשיקט קיין יריחו און דאָרט האָבען איהם זיינע דיענער ביים באָדען דערטרענקען. אַזוי האָט הורדוס געעקט מיט'ן זיבעצעניאָהריגען אַריסטובול מיט'ן לעצטען צווייגעלע פון דעם חשמונאישען בוים. חננאל איז ווייטער געוואָרען כהן גדול, הורדוס האָט קלאָמערשט בע־וויינט דעם אומצייטיגען טויט פון זיין יונגען שוואָגער, נאָר דאָס פאָלק האָט גוט געוואוסט ווער דער רוצח איז.

מעהר פון אלע האט אלכסנדרא געוואוסט, אז איהר איידאם האט דערמרגט איהר זוהן; זי האט זיך פאר אזא רציחה געקלאגט פאר דער קעניגין קלעאפאטרא, אונ יענע האט דאס איבערגעגעבען אנטאניוס'ן, וואס האט באלד ארויסגערופען הורדוס'ן צו זיך קיין לאאדיצעא ער זאל זיך פארענטפערן. מיט ציטערניש אונ שרעק איז הורדוס אוועקגעפאהרען, נאר מיט פאלשע רעד אונ אמת'ע מתנות האט ער אנטאניוס'ן פאררעדט די ציין; נאר די גאנצע שאנע געגענד פון יריחו האט ער געמוזט אוועקגעבען קלעאפאטראן, אונ אחוץ דעם ביי איהר נאך דינגען די ערד אונ איהר צאהלען א מנה יפה. פאר זיין אוועקפאהרען, ווען ער האט גערעכענט אז צוריקקומען וועט ער מעהר ניט, האט ער איבערגעגעבען דעם מאן פון זיין שוועסטער סלמה, אז ווי באלד עס וועט אנקומען די ידיעה פון זיין טויט, זאל ער טויטען מרים מיט איהר מוטער אלכסנדרא, כדי זיי זאלען אין איהם קיין נקמה ניט דערלעבען. אז עס איז איהם אבער געראטהען צו פארדרעהען אנטאניוס'ן דעם קאפ אונ זיך אויסקויפען מיט געלד, האט ער געהייסען אלכסנדרא האלטען אין תפיסה אונ האט דאס איינענע געוואלט טהון מיט מרים'ן, נאר ער האט זי צו פיעל ליעב געהאט.

מען קאן זיך פארשטעלען, אז ביי אזעלכע מעשים האט ער קיין רוה ניט געקאנט האבען ביי זיך אין דער היים; נאר פון דרויסען האט ער אויך געהאט פונקט די איינענע רוה וואס אין שטוב. קוים איז אוועקגעגאנגען זעקס יאהר זייט ער האט איבערגענומען די מלוכה, האט פון איין זייט איהם אנגעהויבען דערקוטשען א שוועסטער פון אנטיגונוס, וואס האט צונויפגענומען פיעל חיל אונ איז אריין אין דער פעסטונג הורקניאן, אונ פון דער אנדערער זייט האט איהם קלעאפאטרא געצווינגען ער זאל האלטען מלחמה מיטן מלך פון נבט דערפאר, וואס ער האט איהר ניט געוואלט צאהלען קיין מס. באלד נאך דעם האט זיך אנגעהויבען א מרידה אין רום אליין, עס איז ארויס א קריג צווישען אקטאוויאן אונ אנטאניוס אונ אין דער מלחמה ביי אקציום איז אנטאניוס געפאלען. הורדוס האט געזעהן, אז דאס גליק האט זיך פון איהם אבגעקעהרט, אז ביי אקטאוויאן וועט ער שוין דאס ניט קאנען אויספיהרען וואס ביי אנטאניוס'ן, אונ מיט א שווער הארץ האט ער זיך געלאזט פאהרען צום נייעם הערשער פון רום. נאר פאר'ן פאהרען האט ער אויסגעטראכט, אז דער אכציגיאהריגער הורקנוס האט בסתר געהאט געשעפטען מיט זיין שונא, דעם מלך פון נבט אונ האט איהם אומגעבראכט, אונ מרים'ן

מיט דער מוטער האט ער פערשלאסען אין דער פעסטונג אלכסנדריאן און האט אנגעזאגט מען זאל זיי הרגנ'ען, ווען מען וועט געוואהר ווערען פון זיין טויט, וואס ער האט זיך געמיינט אויף איהם רעכטען ביי דער נסיעה קיין רום. אויסער דעם האט הורדוס געוואלט מאכען א ענדערונג צווישען די פארשטעהער פונ'ם פאלק און דאריבער איז אזוי אויסגעקומען, אז איינער פון די יודען וואס זענען מיט הורקנוס'ן געקומען פון בבל, דער אונבעקענטע הלל, איז געווארען דער ראש פון די סנהדרין.

הלל איז ארויסגעקומען פון דער שיינסטער יודישער פאמיליע און האט זיין יחוס גערעכענט, פון דער מוטערס זייט, ביז דוד המלך. פון זיין יונגער זוייסט מען זעהר ווייניג. עס זענען געבליבען אין פאלק א סך מעשות, און מען דערצעהלט, אז ער איז קיין ירושלים אראבגעקומען איין ארים יונגעל און האט זיך בעשעפטיגט מיט האלץ-האקען. ווייל ער האט ניט געוואלט זיין ברודער שבנא זאל איהם העלפען. זיין חשק צום לערנען איז געוועהן אזוי גרויס, אז ווען ער פלעגט דעם גאנצען טאג ארבייטען מיט ביטערן שווייס, האט ער ביי נאכט ניט געוואלט רוהען און פלעגט שטעהן ביי דער ישיבה פון שמעיה און אבטליון און זיך צוהערען צום לערנען. ניט איין מאל פלעגט ער אוועקגעבען די לעצטע פרוטה די משרתים פון דער ישיבה מען זאל איהם צולאזען א ביסעל נאהענטער; נאר אמאל האט זיך געמאכט אין א ווינטער-נאכט, ווען ער האט קיין געלד ניט געהאט. האט ער זיך ענטשלאסען ארויפצוקריכען אויף דער וואנד און פון דארט האפען תורה. די שטארקע קעלט און דער גרויסער שנעע האבען איהם ארויסגענומען די לעצטע כחות, און ער איז אראבגעפאלען אין חלשות אויף דער ערד. אזוי האט מען איהם געפונען דעם אנדערען אין דער פריה, מען איז געוואהר געווארען ווער ער איז. ער איז באלד אין דער ישיבה געווארען דער ערשטער, און נאר ניך האבען די יודען בעקומען דעם גרויסען הלל. נויט און דחקות האבען דווקא ניט הארט געמאכט זיין הארץ, און האבען דווקא געלייטערט זיין נשמה און אויסגעארבייט אין איהם אזוינע מעלות, וואס מען קאן זעהר זעלטען זעהן ביי א בשר ודם. ליעב האבען שלום, זיך ניט נאכיאגען נאך כבוד שטענדיג אויף יענעם מלמד זכות זיין, זיין ביי זיך א עניו.—דאס זענען געוועהן די היילינע מדות, מיט וועלכע הלל האט זיך אליין אויסגעצייכענט און האט אויך אנדערע געלערנט. זיין גאנצער למוד איז בעשטאנען אין דעם, אז א מענש טאר ניט טהון

דעם אנדערן דאס וואס ער וויל ניט מען זאל איהם טהון". אז שמעיה און אבטליון זענען געשטארבען, און הורדוס האט אראבגעבראכט אנדערע פארשטעהער אויף זייער ארט פון בבל, פלעגט הלל איבערגעבען די תלמידים פון דער ישיבה אלדינג וואס ער האט איבערגענומען פון זיינע רביים, און אז מען האט בעדארפט וויסען א רעכטען דין האט מען זיך נאר צו איהם געווענדעט. איין מאהל האט זיך געמאכט א גרויסע שאלה, וועגען דעם וואס פסח איז געפאלען אים שבת, און מען האט ניט געוואוסט ווי אזוי מען זאל זיך נוהג זיין מיט'ן קרבן פסח. מען האט געפרעגט הלל'ן און ער האט בעוויזען, אז פסח איז דוחה שבת. זיין תשובה איז שטארק געפאלען און דאס פאלק האט איהם געמאכט פאר פארשטעהער. הורדוס איז דערמיט געווען צופרידען, ווייל ער האט שוין געהערט פון הלל'ס גוטען און רוהיגען כאראקטער, און דערצו איז איהם דער קאפ נאר געווען פארשלאגען מיט דער נסיעה צו אקטאוויאן.

הלל'ס גאנג איז געווען צו זיין א מקיל, און אין דעם דרך האבען זיך געהאלטען שפעטער אלע זיינע תלמידים וואס זענען אין דער גמרא בעקענט מיט'ן נאמען „בית הלל". ער האט זיך בעמיהט אויסצוגלייכען די דינים פון דער תורה מיט די פארענדערונגען פונ'ם לעבען, כדי דעם פאלק זאל ניט שווער זיין אבצוהיטען די אמונה; ער האט געזוכט א מיטעל-וועג צווישען די צדוקים און פרושים און האט געוויזען, אז מען קאן פון איין זייט ניט אבטרעטען אפילו קיין האר ניט פונ'ם געזעץ, און פון דער אנדערער זייט מאג מען פארשען און קלערן איבער דעם אמת'ן זין, וואס ליגט בעהאלטען אין יעדען אות פון דער תורה. אז ער האט געזעהן אז פאר די יודען, וואס האבען זיך שוין לאנג אנגעהויבען בעשעפטיגען מיט מסחר און קרעדיט, איז שווער זיי זאלען זיך אבזאגען פון די חובות אים יאהר פון שמיטה, ווייל דאס האט מען נאר געקאנט אויספיהרען דעמאלט, ווען דאס יודישע פאלק האט זיך נאר אבגעגעבען מיט ערדארבייט, האט ער אויפגעטהון מען זאל מעגען איבערגעבען פריהער דעם בית דין אלע וועקסעל און דער בית דין אליין זאל שוין איינמאנען דאס געלד. און אזא „איבערגעבען" האט געהייסען אויף גריכיש „פרוזבול". אזוי איז אויסגעקומען גלאט פון ביידע זייטען: אי דער האנדעל איז ניט געשטערט געווארען און מען האט געמעגט בארגען געלד, און ניט מורא האבען פאר שמיטה; אי דער דין איז געבליבען פעסט.

הלל האט צו זיך געהאט נאך איין פארשטעהער, מנחם פון די אסיים. דאס הורדוס האט פון איהם געהאלטען, טייל ווען ער איז נאך א קליין קינד געוועזען האט איהם מנחם נביאות געזאגט, אז ער וועט זיין א מלך. מנחם האט אבער ניט געטויגט צו זיין א מנהיג פון א פאלק: ער איז געוואהנט געוועזען צו לעבען אבגעזונדערט פון מענשען אונ שטענדיג צווייגען. אז דער קאניג האט געוואלט פון איהם געוואהר ווערען צו וועט ער האבען אריכות ימים אונ האט איהם געפרעגט צו וועט ער נאך לעבען צעהן, צוואנציג, אדער דרייסיג יאהר, האט מנחם געשוויגען אונ נאר געשאקעלט מיט'ן קאפ. אונ הורדוס האט דערפון געדרונגען, אז ער וועט לעבען מעהר פון דרייסיג יאהר. מנחם האט ניט לאנג געדויערט אונ אויף זיין פלאץ איז ארויף שמאי, וואס איז שוין געוועזען דער היפך פון הלל: ער האט ליעב געהאט מעהר מחמיר צו זיין. ער פלעגט שוין ניט זיין אזוי צוגעלאזט צו מענשען אונ האט אויך געהאט זעהר פיעל תלמידים, וואס זענען געגאנגען נאך זיין סטרויה, אונ די גמרא רופט זיי בית שמאי.

אז הורדוס איז געקומען צו אקטאוויאן, דעם ערשטען קייזער פון רום, האט ער דאס גאנצע גדלות אוועקגעלעגט אין א זייט, זיך איינגעבויגען אין דריען, געמאכט א רחמנות פנים, אונ געבעטען מען זאל איהם מוחל זיין וואס ער איז פריהער געוועזען אזא גוטער פריינד צו אנטאניוס'ן. אקטאוויאן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, ווייל ער האט ארויסגעזעהן אז צו הורדוס'ן וועט ער ניט דערלעגען. באלד האט טאקי הורדוס געהאט די מעגליכקייט איהם צו בעווייזען זיין געטריישאפט: אז ער איז אנגעפאלען אויף מצרים, איז איהם הורדוס ארויסגעגאנגען אקעגען ביז עכו, אונ האט פערזארגט זיין חיל מיט וואסער אונ וויין. דא האט אויך הורדוס דערלעבט א נקמה אין דער קאניגין קלעאפאטרא, וואס האט זיך דאס לעבען גענומען פונקט ווי איהר געליעבטער אנטאניוס פאר די יודען אין אלעקסאנדריען איז דאס דוקא געוועזען גוט, ווייל קלעאפאטרא האט זיי אין די לעצטע יאהרען זעהר שלעכט בעהאנדעלט, אונ אקטאוויאן האט זיי באלד געשענקט אלע רעכטע אונ האט זיי ארויסגעוויזען אזא צוטרויען אז איינעם פון זיי, ניקאנאר, האט ער געמאכט פאר'ן פארשטעהער פונ'ם גאנצען לאנד. אויך די יודען פון רום האט אקטאוויאן אבגעשיט מיט זיינע חסדים: ער האט זיי ערלויבט צו בויען שולען אונ אוועקשיקען נדבות קיין ירושלים פאר'ן בית המקדש. הורדוס'ן האט ער צוריק אבגעגעבען אלע שטאדט ביים ים, אונ די גאנצע געגענד יריחו,

וואס מען האט ביי איהם פריהר צוגענומען, און אחוץ דעם זענען די שטאדט שמרון, גברה און היפאס, פון יענער זייט ירדן, אויך איבערגעגאנגען צו יהודה.

הורדוס האט זיך אליין ניט גערעכט. אז פליצום זאל ער נאך דערגרייכען א העכערע מדרגה, און איז פול מיט פרייד און גליק צוריקגעקומען קיין ירושלים. ביי זיך אין פאלאץ האט ער אבער ניט געפונען די רוה און באמיליעגליעבע, וואס דארפען פערזיסען דעם מענשענלעבען. ער האט געזעהענט, אז דאס הארץ פון מרים'ן, וואס איז איהם געוועהן פריהר אזוי פרעמד, וועט פארט מיט דער צייט ווייכער ווערען, און דער גלאנץ פון זיין כבוד וועט צושמעלצען דאס אייז פון איהר שנאה; זי איז אבער געווארען צו איהם נאך קאלטער, און האט איהם בעגעגענט מיט האס און פיינדשאפט; ווייל זי האט געוואוסט, אז ער האט זי געהייסען האלטען געפאנגען און טויטען. הורדוס האט עס מעהר ניט געקאנט איבערטראגען. די רציחה האט זיך אין איהם צוברענט. און דא האט איהם נאך זיין שוועסטער שלמית אונטערגעהיצט. ער האט באלד צונויפגערופען א בית דין פון אזיינע בעלי ישר, מן הסתם, ווי ער אליין איז געוועהן מען האט זי בעשולדיגט. אז זי האט געוואלט פערגיפטען דעם קעניג, און זי איז פארמשפט געווארען צום טויט. די שענע יונגע קעניגין האט זיך ניט דערשראקען פאר אזא משפט. רוהיג האט זי איהם אויסגעהערט און רוהיג איבערגעשטאנען, און ווי א אמת ענינקעל פון די חשמונאים האט זי זיך געזעגענט מיט איהר קורץ אונגליקליך לעבען.

מרים'ס אומצייטיגער טויט האט אבער הורדוס'ן ניט בערוהיגט, זיין בירה שחורה האט זיך נאך פארגראסערט, און באלד האט ער געהייסען טויטען די סנהדרין, וואס האבען פערמשפט די אונגליקליכע קעניגין. מרים'ס מוטער, אלכסנדרא האט זיך געוואלט אפילו בענוצען מיט דעם וואס הורדוס האט זיך געפיהלט אזוי שוואך און האט געוואלט זיך ארייננעהמען קיין ירושלים; נאר די נאהענטע געפאהר האט איהם ווייטער געגעבען כח און אלכסנדרא האט אויך געמוזט מיט'ן לעבען בעצאהלען. דערמאלט האט ער אויך געהייסען הרגע'ן איהרע ווייטע קרובים, די גאנצע משפחה בני בבא, און אזוי איז אבגעמעקט געווארען דער לעצטער זכר פון די חשמונאים.

אזוי זענען אבגעלאפען די ערשטע צוועלף יאהר פון הורדוס פיער און דרייסיגיאהריגער מלוכה. מען קאן פארשטעהן, אז קיין גרוים ליעבשאפט

האט ער זיך ביים פאלק ניט ערווארבען, בעזאנדערס נאך דעם וואס ער האט אנגעהויבען בויען פיעל בנינים נאר די ראמער צו ליעב, אונ האט איינגעפיהרט א סך ראמישע מנהגים אונ תענוגים, ווי פערשיעדענע שפיעלען אונ שלאגען זיך מיט ווילדע חיות. זיין גאנץ פיהרען איז גאר געווען, אז פרעמדע פאלקער זאלען פון איהם צופריעדען זיין. צו אויגוסטוס איז געווארען קאיזער פון רום האט ער זיך גענומען בויען די שאנסטע הייזער אונ פאלאצען אין דער שטאדט שומרון, וואס איז געווען אזוי פערהאסט ביי די יודען. אונ האט זי א נאמען געגעבען נאך דעם נייעם הערשער, ס ע ב א ס ט ע. אונ האט זי נאך געוואלט מאכען פאר א הויפטשטאדט. דאס איינענע האט ער נאך פריהער געטהון מיט דער פעסטונג בירה, וואס ער האט געהייסען רופען א נ ט א נ י א, נאך דעם נאהמען פון זיין אלטען פריינד אנטאניוס. ביים ים האט ער אויסגעבויעט די שאנסטע שטאדט צ ע ז א ר ע א (קסריא) אונ האט דארט אויסגעבויעט א ראמישען טעמפעל אונ געשטעלט דאס בילד פון אויגוסטוס. דאס פאלק האט זיך ניט אומזיסט אנגעהויבען שרעקען טאמער פיהרט הורדוס איין עבודה זרה, אונ עס האבען זיך געפונען צעהן פרומע יודען וואס האבען געוואלט הורדוסן הרגענען; נאר ער האט זיך פריהער דערוואוסט אונ איז ניצול געווארען. אז דאס פאלק איז אבער געוואהר געווארען ווער עס האט אויסגעגעבען. האבען זיי דעם מסר צוריסען אויף שטיקער.

זיך אליין האט הורדוס געשטעלט א מצבה ביים לעבען ניט ווייט פון ירושלים אויף א בארגעל. דארט האט ער אויך אויסגעבויעט פאר זיך א פאלאץ פון מארמארשטיינער, וואס האט אבגעקאסט גאנצע אוצרות אונ האט טאקע געטראגען זיין נאהמען "הורדיום". אודאי האט ער בעדארפט האבען פיעל געלד, ווייל אויסער זיינע איינענע הוצאות פלעגט ער נאך שיקען גרויסע סומען אין דער פרעמד, כדי מען זאל איהם לויבען, אונ דאס פאלק האט זיך געמוזט מעלקען. די יודען זענען אבער נאר געווען ביי איהם דארויף, ער זאל קאנען רייסען פון טויט אונ פון לעבעדיגן! ווייטער האט ער מיט זיי ניט געוואלט זיין קיין נאהענטער מחותן אונ האט זיך ארומגערינגעלט גראסטענטהיילס מיט גריכען, ווי דער געשיכטשרייבער ניקאלויס פון דמשק אונ זיין ברודער פטאלאמעאוס. וואס זענען געווען ביי הורדוסן די בעסטע יועצים. אפילו די ערציהונג פון מרים'ס קינדער האט ער איבערגעגעבען א גריכע, אנדראמאכוס אונ א ראמער, געמעללוס.

ווער זעלטען פלעגט הורדוס טהון גוטס אויך, אין דער צייט פון

הונגער אונ מגפה האט ער צוגעהיילט א סך געלד. נאר ביים פאלק האט זיך עס ניט אנגעזעהן. נאך חננאלס טויט איז געווארען כהן יהושע בן פאבי; נאר ווייל הורדוס'ן איז געפאלען מרים, די טאכטער פון א אונבעקאנטען כהן, האט ער איהר פאטער שמעון געמאכט פאר כהן גדול, כדי עס זאל איהם אנשטעהן חתונה צו האבען מיט זיין געליעבטער. אז הורדוס האט אבער געזעהן אז אלע זענען איהם שונאים האט ער ארויסגעגעבען א בעפעהל, אז דאס גאנצע פאלק זאל שווערען אז עס וועט איהם זיין טריי. דא האבען זיך ערשט אנגעהויבען נייע הריגות ווייל ניט יעדער האט געוואלט זיך פערבינדען מיט א שבועה. עס האט זיך גענוג בלוט געגאסען אין יהודה אונ נאר הלל האט פיעל יודען מציל געוועהן פונ'ם טויט. הורדוס האט אבער פארט געזוכט עפיס א זאך מיט וואס ער זאל זיך בעליעבט מאכען ביי זיין פאלק, אונ ער האט פארקלערט אויף א דריטעל דעם מס וואס מען פלעגט צאהלען. אויסער דעם איז ביי איהם געבליבען: ער זאל צורעכט מאכען דעם בית המקדש וואס איז שוין געשטאנען פינף הונדערט יאהר אונ איז געוועהן צו קליין. צום אנהייב האבען זיך די יודען זעהר דערשראקען, ווייל זיי האבען געמיינט, אז הורדוס וויל אין גאנצען צושטערען דאס הייליגטהום אונ קיין נייעם משכן ניט אויסבויען; נאר אז הורדוס האט געגעבען זיין ווארט, אז ער וועט ניט אנרירען דעם אלטען ביז דער גאנצער מאטעריאל צום נייעם בית המקדש וועט ניט זיין פערטיג, האבען זיי זיך בערוהיגט. באלד האט מען מאקע אנגעהויבען פיהרען האלץ אונ שטיינער, אונ צעהן טויזענד ארבייטער האבען זיך געשמאק גענומען צום בנין. אין אנדערהאלבען יאהר איז דער אינוועניגסטער משכן פערטיג געווארען. אונ פון דרויסען האט ער זיך גע- בויעט גאנצע אכט יאהר. דער נייער משכן, וואס איז געוועהן פערבונדען מיט דער פעסטונג בירה, אדער אנטאניא, מיט א גאנג אונטער דער ערד, האט א סך איבערטראפען דעם אלטען מיט דער גרויס אונ שיינקייט. דער פרומער פארשטעהער פון די יודען אין אלכסנדריען ניקאנאר, האט געשענקט א טהייערן טויער צום בית המקדש, אונ מען האט איהם גערופען „ניקאנאר'ס טהויער" (שער נקנור). ביים איינגאנג האט הורדוס געשטעלט א אדלער צום זכר פון רומ'ס מאכט. דער דאך איז געוועהן פערגאלדעט אונ האט געהאט הויכע שפיצען, וואס פלעגען ניט צולאזען די פויגעל זאלען זיך דארט מאכען זייערע נעס-

טען, אונ האבען אויך געדיענט פאר א שמירה צו די בליצען.

א גרויסען יום טוב האט הורדוס געמאכט צום חנוכת הבית, וואס איז איז גראד געוועהן פונקט אין דעם טאג, ווען צוריק מיט צוואנציג יאהר איז ער מיט בלוטבעפלעקטע האנד אריין אין בית המקדש. די יודען וועגען איהם געוועהן דערפאר דאנקבאר, נאר אויף זייער ליעבע רעכנען האט ער אלץ ניט געקאנט. ווי עס ווייזט אויס האבען אפילו די יודען אין אנדערע לאנדער ניט געהאט קיין גרויס צוטרויען צום יודישען קעניג. אז אין קליין אזיען, אונ בעזאנדערס אין דער הויפטשטאדט עפהעזוס, האבען די גריכען אנגעהויבען צו פערפאלגען די יודען, האבען זיי זיך ניט געווענדעט צו הורדוס'ן, נאר צו מארקוס-אגריפא, אויגוסטוס'ס איידעם, וואס איז גראד דערמאלט געוועהן צו גאסט ביי הורדוס'ן אונ ער האט איהם באגלייט אהיים דורך די קליין-אזיאטישע לאנדער. אז הורדוס איז געשטאנען דערביי ווען די יודען האבען זיך געקלאגט האט עס איהם שוין ניט געפאסט אונ ער האט זיך געמוזט אננעהמען פון זייערטוועגען. אגריפא האט באלד אנגעשריבען א בריעף צום מושל פון עפהעזוס מען זאל די יודען לאזען צו רוה. דער בריעף האט אבער ניט געהאלפען, אונ די גריכען פלעגען ווייטער שטערען די יודען אבּ-צוהיטען דעם שבת אונ ניט לאזען זיי ארויסשיקען זייערע נדבות קיין ירושלים. די יודען זענען געצווינגען געוועהן צו שיקען שליחים צו אויגוסטוס'ן אליין אונ ער האט ארויסגעלאזט א בעפעהל וואס האט געשיצט די יודען. אונ האט אנגעזאגט דעם פראקאנסול אין אזיען, נארבאנוס פלאקוס ער זאל אכטונג געבען מען זאל זיין בעפעהל אויספאלגען. פון דעסטוועגען זענען די איינוואהנער פון עפהעזוס געוועהן גרויסע עקשנים, אונ די יודען פלעגען זיך נאך מוזען קלאגען ביים פראקאנסול יוליוס אנטאניוס. אזוי האט אויך אויגוסטוס פארבעסערט די לאגע פון די יודען אין אפריקא. דארט האבען זיי אויך די גריכען דערקוטשעט, אונ ניט ערלויבט ארויספירען געלד קיין ארץ ישראל, אונ בעזאנדערס האבען דערפון געליטען די יודען פון דער געגענד קירענאיקא. איין ווינק פון רום איז אבער גענוג געוועהן, אונ דער מושל פון קירענאיקא, מארקוס טיטיוס איז אזוי גוט געוואָרען צו די יודען אונ זיי געדיענט אין אלע גוטען, אז זיי פלעגען זיין נאהמען מיט דאנק דערמאנען אלע שבת אין שול ביים דאווענען.

די אלע פערבעסערונגען אין דעם מעמד פון די יודען האט הורדוס זיך צוגעשריבען, ווייל ער האט גערעכענט, אז אין רום טהוט מען עס נאר

איהם צו ליעב, און אפשר איז עס טאקי אזוי געוועהן. אז ער איז צוריקגעקומען פון זיין נסיעה, ווען ער האט באלייט אגריפא'ן, האט ער פערזאמעלט דאס פאלק און האט דערצעהלט וואס פאר א חסדים איהם איז געראטהען צו בעוויזען די קליין־אזיאטישע יודען. דאס איז ביים עולם זעהער אנגעלענט געוועהן, און אז ער האט נאך דערצו געהייסען מוחל זיין א פירטעל פון אלע נתינות וואס איז דאס יאהר געקומען, האט איהם דאס פאלק צום ערשטען מאל מיט שמחה, בעגריסט ווי א קאניג.

עס איז אבער הורדוס'ן ניט בעשערט געוועהן צו געניעסען תענוג: דער ענש פאר די פריהעריגע מעשים האט זיך שוין אנגעהויבען, און ער האט געהאט זעהר א שלעכטע עלטער. טאקע ביי זיך אין שטוב האט ער בעדארפט מורא האבען אויף יעדען שריט און טריט, ווייל אויף זיין לעבען האבען געלאקערט זיין אייגען בלוט און פלייש: זיין שוועסטער סלמה, זיין ברודער פהעראבאס און זיינע אייגענע קינדער. נאך מרים'ן זענען געבליבען צוויי זיהן, אלכסנדר און אריסטובול. און קוים זענען זיי אונטערגעוואקסען האבען זיי דעם פאטער ניט געקאנט מוחל זיין דעם טויט פון זייער מוטער, און האבען אויף איהם קיין גוט הארץ ניט געקאנט האבען. אזוי ווי זיי זענען ארויסגעקומען פון די חשמונאים האט זיי הורדוס בעשטימט פאר יורשים פון דער מלוכה. און האט זיי אוועקגעשיקט קיין רום, זיי זאלען דארט ערצויגען ווערען אויף דעם ראמישען אופן, און זאלען דערווייל אויך נושא חן זיין ביי אויגוסטוס. דערנאך האט אלכסנדר חתונה געהאט מיט גלאפהירא, דער טאכטער פונ'ם קאפאדאצישען קאניג ארכעלוים, און אריסטובול האט גענומען סלמה'ס א טאכטער בערעניצע. הורדוס האט געמיינט, אז מיט דעם לעצטען שדוך וועט ער פערבינדען זיין משפחה מיט די חשמונאים, און עס וועט ווערען א אמת'ער שלום, ווי צווישען קרובים; נאר סלמה האט דארויף ניט געקוקט און האט מיט אידרע אינטריגען אזוי ווייט געבראכט, אז הורדוס האט צו זיך גענומען זיין זוהן אנטיפטר, וואס זיין ערשטע פרוי, דארים האט געבוירען נאך עהדער ער האט חתונה געהאט מיט מרים'ן, און האט איהם געמאכט פאר'ן גאנצען יורש. אנטיפטר האט פערשטאנען, אז פאר איהם וועט זיין בעסער ווען ער וועט אין גאנצען אבבייסען הורדוס'ן פון מרים'ס קינדער און ער האט אנגעהויבען דעם פאטער ביסלעכווייס צו בעווייזען וואס פאר א שונאים זיי זענען איהם. אזוי האט ער אלע מאל צוגעגאסען טראפען פון רכילות ביז הורדוס האט זיך שוין געלאזט אלדינג איינרעדען. און אז עס

האט שוין געהאלטען דערביי איז איהם שוין ניט שווער געוועהן צו איבערציינען דעם קאניג, אז מרים'ס זיהן האבען איהם געוואלט פערגיפטען. הורדוס האט קיין לאנגע טענות ניט געמאכט, ער האט אין בעריטהוס אנידערגעזעצט א בית דין פון הונדערט פינפציג מענשען. עדות זענען גענוג געווערען אונ די אונשולדיגע פרינצען זענען פערמשפט געווארען צום טויט אין שמרון, פונקט דארט וואו הורדוס האט צוריק מיט דרייסיג יאהר חתונה געהאט מיט מרים'ן, האט ער איהרע קינדער דערהרג'ט.

אז אנטיפטר האט געפטרט די צוויי פרינצען האט ער אנגעהויבען שטארק טראכטען ווי אזוי ווערדט מען טאקע פטור דעם אלטען פאטער. מען זאל ניט דארפען אזוי לאנג ווארטען אויף דער ירושה. ער האט געמאכט יד אחת מיט פהעראראס, וואס איז אין כעס געוועהן אויף זיין ברודער דערפאר, וואס איהם איז ניט געפאלען זיין חתונה מיט א שקלאווין. צו זיי זענען באלד צוגעשטאנען דארים, אנטיפטר'ס מוטער, אונ פהעראראס'ס פרוי מיט איהר מוטער אונ שוועסטער. די פיער ווייבער האבען באלד צו זיך צוגעשלעפט צוויי הויפטלייט, באנאס אונ קארוס, אונ שטילערהייט האבען מיט זיי אויך געהאלטען די פרושים, אונ בעזאנדערס מעהר פון זעכס טויזענד תלמידים פון בית שמאי. סלמה האט אבער אנגעשמעקט וואס דא געהט פאר אונ האט עס ענטדעקט הורדוס'ן. ער איז אבער אזוי איינגעגלויבט געוועהן אין אנטיפטר'ן, אז ווען ער האט אלע שולדיגע געהייסען טיידטען אונ נאר פהעראראס פרוי צו ליעב דעם ברודער, געשענקט דאס לעבען, האט ער דעם זוהן קיין ווארט ניט געזאגט, אונ האט איהם נאך אוועקגעשיקט קיין רום, ער זאל זיך דארט פארשטעלען פאר אויגוסטוס'ן. דערווייל איז פהעראראס פליצום געשטארבען אונ הורדוס האט חושד געוועהן זיין פרוי, אז זי איז אין דעם שולדיג. ער האט געהייסען מאכען א חקירה ודרישה אונ זי האט נאר מודה געוועהן, אז פהעראראס מיט אנטיפטר'ן האבען אנגעגרייט גיפט פאר הורדוס'ן; נאר אזוי ווי דער קאניג האט בעוויזען דעם קראנקען ברודער זעהר פיעל פריינדשאפט, האט פהעראראס איהר געהייסען פארן טויט דעם גיפט ארויסווארפען. דאס אלדינג האט זיך בעוויזען מיט אותות ומופתים, מען האט נאך געפונען א ביסעל פון דעם גיפט, אונ הורדוס איז ווי פונ'ם הימעל אראבגעפאלען. ער האט געזעהן, אז עס איז ניטא אויף וועמען זיך צו פערלאזען, ווען אזא אנטיפטר, וואס ער האט איהם אויפגעהויבען פונ'ם מיסט אונ פון זיינעטוועגען בעשטימט די קרוין פון יהודה, קאן איהם פאלש זיין.

מיט גרים מיה איז הורדוס'ן געראטהען צו פערנארען אנטיפטר'ן קיין ירושלים. דארט האט ער געזעצט א בית דין אונטער דער השגחה פונ'ם ראמישען מושל קווינטיליוס וארוס וואס האט איהם פערמשפט צום טויט. אונ הורדוס האט דעם משפט אוועקגעשיקט צו אויגוסטוס אויסבעטען ביי איהם דארויף איין הסכמה. דעמעלט האט זיך אויך ארויסגעוויזען, אז אין אנטיפטר'ס פאלשקייט איז שולדיג געוועהן הורדוס'ס צווייטע פרוי מרים וואס האט געוואלט אז די ירושה זאל איבערגעהן צו איהר זוהן הורדוס; דערפאר האט זי דער קעניג פערטריבען, דעם זוהן אויסגעמעקט פון דער צוואה אונ ביי איהר פאטער, שמעון צוגענומען די כהונה אונ אויף זיין ארט געשטעלט מתיה בן טהעאפיל. צום דריטען מאל האט הורדוס געמוזט בייטען די יורשים אונ האט די מלוכה בעשטימט פאר זיין יונגסטען זוהן אנטיפאס.

ביי אזעלכע אומגליקען אונ נאך אויף די אלטערע יאהרען, האט הורדוס ניט געקאנט לאנג ציהען, אונ איז מיט יעדען טאג געווארען אלץ שלאפער. זיינע שונאים האבען שוין ארויסגעקוקט ער זאל צומאכען איין אויג, אונ אז עס איז אין ירושלים ארויס א קלאנג, אז ער האלט שוין ביי דער גסיסה, האבען צוויי פארשטעהער פון די פרושים, יהודה בן שריפי אונ מתיה בן מרגלת, אנגערייצט דאס פאלק מען זאל צעברעכען דעם אדלער וואס הורדוס האט צוגעשלאגען צום טהויער פונ'ם בית המקדש. הורדוס האט נאך אבער געהאט גענוג כח זיך אבצורעכענען מיט זיינע געגנער, וואס האבען איהם אין די אויגען געזאגט דעם ביטערן אמת: פיעל פון זיי האט ער געהייסען פארברענען, דעם כהן גדול מתיה האט ער אראבגעווארפען, אונ אויף זיין פלאץ געשטעלט דעם געוועזענעם כהן'ס א זוהן, יועזר בן שמעון, וואס איז שוין געוועהן דער זעקסטער איבערגעביטענער כהן אין הורדוס'ס צייט.

אזא אכזריות פון א יודישען ר״ל האט געמוזט אנפילען מיט שרעק אונ מיט וועהטהיג יעדעס הארץ, וואס האט אין זיך ליעבשאפט צו מענשען. ווען פאר הורדוס'ן וואלטען נביאים געוועהן, וואלטען די הייליגע שליחים ניט איין מאל איהם געשטראפט מיט זייערע פייערדיגע רייד; נאר גרויסע מאנער, וואס האבען הורדוס'ן זעלבסט, אונ דעם גאנצען פאלק געוואלט ארויסווייזען, ווי נאריש עס איז ווען א מענש רעדט זיך איין ער וועט זיך מיט איינער טאט גליקליך מאכען, האבען דעם עולם בעקאנט געמאכט מיט דעם

לעבען פון דעם אונבארמהערציגען קאניג. דאס איז — קהלת, א ספר, וואס לאכט אויס אלע אויפטהוען פונ'ם קליינעם מענשליכען שכל, אונ בעווייזט אז אלדינג איז שוין געווען, קיין נייעס איז ניטא אויף דער וועלט, אונ אז דער גאנצער חלום פונ'ם לעבען איז מעהר ניט ווי א גרויס נארישקייט.

זעהר טרויריג איז געווען הורדוס'ס סוף. פון אויגוסטוס'ן איז אנגעקומען א בעפעהל, אז ער מעג מיט אנטיפטר'ן טהון וואס ער וויל. ווי הורדוס איז שוין געווען שטארק קראנק האט ער פארט בעקומען חיות דערפון, וואס ער האט דערפיהלט, אז באלד וועט פאלען ווייטער א קרבן. אז ער האט זיך אבער דערמאנט ווער דער קרבן איז, האט איהם זעהר באנג געטהון, אונ ער האט אזוי געוויינט אונ געיאמערט, אז איבער'ן גאנצען פאלאץ האט מען געהערט זיינע קולות. אז אנטיפטר איז דערפון געוואהר געווארען, האט ער געשיקט צום פאטער בעטען: ער זאל איהם מוחל זיין. נאר דא האט זיך ווייטער ביי איהם אין הארצען אנגעצונדען דאס פייער פון אכזריות, איהם האט פערדראסען פאר וואס אנטיפטר וויל איהם איבערלעבען, אונ ער האט איהם באלד געהייסען טיידטען. אין פיער טעג ארום נאך אנטיפטר'ס טויט איז הורדוס געשטארבען אויפ'ן זיבעציגסטען יאהר, פערהאסט פון זיין פאלק; אונ עהדער ער איז אויסגעגאנגען האט ער אנגעזאגט זיין שוועסטער סלמה אונ איהר דריטען מאן אלעקסאס: מען זאל איינזעצען אין תפיסה א סך בכבודע בעלי בתים, אונ אז ער וועט שטארבען זאל מען זיי טיידטען, כדי עס זאל ווערען אין לאנד א יללה אונ מען זאל מיינען, אז מען קלאגט אזוי נאך איהם. דאס פאלק האט זיך אבער ניט געלאזט נארען אונ אז עס איז געווען זיין לויה אונ מען האט איהם בעגראבען ביי זיין פאלאץ הורקניום, איז אויף אלע געקומען א שמחה אונ מען האט דעם טאג געמאכט פאר א יום טוב.

צווייטעס קאַפּיטעל.

אַרכעלוים און די ערשטע רוימישע מנהיגים (פּראָקוראַטאָרען).

4) יאָהר פאַר און 37 נאָך קריסטוס געבורט, 33–74 פאַר'ן חורבן בית שני)

ווי שלעכט הורדוס'ס מלוכה איז געווען, האָט זיך עס אויפ'ן לאַנד אַליין ניט אַזוי אָנגעזעהן; פאַרקערט. יהודה האָט דווקא געבליהט און האָט שטאַרק צוריקט זיינע גרעניצען. רום האָט טאַקע געהאַלטען דאַרויף זיין האַנד, נאָר די שאַרפע נאַגעל האָט מען ניט אַזוי לייכט געקאָנט בעמערקען. נאָך הורדוס'ס טויט איז אָבער געוואָרען ערגער. מיט זיינע צעהן ווייבער האָט ער געהאַט זעכס זיהן און עטליכע טאָכטער; נאָר אין דער צוואָה, וואָס ער האָט פיעל מאָל געביטען און איבערגעגעבען זיין יונגען פּטאָלאָמעאוס, האָט ער מעהר ניט פערזאָרגט פון דריי, אי דאָס אויף אַזאַ אופ'ן זיי זאָלען זיך באַלד דאַרפען שלאָגען איבער דער ירושה און קיינער זאָל ניט צופרידען זיין. דאָס לאַנד יהודה און שומרון האָט ער איבערגעלאָזט זיין זוהן אַרכעלוים, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיין פרוי מלטהאַקע, וואָס איז אַרויסגעקומען פון די שומרונים; די געגענד פון גאַלילעאַ און פּעריאַ האָט ער בעשטימט פאַר דעם אַנדערן זוהן אַנטיפּס; און אַלע ערטער פון יענער זייט ירדן האָט ער אַוועקגעשענקט דעם דריטען זוהן פיליפּס. דער שוועסטער סלומה האָט ער איבערגעלאָזט די הכנסה פון דריי שטאָדט: יבנה, אַזאָטוס און פּהאַזעלים. נאָר אַזוי ווי הורדוס האָט אָנגעזאָגט אַז זיין צוואָה קאָן נאָר דעמאָלט אויסגעפיהרט ווערען, ווען אויגוסטוס וועט געבען זיין הסכמה דאַרויף, האָט יעדער פון די יורשים זיך געמיהט צו צושמייכלען זיך צום פאָלק און דורך דעם ווערען מעהר חשוב ביי דער רוימישער מלוכה, און צו ליעב דעם האָט אויך סלומה און איהר מאַן

אלעקסאס ניט מקים געוועהן הורדוס'ס לעצטען בעפעהל און די בעלי בתים, וואס זייער טויט האט געדארפט שאפען פאלשע טרערען אויפ'ן קבר פונ'ם פערהאסטען קאניג, זענען געבליבען לעבען.

ארכעלויס, וואס האט איינענטליך געדארפט איבערנעהמען די מלוכה, האט זיך אויך צוגעלאזט צום פאלק און האט זיי צוגעזאגט גאלדענע בארג. די יודען זענען שוין אבער געוועהן אנגעלערנט, זיי האבען ניט געוואלט שטעלען אויף זיינע זיסע רייד און האבען איהם געשטעלט פינף פונקטען: ער זאל פארקלענערן די נתינות וואס מען מוז געבען אלע יאהר, ער זאל ניט נעהמען קיין מס פון סחורות וואס מען קויפט און פערקויפט אין לאנד, ער זאל ארויסלאזען די געפאנגענע, ער זאל בעשטראפען די דיינים וואס האבען פערמשפט צום פארברענען די וואס האבען אראבגעריסען דעם ראמישען אדלער, און ער זאל אויך אבזאגען דעם כהן יועזר און א בעסערן אנידערשטעלען אויף זיין ארט. ווי וועניג ארכעלויס האט געהאלטען פונ'ם פאטער און האט טאקע באמת געמעכענט צו מאכען קליינע פערענדערונגען, האט ער ניט געקאנט באשטעהען אויף די פינף פונקטען, ווייל ער האט געזעהן, אז נאך דעם וועט שוין זיין מאכט זיין גאר קליין; גאר אבזאגען אין גאנצען האט ער מורא געהאט און דאריבער האט ער זיך ענטשלאסען א ביסעל דעם עולם צו פיהרען ביז אויגוסטוס וועט ניט בעווילינגען די צואה.

דאס פאלק האט זיך אבער ניט געקאנט בערוהיגען, עס איז געווארען גאהענט צו פסח און אלע יודען האבען זיך אנגעהויבען צונויפצופאהרען קיין ירושלים. דא האבען זיי נאך די פרושים אונטערגעהיצט און מען האט זיי איבערגעגעבען מיט וואס פאר א שרעקליכען טויט עס האבען געענדיגט יהודה און מתיה, וואס האבען געוואלט בעפרייען דעם משכן פונ'ם ראמישען אדלער. אזבאי האבען זיך א סך ארויסגעשטעלט און האבען מיט געוואלד געפאדערט פרייהייט; ארכילויס האט באלד געוויזען ווער ער איז: פונקט ערב פסח, ווען יעדער איז געוועהן פערנומען מיט'ן קרבן, איז ער אנגעפאלען אויף די איינוואהנער מיט כ'על חיל, דריי טויזענד זענען געפאלען, די איבריגע זענען זיך צולאפען און דער נייער קאניג האט געלאזט אויסרופען, אז דאס יאהר זאל מען ניט מאכען קיין פסח. דאס איז געוועהן דער ערשטער שריט פון ארכעלויס: דאס אפעלע איז גאר ניט וויט געפאלען פונ'ם ביימעלע.

די איבריגע יורשים האט קלאמערשט דאס הארץ וועה געטהון פאר

וואס ארכעלויס בעהאנדעלט אזוי שלעכט די יודען, און זיי זענען אלע געלאפען קיין רום מיט דער האפנונג טאמער וועט אויגוסטוס בעסער זיי אוועקנעמען די מלוכה. ארכעלויס האט אויך געמוזט אוועקפאהרען קיין רום, און דער גאנצער בעל הבית אין לאנד איז דערווייל געבליבען דער רוימישער מושל קווינטיליוס וארוס. וואס איז אליין געזעסען אין אנטיאכיען און האט נאר אין ירושלים איבערגעלאזט זיין חיל. אלדינג וואלט געקאנט אבלויפען רוהיג, ווען עס יאגט זיך ניט פליצום אן איינער פון אויגוסטוס'ס הויפטלייט, סאבינוס, וואס איז געקומען איבערנעהמען אלע רייכטהימער פון יהודה און פונ'ם בית המקדש און האט דערמיט אנגעמאכט א גאנצע צרה. די יודען האט פערדראסען, וואס אויגוסטוס וויל זיי לעבעדיגערהייט ירש'נען, און דערווייל איז געווארען שבועות, ווען פיל איינוואהנער פון די קלענערע שטאדט זענען אריינגעקומען קיין ירושלים, און באלד איז ארויס א קריעג: סאבינוס מיט זיינע לייט זענען געוועהן אין הורדוס'ס פאלאץ, און פון דארט האט ער שטילערהייט אוועקגעשיקט שליחים צו וארוס'ן ער זאל גיך אונטערקומען מיט הילף. די יודען האבען זיך געשלאגען ווי גבורים און עס וואלט זיי געווים געראטהען, ווען די רוימער פאלען ניט אויף א שכל און ווארפען צו זיי ניט אריין ברענענדיגע האלאוועשקים. געגען פייער האבען די יודען גאר ניט געקאנט מאכען. שריפות האבען זיך אנגעהויבען פון אלע זייטען, פיעל פון זיי זענען געפאלען און דער שונא האט זיך צופירט די האנד. אז סאבינוס האט זיך אבער גענומען צושטערען דעם בית המקדש האבען די יודען צונויפגעשלעפט זייערע לעצטע כחות, און צו זיי איז אויך איבערגעגאנגען כמעט אין גאנצען הורדוס'ס חיל, אויסער דריי טויזענד מאן מיט זייערע הויפטלייט, גראטוס און רופוס. און די רוימער האבען זיך געמוזט דערווייל בעהאלטען אין די פעסטונגען און ווארטען ביז וארוס וועט צוקומען מיט פריש חיל. ביי אזא לאגע, ווען דאס יודישע לאנד איז געוועהן ווי א שיף אהן א רודער, האט זיך אנגעהויבען א מרידה, ווער עס האט געוואלט איז ארויס געשפרונגען מיט אנדערע טענות, און די רוימער האבען ניט געוואוסט צו וועמען זיך פריהר צו נעהמען. איינער פון הורדוס'ס שקלאווען, שמעון, האט יעהר געוואלט ווערען מלך און האט אנגעהויבען דערפון וואס ער האט פארברענט דעם קעניגליכען פאלאץ אין יריחו, אין אנדערער פון פעראע, וואס זיין נאהמען איז אפילו געבליבען אונבעקאנט, האט אויך דעם איינענעם היזק געהאט און האט אנגעצונדען דעם פאלאץ

אין ליוויאַס. דער דריטער, אַ פּראָסטער פּאַסטוך אַטהראָנגעס, האָט זיך אָנגעטאָסטען דאָס שטרײַמעל פֿון אַ כהן גדול, און האָט אײנאײנעם מיט זײַנע פֿיער ברידער שטאַרק דערקוטשעט די רוימער. דאָס זענען אָבער אַלײן געװעהן קלײנע מענשעלעך, װאָס האָבען געקלעבענט, אַז אין אַ שלעכטער צײַט, װען די מוחות זענען פערשלאָגען, װעלען זײ זיך קאָנען אַרױפּהאָפּען אױפֿן באַנקעל; אַ תּכלית פאַר'ן פאָלק האָבען זײ ניט געזוכט, און דאַריבער זענען זײ ניט געװעהן אַזוי געפֿאָהרליך. דערפאַר האָבען די רוימער שױן געהאַט צו זינגען און צו זאָגען מיט יהודה דעם גאַלילעער, אַ זוהן פֿון דעם חזקיה, װאָס הורדוס האָט איהם דערהרגעט. צו איהם איז בירושה איבערגעגאַנגען פֿונ'ם פאָטער אַ שרעקליכע שׂנאה צו די רוימער און צו הורדוס'ס משפּחה; ער האָט צונױפֿגענומען אַ גאַנצע חברה און איז אָנגעפֿאַלען אױף דער גאַלילעישער הױפּטשטאָדט סעפּפאַרים (צפּורי), דאָרט האָט ער צוגענומען אַ סך געלד מיט כּלי זײַן און האָט זיך שױן געקאָנט שפּיעלען מיט די שונאים.

די רוימער האָבען אַ קוק געטהון אַז דאָס איז אַ שלעכטע מעשׂה, האָט װאַרוס געמוזט אַרױס מיט צװאַנציג טױזענד מאַן. אַחוץ דעם האָט אױך אַרעטאַס, דער קעניג פֿון נבט, זיך בענוצט מיט דער געלעגענהײט. ער זאָל זיך קאָנען נוקם זײַן אין די יודען, און מיט זײ אױסטערפֿיהרען דעם אַלטען חשבון, און האָט געהאָלפען די רוימער. אַ טהײל פֿון זײַן חיל האָט װאַרוס געשיקט קײן גאַלילעא, די הױפּטשטאָדט סעפּפאַרים האָט ער פֿאַרברענט, און יהודה דער גאַלילעער איז קוים מיט'ן לעבען אַנטלאָפען. דאָס אײגענע האָט ער אױך געטהון מיט דער שטאָדט עמוס, װאו אַטהראָנגעס איז געשטאַנען. דערװײַל איז שױן דאָס פאָלק אין ירושלים אױך געװאָרען שטילער, און סאַבינוס האָט שױן געקאָנט אױפֿהײבען אַ קאָפּ; נאָר װאַרוס האָט שױן ניט געהאַט קײן צוטרױען צו די יודען און האָט געהײסען צװײ טױזענד פֿון זײ אױפֿהענגען.

אין דער צײַט, װאָס אין יהודה זענען פֿאָרגעקומען אַזעלכע הריגות, זענען הורדוס'ס יורשים געזעסען אין רום, און האָבען אײנער בײַ'ם אַנדערן געװאָלט אַרױסרײַסען די מלוכה. אױגוסטוס האָט גוט אַרױסגעזעהן, אַז קײנער פֿון זײ טױג ניט צו פֿיהרען דאָס לאַנד, און האָט זיך ניט געקאָנט ענטשליסען װעמען צו געבען די בכורה, און דערצו זענען נאָך געקומען פֿינפֿציג שׂאָנסטע בעלי בתּים פֿון ירושלים, װאָס האָבען זיך בעקלאָגט אױפֿן אַכזריות פֿון הורדוס'ס גאַנצער משפּחה, און געבעטען, ער זאָל ארץ ישׂראל

צוזאמענפֿינדען מיט סיריען, אונ זאל זיי אין גאנצען בעפֿרייען פֿון א בעזונדער מלך. האטשע אבט טויזענד ראמישע יודען האבען אויך געבעטען פֿאר די שליחים פֿון ירושלים, פֿון דעסטוועגען האט אויגוסטוס געהייסען מען זאל מקיים זיין הורדוס'ס צוואה, אונ ארכעלויס זאל בלייבען דער פֿיהרער פֿונ'ם לאנד, נאר ער זאל ניט הייסען „קאניג".

ארכעלויס האט דאס אויך געטוזט אננעהמען פֿאר ליעב, אונ אזוי האט ער געפֿיהרט די יודישע מלוכה ניין יאהר. די פֿרומע זענען באלד אויף איהם אין כעס געווארען, ווייל ער האט חתונה געהאט מיט גלאפֿירא, דער פֿרוי פֿון זיין געטוידטעטען ברודער אלכסנדר, אונ א חוץ דעם האט ער דעם פֿאלק מעהר ניט נאכגעגעבען נאר דערמיט, וואס ער האט אראבגענומען פֿון דעם ניט בעליעבטען כהן יועזר, אויף זיין ארט בעשטימט זיין ברודער אליעזר, טאקע באלד איהם איבערגעביטען אויף איין אנדערן יהושע. אונ דערנאך צוריקגענומען דעם אלטען כהן יועזר. אין א קורצע צייט איז די כהונה איבערגעגאנגען אין עטליכע הענד. נאר דאס איז נאך נאר איין קליינינקייט געוועהן געגען דעם שלעכטינקייט וואס ארכעלויס האט איבער-הויפט ארויסגעוויזען. עס איז שווער געוועהן פֿון איהם אויסצוהאלטען. דאס פֿאלק האט זיך געטוזט קלאגען פֿאר אויגוסטוס'ן, אונ פֿון רום איז אנגעקומען א בעפֿעהל: מען זאל ארכעלויס'ן פֿערטרייבען, אונ די לענדער יהודה אונ שמרון שטעלען אונטער דער מאכט פֿון ראמישע מנהיגים. די שטאדט וואס סלמה האט געירשת האט זי פֿאר איהר טויט אוועקגעשענקט די קייזערן ליוויא, אונ דערפֿאר האבען זיי אלע שוין געהערט צו אויגוסטוס. נאר די לאנדער, וואס זענען איבערגעגאנגען צו אנטיפס אונ פֿיליפ זענען געבליעבען אין זייער מעמד ווי פֿריהר

אזוי איז דאס יודישע לאנד צוגעבונדען געווארען צו סיריען, אונ איז ווי א טהייל פֿון דער מדינה, געבליעבען אונטער דער השגחה פֿון א ראמישען הויפטמאן, וואס האט געהייסען פּראקוראטאר אונ איז געזעסען אין צעזאריא (קסריא). דער פּראקוראטאר האט געהאט צו זאגען אונ צו שאפֿען איבער אלדינג, ער האט געהאט דאס רעכט צו פֿארמשפּטן אפֿילו צום טויט, אונ די יודישע סנהדרין האבען געהאט נאר א קליינע דעה. ווען דער פּראקוראטאר האט געוואלט האט ער געקאנט מאכען פֿאר כהן גדול, אונ די היילינע קליידער וואס דער כהן האט בעדארפֿט אנטהון צום גאטטעס-דיענסט, פֿלעגט ער האלטען פֿערשלאסען ביי זיך, אונ זיי נאר ארויסגעבען

צו שלש רגלים אונ יום כפור. דער ערשטער פראקוראטאר איז געוועהן קאפאניוס, אונ מיט איהם אינאיינעם איז אויך אראבגעקומען דער מושל פון סיריען קוויריניוס, אונ האט געהייסען צאהלען די יודען, כדי מען זאל קאנען בײ זײ פונקטליך נעהמען מס. דאס צאהלען האט אנגעמאכט צווישען די יודען א שטארקען כעש, ווייל זײ האבען גערעכענט, אז דאס מיינט מען נאר מען זאל זײ אוועקפיהרען אין גלות, אדער פערקויפען פאר קנעכט. דעמעלט האבען די לומדים, וואס האבען זיך געהאלטען אין שמאי'ס דרך, אויפגעהויבען דעם קאפ, אונ אינאיינעם מיט די תלמידים פון יהודה דעם גלילער געזוכט אלע מיטעל זיך ארויסצושטעלען געגען די ראמער. קוויריניוס האט אפילו זיך ענטשלאסען דעם עולם א ביסעל צו חנפנען, אונ האט איבערגעביטען דעם ניט-געליעבטען כהן גדול יועזר, אונ אויף זיין ארט געשטעלט ענן; נאר די שנאה איז צו גרויס געוועהן מען זאל זי קאנען פארטרייבען מיט אזא קלייניגקייט. אונ דאס פאלק האט געקוקט אין מויל אריין צדוק'ן, איינעם פון די בית שמאי, וואס האט געהאלטען אין איין שרייען מען זאל זיך ניט לאזען ביינגען. דער פארשטעהער פון די בית הלל, שמעון דער ערשטער, האט ניט געהאט אזוי פיעל כח ער זאל קאנען איבערשרייען די בעלי טובות, וואס האבען זיך צו שפעט געהאפט באטעווען א בנין וואס האלט ביים פאלען אונ זיין שוואך קול פון שלום איז אונמעגליך געוועהן ארויסצוהערען צווישען דעם געטומעל אונ מרידה.

אז אויגוסטוס איז געשטארבען, אונ די ראמישע מלוכה איז איבערגע-גאנגען צו טיבעריוס'ן, איז אפילו צום אנהייב די יודען א ביסעל בעסער געווארען, מען האט דעם מס פערקליינערט אונ אראבגעשיקט איין אנדער פראקוראטאר, וואלעריוס גראטוס, וואס האט געפיהרט דאס לאנד עלף יאהר. נאר גיך איז געווארען נאך ערגער פון פריהר, ווייל די ראמער האבען אנגעהויבען קוקען קרום דארויף, וואס די יודישע אמונה שלעפט צו זיך צו פיעל גרים, וואס ברענגען זעהר גרויסע מתנות דעם בית המקדש. דערצו האט זיך נאך געמאכט וואס פיער יודען האבען אבגענארט נולוויא, די פרוי פונ'ם סענאטאר סאטורניוס, וואס איז איבערגעגאנגען צום יודישען גלויבען, אונ די שווינדלערס האבען זיך צוגענומען איהרע א רייכע נדבה אויפ'ן משכן. אז טיבעריוס איז דערפון געוואהר געווארען, איז ער אין כעס געווארען אויף אלע יודען, אונ זיין מיניסטער סעיאן האט איהם נאך אנגערייצט. ער האט געהייסען: אלע גרים ארויסטרייבען פון רום. אונ פיעל

יודישע יונגע לייט אוועקשיקען אויף דער אינזעל סארדיניען זיי זאלען מלחמה האלטען מיט רייבער, אונ דארט מן הסתם קיין האניג ניט לעקען. אין ארץ ישראל האט דער נייער פראקוראטאר, גראטוס אויך געפרעסט די יודען אונ האט אין זיין צייט איבערגעביטען ניט ווייניגער פון פינף כהנים גדולים אונ נאר איין יוסף חיפס (כפא), וואס איז געוועהן איינער פון די פארברענטע פרושים, האט געקאנט זיך האלטען כמעט זיבעצעהן יאהר.

די לאנדער, וואס זענען געבליעבען אין די האנד פון אנטיפס אונ פהיליפ, האבען זיך געפיהרט זעלבסטשטאנדיג. פריהר האט אנטיפס געמאכט ספפארים (צפורי) פאר זיין הויפטשטאדט, נאר אז טיבעריוס איז געווארען קאיזער פון רום. האט ער איהם צו ליעב אויסגעבויעט א נייע שטאדט מיט דעם נאמען טיבעריאס (טבריה), נאר עס איז איהם שווער אנגעקומען ביז ער האט בעקומען אהין איינוואהנער, וויל די פרומע יודען האבען מורא געהאט זיך צו בעזעצען אויף א נייע ארט, טאמער געפינען זיך דארט ביינער פון מתים וואס זענען געפאלען אין א מלחמה אונ זיי קאנען דורך דעם טמא ווערען. פהיליפ האט אויך אויסגעבויעט צוויי נייע שטאדט אין דער שאנסטער געגענד: איינע האט ער א נאמען געגעבען צעזארעא פהיליפי (קיסריא), אונ די אנדערע האט ער גערופען יוליוס צום זכר פון אויגוסטוס'ס טאכטער.

די וועלט זאגט א ווארטעל, אז מען טאר קיין מאהל ניט בעטען אויף א נייעם מלך. מיט אונגעדולד האבען די יודען ערווארטעט עס זאל זיך אין ארץ ישראל איבערבייטען דער פראקוראטאר, אונ האבען געהאפט, אז עס זאל קומען א בעסערער אויף גראטוס'ס ארט; צום סוף איז דער נייער פראקוראטאר פאנטיוס פילאטוס געוועהן א סך ארגער. ער האט ניט נאר געוואלט בעפעסטיגען ביי די יודען די ראמישע מאכט, וואס איז אהן דעם אויך געוועהן גענוג גרויס, נאר ער האט אויך געזוכט צו ערנידריגען די יודישע אמונה אונ אנטהון די יודען אזויגע צרות, וואס זענען פאר זיי געוועהן שרעקליכער פון אלע אונטערדריקונגען אונ געלד-רייסען. פילאטוס האט גוט געוואוסט אז די יודען קאנען קיין בילדער ניט ליידען, אונ אז זייער געזעטץ, וואס האט זיי געוואלט אבהיטען פון עבודה זרה, האט זיי שטרענג פערבאטען זיי זאלען זיך ניט מאכען קיין שום געשטאלט, עס איז איהם אויך געוועהן בעקאנט, אז ווי הורדוס אונ זיינע קינדער האבען דורך ארץ געהאט פאר רום אונ האבען געוואלט חנפנן די ראמישע מלכים, פון בעסט

זענען האבען זיי מורא געהאט אויסצוקריצען אויף די מטבעות דאס פנים פון אויגוסטוס אדער טיבעריוס. דאס איז איהם אבער נאר ניט אנגעגאנגען אונ ער האט געהייסען אומעדום שטעלען בילדער פון טיבעריוס. אונ דער עולם זאל זיך צו זיי בוקען. אזא זאך האט געמוזט אנמאכען א גרויסען רעש אונ די יודען האבען ארויסגעשיקט שליחים קיין צעזאריא. וואו דער פראקוראטאר האט געוואוינט: פינף טעג כסדר זענען די שליחים געשטאנען פאר זיין פאלאץ אונ האבען נאר געוויינט אונ געבעטען ער זאל מבטל זיין די גזירה. אויפ'ן זעקסטען טאג האט פילאטוס זיך געוואלט פריגען מיט באזען. נאר די שליחים האבען זיך געהאלטען איינס אונ ער האט געמוזט צו ליעב טהון. דאס אנדערע מאל האט ער שוין אבער מעהר ארויסגעוויזען זיין אכזריות: ער האט פארנומען דאס גאנצע געלד פונ'ם בית המקדש אונ האט געזאגט אז ער וועט דערפאר אריינציהען וואסער פון א קוואל אין שטאדט אריין. דאס פאלק איז דערפון געווארען געוואהר אונ אזוי ווי פילאטוס איז דעמעלט גראד געוועהן אין ירושלים, איז מען אויף איהם אנגעפאלען; נאר ער האט קיין לאנגע שיהות ניט געמאכט, ער האט זיין חיל פארקליידט פאר יודען, כדי מען זאל זיי ניט דערקענען, אונ עס זענען אין דעם טאג גענוג הרוגים געפאלען.

צעהן יאהר האט דאס יודישע לאנד געפיהלט איבער זיך די שווערע האנד פון פאנטיוס פילאטוס, אונ זיין נאמען איז מיט שווארצע אותיות פערשריבען אין דער וועלט-געשיכטע, ווייל ער האט פערמשפט צום טויט דעם גרינדער פונ'ם קריסטענטהום — פון דער אמונה, וואס אויף איהר איז געפאלען דער גורל ביז אויף היינטיגען טאג צו פערברייטען ליכטיגקייט צווישען די נאצענדיענער. דערפאר איז נאך איהם געווארען בעסער, ווייל דער נייער פראקוראטאר וויטעליוס האט נאר אין גאנצען נאכגעלאזט דאס שטריקעל: ער האט בעפרייעט די איינוואהנער פון ירושלים זיי זאלען ניט צאהלען קיין מס פון פירות, אונ די קליידער פון די כהנים האט ער אויפגעהערט האלטען פערשלאסען. דעם כהן גדול יוסף חיפס (כיפא), וואס דאס פאלק האט פון איהם ניט געהאלטען, האט ער איבערגעביטען, האטשי ער האט געהאט זיין שכל ביי זיך, אונ האט אויסגעקליבען אזעלכען, וואס איז שטארק איבערגעגעבען געוועהן דער ראמישער מלוכה.

וויטעליוס איז געוועהן אזוי גוט געגען די יודען, ווייל מען האט איהם געגעבען אהינק פון רום. אונ דארט האבען זיי געהאט א בעשיצער, דעם

קאיזערס א שוואגערין אנטאניא, די טאכטער פון מארק אנטאניוס: זי איז געוועהן זעהר בעפריינדעט מיט א יודישער פרינצעסין, ברניקה, די טאכטער פון סלמה, וואס האט געוואהנט אין רום, אונ אחוץ דעם איז זי זעהר צופרידען געוועהן פונ'ם יודישען נשיא אין אלכסנדריען, אלכסנדר ליזימאכוס, וואס האט אכטונג געגעבען אונ שטארק אבגעהיט איהר פערמעגען, וואס איז איהר געבליבען א ירושה אין מצרים, אונ דעריבער האט זי שטענדיג טיבעריוס'ן צוגערעדט ער זאל יודען טהון אלע טובות, אונ זאל אנדערן זיין מיינונג איבער זיי צום גוטען. טיבעריוס האט זיך אזוי איבערגעבעטן אז ער האט געהייסען וויטעליוס'ן ער זאל מיט ראמיש חיל געהן צו הילף אנטיפס'ן, וואס האט אנגעהויבען א מלחמה מיט'ן מלך פון נבט, אונ איז דוקא ניט גערעכט געוועהן. גענומען האט זיך עס דערפון וואס אנטיפס'ן איז נמאס געווארען צו לעבען מיט זיין ערשטער פרוי, ארעטאס'ס טאכטער, אונ עס האט זיך איהם פערגלוסט חתונה צו האבען מיט זיין אייגענעם ברודערס פרוי, העראדיאס, וואס האט מיט איהר שאנקייט פערשטאנען איהם אריינצוהאפען אין איהרע לאפקעלעך. איהר מאן הורדוס, וואס דער אלטער קאניג הורדוס האט איהם מעביר נחלה געוועהן, האט זיך געלעבט שטיל אונ פראסט אין צעזארעא. נאר דער טשאקענדיגער העראדיאס איז ניט געפאלען אזא איינפאך לעבען, אונ עס האט זי אלץ געצויגען צו ווערען א הערשערין. אז אנטיפס איז אמאל דורכגעפאהרען דורך צעזארעא, האט ער זיך באלד פערליעבט אין זיין שוואגערין העראדיאס, אונ עס האט ביי איהר גאר ניט אויסגעמאכט ביים מאנ'ס לעבען, שטעלען א חופה מיט'ן שוואגער. מען קאן פארשטעהן ווי אזוי דאס האט פערדראסען זיין ערשטע פרוי, וואס איז באלד אוועק צו איהר פאטער אונ האט ביי איהם געפועלט ער זאל זיך פאר איהר אננעהמען. דער מלך פון נבט איז מיט גרויס חיל אנגעפאלען אויף אנטיפס'ן אונ וואלט פון איהם געוועהן געמאכט א תל, ווען עס קומט ניט אן פון רום א בעפעהל מען זאל איהם העלפען. ליוויוס האט געטוזט זיך ארויסריקען מיט צוויי גרויסע מחנות. אונ ער איז געוועהן אזוי פריינדליך געגען די יודען, אז ער האט מורא געהאט טאמער וועלען זיי ניט וועלען ליידען וואס די ראמער טראגען פאהנען מיט בילדער, אונ דאריבער האט ער געהייסען דעם חיל זיי זאלען ניט דורכגעהן דורך ארץ ישראל אונ בעסער אנלעגען א שטיקעל וועג ארום דעם ירדן.

דריטעס קאפיטעל.

אגריפא דער ערשטער.

(44 — 37 נאך קריסטוס געבורט, 33—26 פאר'ן חרבן בית שני)

אז מען האט טיבעריוס'ן דערווארגען און די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו קאיוס קאליגולא גערמאניקוס, איז אין דער לאגע פון די יודען אויך געווארען א פעראנדערונג, און דעמאלט איז בעזאנדערס אויפגערעכט געווארען איינער פון די יודישע פרינצען אגריפא (אגריפוס), וואס איז געוועהן דעם נייען קאיזערס א גוטער פריינד. אגריפא איז געוועהן א זוהן פון אריסטובול, וואס דער פאטער הורדוס האט איהם געטיידט, און א אייניקעל פון דער אונגליקליכער קעניגין מרים: אין זיינע אדערן האט געפליסט צונויפגעמישט בלוט פון די חשמונאים און די אדומים, און ער האט געהאט אלע מעלות און חסרונות, וואס קאנען זיך נאר אנקלעבען אין א פרינץ, וואס איז שטענדיג נע ונד און מוז ארויסקוקען אויף פרעמדע טובות. אין רום איז ער אויפגעוואקסען געווארען און איז געוואהנט געוועהן גוט צו לעבען; אוודאי האט איהם ניט געקאנט קלעקען דאס פארמעגען וואס איז איהם געבליבען פון די עלטערן, און ער איז שטארק אריין אין חובות. כל זמן זיין חבר דרוזוס, טיבעריוס'ס זוהן, האט געלעבט, האט ער נאך ניט געוואוסט פון קיין נויט, נאר אז דריזוס איז פליצום געשטארבען, איז איהם אזוי שלעכט געווארען, אז ער האט געמוזט זיך בעזעצען ערגיץ אין א קליין ארט אין אדום, און האט דארט געלעבט אין אזא דחקות אז ער האט שוין פשוט זיך געוואלט דאס לעבען גענומען. זיין פרוי קיפראס האט אפילו געפועלט ביי אנטיפס'ן ער זאל איהם געבען די שטעללע פון א מארק-אויפזעהער. נאר ער האט זיך באלד צוקריגט מיט אנטיפס'ן און איז אוועק צום סירישען מושל פלאקוס. דארט האט ער זיך אויך ניט געקאנט

לאנג האלטען, ווייל זיין איינענער ברודער אריסתובול האט אויף איהם אנגערעדט: ער האט ווייטער געמוזט קומען קיין רום און זיינע בעלי חובות וואלטען איהם געווים געוועהן איינגעשלונגען, ווען איהם וואלט ניט געהאלפען דער נשיא פון מצרים אלכסנדר לוזימאכוס. דער נשיא איז געוועהן א גרויסער נדבן, ער האט מנדר געוועהן אויפ'ן בית המקדש פערגילדעטע טהירען און איז געוועהן אזוי געליעבט ביי דער קייזערליכער משפחה אין רום, אז מען האט איהם ערלויבט זיך צו רופען מיט דעם נאהמען פון דעם רוימישען מלך „יוליוס אלכסנדר". און אזוי ווי ער האט פערשטאנען אז אין קייזערליכען הויף וועט מען הנאה האבען דערפון וואס ער לאזט ניט פאלען דעם יודישען פרינץ, האט ער אגריפא'ן געשטיצט און איז איהם געשטאנען אין אללע נויטען. צום אנהייב האט איהם טיבעריוס אויפגענומען זעהר פריינדליך ווייל ער האט געדענקט וואס פאר א חשוב אגריפא איז געוועהן ביי זיין געשטארבענעם זוהן דרוזוס; נאר אז ער איז שפעטער געוואהר געווארען אז ער קאסט שוין די מלוכה גאר א היבשע מטבע, האט ער אויף איהם אנגעהויבען קוקען קרום. דא האט זיך אבער אריינגעמישט דעם קייזערס שוואגערין אנטאניא, וואס ביי איהר אין הארץ איז נאך פריש געוועהן דער זכר פון איהר טבייער פריינדין ברניקה, אגריפא'ס מוטער; זי האט אזוי געמאכט אז דער יודישער פרינץ איז נאך אמאל בעליעבט געווארען אין הויף און איז געווארען א חבר פון טיבעריוס'ס יורש קאיוס קאליגולא. באלד האט מען איהם אבער געמסרט, אז ער האט גערעדט שלעכטס אויפ'ן קאיזער און געזאגט, אז עס וואלט שוין צייט געוועהן איין אנדערער זאל איבער־נעהמען דיא מלוכה; מען האט גאר ניט געטראכט און איהם אריינגעוואר־פען אין תפיסה; דארט איז ער געזעסען זעקס חדשים ביז מען האט ניט געמאכט איין עק מיט טיבעריוס'ן. דער נייער קייזער האט זיך באלד דערמאנט אין זיין איבערגעבענעם פריינד, ער האט איהם בעפרייעט און פאר דיא אייזערנע קייטען געשענקט א שווערע גאלדענע קייט, און א חוץ דעם האט ער איהם בעשטימט פאר קאניג איבער דעם לאנד וואס רום האט בעקומען פון פיליפ'ן. דער קאיזער קאליגולא האט אבער אזוי ליעב געהאט אגריפא'ן אז א גאנץ יאהר כסדר האט ער איהם ניט געלאזט אוועקפאהרען, און דער נאך האט אים נאך אגריפא געמוזט געבען דאס ווארט אז ער וועט גיך צוריקקומען.

אז אגריפּא איז פּליצום אראבגעקומען רייך און שטארק, נאך אזעלכע ביטערע צרות, וואס ער האט פריהר איבערגעטראגען, האט זיך באלד אנגעצונדען א פייער פון קנאה אין הארץ פון דער זשעדנער העראדיאס, וואס די גאנצע וועלט איז איהר קארג געוועהן, און זי האט אנגעהויבען צורעדען איהר מאן אנטיפּס, ער זאל זיך דורכפאהרען קיין רום און אויסבעטען ביים נייעם מלך עפּיס נאך אלאנד. איין בקשה פון אגריפּאן איז אבער גענוג געוועהן אז אנטיפּס זאל ניט נאר ניט פועלן, נאר ער זאל נאך פערליערען דאס וואס ער האט שוין געהאט. עס איז טאקי אזוי געשעהן: אנטיפּס איז פערטריבען געווארען קיין ליאן אין פראנקרייך און אגריפּא האט איהם לעבעדיגערהייט געירשט.

אז גאלילעא און פּערעא זענען אויך צוגעקומען צום לאנד, וואס קאליגולא האט איבערגעגעבען אגריפּאן, איז זיין מלוכה געווארען גאר ניט קיין קליינע, און דאס האט באלד אויפגעוועקט צווישען די פעלקער פון ארום, און בעזאנדערס צווישען די גריכען פון אלכסנדריען, די אלטע שנאה צו די יודען. די שונאים האבען אבער מיט כח גאר ניט געקאנט מאכען, האבען זיי אנגעהויבען ארבייטען מיטן מויל און מיט דער פען. זיי האבען אפילו קיין נייעס ניט געדארפט אויפטהון: נאך מיט א סך דורות פריהר זענען ארויסגעשפּרונגען גענוג שרייבערס וואס האבען אויסגעטראכט ניט ווייניג בלבולים אויפן יודישען פאלק: אין דער צייט פון אנטיוכוס עפּיפאנעס האט זיך געפונען א געוויסער פ א ז י ד א נ י ו ס, וואס האט געשיט מיט שקרים; ניט בעסער פון איהם זענען אויך געוועהן אפּאלאניוס מעלא, וואס האט זיך אנגעגאסט מיט האס געגען יודען פון ציצערא, און חארעמאן, וואס האט געלעבט אין צעזאר'ס צייט. אט די חברה־לייט האבען געדרונגען, אז ניט די יודען זענען אנטלאפען פון מצרים, נאר מען האט זיי פון דארט ארויסגעיאגט, ווייל זיי זענען געוועהן קראנק און אומריין, און די מצרים האבען מורא געהאט זיי זאלען זיך פון זיי ניט אננעהמען די צעהן מכות. עס האבען זיך אפילו עטליכע גריכישע געלעהרטע אנגענומען פאר די יודען, און בעזאנדערס האט זיך אויסגעצייכענט אין דעם ענין דער בעריהמטער שרייבער ס ט ר א ב א, וואס האט דערמעלט געאגראפיע און געשיכטע, נאר דעם אמת איז שווער געוועהן זיך דורך צו שלאגען א וועג צווישען קנאה און שנאה, אלע אויערען זענען פערשטאפּט געוועהן ווען מען האט גערעדט עפּעס גוטס אויף יודען, און ווער עס האט נאר געקאנט אויסטראכטען רכילות און לי־

גען — דער האט געשפּיעלט די גרעסטע ראָלע. דאריבער האט מען דערמעלט אזוי אויפגעהאפּט א ספר, וואס א געוויסער אפּיאָן האט אנגעשריבען, ווייל דארט זענען שוין געוועהן אזויגע זאכען וואס זענען ניט געשטויגען און ניט געפלויגען, און עס איז ניטא קיין שום שלעכטסקייט און מאוסקייט, וואס ער זאל ניט ארויפלעגען אויף יודען.

דאס יודישע מזל איז שוין אָבער אזוי — אז פון קללות ביז קלאפּ איז נאר א קליינער איבערגאנג: מען דארף נאר אנהייבען שטעכען מיט ווערטער און עהדער מען קוקט זיך אום קאן מעו שוין שטעכען מיט שפּיזען. אזוי איז אויך געוועהן אין אלכסנדריען: די התחלה האט מען געמאכט מיט לצנות איבער דעם יודישען אומריינקייט, און טאקע באלד האט מען זיך מישב געוועהן אז מען מעג זיי טאקי דערקוטשען מעהר ווי מיט ווערטער. צוויי שונאים, איזידארוס און לאמפּא, האבען אונטערגעהיצט די איינוואהנער פון אלכסנדריען. דער מושל פלאקוס איז אויך איבערגעגאנגען אויף זייער זייט, און פונקט ווען די יודען פון מצרים זענען ביי זיך שטאלץ געווארען וואס זייער נשיא'ס א גוטער פריינד איז געווארען קעניג, האבען זיך אנגעהויבען אונערווארטעטע פערפאלגונגען. אז אגריפּא איז דורכגעפאהרען דורך אלכסנדריען האט דאס פאלק גענומען א משוגענעם, קאראבאס, און מען האט איהם אנגעטהון א פאפּיערנע קרוין און א מאנטעל פון שמאטעס און מען האט איהם געלאזט ארומלויפען אין גאס אלע זאלען הוזק מאכען און טייטען מיט די פינגער אויף דעם „נייעם קעניג". דאס פאלק האט זיך אבער ניט בעגנוגט מיט אזא שפּיעלעכען, מען איז באלד אנגעפאלען אויף אלע שולען. און מען האט דארט אריינגעשטעלט בילדער די יודען אויף צו להכעיס, און פלאקוס האט ארויסגעגעבען א בעפעהל אז די יודען פערליערען די רעכט וואס זיי האבען ביז אהער געהאט. באלד נאך דעם האט מען די יודען ארויסגעטריבען פון אלע פיער טהייל פון דער שטאדט, און מען האט זיי אנגעוויזען א בעזונדער ארט. וואו זיי האבען זיך געמוזט צונויפשטופּען אין ענגעניש און דערשטיקעניש. זייערע פריהריגע וואהנונגען האט מען אבגעראבעוועט, פון זייער גאנץ פערמעגען איז געווארען א תל. און אפילו די דריי גרעסטע גבירים פון דארט איאדיוס, טריפון און אנדראן, זענען שטארק פעראָרעמט געווארען. אויסער דעם האט מען קיין יודען ניט ארויסגעלאזט, און אז נויט און מאנגעל האבען איינעם געטריבען ער זאל זיך ארויסגנבענען, האט ער דערפאר מיט'ן לעבען בעצאהלט. אזוי איז

אוועקגעגאנגען א חודש אונ פליצום האט דער מושל פלאקוס געהייסען פענטען אין קייטען אכט אונ פירציג יודישע פארשטעהער, אונ זיי אפענטליך פאר'ן גאנצען עולם שלאגען אונ אנטהון ענוים קשים, וואס פיעל פון זיי זענען טאקע דערפון געשטארבען. דאס איז געשעהן אין א יום טוב, אין געבורטסטאג פונ'ם קאיזער, ווען אפילו פערברעכער ווערען בעפרייעט פון זייער עונש. אזוי האט זיך פלאקוס נאך איין חודש אבגעגעבענט מיט די יודען, געהרגעט, געגזלט, ניט פארשוינט קיין שוואכע ווייבער, אונשולדיגע מאדלעך אונ קליינע קינדער, ביז פונקט אים סכות זענען זיי דערפרייעט געווארען מיט דער בשורה, אז פלאקוס'ן האט מען אראבגעווארפען, אונ זיי האבען זיך דערקוויקט מיט דער האפנונג אויף א בעסערע צייט.

זיי זענען אבער מעהר ניט געבליבען ווי ביי דער האפנונג. דער נייער פראקוראטאר קאסום האט אפילו געשיצט די יודען, דאס פאלק זאל זיי ניט שלאגען, נאר אומצוקעהרען זיי די צוגענומענע רעכטע האט איהם דאס הארץ ניט געטראגען. אונ אויך ביי איהם איז אפיאן'ס ספר געוועהן א גאנצע תורה, אונ דער שונא ישראל האט ניט אויפגעהערט צו שיטען שוועבעל אונ פעך אויף דעם יודישען פאלק אונ בעווייזען אז עס קומט זיי גאר קיין בעסערס ניט, ווייל מען האט זיי ווי געפאנגענע געבראכט קיין אלכסנדריען. דער קאיזער קאליגולא האט זיך אין די זאכען ניט געמישט; ער איז געוועהן פערטראגען מיט זיינע מלחמות אין גאליען אונ גערמאניען אונ אז ער איז צוריקגעקומען, האט ער געוואלט מען זאל איהם האלטען פאר א גאט. דא האבען ווייטער די שונאים בעקומען א נייע געלעגענהייט זיך אבצורעכנען מיט די יודען, וואס האבען בשום אופן ניט געוואלט אריינשטעלען אין זייערע שולען דעם קאיזער'ס בילדער, אונ זיי בעטראכטען ווי א היילינגטהום. פון איין זייט איז דאס צורייצטע פאלק ניט איין מאהל אנגעפאלען אויף די יודען אונ אויף זייערע בתי תפלה, אונ מיט געוואלד אהין אריינגעשטעלט קאליגולא'ס בילדער, אונ פון דער אנדערער זייט האט קאסום זיי געשטערט אבצוהיטען די אמונה. אונ בעזאנדערס האט ער געפאדערט פון זיי ניט הייליג צו האלטען דעם שבת. פריהר פלעגט ער זיי זאגען פאר א ווארטעל, אז אזוי ווי ביי א סכנה מעגען זיי מחלל שבת זיין, וועט ער פאר זיי זיין די גרעסטע סכנה, אונ דערנאך האט זיך טאקע פון דעם ווארטעל אויסגעלאזט איין אמת. אונ פאר די יודען האט זיך אנגעהויבען אזא שרעקליכע צייט, אז פיעל פון זיי האבען געמוזט אבטרעטען

פון יודישקייט, אונ דעם נשיא אלכסנדרס א ברודער, טיבעריוס, איז איבערגעגאנגען צום גאטצעדינסט אונ האט דערנאך דערגרייכט זעהר איין גרויסע מדרגה.

זעהר טרויעריג איז דעמעלט געוועהן דער מעמד פון די אלכסנדרישע יודען, אונ כדי צו טרייסטען דעם עולם, מען זאל בײ זיך גאר אין גאנ־צען ניט אראבפאלען, האט א יודישער שרייבער, וואס זיין נאהמען איז געבליעבען אונבעקאנט, דעמעלט ארויסגעלאזט אין דער גריכישער שפראכע א ספר, וואס האט א ביסעל געשטארקט די געשלאגענע אונ געפאלענע. אין דעם ספר, וואס הייסט "דאס דריטע בוך פון די מאקאוועער", ווערדט דערצעהלט איין אלטע מעשה, וואס איז האלב אמת אונ האלב אויסגעטראכט, ווי דער מלך פון מצרים פהיליפאטאר האט געוואלט א מאהל אריינגעהן אין בית המקדש, האט ער דערפאר בעקומען א שטארק חולשת, ווי ער האט זיך נוקם געוועהן אין די יודען, זיי געפייניגט אונ גענאט צו דיענען עבודה־זרה, ווי פיעל פון זיי האבען זיך געלאזט פערפיהרען, ווי גאט האט זיך אנגענומען פאר זיין פאלק אונ די עלעפאנטען, וואס מען האט אנגערייצט אויף די יודען, האבען זיך ארויפגעווארפען אויף זייערע שונאים, ווי אזא נס האט אין גאנצען איבערגעמאכט דעם מלך, וואס האט חרטה געקריגען אויף אלע רעות, אונ האט אנגעהויבען יודען טהון טובות.

דאס בוך האט שטארק מחזק געוועהן די יודען פון אלכסנדריען, אונ זיי האבען זיך ענטשלאסען צו שיקען שליחים קיין רום בעטען דעם קאיזער ער זאל זיך פאר זיי אננעהמען. דערצו האבען זיי אויסגעקליבען די שאנסטע אונ געלערנטע בעלי בתים אונ בעזאנדערס דעם בעריהמטען יודישען פילסוף פהילא (פילן היהודי), דעם ברודער פונ'ם נשיא, וואס האט געשם'ט אויף דער וועלט מיט זיין חכמה. די איבריגע איינוואהנער וואס האבען מורא געהאט טאמער פועל'ן די יודען, האבען אויך ארויסגעשיקט שליחים פון זייער זייט אונ האבען אויסגעקליבען דעם גוטען אפיאן, וואס מען הא"ז געוואוסט אז אויף ליגענס זאגען איז ער דער ערשטער בריה. אזוי זענען זיך צונויפגע־קומען די שליחים פוןביידע זייטען, אונ קאליגולא האט בעדארפט אויסהא־רען זייערע טענות אונ פסקנ'ן ווער עס האט רעכט. קאליגולא איז אבער אין כעס געוועהן אויף די יודען דערפאר וואס זיי זענען מסופק געוועהן אין זיין גאטליכקייט, אונ ער איז אויף זייערע שליחים אנגעפאלען מיט זידלערייען אונ קללות אונ האט זיי גאר ניט געוואלט פאר די אויגען לאזען. אומזיסט

האָבען זיי נאָך געהאָפט, אַז דער צאָרן פונ'ם קאיזער זאָל שטילער ווערען, און ער זאָל זיי קאָנען אויסהערען. עס האָט זיך אויסגעלאָזט דערמיט, וואָס מען האָט דעם נשיא אַלכּסנדר איינגעזעצט אין תּפיסה און פון ירושלים איז אָנגעקומען אַ פינסטערע בּשורה אַז קאליגולא האָט מטמא געווען דעם בּית המקדש און ניט פערשוינט דאָס וואָס איז בּיי זיי דאָס הייליגסטע.

קאליגולא האָט זיך טאַקע בּאמת אַריינגענומען אין מוח, אַז ער מוז די יודען אַרויפבּרענגען דאַרויף זיי זאָלען זייערע בּילדער אַריינשטעלען ניט אין די שולען, נאָר אויך אין'ם בּית המקדש, און האָט גערעכענט, אַז מיט כּח וועט ער אַלדינג אויספיהרען. דאַריבּער האָט ער געהייסען דעם מושל פון סיריען פּעטראָניוס ער זאָל זיך פּרובּען מיט'ן חיל דערוויזען די עקשנים פון וואָס פאַר אַ טהייערען גאָט זיי זאָגען זיך אָב. פונקט ערב סכּות איז אָנגעקומען די ידיעה אַז פּעטראָניוס איז צוגעקומען מיט אַ גרויסע מחנה בּיז עכּו, און די יודען האָבען געהאַט אַ פאַרשטערטען יום טוב, נאָר אַזוי ווי עס האָבען זיך שוין אָנגעהויבען רעגענס און אַ קאַלט וועטער האָט פּעטראָניוס זיך ענטשלאָסען צו וואַרטען בּיז נאָך פּסח און דערווייל האָט ער זיך צוגעהערט צו די געשרייען פון טויזענדער יודען, און האָט אַרויסגעזעהן, אַז זיי וועלען גערן בּיז צום לעצטען טראָפּען בּלוט און ניט דערלאָזען קיין חלול השם. בּיי פּעטראָניוס'ן איז געבּליעבען, ער זאָל דערפון מודיע זיין דעם קאיזער, און איהם בּעטען ער זאָל די יודען לאָזען צו רוה. אין דער צייט אַז בּיי קאליגולאַ'ן געווען צו גאַסט אַגריפּאַ, און עס האָטשע ער האָט געהערט וואָס עס טהוט זיך אין ארץ ישראל, און עס האָט איהם גוט געהאַרט, פון דעסטוועגען האָט ער זיך געמאַכט ניט וויס‑סענדיג; נאָר איין מאָהל האָט ער געמאַכט פאַר קאליגולאַ'ן זעהר אַ בּרייטע סעודה, און אַז דער קאיזער איז שטאַרק פרעהליך געוואָרען און האָט פאַר‑נעלעגט אַגריפּאַ'ן ער זאָל בּיי איהם בּעטען וואָס ער וויל, האָט ער פון איהם נאָר פערלאַנגט ער זאָל אויפהערען האָבען צו טהון מיט די יודען. קאליגולאַ'ן האָט ניט געפּאַסט ער זאָל קיין וואָרט ניט האַלטען, און ער האָט געשיקט זאָגען פּעטראַניוס'ן, אַז אויבּ ער האָט נאָך ניט אויסגעפיהרט זיין פריהריגען בּעפעהל, זאָל ער שוין מעהר גאָר ניט טהון. דערווייל איז אָבער אָנגעקומען פון פּעטראָניוס'ן דער בּריעף אין וועלכען ער ערלויבט זיך דעם קאיזער אַליין איין עצה צו געבּען און פאָראויסזאָגען, אַז עס וועט איהם גאָר ניט געראָטהען; דאָס האָט קאליגולאַ'ן אַריינגעבּראַכט אין אַזאַ

בעס , אז ער האט בעפאהלען פעטראניוס'ן ער זאל זיך אליין אנטהון דערפאר א מיתה משונה . נאר עהדער נאך זיין בעפעהל איז אנגעקומען צו פעטראניוס'ן אין די האנד , האט מען דערהרג'ט קאליגולא'ן און אויף די יודען איז שוין געקומען א שטיקעל ישועה.

אינאיינעם מיט די יודען פון ארץ ישראל איז אויך די ישועה געקומען אויף זייערע ברידער אין אלכסנדריען, ווייל דער נייער קאיזער קלודיוס , וואס אגריפא האט איהם צוגערעדט און געארבייטעט אויף אלע כלים ער זאל איבערנעהמען די מלוכה , האט פון איין זייט אגריפא'ן געמאכט פאר קאניג איבער גאנץ פאלעסטינא. און האט אונטער זיין מאכט געשטעלט אלע לאנדער פון יהודה , שמרון , גלילעא און פערעא , און זיין ברודער הורדוס בעשטימט פאר א מושל פון חאלקיס ביים לבנון , און פון דער אנדערער זייט האט ער די אלכסנדרינישע יודען אומגעקעהרט אלע רעכטע , דעם נשיא אלכסנדר בעפרייעט פון דער תפיסה , און זיין ברודער פהילא אבגעגעבען אזא כבוד , אז ער האט איהם געבעטען אפענטליך אין סענאט דערצאהלען די צרות וואס די יודען האבען זיך אנגעליטען פון פלאקוס און קאליגולא.

אין אגריפא'ס צייט איז דאס יודישע לאנד ווייטער אויפגעלעבט געווארען, ווייל איהם האט געטריבען צו דער מלוכה ניט נאר דער חשק גרויס צו ווערען און הערשען איבער א פאלק , נאר אויך א פונק פון אמת'ר ליעבע צו יודען און צום יודישקייט , וואס איז צו איהם איבערגעגאנגען בירושה פון די חשמונאים . אז עס איז געקומען די צייט , וואס מען האט בעדארפט די ערשטע פירות ברענגען אין בית המקדש , האט דער קאניג גלייך מיט אלע מקיים געוועהן די מצוה , און אלע האבען מיט גרויס איבערגעבענהייט בעגריעסט זייער פרומען פיהרער . אויפ'ן אנדערן יאהר סכות האט אגריפא , ווי דער אלטער מנהג איז געוועהן , פארגעלייענט די סדרה . און אז ער איז געקומען צום פסוק , וואו עס שטעהט , אז דער יודישער מלך דארף ארויסשטאמען טאקי נאר פון יודען, האבען זיך איהם טרעהרען געקאטשעט פון די אויגען, ווייל ער האט זיך דערמאנט, אז ער קומט אויך ארויס פון אדומים , און אז ער איז אפשר ניט ווערטה צו טראגען אויף זיין קאפ די קאניגליכע קרוין . דער עולם האט זיך באלד געשטויסען וואס ער מיינט , און אלע האבען מיט גרויס שמחה אויסגעשריגען : אחינו אתה ! דו ביסט אונזער ברודער!

אַגריפּאַ האָט גענומען אַלע מיטעל צו בעפעסטיגען די אֱמוּנָה: אויפ'ן אָרט פון טהעאָפילאָס, וואָס דער פּראָקוראַטאָר וויטעליוס האָט בעשטימט האָט ער געשטעלט פאַר כֹּהֵן גָדוֹל שִׁמְעוֹן קאַנטהעראַס. וואָס די וועלט האָט איהם וועגען זיין פרומקייט פערגלייכט מיט שִׁמְעוֹן הַצַדִּיק, אונ פאַר'ן ראש פון די סַנְהֶדְרִין האָט ער געמאַכט הִלֵּל'ס איין אייניקעל. גַמְלִיאֵל דעם עלטערן, וואָס האָט זיך אין גאַנצען געהאַלטען אין זיידענ'ס נאַנג. איהם האָבען פיעל איינוואָהנער פון פּאַלעסטינאַ, וואָס זענען קיין יודען ניט געוועהן, צו פערדאַנקען, וואָס מען האָט זיי בעהאַנדעלט מיט רַחֲמָנוּת אונ מענשענליעבע, אונ וואָס די אָרעמע פון זיי האָבען בעקומען שטיצע פון דער איינענער צְדָקָה וואָס אַלע, אונ האָבען געמאָנט אין פעלד צונויפקלויבען די איבערגעלאָזטע זאַנגען (לֶקֶט); ווייל ער האָט איינגעפיהרט. אַז יעדער וואָס היט אָב די זִיבֶּען הוֹיפּט־מִצְוֹת, וואָס שטאַמען אַרויס נאָך פון נֹחַ'ס קינדער, אונ האָט אין זיך ניט קיין פערדאָרבענע מִדוֹת, וואָס פלעגען צום מענשען איבערגעהן פון עֲבוֹדָה־זָרָה, דאַרף זיך שוין ניט רעכנען פאַר קיין נאַטצענדיענער אונ קאָן האָבען אַלע רעכטע גלייך מיט די איבּריגע קינדער פונ'ם לאַנד.

צווישען די רוימער אונ די יודען איז דעמעלט געוועהן אַ פריינדשאַפט. אַז עטליכע יונגע לייט האָבען זיך ערלויבט אין דער שטאָדט דאָרא אַריינשטעלען דעם קייזער'ס בילדער אין די שולען, האָבען זיי דערפאַר בעקומען אַ פְּסַק פון דער רוימישער מְלוּכָה. אַגריפּאַ ווידער פון זיין זייט איז ניט געוועהן קאַרג אויף מַתָּנוֹת, אונ ניט אומזיסט האָבען איהם די איינוואָהנער פון די שטאָדט סעבאַסטאַס, אַנטהעדאָן אונ עַזָה בעוויזען אַזאַ כָּבוֹד, אַז זיי האָבען געלאָזט מאַכען בעזונדערע מַטְבְּעוֹת אונ אויפשרייבען: „דער גרויסער קעניג אַגריפּאַ, דער פריינד פונ'ם קייזער". ווי נאָהענט אַגריפּאַ איז אָבער געוועהן צום רוימישען קייזערליכען הויז האָט ער פאָרט זיך ניט געוואָלט מְשַׁדֵך זיין מיט נאַטצענדיענער. זיין עלטסטע טאָכטער בְּרֶעניצֶה האָט ער פאַרקנס'ט פאַר'ן נָשִׂיא אַלֶכְּסַנְדֶר'ס אַ זוהן, מאַרקוס; נאָר אַזוי ווי דער חָתָן איז געשטאָרבען פאַר דער חֲתוּנָה האָט זי גענומען זיין איינענער ברודער הוֹרְדוֹס, דער מוֹשֵׁל פון חַאלְקִיס; די צווייטע טאָכטער מִרְיָם איז אַ כַּלָה געוואָרען פאַר יוּלִיוּס אַרְכֶעלוֹיס, אַ זוהן פון חִלְקִיָהוּ, איינעם פון די שאַנסטע בַּעֲלֵי בָּתִּים אין אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל; די יונגסטע טאָכטער דְרוּזִילָא האָט אֲפִילוּ געוואָלט געהמען אַ פּרינץ ניט פון קיין יודי-

שער משפחה, עפיפאנעס, א זוהן פון אגריפאס בעסטען פריינד, אנטיא־כוס דעם קאניג פון קאמאזשען, נאר דער חתן האט געמוזט געבען דאס ווארט אז ער וועט אננעהמען די יודישע אמונה.

אין אגריפאס יאהרען איז די לאגע פון די יודען אין פאלעסטינא און אלכסנדריען געוועהן זעהר גלאנצענד, און עס איז דעמלט געבאהרען געווארען א גאנץ רייכע יודישע גריכישע ליטעראטור, אין וועלכער די הויפטראלע האבען געשפילט דער בעריהמטער פהילא, א שרייבער עזעקיעלאס וואס האט בעשריבען אין שירים די גאנצע מעשה פון משה רבינו און יציאת מצרים, און נאך א אונבעקאנטער מחבר וואס האט געמאכט א ספר „חכמת שלמה".

ווי ווייט אגריפא איז געוועהן איבערגעגעבען די רומער, האט ער פארט ניט געוואלט אז זיין לאנד זאל עביג זיין אבהענגיג פון אנדערע און האט שטארק אנגעהויבען טראכטען ארץ ישראל מעהר צו בעווארענען. ער האט זיך ענטשלאסען די שטאדט ירושלים א ביסעל פערגרעסערן און האט זיך גענומען בויען גרויסע בנינים אויפען בארגעל בזתה, וואס איז ניך גע־ווארען א גרויסע פארשטאדט, און דארט פלעגען זיך שטעלען אלע ירידים פון בהמות, וואל, קליידער און אייזען. דערנאך האט ער געבעטען ביי קלודיוס'ן ערלויבניש צו בעפעסטיגען די נייע פארשטאדט, און ער האט איהם ניט געקאנט אבזאגען. נאר אז אגריפא האט שוין געהאלטען אין מיטען בויען האט דער מושל פון סיריען וויביוס מארזוס אנגעשמעקט אז דאס טויג ניט פאר רום. ער האט עס באלד מודיע געוועהן קלודיוס'ן, און פליצום איז אנגעקומען אגריפא'ן א בעפעהל ער זאל אויפהערען צו בויטען. אגריפא האט געמוזט אנבייגען דעם קאפ; נאר דעם געדאנק אז דאס יודישע לאנד דארף פון זיך ארראבווארפען דעם עול פון די רומער איז בא איהם געבליבען, און ער האט זיך אוועק געטהון נאר אויף איין אנדער זייט — צו מאכען יד אחת מיט אנדערע קאניגע וואס וואלטען אויך צופרידען געוועהן ווען די מאכט פון רום ווערדט א ביסל קלענער. ער האט פארבעטען צו זיך קיין טיבעריאס זיין מחותן אנטיוכוס, דעם קאניג פון קאמאזשען, דעם קאניג פון עמזא, וואס זיין טאכטער יאטאפא האט חתונה געהאט מיט אגריפא'ס ברודער אריסתובול, דעם קאניג פון קליין ארמעניען קאטיס, דעם מושל פון ציליציען פאלעמאן, און אויך זיין אייגענעם ברודער הורדוס, דעם מושל פון חאלקיס. געהייסען האט עס

או די אלע מלכים זענען זיך צונויפגעקומען צו אגריפאן א ביסעל די צייט פערברענגען; נאר דער מושל פון סיריען מארזוס האט צושלאגען די גאנצע חתונה: ער האט זיך געשטויסען וואס אגריפא מיינט, און האט דער גאנצער חברה געגעבען אנצוהארען, אויב זיי זוכען טאקי באמת תענוגים איז ניט דא דער פלאץ דערפון. די מורא פון רום איז נאך דעמאלט אזוי גרויס געוועהן, אז אפילו נאר בא א ווינק פון א רוימישען דינער זענען זיך די געסט צו פאהרען, און אגריפאס פלאן איז ניט אויסגעפיהרט געווארען. אגריפא האט פון דעסטוועגען ניט אויפגעהערט צו טראכטען ווי אזוי זיין לאנד אנידערצושטעלען אויף א פעסטען פוס, און ער וואלט געוויס א סך זאכען געוועהן אויסגעפיהרט, נאר פליצום איז ער געשטארבען, און מיט איהם איז פערשווינדען געווארען דער לעצטער שטערן וואס האט נאך געגלאנצט אין יהודה עהדער עס האט דארט זיך אין גאנצען אנגעריקט די פינסטערע נאכט.

נאך אגריפאס טויט האבען ערשט די גריכען אין פאלעסטינא און סיריען געקאנט ארויסווייזען זייער בעהאלטענע שנאה צו די יודען. זיי האבען גאר פארגעסען, אז ביים לעבען האבען זיי דעם יודישען קאניג דעם גראסטען כבוד אבגעגעבען, און מיט די מארמאר בילדער פון זיינע דריי שאנע טאכטער געציערט די גאסען אין דיא שטאדט; קוים האט אגריפא צוגעמאכט איין אויג, האבען די איינוועניגסטע שונאים געטאנצט פאר פרייד און די בילדער פון זיינע קינדער האבען זיי ארויסגעשלעפט ניט אין קיין ריינע ארטער. אז קלודיוס איז געוואהר געווארען וואס פאר א אום כבוד די גריכען האבען אנגעטהון דעם זכר פון זיין געליעבטען פריינד, איז ער דארויף שטארק ברוגז געוועהן און האט פריהר, אויף צו להכעיס די שונאים געוואלט אגריפאס יונגסטען זוהן, וואס האט דעמעלט געלערנט אין רום און האט אויך געהייסען אגריפא, מאכען פאר קאניג; נאר עס האבען זיך געפונען בעלי טובה, וואס האבען איהם אבגעהאלטען דערפון, און ערקלעהרט אז דעם זיבעצעהניאהריגען אגריפא וועט שווער זיין צו פיהרען אזא מדינה ווי פאלעסטינא. אזוי איז ארץ ישראל ווידער געווארען א טהייל פון דער רוימישער מלוכה, און די ממשלה איז איבערגעגאנגען צום פראקוראטאר קוספיוס פאדוס, וואס האט געפועלט ביים קאיזער ער זאל מוחל זיין די סאלדאטען, וואס ער האט פריהר געהייסען פערשיקען פאר זייער זינדיגען כבוד פונ'ם געשטארבענעם אגריפא. דאס האט פאדוס געטהון כדיון

כדי די שונאים זאלען בלייבען אין לאנד אונ זאלען זיך אללע מאל קריגען מיט די יודען אונ ער זאל האבען פאר וואס צו זיי זיך טשעפען. אזוי איז עס טאקי געשעהן, גיך האבען זיך אנגעהויבען אונצופרידענהייטען פון ביידע זייטען אונ פאדוס האט זיך אנגעהויבען גוט אבצורעכנען מיט די יודען. ער האט געוואלט ווי אמאל זיך נעהמען דאס רעכט אויסצוקלויבען א כהן גדול אונ האלטען ביי זיך פערשלאסען די בגדי כהונה, נאר דא האט ער שוין איבערגעצויגען דעם בויגען: עס האט זיך אין ירושלים אזוינס געטהון אז דער מושל פון סיריען קאיוס קאסיוס לאנגינוס האט געמוזט צוקומען מיט גרויס חיל. נאר אזוי ווי עס האבען זיך אין דעם אריינגעמישט אגריפא'ס ברודער הורדוס אונ אריסטובול, איז געבליבען מען זאל אוועקשיקען שליחים קיין רום אונ הארען וואס קלודיוס וועט דארויף זאגען. אין רום האט דער יונגער אגריפא פארגעשטעלט די יודישע שליחים פארן קאיזער, ער האט זיי פריינדליך אויפגענומען אונ האט זיי אלדינג צו ליעב געטהון. אזוי האט דער פראקוראטאר שוין ניט געטארט זאגען קיין דעה אין אמונה זאכען אונ דער גאנצער בעל הבית איז געווארען הורדוס. וואס האט אויך איבערגעביטען דעם כהן גדול אליאני אויף זיין ארט געשטעלט איינעם יוסף, פון דער משפחה קמית, אונ טאקי באלד איהם אויך אראבגעווארפען אונ אויסגעקלויבען איין אנדערן, חנניה בן נבדי, וואס איז אין דער אכילה מעהר אריינגעטהון געווען ווי אין דער כהונה.

אין דער צייט פון פאדוס האט זיך פליצום ארויסגעוויזען א געוויסער טהעאודאס, וואס איז מעהר געווען א פארדרעהטער קאפ ווי א שווינדלער, ער האט זיך איינגערעדט אז ער איז משיח אונ האט געפונען פיער הונדערט נאראנים וואס האבען איהם געגלויבט אונ האבען זיך מיט איהם געלאזט געהן צום ירדן, וואו ער האט צוגעזאגט צו ווייזען א נס, שפאלטען דעם טייך אונ זיי טרוקען אריבערפיהרען. פאדוס האט זיי נאכגעיאגט מיט חיל אונ טהעאודאס אונ נאך אנדערע זענען געפאלען טויט. באלד דער נאך האט קלודיוס אראבגעשיקט קיין ארץ ישראל א נייעם פראקוראטאר, א געוועזענעם יודען טיבעריוס יוליוס אלכסנדר, דעם זוהן פונ'ם נשיא אלכסנדר, וואס איז איבערגעגאנגען צום גאטצענדיענסט. קלודיוס האט גערעכענט אז ער טהוט דער מיט די יודען א טובה אונ אז זייער א ברודער וועט פארט מיט זיי זיך בעסער בעגעהן; נאר ער האט

פארגעסען, אז א נעמאכטע מכשפה איז א סך ערגער: עס האט זיך באלד אנגעהויבען א שטארקע מרידה, דאס פאלק האט ניט געוואלט וויסען פון טיבעריוסן, די פרומע זענען ארויסגעשפרינגען געגען איהם, און געגען צוויי פון זיי, יעקב און שמעון, די זיהן פון יהודה דעם גאליליער, האט ער געמוזט ארויסווייזען זיין אכזריות און זיי האבען אויף דער תליה זייער לעבען געענדיגט.

פירטעס קאפיטעל.

דאס פארשפרייט־ווערען פון די יודען אויף דער וועלט.

(44 — 48 נאך קריסטוס געבורט. 26—22 פארן חרבן בית שני)

די השגחה האט אזוי געפיהרט אז צווישען די גרעסטע אומות עולם זאל דאס קליינע יודיש פאלק שפיעלען א ראללע דער מיט וואס אויף איהם איז געפאלען דער גורל צו פארשפרייטען די היילינע אמונה אין א איינציגען גאטט אין אללע עקען פון דער וועלט, און צו ליעב דעם האבען די יודען, נאך דעמעלט ווען זיי האבען געהאט א אייגענע היים און דאס לאנד איז נאך כמעט אין גאנצען איינגעשטאנען ביי זיי אין די האנד, זיך צוווארפען אין זעהר פיעל ערטער און אומעדום האבען זיי אנגעצונדען דאס ליכט פון ידיעת הבורא, וואס וועט שוין קיין מאל ניט פערלאשען ווערען ביז דאס מענשליכע הארץ וועט נאך ציהען צו אמת און צו ישר, ביז דער מענשליכער קאפ וועט ניט אויפהערען ארבייטען פאר שכל און חכמה.

דער בית המקדש אין ירושלים איז געוועהן דער מיטעל פונקט,

וואהין די אויגען פון די יודען זענען געווען געווענדעט אין יעדער צייט און פון יעדען ארט; נאר שולען האבען זיי געאפענט איבעראל וואו זיי פלעגען זיך בעזעצען. זעהר פיעל יודען האבען געוואהנט אין קירענאיקא און בעזאנדערס אין דער הויפטשטאדט אנטיאכיען. די מלכים פון סיריען האבען זיי צוריקגעגעבען אלע רעכטע, וועלכע דער משוגענער אנטיאכוס עפיפאנעס האט פריהער ביי זיי צוגענומען. איינער פון די סירישע קאניגע האט זיי אפילו אבגעגעבען פיעל כלים, וואס מען האט אמאל צוגענומען אין משכן, און זיי האבען געהאלטען פאר א זכר ביי זיך אין שול. אין דמשק האבען זיך געפונען מעהר פון צעהן טויזענד יודען. און דער מלך פון נבט, ארעטאס פהילאדעמאס האט זיי ערלויבט אויסצוקלויבען פון זיך א נשיא פונקט ווי אין אלכסנדריען. אין רום זענען די יודען מיט דער צייט אויך נתרבה געווארען, און חאטש קלודיוס האט זיי געהייסען פון דארט ארויסטרייבען, ווייל ער איז אין כעס געווען אויף איינעם פון זיי, כרעסטוס, וואס האט זיך בעמיהט צו בעקעגען די ראמער מיט דער קריסטליכער רעליגיאן, פון דעסטוועגען איז די יודישע קהלה פון רום געווען גאר ניט קיין קליינע און זיי האבען דארט געהאט א סך שולען און א בעזונדער בית עולם.

נאך גרעסער איז געווען די צאהל פון די יודען אין די פארטהישע לאנדער. צוויי יונגע לייט פון נהרדעא ביים טייך פרת, אסיני און אנילי, האבען געגרינדעט ניט ווייט פון דארט א נייע שטאדט, און האבען געהאלטען אין דער מורא אלע שכנים פון ארום. זיי זענען געווען נאר פראסטע לערניונגלעך ביי א בעל מלאכה, און אז זיי האבען זיך צוקריגט מיטן בעל הבית זענען זיי געפאלען אויף איין שכל צו טהון די אייגענע וואס אלטערע: מאכען א גאנצע קאמפאניע, זיך בעזעצען אויף א בעשטימט ארט און אנפאלען אויף די וואס פאהרען גראד דורך געגען זייער גבול. די פארטהישע מלוכה האט זיך ניט געפיהלט אין כח עפעס צו מאכען מיט זיי, און דער קאניג ארטאבאן דער צווייטער האט געמוזט איינבויגען דעם קאפ. און אזוי איז געווארען א קליינע יודישע קהלה, וואס האט זיך אפילו מיט יעדען טאג פארגרעסערט, אבער ניט מיט קיין פיינע מענשען. דאס וואס איז אבער געגרינדעט אויף גזילה קאן קיין קיום ניט האבען: פינפצעהן יאהר האט עס אין גאנצען געדויערט ביז אסיני איז פערניכטעט געווארען טאקע דורך זיין אייגענע פרוי, וואס איז געווען א גאטצענדיענערין. אז אנילי איז געבליבען אליין, האט ער

שוין ניט געקאנט בעשטעהן נעגען מיטרידאטעס, ארטאבאנ׳ס איידעם, וואס האט איהם נובר געוועהן אונ געמאכט פון די יודען א תל. פון דארט איז די שנאה איבערגעגאנגען אויך אויף די יודען פון בבל, אונ אין דער שטאדט סעלעיציא, ביים טייך טיגרים, זענען אומגעקומען פינף טויזענד יודען דורך די גריכען אונ סיריער, וועלכע האבען געמאכט יד אחת זיי זאלען זיך נוקם זיין אין די יודען, וואס האבען געמוזט זוכען א מקום מנוחה אין די צוויי בעפעסטיגטע שטאדט נהרדעא אונ ניזיבים.

אויך אין די לאנדער פון פרס אונ מדי האבען געוואהנט פיעל יודען, אונ פון דארט האבען זיי זיך פארשפרייט איבער ארמעניען, קליין אזיען אונ נאך א סך ערטער ביים שווארצען ים. נאך דעם חורבן איז קיין זכר ניט געבליעבען פון פיעל יודישע קהלות; נאר אז די שטאדט אתונא, קארינטה, טהעסאלאניען אונ פהיליפי זענען געוועהן פול מיט יודען — דאס ווייסט מען געוויס.

ניט גרינג איז אנגעקומען די יודען אויסצופילען דאס גרויסע שליחות פונ׳ם רבונו של עולם, אונ בעקאנט מאכען זיין הייליגען נאהמען צווישען די בלינדע אונ פערנארישטע גאטצענדיענער, וואס האבען זיך ניט אומזיסט געשראקען, דער ריינער גלויבען זאל ניט אין גאנצען אומווארפען דעם פוילען בנין פון עבודה־זרה, אונ האבען דערפאר ניט געזשאלעוועט קיין קלאפ פאר די, וואס האבען זיי געוואלט עפנען די אויגען אונ וויך מאכען די הארצער. דאס יודישע פאלק איז אבער ניט געגאנגען מיט כח אונ האט זיך בעמיהט מעהר מיט גוטע מדות אויסצוצייכנען זיך צווישען אנדערע פעלקער, אונ מיט דער הילף פון ספרים פארשטעהן געבען דעם ווערטה פון זיין אמונה. א סך האבען דערצו געהאלפען די ביכער, וואס די יודישע געלעהרטע האבען דעמעלט געשריעבען אין דער גריכישע שפראכע, ווי דער בריעף פון אריסטעאס צו זיין ברודער פהילאקראטעס, וואס רעדט וועגען הייליגקייט פון דער תורה, אונ פון דער גריכישער איבערזעצונג, ווי דאס בוך "חכמת שלמה", וואס ווייזט אויס, אז א מלך איז אויך מעהר ניט ווי א בשר ודם, אונ אז די קעניגע וואס מאכען פון זיך געטטער, זענען ניט ווערטה זיך צו רעכנען אפילו פאר מענשען, אונ ווי איבערהויפט אלע ביכער פון פהילא, וואס שטעלט הויך דאס נוצליכקייט פון די יודישע געזעצע אונ דאס ריינקייט פונ׳ם יודישען לעבען. א ודאי האבען זיך פיעל גאטצענדיענער ביסלעכווייס אנגעהויבען ווענדען צו דער יו־

יודישער אמונה אונ איין פונק פון דעם נר תמיד האט זיך פערטראגען גאנץ ווייט, אונ געהייליגט דעם נאהמען פון גאט אונ זיין פאלק ביי אזא אומה, וואס איז ביז דעמאלט אויך געוועהן פערזונקען אין פינסטערניש פונ'ם גאטצענדיענסט.

ביים טייך טיגריס האט זיך געפונען א קליין לאנד אדיאבענע, אונ דארט האבען געקעניגט מאנאבאז (מונבוז) אונ זיין פרוי העלענא (הילני). דער קעניג האט געהאט פיעל קינדער פון אנדערע פרויען, נאר מעהר פון אלע האט ער ליעב געהאט דעם יונגסטען זוהן איזאטעס, וואס העלענא האט איהם געבאהרען. איהם האט ער גערעכענט פאר'ן יורש פון דער מלוכה, אונ כדי די איבריגע ברידער זאלען איהם, וועגען קנאה קיין שלעכטס ניט טהון, האט ער איהם אוועקגעשיקט אין א ווייטער מדינה מעסענע, וואס איז דעמאלט געוועהן א מיטעלפונקט פאר סוחרים פון דער גאנצער וועלט. דער פרינץ איזאטעס איז אזוי געפאלען דעם מלך פון דארט אבינרגלז, אז ער האט איהם חתונה געמאכט מיט זיין טאכטער סמך. אין דעם קעניגליכען הויף פלעגט זיך דרעהען א יודישער סוחר חנניה, וואס האט די פרינצעסין צוגעשלעפט צום יודישקייט, אונ פון איהר האט עס שוין גענאשט איהר מאן אויך. אין דער אייגענער צייט האט אויך די קעניגין העלענא אנגעשמעקט פון דעם יודישען גלויבען, אונ איז גאר געווארען איין אנדער מענש. אז דער קעניג מאנאבאז איז געשטארבען אונ מען האט מורא געהאט זיינע אנדערע קינדער זאלען זיך ניט פרובען מיט געוואלד א נאם צו טהון די מלוכה, האט מען איהר געראטהען זי זאל הייסען טייטען אלע פרינצען; נאר העלענא האט זיך שוין געהאלטען אין די יודישע דינים: בלוט פארגיעסען איז שוין ביי איהר געוועהן די גרעסטע עבירה, אונ זי האט נאר זיך בעוואהרענט דערמיט וואס זי האט זיי איינגעזעצט אין תפיסה. אז איזאטעס איז צוריקגעקומען אונ האט איבערגענומען די מלוכה האט ער באלד בעפרייעט אלע יורשים אונ האט אנגעהויבען ביי זיך אין לאנד איינפיהרען די יודישע אמונה. דעמאלט האט די אלטע קעניגין בעקאנט אויספיהרען איהר שטענדיגען געדאנק — אליין צו זיין אין ארץ ישראל. אונ איזאטעס האט איהר מיטגעגעבען זיינע פינף זיהן, זיי זאלען זיך אויפן פלאץ מעהר בעקענען מיט'ן יודענטהום, אונ זיך גוט אויסלערנען לשון קודש. מיט גרויס כבוד האט מען העלענע אונ די פרינצען אויפגענומען אין ירושלים, אונ אזוי ווי דאס יאהר איז גראד געוועהן א הונגער, האט די קעניגין

געהאט א מעגליכקייט צו עפענען איהר מילדע האנד: זי האט געלאזט קומען גאנצע שיפען מיט תבואות און פירות, און צוטהיילט די נויטבעדערפטיגע; א חוץ דעם האט זי געגעבען גענוג צדקה פאר די כהנים און לוים, און האט דעם בית המקדש פערציערט מיט טהייערע מתנות פון גאלד און זילבער. העלענע האט זיך אויך אויסגעבויעט א פאלאץ אין ירושלים, און אז איזאטעס איז געשטארבען און אויף זיין ארט איז געווארען קאניג זיין ברודער מאנאבאז דער צווייטער, איז דער נייער מלך אויך שטארק צוגעבונדען געוועהן צו דער יודישער אמונה: ער האט זיך אויך געלאזט בויען א פאלאץ אין ירושלים און האט געשאנקט אויפ'ן בית המקדש אלע גאלדענע כלים צו דער עבודה אים יום כפור. די ליעבע צום יודענטהום איז אין דער משפחה פון די אדיאבענעשע מלכים איבערגעגאנגען פון איין דור צום אנדערען, און אפילו העלענע'ס עניקעל, די פרינצעסין גראפטע, האט געהאלטען פאר'ן גרעסטען פערגעניגען צו וואהנען אין דער יודישער הויפטשטאדט, און האט זיך אויסגעבויעט א בעזונדער פאלאץ. דערפאר איז דער זכר פון דער קאניגין העלענע געבליעבען צווישען די יודען אויף לאנגע יאהרען, און אז זי איז געשטארבען, האט מאנאבאז געהייסען זי און די ביינער פון איזאטעס איבערפיהרען קיין ארץ ישראל, און דארט בעגראבען אויף א בעזונדער שטיק ערד ניט ווייט פון ירושלים. נאך עד היום קאן מען זעהן די חרבות פון די מארמארנע זיילען און מצבות וואס האבען זיך געפונען אויף די קברים פון די, וואס נאר די אמת'ע ליעבע צום געדאנק, וואס ליגט אין יודישקייט, האט זיי ביים לעבען און ביים טויט צוגעבונדען צום יודישען פאלק דוקא אין אזא צייט, ווען עס האט שוין פערלאהרען דעם גלאנץ און האט שוין געהאלטען ביים פאלען.

פינפטעס קאפיטעל.

אגריפא דער צווייטער.

(49 — 66 נאך קריסטוס געבורט, 21—4 פאר'ן חרבן בית שני)

חאטשע דאס יודישע פאלק האט זיך שטארק צושפרייט אויף דער וועלט און בעפעסטיגט זיין גלויבען צווישען פרעמדע פעלקער, פון דעסטוועגען איז זיין לאגע אין איינענעם לאנד געווארען פון יאהר צו יאהר אלע מאהל טרויעריגער. פון איין זייט האט דער יאך פון דער ראמישער מלוכה זיך געלאזט שטארק פיהלען, און ווען די ראמער האבען זיך אפילו ניט מתכון געוועהן צו בעריהרען די יודישע רעליגיאן, האבען פארט די יודען ניט געקאנט האבען די פרייהייט וואס א מאהל; פון דער אנדערער זייט זענען די יודען געווארען צו נאהענטע מחותנים מיט די ראמער, גענאשט ביי זיי א סך מנהגים, און אזוי זענען זייערע מדות גאר אין גאנצען פערדארבען געווארען. עס איז דאריבער קיין וואונדער ניט וואס דעם עדלען קאניג אגריפא'ס זוהן, אגריפא דער צווייטער, איז שוין ניט געגאנגען אין וועג פונ'ם פאטער: ער איז אויפגעצויגען געווארען אין רום, אין קאיזערליכען הויף, און האט זיך געפיהרט פונקט ווי אלע אנדערע ראמישע פרינצען. אז דער מושל פון האלקיס, הורדוס, איז געשטארבען, האט קלודיוס דעם יונגען אגריפא איבערגעגעבען די קליינע מלוכה און אויך דאס רעכט אויסצוקלויבען א כהן גדול. די וועלט האט דעמאלט געמומעלט אז אגריפא וואהנט מיט הורדוס'ס אלמנה ברניצה, וואס איז טאקע געווען זיין שוועסטער, און כדי לייט די מיילער פערשטאפען האט ער זי חתונה געמאכט מיט'ן קאניג פון ציליציען, פאלעמאן, וואס האט צו ליעב איהר אנגענומען דעם יודישען גלויבען; נאר זי איז געוועהן אזוי גוט

און פרום, אז נאר ניך האט זיך דאס פאר פאלג געמוזט צוגעהן. ניט בעסער פון איהר איז געוועהן די יונגערע שוועסטער דרוזילא, וואס דער פאטער האט זי פריהר פארקנסט פאר'ן פרינץ עפיפאנעס, נאר מיט דעם תנאי ער זאל ווערען א יוד; נאר אזוי ווי דער חתן האט קיין ווארט ניט געהאלטען איז געווארען אויס שדוך. דער יונגער אגריפא האט זי אויסגעגעבען פאר'ן קאניג פון עמסא עזיז, וואס איז יא בעשטאנען דארויף ער זאל איבערגעהן צום יודענטהום. נאר זי איז פון איהם אנטלאפען מיט איינעם פון די ראמישע שררות פעליקס, און זי איז געווארען א גאטצענדיענערין. דער פאלשער נביא שמעון פון ציפערן איז דא געוועזען דער גאנצער שדכן. בישלעכוויים האט אגריפא אנגעהויבען זיך רופען „יודישער קאניג", חאטשע קלודיוס האט איהם מעהר ניט ערלויבט ווי אכטונג צו געבען אויפ'ן בית המקדש און בעשטימען כהנים. אודאי איז אין אזא זאך אגריפא'ס מכוונות נאר קארג געוועהן. אין א צייט פון צוואנציג יאהר האט ער איבערגעביטען זיבען כהנים, און די הויכע שטעלע פלעגט ער איבערגעבען נידריגע מענשען, וואס האבען פערשטאנען זיך ביי איהם איינצושמייכלען; ניט איין מאהל פלעגט ארויס א געשלאג צווישען די פינף משפחות באעטהאס, קאנטהעראס, פהיאבי, קמיט און ענן, וואס פון זיי האט אגריפא שטאנדיג אויסגעקליבען א כהן, און דער נאהמען „כהן" האט אויפגעהערט צו האבען זיין פריהריגען ווערטה. נאכן ראש קאן מען שוין פארשטעהן ווי דאס פראסטע פאלק האט אויסגעזעהן: די איינוואהנער פון ירושלים, און בעזאנדערס די פרויען, זענען געווארען אזוי אויסגעלאסען, אז דער פרומער רבי יוחנן בן זכאי האט געמוזט הייסען פארבויגען די דינים פון פרה אדומה...

די אמת פרומע האט מן הסתם נוט דאס הארץ וועה געטהון צוצוזעהן וואס עס איז געווארען פונ'ם פאלק; נאר מעהר ווי מיט א קרעכץ האבען זיי ניט געקאנט העלפען. דערפאר האבען זיך באלד אבער געפונען א סך „הייסע" יודען, וואס א קליינער טהייל פון זיי, און בעזאנדערס זייערע פיהרער, אליעזר בן דינאי און אלכסנדר, האבען זיך טאקע איינגערעדט, אז דער רבונו של עולם רייסט זיי ביי די פאלעס זיי זאלען זיך אננעהמען זיין קריוודע, און די איבריגע האבען דוקא ניט געמיינט אזוי לשם שמים, נאר זיי האבען פשוט געפונען א שעת הכושר זיך נוקם צו זיין אין די שונאים. און אזוי איז ארויס א גאנצע מחנה וואס האט שטענדיג

נאר געטראכט זיך אבצורעכענען מיט די ראמער , און מיט די רייכע יודען וואס האבען געהאלטען מיט דער ראמישער מלוכה . בעזאנדערס געפאהרליך זענען דעמעלט געוועהן די סיקאריער , וואס מען האט זיי אזוי גערופען , ווייל זיי פלעגען טראגען בעהאלטען א שארף מעסער (סיקא) , און אומגערעכט אנפאלען אויף מענשען און הרגע'ן אין די גאסען . די מלוכה האט געמוזט בעטראכטען אזעלכע יודען ווי מארדער , און ווי באלד זיי פלעגען נאר אריינפאלען צו איהר אין די האנד אריין , האבען זיי שוין געהאט זייער עהרליך אויסקומעניש . דערצו האבען די ראמער אין דער לעצטער צייט אנגעהויבען מעהר מורא האבען די יודען זאלען אין גאנצען ניט אראבווארפען פון זיך זייער יאך ; ווייל פליצום האבען זיך אנגעהויבען ארויסצווייזען פאלשע משיחים . ווי שמעון פון ציפערן און אנדערע , וואס האבען זיך טאקע איינגעבילדעט , אז זיי זענען שליחים פון גאט . און דערפאר אז עס פלעגט זיך עפעס מאכען , האט מען ארויסגעגעבען דעם שווערסטען משפט . אין רום האט מען דווקא געקוקט מיט אנדערע אויגען אויף די יודען , נאר די קאפ זענען ביי אלע געוועהן פארשלאגען . קיינער האט זיך ניט געקלאגט , און די מושלים , וואס די ראמישע מלוכה האט געשטעלט , האבען ארויסגעוויזען זייער אכזריות ווי ווייט זיי האבען נאר געקאנט .

פון די פינף ראמישע פראקוראטארען וואס האבען פערביטערט דאס לעבען פון די יודען , איז דער ערשטער געוועהן איימאנוס , וואס האט געהערשט פיער יאהר און האט אנגעהויבען דערפון , וואס ער האט חושד געוועהן די יודען אז זיי זאמלען זיך צונויף אין בית המקדש און האלטען עצות ווי אזוי פטור צו ווערען פון רום . דערפאר פלעגט ער שטענדיג , ווען דאס פאלק האט נאר געדארפט קומען צום גאטעסדיענסט , צושטעלען סאלדאטען אין אלע ווינקעלעך פונ'ם בית המקדש , כדי דער עולם זאל זיך היטען רעדען איבריגע ווערטער . דערווייל איז איין מאהל אים פסח ארויס א געשלאג , ווייל איין ראמישער סאלדאט האט זיך ערלויבט חוזק צו מאכען פונ'ם יודישען הייליגטהום . און איימאנוס האט טאקע נאר דארויף ארויסגעקוקט : ער איז באלד צוגעקומען מיט גרוים חיל , עס איז געווארען א גרוים לויפעניש און דערווייל זענען איבער צעהן טויזענד מענשען דערשטיקט און צוטרעטען געווארען . באלד נאך דעם האט איימאנוס אנגעצונדען דאס אלטע פייער פון שנאה צווישען די יודען און די שמרונים . אונטער א יום טוב האבען די יודען פון גאלילעא עולה רגל געוועהן קיין

ירושלים. אונ אז זיי זענען דורכגענאנגען דורך שמרון איז מען אויף זיי אנ־
געפאלען אונ מען האט פיעל פון זיי געטיידט. די יודען האבען געפאדערט
פון איימאנוס'ן ער זאל זיך אננעהמען, נאר ער האט זיך ניט וויסענדיג גע־
מאכט, אונ דערפאר זענען זיי געצווינגען געוועהן אליין זיך צופיהרען די
האנד; דערצו האט זיי נאך אונטערגעהיצט דער פראקוראטאר פון גאליל‏עא,
פעליקס, וואס איז געוועהן איימאנוס'ן א שונא אויפ'ן לעבען אונ האט איהם
זעהר געוואלט אנארבייטען א גאנצע חתונה. בעזאנדערס אז ער האט געקאנט
מיט פרעמדע האנד צושארען דאס פייער. אזוי זענען די יודען אנגעפאלען
אויף די שמרונים אונ עס איז ארויס א גרויסע שחיטה, ווייל איימאנוס האט
ניט געוואלט שטילען ביידע צדדים, נאר ער האט ערלויבט די שמרונים זיך
צו בעוואפענען אונ האט זיי נאך צוגעזאגט אליין אויך זיי געהן צו הילף.
ווער ווייסט צו וואס איימאנוס וואלט עס געוועהן געבראכט, ווען צווישען די
יודען אליין וואלטען זיך ניט געפונען רוהיגע אונ קלוגע מענשען, וואס האבען
א ביסעל איינגעהאלטען דעם עולם. ביידע זייטען האבען זיך אבער געהאלטען
פאר גערעכט, אונ האבען אוועקגעשיקט שליחים צום סירישען מושל
אומידיוס קוואדראטוס זיי זאלען זיך פאר איהם אויסטענ'ן. קוואדראטוס
איז געוועהן אזא בעל יושר אז קודם כל האט ער געהייסען די יודישע שליחים
אויפהענגען. דערנאך האט ער לפנים אנידערגעזעצט א בית דין מען זאל
משפטן די שולדיגע; נאר צום סוף האט ער געגעבען א בעפעהל אז אלע
זאלען פאהרען קיין רום אונ איימאנוס זאל זיך דארט אויך פארענפערן. אין
רום האט איימאנוס געהאט גענוג גוטע פריינד. וואס האבען געוואלט גייען
דעם קאיזער אויף זיין זייט, נאר דער יודישע קעניג אגריפא, וואס איז נאך
אלין געוועהן דער גרעסטער חשוב ביי קלודיוס'ן אונ איז גראד דעמעלט ביי
איהם געוועהן צו נאכט האט אויף איהם געהאט א גרעסערע ווירקונג. אונ
אויסער דעם האט די קאיזערין אגריפינא מעהר געצויגען צו יודען, ווייל
איהר געליעבטער איז געוועהן פאללאס, א ברודער פון פעליקס'ן, וואס האט
געזוכט אלע מיטעל צו בעגראבען איימאנוס'ן. אודאי זענען די יודען גע־
בליבען גערעכט אונ איימאנוס'ן האט מען פערשיקט; פון דעסטוועגען האט
מען אין רום פערשטאנען אז אויפ'ן יודישען לאנד מוז מען גוט אכטונג
געבען, אונ דארט נאך מעהר בעפעסטיגען די רוימישע מאכט. אונ כדי
אגריפא'ס כבוד זאל בלייבען ניט בערידהרט האט מען איהם אבגעגעבען
א בעזונדערע קאניגרייך. אונ דאס איז שוין געוועהן א שטארקער ווינק אז

אִין דִי זַאכֶען פוּנ'ם יוּדִישֶׁען פָאלְק דַארְפֶען זִיךְ אַנְדֶערֶע וֶוענִיגֶער מִישֶׁען.

אַז דִי שׁמְרוֹנִים הָאבֶּען דָא פֶערְשְׁפִּילְט הָאבֶּען זַיי זִיךְ גֶענוּמֶען אָבְּטְהוּן דִי יוּדֶען אַנְדֶערֶע שְׁפִּיצְלִיךְ. כְּדֵי מֶען זָאל וִויסֶען וֶוען ראש חֹדֶשׁ אִיז אוּנ אַקוּרַאט אוֹיסְרֶעכֶענֶען וֶוען דִי יָמִים טוֹבִים פַאלֶען, פְלֶעגְט מֶען צוּם מוֹלָד אָנְצִינְדֶען אוֹיף דִי הוֹיכֶע בֶּערְג פַייעֶר אוּנ אַלֶע יוּדֶען הָאבֶּען שׁוֹין גֶעוואוּסְט וָואס דָאס בֶּעטַייט. דִי שׁמְרוֹנִים הָאבֶּען אִימִיטֶען אָנְגֶעהוֹיבֶּען אָנְצִינְדֶען פַייעֶר נָאר אִין פְּרָאסְטֶע טֶאג אוּנ דֶערְמִיט הָאבֶּען זַיי אִין נַאנְצֶען פֶערְפְּלוֹנְטֶערְט דִי יוּדֶען אִין חֶשְׁבּוֹן. דֶעמֶעלְט הָאבֶּען דִי סַנְהֶדְרִין גֶעמַאכְט אַז וֶוענֶען קִדּוּשׁ הַחֹדֶשׁ זָאל מֶען צוּשִׁיקֶען שְׁלִיחִים אִין אַלֶע אָרְטֶער וואוּ יוּדֶען וָואהְנֶען.

אוֹיף אֵיימַאנוּס'ס אָרְט אִיז אַרוֹיף פֶ ע לִ י קְ ס, וָואס דִי יוּדֶען הָאבֶּען אוֹיף אִיהְם גֶערֶעכֶענְט אַז עֶר וֶועט זַיי טְהוּן אַלֶע טוֹבוֹת, אוּנ אֵיינֶער פוּן דִי יוּדִישֶׁע שְׁלִיחִים יוֹ נָ תָ ן הָאט אִיהְם פְּשׁוּט אוֹיסְגֶעבֶּעטֶען בַּיים קַאיזֶער. צוּם סוֹף הָאט זִיךְ אוֹיסְגֶעלָאזְט אַז פֶעלִיקְס אִיז נָאךְ גֶעוֶועזֶען אֶרְגֶער פוּן אֵיימַאנוּס'ן, ווייל עֶר הָאט זֶעהר לִיעבּ גֶעהַאט דִי מַטְבֵּעַ צוּ לִיעבּ גֶעלְד הָאט עֶר גֶעטְהוּן אַלֶע פַּסְלָנוּת אוּנ אִיז גֶעוֶועזֶען זִיכֶער אַז עֶס וֶועט אִיהְם גוּט אָבְּלוֹיפֶען, ווייל עֶר הָאט גֶעהַאט בְּרֵייטֶע פְּלֵייצֶעס אִין רוֹם. דֶער קֶעניג אַגְרִיפַּא הָאט דָא נָאר נִיט גֶעקָאנְט הֶעלְפֶען, ווייל חָאטְשֶׁי נָאךְ קְלוֹידִיוּס'ס טוֹיט הָאט אִיהְם דֶער יוּנְגֶער קַאיזֶער נֵ י ר וֹ ן (נֶערָא) אוֹיךְ לִיעבּ גֶעהַאט אוּנ אֲפִילוּ פַארְגְרֶעסֶערְט זַיין קֶענִיגְרַייךְ מִיט פִיעֶר גְרוֹיסֶע שְׁטֶעדְט, פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען אִיז אִיהְם שְׁוֶוער גֶעוֶועזֶען צוּ גֶעהְן גֶעגֶען פֶעלִיקְס'ן, וָואס הָאט אַלֶע זַיינֶע רְצִיחוֹת אַיינְגֶעוִויקֶעלְט אִין רֶעכְטֶע סִבּוֹת, אוּנ גֶעוִויזֶען אַז עֶר פַארְשְׁטַארְקְט דֶערְמִיט דִי רָאמִישֶׁע מְלוּכָה. אַזוֹי הָאט עֶר אוֹיסְגֶעהַרְגֶ'ט פִיעל יוּדֶען, אוּנ אֲפִילוּ אוֹיף דֶעם אֵיינֶעם יוֹנָתָן, וָואס הָאט זִיךְ אַזוֹי בֶּעמִיהְט אוּנ גֶעאַרְבֵּייט פוּן זַיינֶעטְוֶועגֶען הָאט עֶר אָנְגֶעשִׁיקְט דִי סִיקַארִיעֶר, אוּנ מֶען הָאט אִיהְם גֶעשְׁטָאכֶען. אוֹיף פֶעלִיקְס'ן קוּקֶענְדִיג, הָאבֶּען דִי גְרִיכֶען, סִירְיֶער אוּנ רָאמֶער וָואס הָאבֶּען גֶעוָואהְנְט אִין פַּאלֶעסְטִינַא, אוֹיפְגֶעהֶערְט צוּ בֶּעהַאלְטֶען זַייעֶר שִׂנְאָה צוּ דִי יוּדֶען אוּנ פְלֶעגֶען אָפֶענְטְלִיךְ זִיךְ מִיט זַיי רֵייצֶען אוּנ חוֹזֶק מַאכֶען. אֵיין מָאל אִיז אַרוֹיס אַ קְרִיעג צְווִישֶׁען דִי יוּדֶען אוּנ דִי סִירְיֶער וָואס הָאבֶּען גֶעשְׁלָאגֶען אוֹיף פֶעלִיקְס'ס תְּקִיפוֹת. דִי יוּדֶען הָאבֶּען זִיךְ גֶעוָואלְט וֶועהְרֶען, נָאר פֶעלִיקְס הָאט זַיי נִיט עֶרְלוֹיבְּט אוּנ אַז זַיי זֶענֶען נִיט בֶּעשְׁטַאנֶען מֶען זָאל זַיי שְׁלָאגֶען אוּנ זַיי זָאלֶען שְׁווייגֶען, הָאט זִיךְ פֶעלִיקְס

ארויסגעריקט מיט חיל אונ האט זיי געהייסען ראבעווען. די יודען האבען באלד אװעקגעשיקט שלוחים קיין רום אונ האבען זיך געקלאגט אויף פעליקס'ן, נאר דארט האט מען געפונען אז זיי זענען ניט גערעכט, ווייל די סירישע האבען איבערגעקויפט איינעם פון נירון'ס מקורבים, בורדוס, אונ עס האט זיך נאר געענדיגט דערמיט וואס מען האט פעליקס'ן צוגענומען, נאך ביטערע זעקס יאהר, וואס די יודען האבען אזוי גיך ניט געקאנט פארגעסען.

פון דעמעלט אן האט זיך אין די הארצער פון די יודען אריינגעכאפט א האס געגען רום, וואס האט זיך עטליכע יאהר שפעטער נאך מעהר צוברענט אונ געפיהרט דערצו אז דאס לעצט ביסעל יודיש זעלבסטשטענדיגקייט זאל פאלען פאר א קרבן. דער נייער פראקוראטאר פעסטוס האט אין גאנצען געהערשט צוויי יאהר אונ דער מעמד פונ'ם פאלק איז ניט בעסער געווארען. דער קעניג אגריפא האט זיך בעזעצט אין ירושלים אונ צום אומגליק איז צווישען איהם אונ די יודען אויך ארויס א מחלוקת; ווייל ער האט זיך אויסגעבויעט אזא הויכען פאלאץ, ער זאל קענען פון דארטען זעהן וואס עס טהוט זיך אין בית המקדש, אונ דער עולם האט ניט געוואלט ליידען מען זאל זיי אומזיסט חושד זיין. דאריבער האבען די יודען העכער געמאכט די וואנד פונ'ם בית המקדש, אונ אז אגריפא אונ פעסטוס האבען געהייסען די וואנד צווארפען איז דערפון קיין גרויסער שלום ניט ארויס. די יודען האבען נאך אמאל געשיקט שלוחים קיין רום אונ דאס מאל איז עס זיי געראטהען, ווייל דעם קייזער נירון'ס ליעבהאבערין פאפעא סאבינא האט געהאלטען מיט זיי: זי האט איבערהויפט געשאצט די יודישע אמונה אונ האט דער נאך אויך געבעטען דעם קייזער ער זאל בעפרייען צוויי פרומע יודען וואס פעליקס האט זיי צוריק מיט עטליכע יאהר אװעקגעשיקט קיין רום, אונ וואס האבען די גאנצע צייט, וואס זיי זענען געזעסען דארט אין תפיסה, ניט פערזוכט קיין געקאכטס אונ האבען נאר גענעסען פירות.

אז פעסטוס איז געשטארבען, האט מען פון רום אראבגעשיקט א נייעם פראקוראטאר, אלבינוס. אין דער צייט האט דער כהן גדול ענן זיך גענומען מיט אלע כחות צו בעפעסטיגען די לאגע פון די צדוקים אונ האט אזוי געדרעהט, אז ער האט געקאנט פון זיינע לייט אנידערזעצען סנהדרין אונ מען האט פארמשפט פיעל אומשולדיגע מענשען. די פרושים, אונ בעזאנדערס זייער געשאצטער פארשטעהער ר' יוחנן בן זכאי, האבען געגעבען א קוק אז דא טאר מען ניט שווייגען, האבען זיי געשועלט ביי אגריפא'ן מען

זאל אראבווארפען ענין, און כהן גדול איז געווארען איין אנדערער, יהושע בן דמאי, וואס האט אויך ניט לאנג געדויערט און האט געמוזט איבערגעבען די כהונה יהושע בן גמליאל, וואס האט חתונה געהאט מיט זעהר א רייכער אלמנה מרתא, און דורך איהר געלד איז איהם געראטהען צו בעקומען די שטעלע. יהושע בן גמליאל האט געעפענט פיעל שולען פאר קליינע קינדער און האט זיך דערמיט א גרויסען נאמען געקויפט; נאר האלטען זיך לאנג האט ער ניט געקאנט, און נאך איהם איז געווארען כהן מתיא בן טעאפיל, דער לעצטער פון די זיבען און צוואנציג כהנים וואס די ראמישע מלוכה האט בעשטימט. דאס פאלק איז דעמעלט אזוי געוועהן אונצופרידען פון די צדוקים, אז יעדער כהן האט געמוזט יום כפור שווערען, אז ער איז א געגנער פון דער כתה. אין דער לעצטער צייט איז אויך ארויס א מחלוקת צווישען די כהנים, ווייל די לוים האבען געפאדערט מען זאל זיי אויך רעכענען גלייך מיט די כהנים, זיי זאלען טראגען די אייגענע קליידער און האבען דעם אייגענעם חלק אין דער הכנסה. אגריפא איז אין בעס געוועהן אויף די כהנים דערפאר וואס זיי האבען איהם א מאהל ניט געלאזט אבטונג געבען אויפ'ן בית המקדש און האבען פארשטעלט זיין פאלאץ מיט א הויכער וואנד, און ער האט צו ליעב געטהון די לוים, און דערפון איז ארויס א אינעווענינגסטער קריעג צווישען די, וואס אויף זיי איז געלעגען דער חוב אבצוהיטען די אמונה און בעפעסטיגען דאס אחדות אין פאלק.

אלבינוס האט געהערשט דריי יאהר. ער האט געריסען דעם מס פון טויט און פון לעבעדיג, נאר זיך אליין האט ער אויך ניט פערגעסען און האט זיך געמאכט א גרויס פערמעגען. עהדער די מלוכה האט איהם איבערגעביטען האט ער פיעל פון די סיקאריער, וואס זענען געזעסען אין תפיסה, בעפרייעט און האט דערפאר געהאפט ניט קיין קליינע מטבע. איבערהויפט איז אלבינוס נאך געוועהן צו דערליידען, ווייל מיט געלד האט מען בייא איהם אלדינג געקאנט פועל'ן און דארויף האבען די צרות שוין לאנג געמאכט דעם יודען פאר'ן גראסטען בריה.

ערגער פון אלע איז געוועהן דער לעצטער פראקוראטאר, געסיוס פלארוס, א מענש אהן בושה און אהן רחמנות. אין די צוויי יאהר וואס ער האט געפיהרט דאס לאנד האט ער דערפון אין גאנצען תל געמאכט: זיין אכזריות האט ניט געהאט קיין גרעניץ, און דערצו האט ער נאך געלאזט די סיקאריער צופיהרען די האנד און די מדינה איז געווארען פול מיט גזלת

און רציחה. פיעל רייכע יודען, וואס האבען געציטערט פאר זייער פערמעגען, האבען זיך געמוזט צופאהרען און ווער עס איז געבליבען איז מיטן לעבען ניט זיכער געוועהן. מען האט שוין אנגעהויבען מורא האבען, אז פלארוס זאל זיך ניט צוהאפען צו דער קאסע פונ׳ם בית המקדש, נאר העלפען האט קיינער ניט געקאנט, ווייל עס איז זיך ניט געוועהן פאר וועמען צו קלאגען: דער סירישער מושל, צעסטיוס גאללוס איז געוועהן ניט קיין בעסערער בעל יושר פון פלארוסן, דער קאיזער נירון איז געוועהן פערנומען מיט זיינע תאוות, און עס איז שווער געוועהן צו איהם צוצוקומען, און דער קאניג אגריפא האט זיך געפיהלט אזוי שוואך געגען די רא־מער אז ער פלעגט שטענדיג נאר טראכטען זיי כבוד אפצוגעבען. די שטאדט קיסריא האט ער צו ליעב דעם ראמישען קאיזער אנאהמען געגעבען גערא־ניאס (נירוניא), און אחוץ דעם האט זיך זיין גאנץ פריינדשאפט מיט דער ראמישער מלוכה געהאלטען נאר אויף מתנות וואס ער פלעגט אללע מאל שיקען קיין רום. אין אזא לאגע האט דאס פאלק פערשטאנען אז עס איז ניטא צו וועמען זיך צו ווענדען און מען מוז זיך אליין העלפען. צעסטיוס גאללוס האט אפילו אנגעשטעקט וואס עס געהט פאר און האט צו וויסען געטהון קיין רום; נאר נירון האט זיך גאר ניט געוואלט אומקוקען. די קאיזערין פאפעא, וואס האט זיך יוא אינטערעסירט וועגען די יודען, איז שוין געוועהן טויט און ביים קאיזער אליין האבען זיי געשפיעלט נאר א קליינע ראלע, ווייל ער האט גערעכענט אז זייער צאהל איז זעהר קליין. גאלוס האט פערשטאנען אז מען מוז דער מלוכה אויפקלעהרען אז די יודען זענען ניט אזא קליין פאלק ווי מען מיינט: ער איז געפאלען אויף א שכל און מיט דער הילף פון אגריפא און דעם כהן גדול מתיא האט ער געמאכט מען זאל אקוראט געוואהר ווערען די צאהל פון די יודען. מען האט צושיקט בריעף אז אלע יודען זאלען אריינקומען אויף פסח קיין ירושלים, און די יודען האבען זיך א לאז געטהון פון ווייט און פון נאהענט אז עס איז פשוט ניט געוועהן אין שטאדט וואו אויסצודרעהן זיך. גאלוס האט געהייסען, אז פון יעדען קרבן זאלען די כהנים אבשניידען א ניר און נאך דעם האט ער געמאכט א חשבון, אז מיט א קרבן פסח זענען יוצא צעהן יודען, און עס איז אויסגעקומען אז אויף יום טוב האבען עולה רגל געוועהן דריי מיליאן. גאללוס איז דעמעלט אויך אריינגעקומען קיין ירושלים און פאר פלארוס׳ן אין די אויגען האט זיך דאס פאלק געקלאגט און געבעטען מען זאל צונעהמען

„די מגפה" פונ'ם לאנד. ער האט זיי קלאמערשט צוגעזאגט אז פלארוס וועט זיי בעסער בעהאנדלען, נאר איהם איז געלעגען זיינס אין זינען: ער האט מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן ווי גרויס די צאהל פון די יודען איז, און האט באלד אוועקגעשריבען קיין רום: מען זאל די זאך ניט האלטען פאר גרינג. ווי עס ווייזט אבער אויס, האט גירון נאר ווייניג געשטעלט דארויף און האט זיך געהאלטען פאר צו גרויס אז ער זאל גאר דארפען איבערטראכטען וועגען „עטליכע" יודען, וואס זייער קאניג האפט איהם און איז אין גאנצען פון איהם אבהענגיג.

דערווייל האט זיך אין ארץ ישראל מעהר צוברענט דאס פייער. אין צעזארעא האט א גאטצענדיענער זיך געשטעלט בויען קלייטען פונקט פאר דער יודישער שול, און עס איז ארויס א קריעג דערפון, און די יודען זענען געפאלען אויף א שכל צו געבען פלארוס'ן א היבשע סומע ער זאל עס ניט דערלאזען. באלד דערנאך האט זיך א גריבע ערלויבט אפענטליך אויף דער גאס חוזק מאכען פון דער יודישער אמונה. עס איז אזוי אויסגעקומען אז די יודען האבען געמוזט אים שבת האפען די ספרי תורה און אנטלויפען אין א נאהענט שטאדטעל נרבתא, און פון דארט שיקען שליחים צו פלארוס'ן קיין שמרון ער זאל זיי העלפען. נאר פלארוס האט געהאט א קורצען זכרון, דאס געלד האט ער דאך פריהר אבגענומען, נייעס שחד האט מען איהם ניט צוגעשיקט, האט ער זיך גאר ניט געוואלט אומקוקען אויף די צעזארער יודען און האט בעפאהלען קיין ירושלים מען זאל איהם איין גרויסע סומע געבען פון דער קאסע פונ'ם בית המקדש. אז עס איז אנגעקומען קיין ירושלים אזא פארדערונג איז געווארען א שטארקער רעש: דאס פאלק איז שטארק צורייצט געווען, און מען איז אומיסטען ארומגעגאנגען מיט פושקעס אין די גאסען, קלאמערשט צו ווייזען אויף חוזק, אז מען נעמט צונויף א נדבה פון פלארוס וועגען. אז פלארוס איז אליין אריינגעקומען אין שטאדט אריין און איז געוואהר געווארען פון דעם בזיון, וואס מען האט איהם אנגעטהון, האט ער געשיקט רופען די שאנסטע בעלי בתים און האט געהייסען מען זאל איהם ארויסגעבען די שולדיגע; נאר אין דער צייט וואס ער האט מיט זיי געטענה'ט האט ער א וויגק געטהון דעם חיל, און אזוי ווי ווילדע חיות זענען די ראמישע סאלדאטען אנגעפאלען אויף אלע וואהנונגען פון די עשירים אויפ'ן אויבערשטען מארק, און מען האט געבראכען הייזער, געראבעוועט פערמעגענס און געהרג'ט ווייבער און קינדער.

אומזיסט איז די פּרינצעסין בּרניצה אַליין געקומען בּעטען פלארוסן ער זאל ניט פּערניכטען קיין אומשולדיג בּלוט: ער האט געהייסען אויפהענגען אַ סך יודען, אונ אין דעם טאג, דעם זעכצעהנטען אייר, זענען אומגעקומען מעהר פון דריי טויזענד מאַן.

מען קאן פאַרשטעהן וואס עס האט זיך אויפ'ן אַנדערן טאג געטהון אין ירושלים. פון דעסטוועגען האבען זיך נאך געפונען געגוג יודען וואס האבען געוואלט עס זאל ווערען רוהיג, אונ אַז פלארוס האט צוגעזאגט, אַז עס וועט ווערען שטיל ווען די יודען וועלען אָבּגעבּען כּבוד דעם ראמישען חיל, וואס האט בּעדאַרפט צו קומען, אונ וועלען זיי אַרויסגעהן בּעגריסען, האבען זיך די כּהנים אָבּגעגעבען געגוג מיה אונ האבען עס געפועלט. ווי שווער עס איז געוועהן די געשלאגענע אַרויסצוווייזען פריינדשאפט די שונאים, האבען זיי זיך פארט געמאכט הארץ אונ זענען זיי אַרויסגעגאַנגען מקבּל פּנים זיין. דאס חיל האט אָבער געקוקט מיט רציחה אויף די יודען, אונ האבען זיך גלייך געלאזט געהן צום בּית המקדש. דא האט זיך דאס פאלק באַלד געשטויסען, אַז פלארוס מיינט מיט געוואַלד צונעהמען פון דארט דאס געלד, אונ מען האט באַלד אָנגעהויבען וואַרפען שטיינער אויף די ראמישע סאַלדאַטען, כּדי עהדער זיי וועלען זיך ריהרען זאל מען קאנען בּעוואַהרען דעם בּית המקדש. עס איז אויך טאַקע געראטהען צו צוברעכען דעם גאַנג, וואס האט געפיהרט פון דער פעסטונג אַנטאַניא אין בּית המקדש אַריין, כּדי די ראמער זאלען ניט קאנען צוקומען; אונ אַז פלארוס האט געזעהן אַז זיין פּלאַן איז ניט אויסגעפיהרט געוואָרען, האט ער אָנגעהויבען געהן מיט גוטען, אונ האט צוגעזאגט, אַז ער וועט די יודען לאזען צו רוה, נאר זיי זאלען זיך אַליין אויסקלויבען די סאַלדאַטען וואס זיי ווילען איבּערלאזען אין ירושלים. דער גורל איז געפאַלען אויף אַ קליינער מחנה, וואס זייער הויפּט־מאַן איז געוועהן מעטיליוס, אונ פלארוס איז אַוועקגעפאַהרען. אַזא מין שלום האט שוין אָבער ניט געקאַנט פאַרלעשען דאס פייער פון מרידה, וואס האט אָנגעצונדען דאס לאַנד פון אַלע זייטען. עס זענען געוואָרען צוויי קלאַסען: איינע, וואס דער ראש זייער איז געוועהן אֱלִיעֶזֶר בֶּן חֲנַנְיָה, האט געהאַלטען פון מלחמה אונ געדרונגען, אַז נאר מיט כּח קאָן מען זיך בּעפרייען פון די ראמער; אונ די אַנדערע, אונ צווישען זיי אויך די תּלמידים פון הלל, האבען נאר געשריגען מען זאל מאַכען שלום, ווייל מיט געוואַלד וועט מען גאר ניט אויספיהרען. בּיידע קלאַסען האבען ניט גערוהט: דער

צד פון מלחמה האט אבגעהאלטען דאס פאלק, מען זאל קיין מס ניט צאהלען די ראמער. אונ דער צד פון שלום האט געשיקט בעטען גאלוס'ן ער זאל אליין קומען קיין ירושלים אונ זעהן, אז פאר די יודען איז גאר נאטהיג מען זאל זיי בעפרייען פון פלארוס'ס רשעות. דערווייל איז דער קאניג אגריפא, וואס איהם האט א ודאי ניט געטויגט קיין מלחמה, אריינגעפאהרען קיין ירושלים, אונ האט אין א גרויסע רעדע פארשטעהן געגעבען דעם עולם וואס פאר א סכנה עס איז צו פיהרען קריעג מיט די ראמער. זיינע רייד האבען געהאט א פעולה, אונ דאס פאלק האט זיך שוין אפילו ענטשלאסען צורעכטמאכען דעם גאנג פונ'ם בית המקדש, וואס מען האט פריהער צובראכען; נאר אגריפא האט איבערגעצויגען דעם בויגען, אונ אז ער האט נאך פארגעלענגט מען זאל בלייבען אונטער פלארוס'ס ממשלה ביז מען וועט ניט פון רום צושיקען איין אנדערן, זענען אלע אין כעס געווארען, מען האט איהם פערווארפען מיט שטיינער, אונ ער איז קוים מיט צרה אונ בושה אנטלאפען פון ירושלים.

אזוי האט זיך דער צד פון מלחמה פערשטארקט, אונ צו זיי זענען אויך צוגעשטאנען די סיקאריער אונ די כהנים, וואס האבען אויפגעהערט מקריב צו זיין יעדען טאג, ווי דער מנהג איז געוועהן, א קרבן פאר'ן קאיזער נירון, אונ דערמיט אפענטליך איבערגעריסען דעם בונד פון ארץ ישראל מיט רום. דער צד פון שלום האט נאך אבער גערעכענט, אז מיט כח וואלט מען נאך געקאנט דערשטיקען די מרידה, אונ דערמיט אבראטעווען די יודען פון א גרויס אומגליק; דאריבער האבען זיי געשיקט בעטען פלארוס'ן אונ אגריפא'ן זיי זאלען אריינשיקען חיל קיין ירושלים. פלארוס האט שוין מורא געהאט ארויסצוטרעטען, נאר אגריפא האט יא צוגעשיקט דעם הויפטמאן פיליפ מיט דריי טויזענד מאן אונ עס איז ארויס א בלוטיגע מלחמה, וואס האט געדויערט זיבען טאג, ביז דער צד פון מלחמה האט נובר געוועהן, אונ האט זיך בעפעסטיגט אין דער אויבערשטער טהייל פון שטאדט — ציון. גענוג בלוט איז דעמעלט פערגאסען געווארען אונ מען האט פארברענט די פאלאצען פונ'ם קאניג אגריפא אונ פון דער פרינצעסין ברניצה אונ אויך דאס הויז פונ'ם כהן חנניה.

די ראמער, אונ אויך אגריפא'ס חיל, האבען זיך געמוזט פערשליסען אין הורדוס'ס פאלאץ, נאר דער צד פון מלחמה האט בעלאגערט דעם פאלאץ אכטצעהן טאג בסדר, ביז זיי האבען ניט איינגענומען די שונאים.

פיליפ'ן מיט'ן ביסעל חיל האבען זיי באלד אבגעלאזט; נאר די ראטער, וואס עס איז זיי ניט אנגעשטאנען צו בעטען רחמים ביי די יודען, האבען נאך געהאפט גוטע קלאפ ביז זיי זענען ניט אנטלאפען.

אזא נצחון האט נאר פארדרעהט די קאפ פון די סיקאריער, און זייער ראש, מנחם, האט זיך איינגערעדט אז ער איז משיח, און האט געוואלט אנטהון בגדי מלכות, מיט פאראד געהן אין בית המקדש אריין; צו ליעב דעם האט זיך אנגעהויבען א מחלוקת צווישען איהם און אליעזר בן חנניה, און עס האט זיך געענדיגט דערמיט וואס מנחם'ן האט מען געטויטעט, און די סיקאריער מיט זייער נייעם ראש, אליעזר בן יאיר, האבען געמוזט אנטלויפען אין דער פעסטונג מסדה.

אזוי איז געבליעבען די גאנצע מאכט איבער ירושלים אין די האנד פונ'ם צד פון מלחמה. דער הויפטמאן מעטיליוס האט זיך באלד אונטערגעגעבען, און פון זיין קליינער מחנה איז קיין שריד ופליט ניט געבליעבען. אין גאנץ ארץ ישראל, אויסער דער הויפטשטאדט, איז נאך געוועזען שטיל, ביז פלארוס אליין האט ניט אונטערגעהיצט די גריכען און סיריער פון צעזארעא, און זיי האבען אויסגעהרג'ט אלע יודען פון דארט, מעהר פון צוואנציג טויזענד מענשען. דאס האט אנגעמאכט אין לאנד א שטארקען רעש, און די יודען האבען זיך גענומען פון זייער זייט אויסצוהרג'ן אנדערע פעלקער וואס האבען געוואהנט אינאיינעם מיט זיי. עס איז געווארען א שרעקליכע שחיטה אין גאנץ פאלעסטינא און סיריען, און בלוט האט זיך געגאסען אין אלע שטאדט און דארפער. אין דער שטאדט בית-שן האבען די סיריער געמאכט יד אחת מיט די יודען זיי זאלען זיי שיצען ווען אנדערע יודען וועלען אויף זיי אנפאלען. די יודען האבען געהאלטען ווארט, און האבען זיך מיט גרויס גבורה געשלאגען פאר די סיריער מיט זייערע אייגענע ברידער; נאר אז די סכנה איז אוועק, האבען די סיריער זיי ארויסגעוויזען זייער דאנק דערמיט וואס זיי האבען זיך טאקי אין דער הייסער שעה גענומען ראבעווען זייערע בעשיצער און אויסקוילען ווייבער און קינדער. די אונדאנקבארקייט און דאס אכזריות, מיט וועלכער מען האט אומגעבראכט כמעט דרייצעהן טויזענד יודען, האט אזוי געווירקט אויף איינעם פון די יודישע העלדען, שמעון בן שאול, וואס האט פריהר אלע זיינע כוחות אוועקגעלעגט און האט זיך אנגענומען פאר די שונאים, אז פאר חרטה און בושה, זיין משפחה זאל אויך ניט געהרג'ט ווערען דורך סירישע

האנד, האט ער זײנע אײגענע עלטערן, װײב און קינדער געטױדט און דערנאך זיך אַלײן געשטאכען. פון פאלעסטינא האט זיך דאס פײער גיך אריבערגעכאפט קײן אלכסנדריען, און עס איז געבליבען בײ די אײנװאױנער זײ זאלען מאכען א גרױסע אסיפה, אױסקלױבען שליחים און שיקען בעטען בײם קאיזער נירון ער זאל בײ די יודען צונעהמען די רעכטע, װאס קלודיוס האט זײ געגעבען. בײ דער אסיפה האט מען בעמערקט דרײ יודען, װאס האבען זיך אהין אַרײנגעגנבעט, און מען האט זײ באלד געשלעפט איבער די גאסען צו פארברענען. דאס האט אנגעמאכט א גרױס גערידער צװישען די יודען, און זײ האבען זיך ארױסגעשטעלט געגען די שונאים און געװאלט פארברענען דעם אמפיטהעאטער, װאו די אסיפה איז געװעהן; נאר טיבעריוס אלכסנדר האט זיך געװאלט אױספײנען אַז ער לעגט ניט קײן כבוד אױף זײנע פריהריגע ברידער, ער האט ארױסגעשיקט דאס גאנצע חיל, װאס איז דעמאלט געװעהן אין אלכסנדריען, און פינפציג טױזענד יודען האבען פערלאהרען דאס לעבען. בײ אזעלכע שרעקליכע ידיעות האבען די יודען אין ירושלים געמוזט נאך מעהר זארגען צו בעפעסטיגען די מרידה; בעזאנדערס נאך דעם װאס עס איז זײ צוגעקומען הילף פון בבל און אדיאבענע, װאו עס האט נאך געהערשט א קאניג מנבז קנדי, װאס איז פונקט װי די פריהריגע מלכים, שטארק צוגעבונדען געװעהן צו יודען. אין דער צײט איז דאס יודיש חיל אין ירושלים געשטאנען אונטער דער השגחה פון דרײ העלדען: ניגער פון יענער זײט ירדן, סילס פון בבל און שמעון בר גיורא, װאס פלעגט בעװײזען גבורות אין א מלחמה.

דער נצחון פון די יודען אין ארץ ישראל האט געפיהרט דערצו װאס אלע ראמער זענען זיך פון דארט צולאפען, און די יודען האבען גערעכענט אז זײ האבען שױן אין גאנצען צוריקבעקומען זײער פרײהײט און זעלבסטשטאנדיגקײט פון א מאהל. דאס איז געװעהן פאר סכות, און דערפאר האבען זײ שױן אפילו ארױסגעלאזט אײגענע מטבעות, װאס אױף זײ זענען געװעהן אױסגעמאלט א לולב מיט אײן אתרוג און אױך א סוכה, און אחוץ דעם איז געװעהן אױסגעקריצט דאס ערשטע יאהר װאס די יודען זענען אױסגעלאזט געװארען. אין דער צײט האט אבער צעסטיוס גאלוס אױך ניט געדרימעלט; אינאײנעם מיט אגריפא, װאס האט זיך אונטערגענומען צו זײן דער פיהרער, האט ער צונױפגעזאמעלט דרײסיג טױזענד מאן. און האט

זיך געלאזט געהן קיין פאלעסטינא. אין גבעות, א מייל פון ירושלים, איז ער געבליעבען שטעהן אונ האט געווארט אז די יודען וועלען געווים פאר מורא זיך אונטערגעבען אונ קומען בעטען מען זאל זיי מוחל זיין. עס האט טאקי ניט לאנג געדויערט אונ די יודען זענען געקומען: זיי זענען אבער ניט געקומען זיך בעטען, נאר ווי שטארקע העלדען זענען זיי אנגעפאלען אויפ'ן שונא, וואס האט פערלאהרען איבער פינף הונדערט מאן א חוץ פיעל כלי זיין. פון די יודען זענען מעהר ניט געפאלען ווי דריי אונ צוואנציג מענשען, אונ דאס האט אנגעמאכט אזא מהומה אין דער מחנה פון גאלום, אז גאנצע דריי טאג האבען זיי ניט געוואוסט וואס צו טהון, אונ ערשט אויפ'ן פירטען טאג האבען זיי זיך ענטשלאסען צוצוטרעטען צו ירושלים. די שטאדט איז אבער געוועהן אזוי גוט בעפעסטיגט, אז פינף טאג כסדר האבען די ראמער ניט געקאנט איינברעכען די טויערן, אונ אז אויפ'ן זעכסטען טאג איז זיי יא געראטהען מאכען א לאך אין איינעם פון די טויערן האט גאלום פערשטאנען, אז עס איז שוין צו שפעט, אז דער ווינטער ריקט זיך אן, לעבענסמיטעל וועט שווער זיין צוצוברענגען אונ פיהרען ווייטער די מלחמה איז אונמעגליך. דערפאר איז גאלום מיט'ן חיל באלד אבגעטרעטען, נאר די יודען האבען איהם נאכגעיאגט אונ פיעל פון זיינע לייט אויסגעהרג'ט. אין בית-חרן האבען די ראמער געמוזט דורכגעהן א שמאלען וועג צווישען צוויי הויכע בערג, אונ דארט האבען זיך די יודען מיט זיי אבגערעכענט נאר אויף איין אנדער אופן. אז גאלום האט געזעהן אז עס איז שלעכט, איז ער געפאלען אויף א שכל, אונ איז קלארערשט געבליעבען שטעהן, נאר ביי נאכט האט ער איבערגעלאזט פיער הונדערט מאן, כדי די יודען זאלען ניט בעמערקען, אז זיי רירען זיך פונ'ם פלאץ, אונ אליין מיט'ן איבריגען חיל איז ער אנטלאפען. אין דער פריה האבען זיך די יודען געשטויסען וואס גאלום האט אויפגעטהון, די פיער הונדערט סאלדאטען, וואס ער האט אליין מפקיר געוועהן, האבען זיי אויסגעהרג'ט, אונ האבען זיך נאך גענומען איהם נאכלויפען. נאר די דערשראקענע ראמער האבען איבערגעלאזט אלע זאכען, וואס זיי האבען מיט זיך געפיהרט, אונ זענען קוים מיט'ן לעבען אנטלאפען. אין דער ערשטער מלחמה זענען געפאלען ביז זעכס טויזענד ראמער, אונ אויסער דעם האבען די יודען בעקומען פיעל כלי זיין פון זיי, וואס איז זיי שפעטער צו נוטץ געקומען.

מיט שִׂמְחָה הָאבֶּען זִיךְ די יודישע קְרִיעגֶער אוּמְגֶעקֶעהרְט קיין יְרוּשָׁלַיִם, אונ הָאבֶּען נָאךְ מיט מֶעהר רֶעכְט גֶעקָאנְט רֶעכְנֶען, אַז זֵיי הָאבֶּען פֶערְזָארְגְט דָאס לַאנְד; וַוייל אִינְוֶועגִיג הָאט מֶען שׁוֹין קיין שׂוֹנֵא נִיט גֶעזֶעהן, אונ אֲפִילוּ די שֹׁמְרוֹנִים זֶענֶען דֶעמֶעלְט מיט זֵיי אוֹיךְ שָׁלוֹם גֶעוָוארֶען. דָאס פָאלְק הָאט זִיךְ גֶעהַאפְּט גֶעשְׁמַאק צוּ דֶער אַרְבֵּייט: פוּן אֵיין זַייט הָאבֶּען די יוּנְגֶע לַייט גֶעלֶערְנְט אַלְדִינְג וָואס עֶס אִיז נֶאטְהִיג צוּ אַ מִלְחָמָה, כְּדֵי זֵיי זָאלֶען קֶאנֶען בֶּעשִׁיצֶען זֵייעֶר פַאטֶערְלַאנְד, אונ פוּן דֶער אַנְדֶער זַייט הָאבֶּען די סַנְהֶדְרִין, וָואס זֵייעֶר ראש אִיז דֶעמֶעלְט גֶעוָוארֶען שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, גֶעזֶעהן אַז אַלֶעס זָאל זִיךְ פִיהרֶען אִין אָרְדְנוּנְג, נָאךְ גֶעזֶעצֶע, אַזוֹי ווִי עֶס פַּאסְט פַאר אַ מְלוּכָה. נָאר דֶער הַאס גֶעגֶען די גֶאטְצֶענְדִיעֶנֶער אִיז יֶעדֶער טָאג גְרֶעסֶער גֶעוָוארֶען, הָאטְשֶׁי דָאס פָאלְק אִיז אִין דֶעם נִיט אַזוֹי שׁוּלְדִיג גֶעוֶועהן ווִי די וָואס הָאבֶּען צוּבְּלָאזֶען דָאס פַייעֶר. די תַּלְמִידִים פוּן הִלֵּל, וָואס הָאבֶּען נִיט גֶעוָואלְט, מֶען זָאל אַנְדֶערֶע פֶעלְקֶער שְׁלֶעכְט בֶּעהַאנְדְלֶען, הָאבֶּען גֶעמוּזְט אַיינְבּוֹיגֶען דֶעם קָאפּ, אונ די תַּלְמִידִים פוּן שַׁמַּאי הָאבֶּען גֶעמַאכְט אַ תַּקָּנָה, אַז קיין יוּד זָאל נִיט לֶערְנֶען די לְשׁוֹנוֹת פוּן גֶאטְצֶענְדִיעֶנֶער, נִיט גֶעהְמֶען בַּיי זֵיי קיין נְדָבוֹת אוֹיפְן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אונ בַּיי זֵיי גָאר נִיט קוֹיפֶען. פוּן דֶעסְטְוֶועגֶען אַז עֶס אִיז גֶעקוּמֶען דֶערְצוּ דָאס פָאלְק זָאל זִיךְ אוֹיסְקְלַייבֶּען פָארְשְׁטֶעהֶער הָאט זִיךְ אַרוֹיסְגֶעוִויזֶען, אַז נָאר די פַארְבְּרֶענְטֶע רוֹדְפִים פוּן די רָאמֶער זֶענֶען בַּיי זֵיי דַוְקָא נִיט קיין גְרוֹיסֶע חֲשׁוּבִים: דֶעם עֶרְשְׁטֶען אָנְהֵייבֶּער פוּן דֶער מְרִידָה, אֶלְעָזָר בֶּן חֲנַנְיָה הָאט מֶען אָפְּגֶעגֶעבֶּען נָאר אַ קְלֵיין אָרְט אִין אֱדוֹם, וָואס הָאט נִיט גֶעהַאט קיין שׁוּם בֶּעדַייטוּנְג, זַיין מִיטְהֶעלְפֶער אֱלִיעֶזֶר בֶּן שִׁמְעוֹן אִיז אִין גַאנְצֶען גֶעבְּלִיעבֶּען אִין דְרוֹיסֶען, אונ די בְּחִירָה אִיז גְרָאד גֶעפַאלֶען אוֹיף שְׁטִילֶע אונ רוּהִיגֶע מֶענְשֶׁען, ווִי עָנָן, דֶער זוּהן פוּנ'ם גֶעוֶועזֶענֶעם כֹּהֵן גָּדוֹל עָנָן, יוֹסֵף בֶּן גּוֹרְיוֹן אונ יוֹסֵף בֶּן מַתִּתְיָהוּ, וָואס הָאבֶּען פְרִיהֶער גוּט גֶעלֶעבְּט מיט די רָאמֶער אונ דָאךְ הָאט דָאס פָאלְק גֶעהַאט צוּטְרוֹיעֶן צוּ זֵייעֶר עֶהרְלִיכְקֵייט, אונ הָאט אִין זֵייעֶרֶע הֶאנְד אִיבֶּערְגֶעגֶעבֶּען דָאס גַאנְצֶע לַאנְד

זעכסטעס קאפיטעל.

די גאליליעישע מלחמה

(66 — 67 נאך קריסטוס געבורט. 3—4 פארן חרבן בית שני)

אזוי איז אין ירושלים געווארען א שריפה. און אז די יודען האבען דערזעהן ווי ליכטיג עס איז, האבען זיי פארגעסען אז עס ברענט נאר אין א פינסטערער נאכט, און האבען געמיינט אז עס איז שוין טאג. דערווייל זענען די פונקען געפלויגען איבער גאנץ ארץ ישראל און אנגעצונדען יעדעס מארץ וואס האט נאר געקאנט פיהלען די צרות וואס די יודען זענען אויסגעשטאנען פון די רומער. בעזאנדערס האט זיך דאס פייער צופלאקערט אין דריי גאליליעישע שטאדט ניזחלה (היסקלה), טבריא און גמלה. אז עס איז אנגעקומען די ידיעה ווי גרויזאם די סיריער בעהאנדלען יודען, האט זיך באלד אין גיזחלה אנגעהויבען א מרידה, און אלע אונצופריעדענע האבען זיך פערזאמעלט אונטער יוחנן בן לוי, א מענש דווקא ניט פון קיין געהויבענער משפחה און אהן געלד, נאר מיט א פעסטען כאראקטער און מיט גרויסע ליעבע צו זיין פאלק. ער האט זיך איינאיינעם מיט שמעון בר גיורא דערנאך בערוהמט געמאכט אין דער מלחמה געגען די רומער. דאס אייגענע האט זיך אויך געטהון אין גמלה, דארט האבען זיך אויך געפונען גענוג יודען וואס צרות רבים איז ביי זיי ניט געוועהן קיין חצי נחמה, און אויפגעמונטערט צו א גאנצער נקמה; נאר אין טבריא איז די זאך צוגעגאנגען א ביסעל שווערער, ווייל דארט האט געוואהנט אגריפא, און אלע רייכע יודען האבען זיך ניט געוואלט מישען אין פרעמדע עסקים, דערפאר האט עס געקאסט גענוג מיה יוסטוס בן פיסטוס און יהושע בן ספפיא ביז זיי האבען ארויפגעבראכט דאס פאלק, אז עס זאל ארויס-

שפרינגען געגען די ראמער : יוסטוס , וואס איז געוועהן א גרויסער רעדנער אין דער גריכישען שפראכע , און האט שפעטער אויף גריכיש אנגעשריבען די יודישע געשיכטע, האט געהאלטען פייערינגע דרשות פאר'ן עדלערן עולם, און יהושע, וואס איז געוועהן זעהר בעליעבט צווישען די גראבערע קלאסען. האט געארבייט אויף אלע כלים , און אזוי האט זיך די מרידה פארשפרייט איבער גאנץ גאליליא. אויסער דער הויפטשטאדט סעפפארים (צפורי) .

אין אזא מעמד האט זיך געפונען גליל, ווען יוסף בן מתתיהו , וואס איז מעהר בעקענט אין דער געשיכטע מיט'ן נאהמען יאזעפוס פלאוויוס, איז אראבגעשיקט געווארען פון ירושלים צו פיהרען דאס לאנד . יאזעפוס איז געוועהן א כהן , און פון דער מוטער'ס זייט האט ער זיך אנגעקעהרט מיט די חשמונאים; אינאיינעם מיט זיין ברודער מתתיהו האט ער פון יוגענד אן געלערנט תורה , און דערנאך איז ער דריי יאהר כסדר געוועהן א תלמיד ביי א געוויסען נזיר באנוס. יאזעפוס האט אבער א חוץ דעם געלערנט גריכיש. און אז ער איז אויפ'ן זיבען און צוואנציגסטען יאהר געפאהרען קיין רום בעטען מען זאל בעפרייען עטליכע געפאנגענע פרושים, איז ער שוין געוועהן אזוי געבילדעט , אז ער האט געקאנט אויפגענומען ווערען אין קאיזערליכען הויף . דורך א יודישען שוישפילער אליטיראס, איז איהם געראטהען בעקאנט צו ווערען מיט דער קאיזערין פאפעא, וואס האט ליעב געהאט יודען , און דאט איהם אויך אבגעשיט מיט איהרע חסדים. די עטליכע יאהר , וואס יאזעפוס האט פערבראכט אין רום, האבען איהם אין גאנצען איבערגעארבייט : דאס גרויסקייט און דער גלאנץ פון דער ראמישער מלוכה האבען איהם פארבלענדעט די אויגען קיין האבערס שאנערס און בעסערס פונ'ם ראמישען פאלק איז ביי איהם ניט געוועהן . אין רום האט ער זיך אויך צווישען די גרויסע שררות אויסגעלערנט די קונץ צו בעהאלטען די געדאנקען, רעדען האלבע ווארטער , טהון אזוי און טראכטען גאר עפעס אנדערש . אז ער איז צוריקגעקומען קיין ירושלים און האט געזעהן, אז זייגע ברידער האלטען ניט אזוי שטארק מיט די ראמער , האבען זיי ביי איהם א פנים געהאט ווי משוגעים און ער האט זיך אפט געפריוט דעם עולם פארשטעהן געבען ווי גוטצליך און נאטהיג עס וואלט געוועהן די יודען זאלען זיך צווישפעלצען מיט די ראמער . אז אליעזר בן חנניה איז אפענטליך ארויסגעשפרונגען געגען די ראמער , און עס האט זיך

אנגעהויבען א מרידה, איז יאזעפוס מיט נאך אזוינע ראמישע גוטע פריינד געשטאנען פון ווייטענס אונ האבען ארויסגעקוקט, אז צעסטיוס גאלוס זאל זיך א ביסעל צופירען די האנד אונ ווייזען די יודעלעך זיי זאלען קיין עזות-פנים'ער ניט זיין. אז גאלוס האט אבער געמוזט אנטלויפען, אונ יא־זעפוס האט פערשטאנען, אז דא איז ניט קיין שפיעלעכען, אונ מען קאן אפשר אויסארבייטען אגריפא זאל ווערען א אונאבהענגיגער קעניג, האט ער איבערגעביטען די דעה, אונ אזוי ווי א בריה אויף אזעלכע זאכען איז ער געוועהן, האט ער זיך אזוי אריינגעדרעהט אונ צוגעשמיכעלט צום צד פון שלום, אז מען האט נאר געמוזט פארגעסען זיינע פריהריגע דרכים אונ מען האט איהם אויסגעקליבען פאר א פארשטעהער פון גאלילעא.

יאזעפוס האט ליעב געהאט צו זיין אליין א בעל הבית, אונ אז מען האט פון ירושלים מיט איהם מיטגעשיקט צוויי גרויסע לומדים, יועזר אונ יהודה, זיי זאלען איהם העלפען פיהרען דאס לאנד, האט עס איהם ניט געטויגט, אונ ער האט אזוי געמאכט אז זיי האבען זיך באלד געמוזט אומקערען אהיים. צום אנהייב האט יאזעפוס זיך געשטעלט ווי א פיינד פון די ראמער, אונ האט קלאמערשט גענומען אלע מיטלען צו בעפעסטיגען דאס לאנד: ער האט איינגעפיהרט א בית-דין פון זיבציג סנהדרין, אין יעדער שטאדט האט ער בעשטימט זיבען מנהיגים; אין א קורצער צייט האט ער שוין געהאט הונדערט טויזענד סאלדאטען, אונ זיין אייגענע וואך איז בעשטאנען פון פינף הונדערט מענשען. ער האט זיך דערצו געוויזען אזוי פרום, אז ער האט געהייסען צוברעכען דעם פאלאץ אין טבריה, ווייל דארט זענען געוועהן בילדער פון חיות, וואס איז גענגען דעם געזעץ פון דער תורה; פון דעסטוועגען, אז איהם האט מקדים געוועהן יהושע בן ספפיא, אונ האט פארברענט דעם פאלאץ, אונ צוטהיילט דאס פארמעגען צווישען זיין חברה, האט יאזעפוס באלד געזעהן, אז דאס פארמעגען זאל מען איבערגעבען אגריפאן. דאריבער האט מען אויף איהם שוין אנגעהויבען קוקען קרום, אונ ער איז נאך מעהר אריינגעפאלען אין חשד, ווען מען האט בעמערקט ווי ער לאזט ניט יוחנן פון גיזחלה אויפהייבען א קאפ, אונ אז ער האט געבעטען ביי יאזעפוס'ן ער זאל איהם ערלויבען פערקויפען די תבואה פון דער קרוין, אונ פון דעם געלד פארעכטען די פעסטונג אין גיזחלה, האט ער איהם אבגעזאגט. דערווייל האט זיך געמאכט נאך א זאך: עטליכע יונגע לייט פון א שטאדטעל דברתה האבען צוגענומען

ביי אגריפא'ס שליחים געלד, און האבען עס געבראכט צו יאזעפוס'ן. יאזעפוס האט זיך געמאכט ניט וויסענדיג, די יונגע לייט האט ער צוגעזאגט, אז דאס געלד וועט ער אבשיקען קיין ירושלים, און אונטען ארום האט ער עס איבערגעגעבען אגריפא'ן. דער אמת האט אבער ניך געמוזט ארויס און אז דער עולם איז דערפון געוואהר געווארען, בעזאנדערס נאך דעם וואס יהושע בן ספיא איז ארויסגעגאנגען מיט א ריינקייט און האט בעשווארען די יודען זיי זאלען זיך אננעהמען פאר'ן כבוד פון דער תורה, איז ער מיט'ן לעבען ניט זיכער געוועהן: דאס צורייצטע פאלק האט זיך געווארפען צו יאזעפוס'ס הויז, און האט עס געוואלט אנציגדען; מיט גרויס מיה האט ער זיך אויסגעדרעהט פון דער סכנה; נאר דער סוד איז שוין ארויס, אלע האבען געוואוסט אז עס איז ניטא אויף וועמען זיך צו פערלאזען, און אין גאלילעא זענען געווארען צוויי פארטייעס: איינע, די גרעסטע, האט געקוקט אויף יאזעפוס'ן ווי אויף א שונא, און האט גערעכענט פאר זייער אמת'ן פארשטעהער יוחנן בן לוי פון גיזחלה; און די אנדערע, נאר א קליינע, האט געהאלטען מיט יאזעפוס'ן, און האבען געדרינגען, אז ער ווינשט זיי גוטס דערמיט וואס ער וויל זיך ניט פארקריגען מיט די רוימער. יוחנן איז דאריבער געצווינגען געוועהן אוועקצושיקען זיין ברודער שמעון קיין ירושלים, און דארט דערצעהלען וואס פאר א מעשים יאזעפוס האט אנגעארבייט. דער ראש פון די סנהדרין, שמעון בן גמליאל, האט פריהר אויך ניט געהאט קיין גרויס צוטרויען צו יאזעפוס, און דערפאר, אז עס איז אנגעקומען אזא ידיעה, האט ער באלד אוועקגעשיקט פיער שליחים קיין גאלילעא זיי זאלען איהם צווינגען זיך אבזאגען. א חוץ דעם האט מען צושיקט בריעף אין די שטאדט טבריה, ספפארים און גברה, און מען האט מודיע געוועהן דעם פאלק, אז עס זאל זיך דערווייטערן פון יאזעפוס'ן, ווייל ער איז א שונא דעם פאטערלאנד. אודאי איז דעמעלט יאזעפוס'ס לאגע געוועהן זעהר טרויעריג, נאר ער האט זיך פארט אויסגעדרעהט: דער בעפעהל פון ירושלים איז געבליעבען טאקע נאר אויפ'ן פאפיער, און יאזעפוס האט זיך געטהון זיינס. וואס די יודען האבען געווינען אין די ערשטע פיער חדשים פון דער מרידה, דאס האבען זיי פערלאהרען אין די אנדערע פינף חדשים וואס יאזעפוס האט פערבראכט אין גאלילעא.

אזוי זענען אוועק ניין חדשים, און די רוימישע מלוכה האט זיך ניט

נעריהרט. דער קאיזער נירון האט זיך אבגעגעבען מיט זיינע נארישקייטען וואס האבען דעמעלט געגאלטען מעהר פון די גראסטע חכמות, און עס איז איהם נאר וועניג אנגעגאנגען וואס איינס פון זיינע פעלקער האט זיך א ביסעל צובונטעוועט. אז עס איז אבער אנגעקומען די ידיעה פון צעסטיוס גאלוס׳ס מפלה, און אז ער איז טאקע באלד דערנאך געשטארבען, האט ער שוין געמוזט ארויסשיקען קיין פאלעסטינא איינעם פון זיינע הויפטלייט פלאוויוס וועספאסיאן (אספסינוס) מיט גרויס חיל, און א חוץ דעם האט ער געמאכט אין סיריען פאר א מושל ליציניוס מוציאנוס. אים ווינטער איז וועספאסיאן מיט זיין זוהן טיטוס אנגעקומען קיין ארץ ישראל, און נאך אין עכו האט איהם בעגריסט דער קעניג אגריפא מיט זיין שוועסטער ברניצה. אגריפא האט געמוזט ארויסווייזען, אז ער האלט ניט מיט די מורדים און איז איבערגעבען די רוימער. דעמעלט האט טיטוס ליעב בעקומען די פרינצעסין ברניצה פאר איהר גרויס שיינקייט, חאטשי זי איז געוועהן א סך עלטער פון איהם.

מיט פינפציג טויזענד מאן איז וועספאסיאן צוגעקומען קיין פאלעסטינא; נאר ער האט זיך ניט געיאגט באלד אנצוהויבען די מלחמה ווי צעסטיוס גאלוס: ער האט זיך פריהר גוט בערעכענט, אלדינג אנגעגרייט, און ערשט צו פסח-צייט האט ער זיך ענטשלאסען קודם כל איינצונעהמען גאליליא, און דערנאך שוין ביסלעכווייס צוריקען קיין ירושלים. אין גאליליא איז איהם נאר געוועהן גרינג דארט וואו יאזעפוס איז געוועהן מיט זיין חיל: די יודען זענען געפאלען ווי שטרוי, אדער זיי האבען באלד ביים אנהויב איינגעבויגען דעם קאפ. דארט וואו ער האט אבער אנגעטראפען אויף שמעון בן לוי׳ס לייט — איז איהם שוין אנגעקומען שווער, און זיי האט ער שוין ניט געקאנט אזוי לייכט בעקומען. דערפאר איז איהם אזוי געראטהען באלד איינצונעהמען די פעסטונג גבּרה, ווייל יאזעפוס איז נאך פריהר אנטלאפען קיין טבריה, און האט ניט געוואלט זיין אין מיטען דעם פייער, און די איינוואהנער האט וועספאסיאן א טהייל אומגעבראכט און א טהייל פארקויפט פאר שקלאווען. נאך אזא התחלה האט וועספאסיאן גערעכענט אז אזוי וועט עס שוין געהן כסדר; נאר אז ער איז צוגעקומען צו דער פעסטונג יותפתא, האט ער באלד ארויסגעזעהן, אז ער האט א טעות געהאט. פירציג טאג האט געדויערט די בעלאגערונג, די יודען האבען זיך געשלאגען ווי גבורים, חאטשי זיי האבען שטארק געליטען פון דורשט; ווייל

דער שונא האט ניט געלאזט אריינפיהרען וואסער, אונ ווען עס געפינט זיך ניט איין פאלשער וואס האט אנגעוויזען די רוימער א וועג צו דער פעסטונג, וואלט זי זיך נאך לאנג געקאנט האלטען. דערפאר האט זיך אויך וועספאסיאן מעהר נוקם געוועהן אין די איינוואהנער פון יותפתא: פירציג טויזענד מענשען האט ער אויסגעהרג'ט, אונ טויזענד פרויען מיט קינדער האט ער אוועקגעפיהרט געפאנגען. פריהר מיט עטליכע טאג איז אויך געפאלען די שטאדט יאפהיא.

יאזעפוס איז גראד געוועהן אין יותפתא עהדער וועספאסיאן איז צוגעקומען, אונ ווייטער אנטלויפען האט איהם שוין ניט געפאסט. אז די סכנה איז געווארען צו גרויס, האט ער זיך בעהאלטען אין א ברונען אינאיינעם מיט נאך פירציג קריעגער; נאר אז די רוימער האבען אבגענומען די פעסטונג, האבען זיי ענטדעקט וואו יאזעפוס געפינט זיך, אונ האבען געפאדערט ער זאל זיך אונטערגעבען. יאזעפוס פון זיין זייט איז שוין געוועהן פערטיג זיך איבערצוגעהן צום שונא, נאר די חברה וואס איז מיט איהם אינאיינעם געוועהן בעהאלטען, האבען איהם געוואלט שטאכען. אונ עס איז ביי זיי אלע געבליעבען זיי זאלען זיך בעסער אליין דאס לעבען נעהמען עהדער איבערקומען אויף די רוימערס ישר. יאזעפוס האט געשוואוירען, אז ער וועט שטארבען אינאיינעם מיט זיינע אומגליקליכע חברים; נאר ער האט אזוי געדרעהט אז ער זאל בלייבען דער לעצטער, אונ קוים זענען אלע געוועהן טויט האט ער זיך פון דער שבועה גאר וועניג געמאכט, אונ האט באלד געבעטען מחילה ביי די שונאים. וועספאסיאן האט געוואוסט אז יאזעפוס קאן זיך ניט רעכנען צווישען די רוימישע פיינד: ער האט איהם ערלויבט החתונה צו האבען מיט איינע פון די געפאנגענע יודישע פרויען. אין געלד האט ער אויך ניט געהאט קיין מאנגעל, אונ א חוץ דעם איז ער געווארען א חבר אונ א יועץ פונ'ם יונגען טיטוס.

דערנאך האט וועספאסיאן געשיקט דעם הויפטמאן צערעאליס מיט דריי טויזענד סאלדאטען אונ זעכס הונדערט רייטער, ער זאל זיך אברעכענען מיט די שומרונים, וואס האבען זיך אלע פערזאמעלט אויפ'ן בארג גריזים. אונ עס איז שווער געוועהן צוצוקומען צו זיי. די שומרונים האבען אויך זעהר פיעל געליטען פון וואסער-מאנגעל, נאר פון דעסטוועגען האבען זיי זיך געהאלטען ביז צו דער לעצטער מינוט, אונ עלף טויזענד זעכס הונדערט מענשען זענען אומגעקומען. אזוי זענען אויך אויסגעהרג'ט געווארען א סך

יודען אין יפו: אז די ראמער זענען ביי נאכט אריין אין דער שטאדט, האבען זיך די יודען געפריווט ראטעווען אויף די שיפען, נאר עס איז געווארען אויפ'ן ים אזא שטורמווינד, אז פיעל זענען דערטראנקען געווארען, פיעל זענען צוריק אריינגעפאלען דעם שונא אין די האנד אריין, און פיעל האבען זיך אליין דאס לעבען גענומען. באלד נאך דעם האט זיך אויך אונטערגעגעבען די שטאדט טבריה; נאר א גרויסע צאהל פון יודען, אינאיינעם מיט זייער ראש יהושע בן שפט, האט זיך אריבערגעכאפט קיין טאריכעא (טרכיניא), און האבען פון דארט נאך גענוג צרות אנגעטהון די ראמער. נאר פליצום איז ארוים טאקי צווישען זיי א מחלוקת, און דער שונא האט ווייטער בעקומען פרישע צעהן טויזענד קרבנות. אין איין יאהר איז געווארען א תל כמעט פון גאנץ גאליליא, וואס האט געגעבען די ראמער ניט קיין קליינע צאהל געפאנגענע: פירציג טויזענד זענען פארקויפט געווארען פאר שקלאווען, זעכס טויזענד קראפטיגע יונגע לייט זענען אוועקגעשיקט געווארען אויף שווערע ארבייטען קיין גריכענלאנד, און די איבריגע וואס די ראמישע מלוכה האט זיי איבערגעגעבען אויף אגריפא'ס האנד, זענען אויך געווארען קנעכט, — הורדוס'ס אייניקעל האט ניט געהאט קיין גראסערן יושר ווי צוצונעהמען די פרייהייט ביי זיינע אייגענע ברידער.

דריי ערטער זענען נאך געבליעבען אין גאליליא, וואס עס איז שווער געוועהן די ראמער איינצונעהמען: די שטאדט גמלה און גיזחלת און דער בארג תבור. גלייך פון טאריכעא איז וועספאסיאנ'ס חיל צוגעקומען צו גמלה, נאר חאטשי דארט האבען זיך אין גאנצען געפונען ניין טויזענד יודישע קריעגער, פון דעסטוועגען האבען זייערע פארשטעהער, יוסף און חארעס א לאנגע צייט געשיצט די שטאדט, און אויפגעמונטערט דאס פאלק עס זאל זיך פעסט האלטען. אז אגריפא האט זיך געפריווט צוקומען צו דער פעסטונג און ראטהען מען זאל זיך אונטערגעבען, האט מען איהם געאנפערט מיט שטיינער, און ער איז אוועק פון דארט מיט א צובראכענער האנד. סוף כל סוף האט אבער פארט גמלה געמוזט פאלען, און עס איז פון די איינוואהנער קיינער ניט געבליעבען לעבען. דאס אייגענע איז אויך געשעהן מיט'ן בארג תבור, וואו די יודען האבען אויך זיך ניט אזוי גיך אונטערגעגעבען, און מיט גיזחלה, וואו יוחנן איז שוין געבליעבען מיט זעהר ווייניג מענשען. אז טיטוס איז צוגעקומען קיין גיזחלת איז גראד געוועהן שבת, און צו ליעב דעם איז ער מרוצה געוועהן צו ווארטען א טאג טאמער

וועלען די יודען מיט גוטען אפגען די טויערען פון דער שטאדט. מיט דער צייט האט זיך דערוויל יוחנן בענוצט, אונ איז כמעט מיט אלע איינוואה־נער אוועק קיין ירושלים. אז טיטוס איז אויפ'ן אנדערן טאג אריין אין שטאדט, האט ער כמעט קיינעם ניט געפונען אין וועמען זיך נוקם צו זיין; נאכיאגען די אנטלאפענע איז איהם שוין שווער געוועהן.

אזוי איז געפאלען גאליל‌עא, אונ עס האט אפגעקאסט בײדע זייטען אזוי פיעל בלוט אז אפילו די ראמער האבען עס געמוזט פיהלען, אונ וועספאסיאן האט זיך אויך בעדארפט אפרוהען א ביסעל, אונ אננעהמען פרישע כוחות צו פיהרען ווייטער די מלחמה.

זיבעטעס קאפיטעל.

דער חרבן פון ירושלים.

(67 — 70 נאך קריסטוס געבורט. 1—3 פאר'ן חרבן בית שני)

די יודישע הויפטשטאדט ירושלים האט אין דער צייט ארויסגעוויזען די לעצטע לעבענסצייכענס: דאס הארץ פון ארץ ישראל האט געקלאפט מיט אלע כוחות, עהדער עס האט בעדארפט אנשווייגען ווערען. פון גאנץ גאלי־לעא זענען אלע אנטלאפענע אהין געקומען, אונ נאר איין יוחנן בן לוי פון גיזחלה האט מיט זיך מיטגעבראכט מעהר פון צוויי טויזענד מענשען. מען האט געוואוסט ווי פיעל יודען האבען מקריב געוועהן זייער לעבען, ווי פיעל יודיש בלוט איז פערגאסען געווארען, אונ דאס האט נאך מעהר גע־שטארקט דער צד פון מלחמה, אונ עס איז געבליעבען ביי אלע, אז מען זאל ירושלים אבהיטען ווי איין אויג אין קאפ. דער עיקר איז ביי אלע גע־

ווערן נאר די הויפטשטאדט, אונ צו ליעב דעם האט מען ניט אזוי שטארק אכטונג געגעבען אויף אלע אנדערע ערטער פונ'ם לאנד, וואס זיינען געבליבען ניט בעפעסטיגט, אונ דער שונא האט גרינג געקאנט אהין צוקומען. אין דער פעסטונג מסדה האבען זיך געפונען די סיקאריער (סיקרין, סקריקון) מיט אליעזר בן יאיר, אונ דערנאך האט זיך דארט אויך בעזעצט שמעון בר גיורא, וואס פלעגט אפט אנפאלען מיט די סיקאריער אויף די אדומים אונ זיי באגעוען, אונ דערפאר פלעגט אפט פארקומען א געשלאג צווישען זיין חברה אונ די אדומים, וואס זענען אויך ניט געווען שלימזלניקעס.

דעם צד פון שלום, חאטשי ער איז געווען זעהר קליין, האט זעהר געקראנקט וואס עס איז אזוי ווייט געקומען אז מען האט שוין בעדארפט מורא האבען פאר ירושלים אליין, אונ מען פלעגט אפט הערען א דעה אז מען וואלט זיך בעדארפט אויסגלייכען מיט די רומער. אז עס איז אבער אנגעקומען א ידיעה, אז יאזעפוס פלאוויוס געפינט זיך אין רומישען לאגער אונ איז גאר א גוטער ברודער מיט די שונאים, האט דער צד מעהר קיין דבורים ניט געהאט, אונ דער צד פון מלחמה האט גאר אין גאנצען אויפגעהויבען דעם קאפ אונ האט געהאט מיט וואס צו שטאכען די אויגען אונ ווייזען צו וואס עס פירט דאס פריינדשאפט מיט די רומער. דעמעלט איז אליעזר בן שמעון געווארען דער גאנצער פארשטעהער פונ'ם פאלק, וואס איז שטארק אויפגעבראכט געווארען געגען די סנהדרין אונ די רייכע יודען, אונ האט זיך ענטשלאסען אלע שטעלען ביי'ם בית המקדש, וואס זענען ביז אהער געווען אין די הענד פון מיוחסים אונ בכבודע משפחות, איבערגעבען פראסטע מענשען. דאס איז נאך אבער ווייניג געווען: זיי האבען אראבגעווארפען אויך דעם כהן גדול מתיה בן תאופיל, וואס אגריפא האט איהם געשטעלט, אונ האבען אויף זיין ארט געשטעלט א אומבעקאנטען כהן פון א קליין שטעדטעל אפתא, פנחס בן שמואל, וואס מען האט געזאגט אויף איהם, אז ער האט פריהר פשוט געהאקט שטיינער: אזא חלוף האט אנגעמאכט אין ירושלים א שטארקען רעש, אונ אפילו דער ראש פון די סנהדרין, ר' שמעון בן גמליאל, איז געווען ברוגז דארויף. דערווייל האט זיך דערמיט בענוצט דער א מאהליגער כהן ענן, אונ האט אזוי אונטערגעהיצט ביידע צדדים אז עס איז ארויס א איינווענדיגסטער קריעג צווישען די איינוואהנער פון ירושלים.

דער צד פון מלחמה האט זיך געהאלטען אויפ'ן הר הבית, אונ זייערע געגנער האבען זיי בעלאגערט. דערווייל האט מען ארויסגעלאזט א קלאנג אז ענן מיט זיין חברה ווילען די שטאדט איבערגעבען די ראמער. דאס האט אנגעהאפט יוחנן בן לוי ביים הארץ, אונ ער האט זיך ענטשלאסען אבצומאכען מיט די אדומים זיי זאלען איהם געהען צו הילף. די אדומים האט גלאט הנאה געטהון אז זיי וועלען האבען וואו צו ראבעווען, אונ זיי האבען צוגעשטעלט צוואנציג טויזענד מאן, אונטער דער השגחה פון פיער יודישע הויפטלייט יוחנן, שמעון, פנחס אונ יעקב. ווען זיי זענען אבער צוגעקומען צו ירושלים האבען זיי געפונען די טויערען פערשלאסען, אונ יהושע בן גמלה האט זיי פון דער פעסטונג אראבגעשריגען זיי זאלען בעסער אבטרעטען אונ ניט גיסען בוימעל אויפ'ן פייער, וואס האט זיך שוין גענוג צוברענט אהן זיי. די אדומים האבען אבער ניט געוואלט הערען אונ זענען געבליעבען שטעהן ביי דער שטאדט, ביז אין אפינסטערער נאכט, ווען עס האט געגאסען א שלאגס-רעגען, אונ די וואכען האבען ניט געקאנט אזוי שטארק אכטונג געבען, האט מען אבגעשלאגען די שלאסער, אונ מען האט זיי אריינגעלאזט. דא איז געווארען א שחיטה, מען האט זיך געהרג'ט אונ געשלאגען אין די גאסען, מען האט ניט געקוקט ווער מיט וועמען, אונ אז די זון איז אויפגעגאנגען האט מען געפונען מעהר פון אכט טויזענד הרוגים. דערנאך האט דער צד פון מלחמה אנגעהויבען משפטן זייערע געגנער, אונ פיעל פון זיי האט מען אומגעבראכט; די ערשטע זענען געוועהן ענן אונ יהושע בן גמלה, אויף זיי איז דאס פאלק אזוי אין כעס געוועהן, אז מען האט זיי ניט געלאזט בעגראבען, אונ זייערע טויטע קערפער ארויסגעווארפען פאר די הינד. פון דעסטוועגען האבען די יודען שכל געהאט, אונ האבען באלד די אדומים ארויסגעפטר'ט פון ירושלים, אונ דער גאנצער מנהיג איז געווארען יוחנן בן לוי פון גיזחלת, וואס האט אין זיך געהאט אלע מעלות וואס פאסען א מושל, אונ האט געקאנט האלטען אין די האנד אפילו די צורייצטע איינוואהנער פון ירושלים. אודאי האבען זיך געמוזט צולויפען די ווייניגע וואס האבען נאך געקערט צום צד פון שלום; עטליכע פון זיי זענען געקומען אויך אין ראמישען לאגער אונ האבען דערצעהלט וואס עס טהוט זיך אין דער יודישער הויפטשטאדט.

די ראמער האבען זיך די גאנצע צייט בעהאלטען ווייט פון ירושלים. דעם גאנצען ווינטער האבען זיי זיך אבגערוהט אונ ערשט צום זומער צו

האבען זיי זיך גענומען געהן קיין פאלעסטינא, אונ פערעא איז צום ערשטען געפאלען, דארט זענען צוויי טויזענד יודען געפאנגען געווארען, אונ מעהר פון פינפצעהן טויזענד האט מען אויסגעהרג'ט. אז עס איז אנגעקומען א ידיעה פון רום, אז דאס גאלישע אונ שפאנישע חיל האבען אראבגעווארפען דעם קאיזער נירון אונ אנידערגעזעצט גאלבא אויף זיין ארט, האט זיך וועספאסיאן אנגעהויבען מעהר יאגען איין עק צו מאכען פון פאלעסטינא, כדי ער זאל גיכער פריי ווערען אונ זיך קאנען אריינמישען אין די עסקים פון דער מלוכה; נאר אפילו אז ער איז שוין געוועהן פערטיג מיט'ן אונבעשיצטען לאנד, האט ער אויך ניט געוואלט צוטרעטען צו ירושלים איבער צוויי טעמים: ערשטענס, האט ער פריהר געוואלט וויסען ווי אזוי וועט עס בלייבען מיט דער ראמישער מלוכה, ווייל מאקי תיכף איז נירון געשטארבען, אונ ביי וועספאסיאן איז שוין געבאהרען געווארען דער געדאנק אז מאקי איהם אליין שטעהט אן צו בלייבען זיין יורש, אונ צווייטענס, האט ער געוואלט אויסווארטען אונ זעהן מיט וואס עס וועט זיך ענדיגען אין ירושלים דער איינווענינגסטער קריעג צווישען די איינוואהנער. דארט האט זיך מאקי דער קריעג פערשטארקט איבער שמעון בר גיורא, וואס האט זיך ניט געוואלט איינהאלטען אין מסדה, אונ האט געוואלט נאר אריין קיין ירושלים. ער האט צונויפגענומען כמעט צוואנציג טויזענד שקלאווען, אונ האט זיך מיט זיי ארומגעדרעהט נעבען ירושלים; נאר מען האט איהם אהין ניט אריינגעלאזט, ווייל אפילו דער צד פון מלחמה האט אויך מורא געהאט פאר זיין ווילדקייט. עס פלעגט אפט קומען צו געשלאג צווישען זיין חברה אונ די איינוואהנער פון ירושלים. איין מאהל האט מען ביי איהם צוגענומען זיין ווייב אונ מען האט זי געהאלטען געפאנגען אין ירושלים; נאר אז מען האט זי דערנאך בעפרייעט, האט ער נאך אלץ ניט אויפגעהערט זיך צו טשעפען. דא האט איהם נאך צוגעשפיעלט דאס, וואס אין ירושלים זענען נאך געבליעבען עטליכע „מיוחסים" פונ'ם צד פון שלום, אונ מיט זיי איז אויך געוועהן דער פריהריגער כהן מתיה; זיי האבען איבערגערעדט א טהייל פונ'ם פאלק, אונ האבען עס אזוי ווייט געבראכט, אז עס איז ווייטער ארויס א געשלאג צווישען ביידע צדדים, אונ מתיה האט זיך געווארפען צו שמעון בר גיורא, אונ האט איהם מיט אלע זיינע לייט אריינגעבראכט קיין ירושלים. וועספאסיאן האט געוואוסט וואס דארט טהוט זיך, אונ האט געמעגט רעכענען אז גאר גיך וועט ארויס אזא הריגה צווישען די איינוואהנער

אז איינער פון די צדדים וועט איהם קומען בעטען ער זאל אבנעהמען די יודישע הויפטשטאדט. דאריבער איז ער געבליעבען שטעהן אונ האט אוועקגעשיקט דערוויל זיין זוהן טיטוס אונ דעם קעניג אגריפא קיין רום צו בעגריסען דעם נייעם קייזער גאלבא; נאר אין מיטען וועג זענען זיי געוואהר געווארען אז גאלבא איז שוין טויט, אונ אז די רוימישע מלוכה איז איבערגעגאנגען צו אטהא אונ וויטעליוס, אונ האבען זיך אומגעקעהרט. טיטוס'ן האט עס געצויגען צו זיין געליעבטער פרינצעסין ברניצה אונ א חוץ דעם האט ער געוואלט צורעדען דעם פאטער ער זאל בעסער זיך נעהמען די רוימישע קרוין. וועספאסיאן האט זיך ניט געלאזט לאנג בעטען, נאר ער האט מורא געהאט אז דער מושל פון סיריען, ליציניוס מוציאנוס אונ דער הערשער פון מצרים, אלכסנדר טיבעריוס, זאלען ניט זיין קיין געגנער. מיט ליציניוס'ן האט איבער געארבייט טיטוס, אונ ביי אלכסנדר'ן האט ברניצה געפועלט, אונ גאר גיך האט דאס חיל אין מצרים געשוואהרען צו דיענען טריי דעם קייזער וועספאסיאן, אונ אין עטליכע טאג ארום האט געשוואהרען דאס חיל אין סיריען. ביי אזא גדולה האט שוין וועספאסיאן פארגעסען אין די יודען; ער איז מיט טיטוס אוועקגעפאהרען קיין מצרים אונ איז דארט געבליעבען ביז עס איז אנגעקומען די ידיעה פון וויטעליוס'ס טויט.

אזוי זענען איבערגעגאנגען צוויי יאהר, אונ די שווערד פונ'ם שונא האט אלץ געשוועבט אין דער לופט. אין ירושלים זענען שוין דערמעלט געוועהן פיער כתות אפילו פון די וואס האבען נאר געהאלטען פון מלחמה: צוויי טויזענד מענשען זענען געשטאנען אונטער דער מאכט פון אליעזר בן שמעון, זעקס טויזענד אנטלאפענע פון גאליליא האבען געהאט זייער בעזונדער פארשטעהער יוחנן בן לוי, אריבער צעהן טויזענד סיקאריער האבען געקוקט אין מויל אריין שמעון בר גיורא, אונ אויסער דעם האבען זיך דארט געפונען פינף טויזענד אדומים אונטער דער השגחה פון יעקב בר שושא אונ שמעון בר קטלא. דאס זענען געוועהן לויטער גבורים אונ ווען אלע זאלען זיך געוועהן אבגעגעבען מיט איין זאך אונ זעהן נאר צו בעשיצען דאס לאנד, וואלטען זיי געווים מצליח געוועהן; זיי האבען אבער זייערע כוחות אוועקגעגעבען אויף קאליע צו מאכען איינער דעם אנדערן, אונ עהדער מאכען אחדות צווישען זיך אונ זיין פערטיג צו בעגעגנען דעם שונא האבען זיי זיך געהאלטען אין איין רודפ'ן, האבען אונטערגעצונדע-

הייזער אונ האבען אפילו אויף צו להכעיס פארברענט די תבואות וואס זע-גען געווען אנגעגרייט אויף א נויט.

אין אזא לאגע האט זיך געפונען ירושלים, ווען טיטוס, וואס איז שוין דעמעלט געווען דער קרוינפרינץ פון רום, איז צוגעקומען צו דער יודישער הויפטשטאדט מיט א פעסטען ווילען גאר גיך זי איינצונעהמען; ווייל עס איז איהם ניט אנגעשטאנען אז ער זאל ניט קאנען בייקומען א שטאדט וואס האט אין זיך אליין געהאט גענוג שונאים אונ האט שוין בעדארפט לאנג פאלען. ער האט מיטגעבראכט זעהר פיעל חיל, אונ א חוץ דעם הא-בען איהם געהאלפען אזוינע יודען ווי דער קעניג אגריפא, יאזעפוס פלאוויוס, אונ בעזאנדערס אלכסנדר טיבעריוס, וואס איז געווארען דער ערשטער גענעראל אונ הויפטפיהרער פון דער מלחמה. פון דעסטוועגען אז מען האט אין ירושלים א קוק געטהון, אז דער שונא הייבט זיך אן נאהנטער צוצוריקען, האבען זיך באלד עטליכע כתות אויסגעגלייכט, מען האט צו וויסען געגעבען די יודען אין אלע אנדערע ערטער זיי זאלען קומען בעשיצען זייער הויפטשטאדט. אונ גיך איז ירושלים פול געווארען מיט מענ-שען, וואס האבען טאג אונ נאכט געארבייט צו בעפעסטיגען די שטאדט. זי זאל קאנען אויסהאלטען די בעלאגערונג פון די רומער. טיטוס איז דער-ווייל געבליבען שטעהן אין סקאפאס, אונ האט צוגעשיקט זיינע לייט בעטען ביי די איינוואהנער פון ירושלים זיי זאלען זיך אונטערגעבען, אונ האט זיי צוגעזאגט, אז די מלוכה וועט זיי מוחל זיין, אונ אלדינג וועט זיך פיהרען ווי פריהער. ער האט עס געטהון איבער צוויי טעמים: ערשטענס, האט ער געוואלט יוצא זיין פאר זיין געליעבטער פרינצעסין ברניצה, וואס איז פארט געווען א יודיש קינד אונ האט ניט געקאנט ליידען מען זאל חרוב מאכען די יודישע הויפטשטאדט, אונ צווייטענס, האט זיך איהם זעהר געגלוסט אומקעהרען זיך קיין רום אונ שעפען דארט כבוד מיט לעבעל, ווי עס שטעהט אן א בן מלך. אין ירושלים האט מען אבער טיטוס'ן ניט גע-וואלט הערען, אונ ער איז געצווינגען געווען זיך נעהמען צו דער ארבייט. צום אנהויב איז איהם גאר ניט געראטהען: אז ער איז צוגעקומען צו איי-נעם פון די טויערען, זענען ארויסגעלאפען פיעל יודישע קריעגער, אונ ער איז קוים מיט'ן לעבען אנטלאפען, אונ אזוי האבען די יודען אויך צוטרי-בען דאס רומישע חיל וואס האט געוואלט מאכען זייער לאגער אויף דעם הר הזתים. טיטוס האט דערווייל געהייסען ארבייטען אין דער בעלאגערונג.

ווייל ער האט געוואוסט אז עס איז פסח, און האט גערעכענט אז די יודען וועלען אים יום טוב גאר ניט טהון. קוים אבער האבען די רוימער אנגעטויבען עפעס טהון, זענען באלד די יודען ארויס און האבען זיי צוטריבען, א חוץ דעם וואס ווייבער און קינדער פלעגען זיך שטעלען אויף דער הויכער וואנד פון דער פעסטונג און ווארפען שטיינער אדער גיסען זידיגען אהל אויף די קאפ פון די רוימער. אזוי זענען אוועקגעגאנגען פינפצעהן טאג ביז טיטוס איז פערטיג געווארען מיט דער ערשטער וואנד פון דער פעסטונג; נאר דא האט זיך ערשט אנגעהויבען די רעכטע מלחמה, ווייל די יודען האבען זיך געשלאגען ווי די לייבען, און האבען בעשיצט די צווייטע וואנד, און עס האט איהם געקאסט גענוג מיה ביז ער האט ערשט אין עטליכע טאג ארום צושטערט אויך די צווייטע וואנד, און איז אריין אין דער פארשטאדט בזתה.

וואס די סכנה איז גרעסער געווארען, זענען די יודען ביי זיך דוקא שטארקער געווארען און האבען זיך געוועהרט געגען שונא ווי אמת'ע גבורים וואס האבען פאר קיין זאך קיין מורא ניט. טיטוס האט זיך גענומען צו דער פעסטונג אנטאניא, און האט פערבראכט דארויף גאנצע זיבצעהן טאג; נאר אז ער איז שוין געוועהן גאר פערטיג, איז ארויס יוחנן מיט זיינע לייט דורך א בעהאלטענעם גאנג אונטער דער ערד, און האט אנגעצונדען אלדינג וואס די רוימער האבען געבויעט. דאס אייגענע האבען שפעטער מיט צוויי טאג געטהון דריי גבורים פון שמעון בר גיורא'ס חברה: תפתי, מנסר און חגירא פון אדיאבענע, וואס האבען ניט געקוקט דארויף וואס פיילען זענען געפלויגען פון אלע זייטען, און האבען אויך אנגעמאכט א שריפה אין רוימישען לאגער. טיטוס האט געפרובט צושיקען צו די יודען יאזעפוסן, ער זאל זיי נאך א מאהל בעטען זיי זאלען ניט זיין קיין עקשנים, נאר ער האט אויסגעקלויבען גיט קיין נוטען שליח, און א חוץ דעם האבען זיי טאקי שוין קיין אנדער ברירה ניט געהאט: זיי האבען פון דערווייטענס געזעהן ווי טיטוס איז זיך נוהג מיט די יודען וואס זענען אומגערן, אדער אימיסטען אריינגעפאלען צו איהם אין די האנד ווי ער לאזט זיי כמעט פינף הונדערט א טאג אויפהאנגען, אדער ער שיקט זיי צוריק קיין ירושלים מיט אבגעהאקטע האנד, און עס איז ביי זיי געבליבען זיי זאלען זיך ניט לאזען איבעררעדען. טיטוס האט געזעהן אז די מלחמת וועט זיך ציהען א לאנגע צייט, און האט פערשטאנען, אז ער קאן די

ידען נוגר זיין נאר מיט הונגער. ווען ער וועט ביי די צונעהמען יעדע מאגליכקייט אריינצופיהרען שפייז אונ לעבענסמיטעל. דאריבער האט ער געהייסען ארומגראבען גאנץ ירושלים, כדי מען זאל זיך אפילו בסתר אויך ניט קאנען ארויסגנבענען פון דער שטאדט, אונ נאר ניך איז דארט געווארען אזא הונגער. אז מענשען זענען געפאלען אין די גאסען. ווייל פאר געלד האט מען אויך ניט געקאנט בעקומען וואס צו עסען. עס איז געקומען דערצו, אז מתים האבען זיך געוואלגערט אויף יעדען שריט, אונ אומגליקליכע עלטערן האבען געגעסען דאס פלייש פון זייערע טויטע קינדער. פיעל האבען ניט געקאנט אויסהאלטען אונ האבען זיך ארויסגעגנב'ט צו די רוימער, נאר דארט האט זיי ערווארטעט נאך א שרעקליכערער טויט: די רוימער פלעגען זיי לעבעדיגערהייט אויפשניידען די בייכער, ווייל זיי האבען גערעכענט אז די יודען האבען איינגעשלונגען גאלדענע מטבעות עהדער זיי זענען אנטלאפען פון ירושלים כדי זיי זאלען זיך קאנען אין רוימישען לאגער קויפען עסענווארג.

אז די נויט האט געצווינגען פיעל יודען איבערצוגעהן צום שונא, האבען די פארשטעהער אונ פיהרער פון דער מלחמה זיך ענטשלאסען מעהר ניט צו דערלאזען אזא זאך, וואס קאן שלאבעריג מאכען די איבריגע, אונ האבען אנגעהויבען צו בעשטראפען מיט'ן טויט אזעלכע וואס אויף זיי איז געפאלען א חשד אז זיי האלטען מיט די רוימער. דערמעלט האט שמעון בר גיורא געהייסען אפענטליך ארומנעהמען די קאפ פונ'ם כהן מתיה אונ זיינע דריי זיהן, אונ די רוימער האבען פון ווייטענס געקאנט זעהן ווי זייערע פארבארגענע גוטע פריינד בעצאהלען מיט'ן לעבען פאר זייער פאלשקייט געגען אייגענע ברידער. פון דעסטוועגען האבען זיך נאך געפונען גענוג יודען, וואס האבען שטילערהייט געארבייט פאר די רוימער: זיי פלעגען קלאמערשט שיסען אויפ'ן שונא, נאר אין זייערע פיילען זענען געלעגען קליינע קוויטעלעך, אונ דארט האבען זיי מודיע געוועהן אלדינג וואס עס קומט פאר אין ירושלים.

טיטוס האט זיך גענומען נאך מיט מעהר חשק צושטערן די פעסטונג אנטאניא, אונ נאך א שווערע ארבייט פון איין אונ צוואנציג טאג איז עס איהם געראטהען. ווי ערשטוינט זענען אבער די רוימער געווארען ווען זיי האבען דערזעהן, אז צווישען די אומגעפאלענע וואנד איז דא א שפיגעל־נייע פעסטונג. אונ עס האט זיי געקאסט גענוג מיה אונ בלוט ביז די אנ־

דערע פעסטונג איז געפאלען. דערווייל איז דער גאטעסדיענסט אין בית המקדש רעגעלמעסיג געגאנגען יעדען טאג, אונ ווי דער הונגער איז גרויס געוועהן האט מען געזוכט אלע מיטעל מקריב צו זיין די קרבנות ווי פריהער; נאר דעם זיבצעהנטען תמוז (שבעה עשר בתמוז) איז שוין אונמעגליך געוועהן צו בעקומען ערגעץ א בהמה, אונ מען האט געמוזט אויפהערען קרבנות צו ברענגען. טיטוס האט ווייטער געשיקט יאזעפוס'ן זאגען, אז ער וועט ניט בעריהרען דעם בית המקדש, ווען די איינוואהנער וועלען זיך נאך איצט אונטערגעבען. נאר יוחנן בן לוי האט געענטפערט אז ירושלים איז גאטטס שטאדט, אונ קען נאר חרב ווערען ווען זיין רצון וועט זיין דארויף.

די קראפט פון די יודישע גבורים האט זיך פערדאפעלט: כאטשי דער שרעקליכער הונגער האט געווארפען מענשען פון די פיס, כאטשי מען פלעגט זיך שלאגען אין גאס איבער א ביסעל שטרוי אדער א שטיקעל לעדער, וואס מען האט עס גענוצט צו עסען אונ דערהאלטען די נשמה, כאטשי עס איז אזוי ווייט דערגאנגען, אז א פרוי מרים האט געקוילעט איהר איינע קינד אונ געגעסען דאס פלייש; פון דעסטוועגען האבען די יודישע קריגער אזוי פיעל כח בעוויזען. אז עטליכע ראמער, וואס זענען נאך פון פריהער געבליבען אין ירושלים, האבען זיי מקנא געוועהן, אונ האבען דוקא אין אזא נויט, אנגענומען די יודישע אמונה, אונ זייערע נייע ברידער האבען זיך מיט זיי געטהיילט מיט'ן לעצטען ביסען. טיטוס האט געגעבען א קוק אז עס איז קיין תכלית ניט, האט ער זיך ענטשלאסען אנצוצינדען אלע בנינים וואס האבען געשיצט דעם בית המקדש. אז עס האט זיך אבער אנגעהויבען די שריפה האט ער אליין געהייסען לעשען, אונ האט זיך געהאלטען איין עצה מיט זיינע הויפטלייט ווי אזוי זאל ער זיך בעגעהן מיט'ן יודישען הייליגטהום. ווי עס שיינט, האט טיטוס אליין, צו ליעב דער פרינצעסין ברניצה, ניט געוואלט אנריהרען דעם בית המקדש; אויסער דעם האט איהם אויך אבגעראטהען דערפון אלכסנדר טיבעריוס, כאטשי ער האט שוין לאנג אוועקגעווארפען דעם יודישען גלויבען. דערווייל זענען אבער, דעם צעהנטען אב, די יודען אנגעפאלען אויף די ראמער, אונ ווען עס איז געווארען א גרויס געטומעל, האט געכאפט איינער פון די ראמישע סאלדאטען א ברענענדיג שטיק האלץ אונ האט אריינגעווארפען אין הויף פונ'ם בית המקדש, אונ דאס פייער האט פון אלע זייטען ארומגעכאפט דעם האלצערנעם משכן. א שרעקליכע מלחמה האט זיך אנגעהויבען אויפ'ן פלאץ פון דער שריפה, טויזענדער יודען האבען זיך געווארפען אין פייער, דאס געשריי איז געגאנגען ביז דעם זיבעטען הימעל, מען האט אפילו ניט געקאנט הערען טיטוס'ס בעפעהל, ווען

ער האט געהייסען לעשען: דאס רוימישע חיל איז שוין געוועהן אזוי צוריצט, אז עס האט ניט געקוקט אויף קיינעם, און האט נאר אהן רחמנות אויסגעהרגט אומשולדיגע ווייבער און קינדער, וואס האבען זיך ניט געמישט אין קיין זאך, און האבען נאר גע־האפט אז פונקט אין דר לעצטער מינוט וועט געשעהן עפּיס א נס און די ישועה וועט קומען.

אזוי איז דער בית שני חרב געווארען פונקט אין דעם אייגענעם טאג וואס דער בית ראשון. די כהנים האט טיטוס געהייסען אומברענגען, עס זאל ניט בלייבען קיין זכר פון דעם יודישען גאטעסדיענסט. נאר פון דעסטוועגען האבען זיך נאך א קליינע טהייל געהאלטען אין דער אייבערשטער שטאדט „ציון“, וואס איז נאך געוועהן גוט בע־פעסטיגט. טיטוס האט פארגעלעגט די יודען זיי זאלען זיך אונטערגעבען, נאר די פאר־שטעהער יוחנן און שמעון האבען געאנטפערט, אז זיי האבען געשווארען די כלי זיין ניט ארויסצולאזען פון די האנד, און דאריבער קאנען זיי איבערגעבען די אייבערשטע שטאדט נאר מיט דעם תנאי מען זאל זיי לאזען פריי און בעוואפענט אוועקגעהן. דארויף האט טיטוס ניט געוואלט בעשטעהן, און די יודען האבען זיך אויף זיין יושר ניט געקאנט פערלאזען: עס האט זיך ווייטער אנגעהויבען א מלחמה וואס האט זיך געצויגען צוואנציג טאג, די יודען זענען שוין געוועהן שטארק אבגעשוואכט; דערצו האבען זיי נאך געמוזט האבען צו טהון מיט די אדומים, וואס האבען מעהר געצויגען צו די רוימער. עס איז געקומען דערצו, אז די יודען האבען זיך נאר געמוזט אינוועניג בעווארענען נעגען זייערע פריהריגע גוטע פריינד און בעשיצער. פיעל פון די אדומים האבען זיי געטוידט, און די איבריגע פערשלאסען אין תפיסה, און אזוי האבען זיי זיך געשלאגען ביז דער לעצטער רגע, ביז טיטוס האט דעם אכטען אלול, איינגענומען אויך די אייבערשטע שטאדט.

טיטוס האט געהייסען צושטערן כמעט גאנץ ירושלים, וואס האט איהם געקאסט אזוי פיעל מיה און צוגענומען דאס לעבען ביי מעהר פון א מיליאן מענשען. קיין גאנץ שטיינדעל האט דער שונא ניט איבערגעלאזט, און אייניגעם מיט'ן לעצטען הייזעל וואס די רוימישע סאלדאטען האבען צובראכען, איז אומגעפאלען דער גרויסער בנין פון דער יודישער זעלבסטשטאנדיגקייט... אש איז געווארען פון דער הייליגער שטאדט, ציון איז געבליבען א ביטערע אלמנה... מיט א צובראכען הארץ האט זי געזעהן ווי איהרע עלענדע קינדער ווערען צוזאעט און צושפּרייט אויף דער וועלט, און זי האט זיי מעהר ניט געקאנט העלפען ווי מיט טרעהרען; ווייל קיין איינציגער שיין פון האפנונג האט זיך ניט ארויסגעוויזען, און עס איז שוין מעהר קיין נביא ניט געוועהן וואס זאל היילען די וואונדען מיט א זיס ווארט פון נחמה....

רעגיסטער

פֶערצייכניש פון אַלֶע נאָהמֶען וועלכֶע קומֶען פָאר אין דֶעם עֶרשְׁטֶען בַּאנד.

א

אַבְדָן . 123
אַבְטַלְיוֹן . 176 , 183
אֵבִים . 46
אֲבִימֶלֶךְ בֶּן יְרֻבַּעַל . 45
אֲבִינָדָב . 28
אֲבִי־נֶרְגַל . 223
אֲבִישַׁי . 27 . 37 , 30
אֶבְיָתָר 27 , 31 , 33 , 34 , 37 , 41 , 68
אָבֵל . 89
אֲבֵלֵי צִיּוֹן . 88 , 92
אַבְנֵר . 24 , 30 , 31
אַבְרָהָם . 8
אַבְשָׁלוֹם 36 , 37 , 38
אַבְשָׁלוֹם אַרִיסְטוֹבוּלוּ'ס פֶעטֶער . 175
אַבְשָׁלוֹם בֶּן יוֹחָנָן . 161
אֲגַג . 25
אַגְרִיפַּא בֶּן אַגְרִיפַּא (דֶער צְווייטֶער)
. 218 , 225 , 244 , 251
אַגְרִיפַּא (דֶער עֶרְשְׁטֶער) . 208 , 214 215
אַגְרִיפִּינָא . 228
אַדְאַנִים . 15 , 249 . 251 , 256

אֱדוֹם . 43 , 51 , 52 , 55 , 79
אֱדוֹמִים . 15 , 56 , 57 , 62 , 82 , 92
95 , 117 , 133 , 156
אֲדוֹנִיָּהוּ . 39 , 40 , 41
אֲדוֹנִירָם . 41 , 45
אַדְיַאבֶּענֶע . 223
אַדִירָא . 145
אַדְרָא . 157
אַדְרַמֶּלֶךְ . 68
אַדְרְסַא 138.
אַהְרִימַאן 107.
אַהֲרֹן 8. 17.
אוֹגוּסְטוּס 192.
אוֹילוּס גַאבִּינְיוּס 176.
אֱוִיל־מְרוֹדַךְ 87.
אוֹמִידְיוּס קְוַואדְרַאטוּס 228.
אוּלָם הַגָּדוֹל 42.
אוֹפִיר 43.
אוּרִיאֵל (מַלְאָךְ) 107.
אוּרִיָּה בֶּן שְׁמַעְיָה 75.
אוּרִיָּה הַחִתִּי 35.
אַוְּגוּסְטוּס (שְׁטָאדְט) 199.

אָזירִיט 8.
אַחְאָב 47. 48. 49. 50.
אָחָב 79.
אָחָז בֶּן יוֹתָם 61. 62.
אָחוּם, אָדער אַרְטַרְקְסֶרְקְס דֶער דְרִיטֶער 108.
אֲחַזְיָה 50. 52.
אֲחִיָה הַשִׁלוֹנִי 43.
אֲחִיטוּב 22.
אֲחִיקָם בֶּן שָׁפָן הַסוֹפֵר 75. 78.
אֲחִיתוֹפֶל הַגִלוֹנִי 33. 36. 37. 38.
אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ 94.
אָטַאלוּם 120. 142.
אָטָאלְיֶען 116.
אָטְהָא 251.
אַטְהְרַאנְגֶעם 202.
אִיוֹב 90.
אִיזַאטֶעס בֶּן מוֹנְבּוּז 223.
אִיזֶבֶל 47. 48. 52. 53.
אִיזִידָארוּס 211.
אִיזִים 8.
אִייאַדָאם 211.
אֵילַת 57.
אֵילַת 62.
אִיימַאנוּס 227. 228.
אִיימֶענְס 120.
אִינְדְיֶען 43. 57.
אִייערְגֶעטֶעס דֶער צְוֵייטֶער, אָדֶער פְטָאלָאמֶעאוּס פִיסְקָאן דֶער זִיבֶּענְטֶער 147. 149. 150.
אִייפָּאלֶעמוּס בֶּן יוֹחָנָן 139.
אִישׁ-בֹּשֶׁת 30. 31.
אָכִישׁ 28. 29.
אַלְבִּינוּס 230.
אֵלָת 46.
אַלוּלַי 63.
אַלִיאַטֶעס 73.
אֶלְיָאשַׁי כֹּהֵן 219
אֵלִיָהוּ הַתִּשְׁבִּי 48. 49. 50. 51.
אַלִיטִירַאס 241.
אֶלִיעֶזֶר 127. 177.
אֶלִיעֶזֶר בֶּן דִינַי 726.
אֶלִיעֶזֶר בֶּן חֲנַנְיָה 234. 239. 241
אֶלִיעֶזֶר בֶּן יָאִיר 236. 248.
אֶלִיעֶזֶר בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129.
אֶלִיעֶזֶר בֶּן פּאָרָה 161.
אֶלִיעֶזֶר בֶּן שִׁמְעוֹן 239. 248. 251
אֶלִיעֶזֶר כֹּהֵן 203.
אֶלְיָקִים 66.
אֶלְיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָהוּ אָדֶער יְהוֹיָקִים 74.
אֶלְיָשָׁב 94.
אֱלִישָׁע בֶּן שָׁפָט 50. 51. 52. 53. 55.
אַלֶכְּסַנְדֶר 226.
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן אַרִיכְּתוּבּוּל 171. 175.
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן הוֹרְדוּס 195.
אַלֶכְּסַנְדֶר בֶּן יוֹחָנָן 157. 162.
אַלֶכְּסַנְדְרַא בַּת הוֹרְקְנוּס 171. 186. 187. 191.
אַלֶכְּסַנְדֶר זֶעבִּינַא 156.
אַלֶכְּסַנְדֶר לִיזִימַאכוּס 207. 209.
אַלֶכְּסַנְדֶר מוֹקְדוֹן, אָדֶער דֶער גְרוֹיסֶער 109.
אַלֶכְּסַנְדְרִיאַן 165. 170. 188.
אַלֶכְּסַנְדְרִיֶען 111. 125. 146.
אֶלְעָזָר 32.
אַלֶעקְסַאס 198.

אֶלְעָשָׂא 139.
אַלְקִימוֹ 137. 139.
אֶלְקָנָה 21.
אָמוֹן בֶּן מְנַשֶּׁה 69.
אָמוֹס 132.
אֱמוֹרִים 12. 41.
אַמְנוֹן 36.
אֲמָסִים 85.
אֲמַצְיָה 54. 55.
אֲמַצְיָה (כֹּהֵן פוּן בַּעַל) 57. 58.
אַנְדְרַאמַאכוּס 110. 192.
אַנְדְרַאן 211.
אַנְדְרָאנִיקוּס 123.
אַנְדְרָאנִיקוּס בֶּן מְשֻׁלָּם 149
אַנְטָאנַאס 182.
אַנְטָאנְיָא 192. 253.
אַנְטָאנְיָא 207. 209.
אַנְטְהֶעדָאן (שְׁטָאדְט) 216.
אַנְטְיָאכוּס 114.
אַנְטְיָאכוּס אֵייפַּאטָאר דֶער פִינְפְטֶער 135.
אַנְטְיָאכוּס דֶער פִינְפְטֶער 144.
אַנְטְיָאכוּס סִידֶעטֶעס 152. 154. 155.
אַנְטְיָאכוּס עֶפִּיפַאנֶעס 117. 120. 121.
אַנְטְיָאכוּס קֶענִיג פוּן קַאמַאזְשֶׁען 217.
אַנְטְיָאכְיֶען 111. 221.
אַנְטִיגְנוֹס 110.
אַנְטִיגְנוֹס בֶּן אַרִיסְתּוֹבוּל 175.
אַנְטִיגְנוֹס בֶּן יוֹחָנָן 157. 159. 162.
אַנְטִיגְנוֹס (תַּנָּאִי) 111.
אַנְטִיפַּאטָאר (הוֹרְדוֹס'ס פָאטֶער) 171.
אַנְטִיפַּאטָאר בֶּן הוֹרְדוֹס 195.
אַנְטִיפַּאטָאר בֶּן יַאזָאן 152.
אַנְטִיפַּס בֶּן הוֹרְדוֹס 197. 199. 203. 205.
אָנְיָאן 147.
אָנְיַאס 172.
אָנְיַאס בֶּן שִׁמְעוֹן 112.
אָנְיַאס דֶער דְרִיטֶער (כֹּהֵן גָּדוֹל) 118 121 147
אָנְיַאס דֶער עֶרְשְׁטֶער (כֹּהֵן גָּדוֹל) 111.
אָנְיַאס-טֶעמְפֶּעל 147.
אַנִילַי 221.
אַנְשֵׁי גִבְעוֹן 9.
אָסָא 46.
אַסְטְיַאגֶעס 89.
אָסִיִים (אַסֶעער) 158. 160.
אָסִינַי 221.
אָסָף 22.
אֵסַר-חַדּוֹן 69.
אַפָּאלָאנְיוּס 119. 126. 130.
אַפָּאלָאנְיוּס מֶעלַא 210.
אַפְּהַטַא 218.
אַפְּיָאן 211.
אַפֶּעללֶעס 129.
אֶפְרַיִם (שֵׁבֶט) 10. 12. 13. 14. 20.
אַקְטַאוְויֶען 182.
אַקְרָא 116. 125. 126. 135. 141. 143.
151. 152.
אַקְרַאבַּאטִינֶע 113
אַרַאבְּיֶען 57.
אַרַאדוּס 130.
אַרַזַאצֶעס 130.
אַרְטַאבָּאן דֶער צְווייטֶער 221.
אַרְטַאקְסִיַאס 130.
אַרְטַחְשַׁסְתְּא 96. 103.
אַרְטַחְשַׁסְתְּא דֶר דְרִיטֶער אָדֶער אָחוּס 108.

אַרְטַרְקְסֶרְקְס דֶער צְווייטֶער, אָדֶער מְנֶעמאָן 108.
אַרִיסְטוֹבּוּל בֶּן אַלֶכְּסַנְדֶר־יַנַּאי 169. 170.
אַרִיסְטוֹבּוּל בֶּן אַרִיסְטוֹבּוּל 209. 219.
אַרִיסְטוֹבּוּל בֶּן הוֹרְדוֹס 195.
אַרִיסְטוֹבּוּל בֶּן יוֹחָנָן 157. 162.
אֶרֶךְ 95.
אַרְכֶעלוֹס בֶּן הוֹרְדוֹס 199. 203.
אַרְכֶעלוֹס קַאפְּאַדִיצִיֶשֶׁער קֶאנִיג 195.
אֲרָם 47. 50. 54. 55. 57. 59. 61. 62. 74. 76. 81.
אַרְמוֹנַד 107.
אֲרַמִים 34.
אַרְמֶעניֶען 130. 134. 170.
אַרְנוֹן 54.
אַרֶעטַאס 172. 202. 221.
אֶרֶץ הַגָּלִיל 41.
אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל 13.
אַשְׁדוֹד 18. 65. 143.
אַשּׁוּר 59. 60. 61. 62. 63. 65. 70. 73.
אַשְׁטַארְטֶע (עַשְׁתּוֹרֶת) 15.
אַשְׁמְדָאִי (שֵׁד) 107.
אָשֵׁר (שֵׁבֶט) 10. 11. 62.
אַתּוּנַא (שְׁטָאדְט) 222.
אֶתְבַּעַל 47.
אֶתְבַּעַל דֶער צְווייטֶער 76
אִתַּי הַגִּתִּי 37.
אַתֵּנִיָאן 112.

ב

בַּאלַאס אַלֶכְּסַנְדֶר 142. 143.
בַּאנוּס 241.
בַּאסוּס 212.
בַּאקְכַאְרִים 61.
בַּאקְכִידֶעס 137. 140. 141. 142.
בַּארְדוּס 230.
בַּארְזַאפְּהַארְקֶעס 182.
בְּאֵר־שֶׁבַע 34.
בָּבֶל 67. 73. 75. 78. 79. 85. 86. 87. 89.
בַּגוֹעַס 108.
בְּהֶעאָדַאטוּס 138.
בּוֹעַז 97.
בֶּזֶתָה 217. 253.
בַּחֻרִים 38.
בִּירָה 99. 152. 192.
בֵּית אַגְלָא 142.
בֵּית אֵל 46. 57. 69. 72.
בֵּית דָּוִד 30.
בֵּית הַגִּבּוֹרִים 31.
בֵּית הוֹמָה 165.
בֵּית הִלֵּל 189. 204.
בֵּית זְכַרְיָה 135.
בֵּית חָרָן 130. 138.
בֵּית יְהוּדָה 45.
בֵּית יִשְׂרָאֵל 45.
בֵּית לֶחֶם 26. 32.
בֵּית סוּר 132. 135. 143. 151.
בֵּית שָׁאוּל 30.
בֵּית שַׁמַּאי 190. 204.
בֵּית שֶׁמֶשׁ 55.
בֵּית שְׁאָן 28. 144. 158. 175. 236.
בֵּיתוּם 152.
בֶּן הֲדַד 47.
בֶּן הֲדַד דֶער דְרִיטֶער 54.

בֶּן הֲדַד דֶער צְווייטֶער 50. 52.
בֶּן־טָבְאֵל 62.
בְּנֵי בָבָא 191.
בְּנֵי בְּתֵירָא 185.
בְּנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע 33. 37. 41.
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל 7. 8. 9.
בִּנְיָמִין 11. 12. 13. 20. 23. 30. 43.
45. 64. 92.
בְּנֵי עָמְרִי 141.
בֹּעַז (אַ זַייל) 42.
בַּעַל 15. 47. 53.
בַּעַל זְבוּב 51.
בְּעָלִים 82.
בֶּערִיטְהוּס (שְׁטָאדְט) 196.
בֶּערֶענִיצֶע 195.
בֶּערֶעניצֶע בַּת אַגְרִיפַּא 216. 225
בֶּערֶעניצֶע בַּת סַלֹמֶת 207. 209
בַּעְשָׁא 46.
בַּקְבִּידֶעס 137. 140. 141. 142.
בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָה 76, 77. 84. 88.
בָּרָק 16.
בָּשָׁן 16. 15. 133.
בַּת שֶׁבַע 35. 36. 40.
בַּת שֶׁבַע (שְׁטָאדְט) 49.

ג

גַאלַאִיסְטֶעס 170.
גַאלְבַּא 150.
גַאלִילֶעא (גָלִיל) 41. 134. 144. 199. 210.
227.
גָארְנִיאַס 131.
גֶבַע 24. 25.
גִבְעָה 23.
גִבְעוֹן 39. 84.
גִבְעוֹנִים 11. 26. 34. 86.
גִבְעוֹת 238.
גִבְעַת שָׁאוּל 34.
גַבָּרָה 243. 246
גַבְרִיאֵל (מַלְאָךְ) 107.
גַבָּתָה 170.
גָד 27. 31.
גָד (נָבִיא) 37.
גָד (שֵׁבֶט) 12. 13. 17. 23.
גְדַלְיָהוּ 87.
גְדַלְיָהוּ בֶּן אֲחִיקָם 83. 84.
גִדְעוֹן 16.
גַדָרָה 175. 191.
גוּמֶענִיוּס בֶּן אַנְטִיָאכוּס 152.
גַזָה (שְׁטָאדְט) 226.
גַזָרָה 151. 176.
גִיזְחַלָה (הִיסְקַאלַא) 240. 246.
גִיחוֹן 40.
גָלָאפְּהִירַא 195. 203.
גִלְבּוֹעַ 28. 30.
גִלְגָל 12. 13. 24. 39. 57.
גָלְיָת 26.
גִלְעָד 38. 133.
גַמָלָה 240. 246.
גַמְלִיאֵל דֶער אֶלְטֶערֶער 216.
גֶעמֶעללוּס 192.
גֶעסִיוּס פְּלָארוּס 231.
גֶערְמַאנִיקוּס קַאיוּס קַאלִיגוּלַא 208. 213.
214. 215.
גְרַאטוּס 201. 205

גְרַאפְּטַא 224.

גְרָזִים 10. 103.

גְרִיכֶען 111. 117. 156.

גְרִיכֶענְלַאנְד 117.

גְרִיפוּס דֶער אַכְטֶער 156.

גְשׁוּר 86.

גֹשֶׁן 8.

גַת 23. 28. 32.

ד

דַאוִיטְהֶעאוּם 146.

דַאוִיטְהֶעאַם 179.

דָאן 70.

דַאַרַא (שְׁטָאדְט) 153. 216.

דַארִים 196.

דְבוֹרָה 16.

דַבְרִיטַה (שְׁטָאדְט) 242.

דָגוֹן 153

דָוִד הַמֶּלֶךְ 26. 27. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40.

דִיאָגֶענֶעס 165. 169.

דִיאָדַאט טְרִיפוֹן 144. 151. 153.

דִיאָן 175.

דִיוֹנִנוּס 164.

דְמִיטְרִיוּס אֵייקֶערוּס 165.

דְמִיטְרִיוּס בֶּן אַנְטִיגְנוּס 110.

דְמִיטְרִיוּס בֶּן אַנְטִיָאכוּס 120. 137.

דְמִיטְרִיוּס נִיקַאטָאר דֶער צְוֵוייטֶער 143. 151. 152.

דַמֶּשֶׂק 34. 44. 57. 62. 144. 173.

דָן (שֵׁבֶט) 12.

דָן (שְׁטָאדְט) 34. 46.

דָנִיֵאל 131.

דָנִיֵאל (סֵפֶר) 131.

דֶער בְּרִיף פוּן אַרִיסְטֵעאַס 222.

דְרוּזוּס 208.

דְרוּזִילַא בַּת אַגְרִיפַּא 216. 225.

דָרְיָוֶשׁ 93.

ה

הַאנִיבַּאל 117.

הֲדַד 43.

הֲדַדְעֶזֶר 43.

הוּרַאדִיוּס 192. 198.

הוֹרְדוּס בֶּן אַנְטִיפַּאטֶער 180. 181. 182. 198.

הוֹרְדוּס בֶּן הוֹרְדוּס 197. 215. 217. 219.

הוֹרְקַאנְיַאן 153. 170. 187.

הוֹרְקְנוּס 115. 121.

הוֹרְקְנוּס בֶּן אַלֶכְּסַנְדֶר יַנַּאי 166. 170. 181. 182.

הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה 63.

הוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאֵרִי 58.

הוֹשֵׁעַ דֶער צְוֵוייטֶער 60. 63.

הוֹשֵׁעַ (סֵפֶר) 106

הֵיכָל 42.

הִילְנִי (הֶעלֶענַא) 223.

הֵימָן 22.

הִיפָּאס 175. 191.

הִלֵּל 188.

הֶעלִיאָדָאר 119. 120.

הֶעלִיפָאלִים 147.

הֶעלֶענַא (הִילְנִי) 223.

הֶעלֶענִיסְטֶען 118. 122. 136. 140. 142. 143. 151.

הֶערַאדְיַאם. 207. 210
הֶערַאקְלֶעס. 122
הַר אֶפְרַיִם. 10
הַר גְּרִזִים. 103
הַר הַזֵּיתִים. 43

ו

וָאלְגַא. 70
וַאלֶערִיוּס גְּרַאטוּס. 204
וַארוּס (קְוִינְטִילוּס). 197. 201
וִיבִּיוּס מַארְסוּס. 217
וִיטֶעלִיוּס (קַאיזֶער). 251
וִיטֶעלִיוּס. 206. 207. 216
וֶעסְפַּאסִיַאן. 244

ז

זְבוּלֻן (שֵׁבֶט). 10. 11. 62
זְכַרְיָה בֶּן יְבֶרֶכְיָהוּ. 60. 61
זְכַרְיָה הַנָּבִיא. 98
זְכַרְיָה (סֵפֶר). 106
זְכַרְיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע. 54
זְכַרְיָהוּ בֶּן יָרָבְעָם הַשֵּׁנִי. 58
זִמְרִי. 46. 56
זְרֻבָּבֶל בֶּן שְׁאַלְתִּיאֵל. 91. 93. 94

ח

חַאלְדֶעאִישֶׁע שְׁפְּרַאכֶע. 86
חַארֶעמָאן. 210
חַארֶעם. 246
חֲבַקּוּק. 75. 76
חֲבַקּוּק (סֵפֶר) 106
חֶבְרוֹן. 22. 29. 30. 31. 37. 95

חַגַּי הַנָּבִיא. 98
חַגַּי (סֵפֶר) 106
חַגִּירָא. 253
חוּלְדָּה הַנְּבִיאָה. 70. 72
חוֹרֵב. 49
חוּשַׁי הָאַרְכִּי. 38
חֲזָאֵל. 52. 54
חִזְקִיָּה. 180
חִזְקִיָּהוּ בֶּן אָחָז. 64. 66. 67
חִירָם. 32. 41. 39
חָכְמַת שְׁלֹמֹה. 217. 222
חִלְקִיָּהוּ בֶּן אָנִיַּאס. 157. 163
חִלְקִיָּהוּ בֶּן מְשׁוּלָּם. 71. 72
חֲלָקִים. 215
חֲמָת. 57
חַנָּת. 20
חֲנֻכָּה. 133
חֲנַנְאֵל. 185
חֲנַנְיָה. 98. 131
חֲנַנְיָה. 223
חֲנַנְיָה בֶּן אָנִיַּאס. 157
חֲנַנְיָה בֶּן נַבְדִי כֹּהֵן. 219. 235
חֲסִידִים. 118
חָפְנָה (שְׁטָאדְט). 131
חָפְנִי, 18
חָפְרַע. 80. 85
חָצוֹר. 11
חָרָן. 130
חֶשְׁבּוֹן. 118. 121
חַשְׁמוֹנָאִים. 129. 140. 142
חִתִּים. 41. 54

ט

טַאריְכֶעאַ 246.
טְבֵרְיָה (שְׁטָאדְט) 160. 205. 240. 243. 246.
טְהֶעאָדָאזִיוּס 149.
טְהֶעאוּדָאס 219.
טְהֶעאוּפִילְיוּס כֹּהֵן 216.
טְהֶעסַאלָאנֶיֶען (שְׁטָאדְט) 222.
טוֹבִיָּה 95. 97. 101.
טוֹבִיָּה 112.
טִיבֶּעְרִיוּם 204.
טִיבֶּעְרִיוּס אַלֶכְּסַנְדֶר 213. 219. 236 251
252
טִיגְרַאנֶעס 170.
טִיגְרִים (טַייךְ) 222.
טִיטוּס 244. 251. 252. 253. 256.
טִיטוּס אַמְפִּיוּס בַּאלְבּוּס 179.
טִימַאטֶעאוּס 133.
טְרִיפוֹן 211.

י

יָאִיר הַגִּלְעָדִי 16.
יַאזָאן בֶּן אֱלִיעֶזֶר 139.
יַאטַאפַּא 217.
יַאפְּהַיַא 245.
יאשִׁיָּה בֶּן אָמוֹן 70. 71. 73. 74.
יְבוּסִים 11. 14. 21. 31 37. 41.
יָבִין 11.
יָבֵשׁ גִּלְעָד 25. 28.
יָדוּעַ הַכֹּהֵן 109.
יְדוּתוּן 22.
יֵהוּא 52. 54.
יְהוֹאָחָז 54.
יְהוֹאָחָז אָדֶער שַׁלֻּם בֶּן יאשִׁיָּהוּ 74.
יְהוּדָה 200.
יְהוּדָה 142.
יְהוּדָה (שֵׁבֶט) 11. 14. 21. 26. 31. 30. 13.
45. 63. 92. 95.
יְהוּדָה (מְלוּכָה) 29. 47. 49. ○0. 54. 55. 56.
61. 63. 64. 65. 199.
יְהוּדָה בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129. 139.
יְהוּדָה בֶּן טַבָּאִי 161. 169.
יְהוּדָה אַרִיסְתּוּבּוּל 156.
יְהוּדָה בֶּן חִזְקִיָּהוּ דֶער גַּאלִילֶעער 202.
יְהוּדָה בֶּן שְׂרִיפִי 197.
יְהוּדָה בֶּן שִׁמְעוֹן 151.
יְהוֹיָדָע 53. 54.
יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן 101. 108.
יְהוֹיָכִין אָדֶער יְכָנְיָהוּ – כָּנְיָהוּ 77. 78. 87.
יְהוֹיָקִים אָדֶער אֶלְיָקִים בֶּן יאשִׁיָּהוּ 74. 76.
77.
יְהוֹיָקִים בֶּן יְהוֹשֻׁעַ 04.
יְהוֹנָדָב 53.
יְהוֹנָתָן 24. 34.
יְהוֹנָתָן הַסּוֹפֵר 80.
יְהוֹרָם 50. 51. 52.
יְהוֹשֶׁבַע 53.
יְהוֹשֻׁעַ (סֵפֶר) 88. 106.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן גַּמְלָה 249.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן גַּמְלִיאֵל כֹּהֵן ○31.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן דַּמָּאִי כֹּהֵן 231.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹיָדָע 108.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן סַפְּפִיַא 240. 241. 242. 213.
יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדָק 89. 91. 93. 94.
יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16.

יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה 159.

יְהוֹשֻׁעַ בֶּן שָׁטַח 169.

יְהוֹשֻׁעַ בֶּן שָׁפָט 246.

יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן, אָדֶער יַאזָאו 118. 121. 122.

יְהוֹשֻׁעַ, כֹּהֵן 193. 203.

יְהוֹשֻׁעַ סִירָה 119.

יְהוֹשָׁפָט 47. 49. 50. 51. 52.

יוֹאָב 27. 29. 30. 31. 33. 35. 36, 37, 38. 39. 41.

יוֹאֵל בֶּן פְּתוּאֵל 57. 58.

יוֹאֵל (סֵפֶר) 106.

יוֹאָשׁ בֶּן אֲחַזְיָה 53. 54.

יוֹאָשׁ בֶּן יְהוֹאָחָז 54. 55.

יוֹחָנָן 249 256.

יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי 226. 230.

יוֹחָנָן בֶּן יְהוֹיָדָע 108.

יוֹחָנָן בֶּן לֵוִי 240. 242. 247. 249. 251. 255.

יוֹחָנָן בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129. 141.

יוֹחָנָן בֶּן קָרֵחַ 82. 83. 84.

יוֹחָנָן הוֹרְקָנוֹס 150. 151. 152. 154. 155. 158.

יוֹכֶבֶד 8.

יוּלְיוּס (שְׁטָאדְט) 205.

יוּלְיוּס אַלֶכְּסַנְדֶר 209.

יוּלְיוּס אַנְטָאנִיוּס 194.

יוּלְיוּס אַרְכֶעלוּס בֶּן חִלְקִיָּהוּ 216.

יוּלְיוּס צֶעזַאר 177.

יוֹנָה בֶּן אֲמִתַּי 55.

יוֹנָה (סֵפֶר) 106

יוֹנָתָן 161.

יוֹנָתָן 229.

יוֹנָתָן בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129. 134. 140. 141. 142. 143. 145.

יוֹסְטוּס בֶּן פִּיסְטוּס 240. 241.

יוֹסֵי בֶּן יוֹחָנָן 118. 137.

יוֹסֵי בֶּן יוֹעֶזֶר 118.

יוֹסֵף 8. 10.

יוֹסֵף (שֵׁבֶט) 10.

יוֹסֵף בֶּן גּוֹרְיוֹן 239.

יוֹסֵף פוּן גַּמְלָה 246.

יוֹסֵף בֶּן טוֹבִיָּה 112.

יוֹסֵף חִיפַּס (כַּיפָא) 205. 206.

יוֹסֵף קַמִּית (כֹּהֵן) 219.

יוֹסֵף בֶּן מַתִּתְיָהוּ (יָאזֶעפוּס פְלַאוִויוּס) 239. 241. 242. 245. 252.

יוֹעֶזֶר 242.

יוֹעֶזֶר בֶּן שִׁמְעוֹן כֹּהֵן 197. 203. 204.

יוֹתָם 59. 61.

יוֹתָפָּתָא 244. 245.

יִזְרְעֶאל 11. 48. 52. 73.

יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא 75. 79. 87.

יְחֶזְקֵאל (סֵפֶר) 106.

יָכִין (אַ זַייל) 42.

יָם הַנְּחֹשֶׁת 42.

יָם סוּף 9. 57.

יַעֲקֹב 8. 249.

יַעֲקֹב בֶּן יְהוּדָה 219.

יַעֲקֹב בַּר שׁוּשָׁא 251.

יָפוֹ 110. 152. 246.

יִפְתָּח 16. 17. 23.

יִצְחָק 8.

יָרָבְעָם בֶּן נְבָט 43. 44. 45. 46. 47.

יָרָבְעָם דֶער צְווייטֶער 55. 57.

יַרְדֵּן 9. 12, 13. 16. 84.
יְרוּשָׁלַיִם 22. 31. 32. 33. 35. 37. 38. 42.
45. 46. 51. 55. 57. 65. 73. 78.
82. 110. 125. 143. 176. 247.
יְרֵחוֹ 12. 38. 57. 176.
יִרְמְיָהוּ בֶּן חִלְקִיָּהוּ הַכֹּהֵן 71. 72. 74. 75.
76. 78. 79. 82. 83. 84. 85.
יִרְמְיָה (סֵפֶר) 106.
יָשָׁבְעָם 32.
יִשַׁי 26.
יִשְׁמָעֵאל בֶּן נְתַנְיָה 82. 83. 84.
יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ 60. 61. 64. 65. 66. 67.
יְשַׁעְיָה (סֵפֶר) 106.
יִשְׂרָאֵל 8. 17.
יִשְׂרָאֵל (מְלוּכָה) 46. 47. 50. 63.
יִשָּׂשכָר (שֵׁבֶט) 10. 11.

כ

כֹּהֲנִים 13. 15. 86.
כּוֹרֶשׁ 89. 91.
כּוּשׁ 61.
כּוּתִים 69. 92.
כְּזִיב 182.
כְּמוֹשׁ 52.
כַּסְפְּיָם 93.
כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה 100.
כְּנַעַן 7. 9. 10. 13. 14.
כְּנַעֲנִים 11. 15. 86.
כַּרְכְּמִישׁ 76.
כַּרְמֶל 48. 49. 51.
כַּרְעסְטוּם 221.
כְּרֵתִי 34. 37.
כְּתַב אַשּׁוּר 105.

ל

לַאאָדִיצֶעאַ 187.
לַאמְפָּא 112.
לַאנְגִינוּס (קַאיוּס קַאסִיוּס) 218.
לְבָנוֹן 11. 73.
לוּד 73. 89.
לֵוִי (שֵׁבֶט) 8. 12. 46. 64.
לְוִיִּם 12. 13. 15. 17. 19. 20.
לוּצִיאוּס אַנְטָאנִיוּס 179.
לֶחֶם הַפָּנִים 42.
לִידַה (שְׁטָאדְט) 179. 181.
לִידְיֶען (לוּד) 73. 89.
לִיזְוַיאַ 203.
לִיזִיאַם 130. 135. 136.
לִיזִימַאכוּם 110.
לִיזִימַאכוּם בֶּן יוֹסֵף 118. 123.
לִיצִינְיוּס מוּצִיַאנוּס 244. 251.
לָכִישׁ 56. 57.
לֶענְטוּלוּם 178.
לֶענִיִּים 124.
לֶעפִּידוּם 182.
לָשׁוֹן אֲרַמִּי 68.

מ

מַאכֶּערוּם 165. 170.
מָאנָאבַאז (מוֹנְבּוֹז) 223.
מָאנָאבַאז דֶער צְוֵויטֶער 224. 230.
מַאקַאוֶועֶר (מַכַּבִּים) 228.
מַאקַאוֶועֶר דְרִיטֶעס בּוּךְ 213.
מַארְק אַנְטָאנִיוּס 207.

מארקוס אגריפא 194.
מארקוס בן אלכסנדר הנשיא 216.
מארקוס טיטיוס 194.
מגביזוס 97.
מגדו 52. 73.
מגלת אסתר 131.
מגסר 253.
מדבה 118. 141. 156.
מדבר 9.
מדי 70. 89. 136.
מדין 128.
מדרש 105.
מואב 51. 54. 55. 79. 94.
מואבים 15. 24. 47.
מוריה 31. 37. 41. 103.
מזבח הקטורת 42.
מחנים 30. 38.
מיטעל־לאנדישער ים 9.
מיטרידאטעס 222.
מיכאל (מלאך) 107
מיכה (ספר) 106.
מיכה המורשתי 60. 69.
מיכיהו בן גמריהו 77.
מיכיהו בן ימלא 50.
מיכל 27. 30. 33.
מיליטא 68.
מישאל 131.
מישע 51, 54.
מכבים (מאקאוועער) 128.
מכמש 24. 25. 142.
מלאכי הנביא 101.
מלאכי (ספר) 106.

מלטהאקע 199.
מליך 182.
מולך 68. 75.
מלכות מוקדון 109.
מלכי אמורי 9.
מלכים (ספר) 88. 106.
מלכי שוע 28.
מנחם 190.
מנחם 236.
מנחם בן גדי 59.
מנעמאן (אדער ארטארקסערקס דער צוויי־טער 108.
מנשה 101. 103.
מנשה בן חזקיהו 68. 69.
מנשה (שבט) 10. 13. 17. 23.
מסדה 183. 236. 248.
מעטיליום 234. 236.
מעכה 53.
מענעלאוס בן יוסף 118. 122. 123. 136.
מעסאפאטאמיען 168.
מעסענא 223.
מצפה 22. 83. 131.
מצרים 8. 9. 10. 41. 43. 54. 59. 61. 63.
65. 70. 73. 74. 75. 77. 78. 82.
83. 85. 89. 146.
מפי־בשת 28. 34.
מרב 182. 186.
מרבעל 89.
מרודך בלאדן 67.
מרום 11.
מרים 182. 186. 187. 191.
מרים 255.

מִרְיָם בַּת אַגְרִיפַּא 216.
מִרְיָם בַּת שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן 103.
מַרִיסַא 157.
מַרְתַּא 231.
מֹשֶׁה (רַבֵּינוּ) 8. 9. 12. 13.
מְשׁוּלָם בֶּן בֶּרֶכְיָה 95.
מִשְׁנֶה תוֹרָה 71.
מַתְּיָה 200.
מַתְּיָה בֶּן טְהֶעאָפִּיל 197. 231. 248. 250.
154.
מַתְּיָה בֶּן מַרְגָּלֶת 179.
מַתָּן 53.
מַתַּנְיָהוּ, אָדֶער צִדְקִיָּהוּ בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ 74. 78.
מַתִּתְיָהוּ 138.
מַתִּתְיָהוּ 241.
מַתִּתְיָהוּ בֶּן יוֹחָנָן 129.
מַתִּתְיָהוּ בֶּן שִׁמְעוֹן 151.

נ

נַארְבַּאנוּס פְלַאקוּס 194.
נֹב 22. 27.
נְבוּזַרְאֲדָן 82. 85.
נְבוּכַדְנֶצַּר 76. 77. 80. 81. 83. 85.
נְבוּנַד 89. 91.
נְבוּפוֹלַאסַר 73. 75. 76.
נְבוֹת 48. 49.
נְבָט 141.
נְבִיאִים רִאשׁוֹנִים 105.
נְבִיאִים אַחֲרוֹנִים 105.
נָדָב 46.
נְהַרְדֵּע 221. 222.
נְהַרְדֶּעָא (שְׁטָאדְט) 168.
נוֹף 85.
נָחוּם הַנָּבִיא 75.
נָחוּם (סֵפֶר) 106.
נְחוּשְׁתָּא 77.
נַחַל מִצְרַיִם 14. 34.
נְחֶמְיָה 98. 99. 100. 102.
נִיגֶער 237.
נִיזִיבִּים 222.
נַיי-הֶעבְּרֶאִישׁ 158.
נִינְוֵה 63. 70. 75.
נִיקָאלוֹים 192.
נִיקַאנָאר (נִקָנוֹר) הוֹיפְּטמַאן 139.
נִיקַאנָאר פוּן אַלֶכְּסַנְדְרִיֶען 190. 193.
נִירוֹן 229. 232. 244.
נְכֹה 73. 74. 75. 76.
נַכְּסֶה 101.
נֶעִיט 75.
נַעֲמָה 41.
נֶערָא (נִירוֹן) 229. 232. 244.
נֶערָאנְיַאס 232.
נַפְתָּלִי (שֵׁבֶט) 10. 11. 62.
נְצִיבִין 168.
נַרְבַּתַּא 232.
נֵרְגַלְאָסֶר 87. 89.
נְתִינִים 86.
נָתָן הַנָּבִיא 31. 35. 39. 40.

ס

סַאדוּקֶעעֶר (צְדוּקִים) 158. 159. 230.
סַאדִינוּס 201. 202.
סַאזִיוּס 183.
סַאטוּרְנִיוּס 204.

פּאַיס 61.
פּאַרדיניען 205.
פּאַרדעס 117. 178.
סבי 149.
סבקה 61.
סואי 63.
סופרים 103. 104.
סטראבא 210.
סיחון 9.
סילם 237.
סיני 9.
סיקאריער 227. 231. 235. 243. 251.
ס[illegible]ען 62. 74. 110.
סלימיום 114.
סלמה אלכסנדרא 163. 166. 170.
סלמה הורדוס'ס שוועסטער 187. 195.
סלע 95. 172.
סמאל (שד) 107.
[illegible] 156.
סמירנא 14[illegible]
סמך 223.
סנבלט 95. 97. 103.
סנהדרין 176.
סנחריב 65. 66. 67. 68.
סעבאסטאם (שטאדט) 216.
סעבאסטע 192.
סעזשאן 204.
סעלעיצא (שטאדט) 222.
סעליקוס 110.
סעליקוס דער פיערטער 117. 120.
סעליקוס קאליניקוס דער צווייטער 112.
סעלעיקידען 111. 116.
סעפטואגינטא 143.
סעקסטוס צעזאר 180. 181.
ספפארים 176. 202. 243.
סקאפאס 116.
סקאפאס 252.
סקוירוס 173.
סקיפען 70.
סרטלה 183.

ע

עבד מלך 81.
עדולם 32.
עובדיה 48. 49,
עובדיה (ספר) 106.
עוג 9.
עזה 14. 34.
עזה 69. 73. 110.
עזיז 225.
עזעקיעלאם 217.
עזרא הסופר 95. 96. 100.
עזרת גדולה 42.
עזריה 131.
עזריה בן צדוק הכהן 42.
עזריה כהן גדול 59.
עזריהו עזיהו 56. 57. 59.
עיבל 10.
עיר דוד 31.
עיר הסלע 55.
עכו 14. 63. 110. 145. 163. 183. 214.
עלי הכהן 17. 18. 20. 27.
עמון 41. 79. 82. 84. 94.
עמונים 15. 17. 23. 25. 34. 35. 133.

עָמוֹס הַנָּבִיא 57. 59.
עָמוֹס (סֵפֶר) 106
עָמוֹס (שְׁטָאדְט) 176. 181. 202.
עֲמָלֵקִים 25. 29.
עָמְרִי 46. 47. 51. 52.
עַמְרָם 8.
עֲמָשָׂא 37. 39.
עֲנָוִים 61. 86.
עָנָן 226.
עָנָן בֶּן עָנָן 239.
עָנָן כֹּהֵן 204. 230. 248:
עֲנָתוֹת 71. 80.
עֶפִּיפַאנֶעס בֶּן אַנְטִיָאכוּס 217. 225.
עֶפֶּעזוּס 117. 178. 194.
עֶפִּיקוּרָאטֶעס 158.
עֶקְרוֹן 51. 143.
עֲשָׂהאֵל 27.
עֲשָׂרָה בְּטֵבֵת 88.
עֲתַלְיָה 50. 52. 53.

פ

בַאדוּס (קוּסְפִּיוּס) 218.
פָּאזִידָאנִיוּס 210.
פַּאלַאס 228.
פָּאלֶעמָאן 217. 225.
פַּאלֶעסְטִינַא 7.
פָּאמְפֶּעיוּס 173. 177.
פָּאנְטִיוּס פִּילַאטוּס 205. 206.
פָּאסִידָאנִיוּס 138.
פָּאפֶּעא סַאבִּינַא 230. 241.
פַּאקַארוּס 182.
פַּארְזַאלוּס 179.
פָּארְטִיָען 130. 134. 155. 182.
פְּהַאזֶעלִים (שְׁטָאדְט) 199.
פְּהַארַאס 148.
פְּהַארִיסֶעעָר (פְּרוּשִׁים) 158.
פְּהִילָא (פִּילוֹן הַיְהוּדִי) 213. 215. 217. 222.
פְּהִילִיפּ בֶּן הוֹרְדוֹס 199. 203.
פְּהִיסְקָאן 124.
פְּהְרַארֶעס 195. 196.
פּוּל 59.
פּוּלְוַוא 204.
פַּזָאֵל בֶּן אַנְטִיפַּטְר 180. 182.
פְּזוּזִינֶעס 41.
פְּטָאלָאמַאיָאס (שְׁטָאדְט) 142.
פְּטָאלָאמַאיָאס מַאקְרָאן 134.
פְּטָאלָאמֶעאוּס 110.
פְּטָאלָאמֶעאוּס בֶּן חַבּוּב 153. 154.
פְּטָאלָאמֶעאוּס אֵייעֶרְגֶעטֶעס דֶער דְרִיטֶער 112.
פְּטָאלָאמֶעאוּס לַאטוּרַאס דֶער אַכְטֶער 157. 163.
פְּטָאלָאמֶעאוּס מוֹשֵׁל פוּן חַאלְקִים 178.
פְּטָאלָאמֶעאוּס סָאטֶער דֶער עֶרְסְטֶער אָדֶער לָאגִי 110.
פְּטָאלָאמֶעאוּס עֶפִּיפַאנֶעס דֶער פִינְפְטֶער 115. 124.
פְּטָאלָאמֶעאוּס פִּילָאמֶעטָר דֶער זֶעכְּסְטֶער 143.
פְּטָאלָאמֶעאוּס פִּילַאפַּאטָאר דֶער פִּיעֶרְטֶער 113.
פְּטָאלָאמֶעיר 1״ן. 116.
פֶּטְרוּס 85.
פִּיאֶבִּי 193. 226.

פִּיתְהאלֶעאָס 177.
פִּילאָמֶעטֶר 124. 147. 149.
פִּילִיפּ 116.
פִּילִיפּוּס 127.
פִּילִיפּוּס 135. 136.
פִּילִיפִּי (שְׁטָאדְט) 222.
פִּילִיפִּיאַן 178.
פַּלְטִי בֶּן לַיִשׁ 30.
פְּלַאוִויוּס וֶועסְפַּאסִיַאן 244.
פְּלַאקוּס 208. 211.
פְּלִשְׁתִּים 14. 15. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 26. 28. 29. 30. 31. 32. 117. 131. 133.
פְּלֵתִי 34. 37.
פְּנוּאֵל 46.
פִּנְחָס בֶּן אֶלְעָזָר 13. 17.
פִּנְחָס בֶּן עֵלִי 18.
פִּנְחָס בֶּן שְׁמוּאֵל כֹּהֵן 248.
פִּנְחָס 249.
פְּסַמְטִיךְ 70.
פְּסַמְטִיךְ דֶער צְוֵוייטֶער 78.
פֶּעללַא 175.
פֶּעטְרַאנִיוּס 214. 215.
פֶּעלוּזִיוּם 179.
פֶּעלִיקְס 226. 228. 229.
פֶּעללַאדְיַאן 175.
פֶּענִיקִיֶען 7. 14. 15. 23.
פֶּעסְטוּם 230.
פֶּערְגַאמוּס 117. 142. 178.
פֶּערְגַאמוּס 168.
פֶּערְזֶעאוּס 124. 126.
פֶּערֶעאַ 199. 210.
פֶּערֶעאַ 250.
פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ 59. 61. 62.
פְּקַחְיָה 59.
פְּרָאקוּרַאטָאר 203.
פְּרַאֲרְטֶעס 70.
פְּרוּזְבּוּל 189.
פְּרוּשִׁים (פְּהַארִיסֶעֶער) 158.
פְּרָזִים 41.
פְּרִיגִיֶען 117. 168.
פְּרָס 89. 136.
פַּרְעֹה 8.
פְּרָת 34. 221.

צ

צָדוֹק 33. 37. 41. 69. 86.
צָדוֹק 159.
צָדוֹק פוּן דִי בֵּית שַׁמַּאי 204.
צְדוּקִים (סַאדוּקֶעעֶר) 158. 159. 230.
צִדְקִיָהוּ, אָדֶער מַתַּנְיָהוּ 78. 79. 80. 81.
צִדְקִיָהוּ 79.
צוֹבָה 43.
צוֹם גְדַלְיָה 84. 88.
צוֹר 14. 28. 32. 41. 47. 56. 59. 63. 76. 78. 80. 82.
צִידוֹן 14. 23. 47. 56. 59. 76. 78.
צִיוֹן 11. 31. 256.
צִיפֶּערְן 158.
צִיצֶערָא 175.
צֶעזַארֶעאַ 192. 203.
צֶעזַארֶעאַ פִילִיפִּי (קֵסָרְיָה) 205. 232.
צֶעסְטִיוּס גַאלוּס 232. 242.
צֶערֶעאַלִים 245.

צְפַנְיָה בֶּן מַעֲשֵׂיָה הַכֹּהֵן 79. 80. 82.

צְפַנְיָה הַנָּבִיא 70. 72. 75.

צְפַנְיָה (סֵפֶר) 106

צִקְלָג 28. 29.

ק

קַאוּקַאז 70.

קַאטוּס קֶאנִיג פוּן קְלֵיין אַרְמֶענְיֶען 217.

קַאיוּס קַאלִיגוּלַא גֶערְמַאנִיקוּס 208. 213. 214. 215.

קַאיוּס קַאסִיוּס לַאנְגִינוּס 218.

קַאלִימַאנְדְרוּס 158.

קַאנְטְהֶערַאם 226.

קַאסְטְרַאטֶעם 122.

קַאסִיוּס לַאנְגִינוּס 178. 181.

קַאסְפִּישֶׁער יַם 70.

קַאפַּאנְיוּס 204.

קָארִינְטָה (שְׁטָאדְט) 222.

קֹהֶלֶת (סֵפֶר) 198.

קְווִינְטִילוּס וַוארוּס 197. 201.

קְווִירִינְיוּס 204.

קוּלְיִים 124.

קוּסְפִּיוּס פַאדוּס 218.

קֵיאַקְסָרִים 70. 73. 75.

קִיזִיקִינוּס דֶער נֵיינְטֶער 156.

קִיפְּרָאס 208.

קִיר חֲרֶשֶׂת 52.

קִירֶענַאִיקֶע 194. 221.

קִירֶענִי 85.

קִישׁ 23.

קִישׁוֹן 49.

קְלוֹדִיוּס 215.

קְלֶעאָפַּאטְרַא 124.

קְלֶעאָפַּאטְרַא 156. 158. 163. 183.

קָמִיט 226.

קֶנֶדֵי 236.

קַסַנְדֶר 110.

קֶעגֶדְעבַּאִיאם 153.

קְרַאסוּס 177.

קָרְחִים 22.

קְרִיסְטָעעְנְטוּם 206.

קִרְיַת יְעָרִים 19. 33. 75.

קַרְתָּגָא 117.

ר

רַאדַאקַאם 135.

רְאוּבֵן (שֵׁבֶט) 12. 13. 17.

רָאמֶער 117. 120.

רִבְלָה 74. 81.

רַב חָרִים 66.

רַבְשָׁקֵה 66.

רַבַּת־עַמּוֹן (שְׁטָאדְט) 154.

רַגְבָּה 165.

רַגָּשׁ 138.

רוֹם 120. 173.

רוּפוּס 201.

רוּת 97.

רְזוֹן בֶּן אֶלְיָדָע 43.

רְחַבְעָם 44. 45.

רָמָה 11. 20. 21. 82. 83.

רָמוֹת גִּלְעָד 50. 52.

רַפִּיָא 114.

רָצִין 61. 62,
רִצְפָּה 30. 34.

ש

שָׁאוּל 23. 24. 25. 26 27. 28. 29. 33.
34. 35.
שְׁאַלְתִּיאֵל 89.
שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל 63
שְׁבָא , (מַלְכָּה) , 42.
שֶׁבְנָא 56. 66.
שֶׁבְנָא הִלֵּל׳ס בְּרוּדֶערס 188.
שֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי 39.
שִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז 88. 255.
שׁוֹמְרוֹן 46. 53. 54. 56. 57. 59. 61. 62.
63. 84. 110. 158. 175. 191. 199.
שׁוֹמְרוֹנִים 92. 94. 95. 98. 103. 117. 131.
149. 156. 227. 239. 245.
שׁוֹפְטִים 16. 17.
שׁוֹפְטִים (סֵפֶר) 88. 103.
שׁוּשַׁן 98.
שׁוֹשַׁנָּה (סֵפֶר) 167.
שִׁילֹה 13. 17. 18. 20. 21. 33. [illegible]
שִׁיר הַשִּׁירִים (סֵפֶר) 115.
שִׁישַׁק 43.
שְׁכֶם 10. 31. 44. 45. 46. 84. 104. 156.
165.
שְׁכַנְיָה 96.
שַׁלּוּם בֶּן יָבֵשׁ 53.
שַׁלּוּם בֶּן תִּקְוָה 70.
שַׁלֻּם בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ, אָדֶער יְהוֹאָחָז 74.
שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ 36. 39. 40. 41. 42. 43. 44.

שַׁלְמַנְאֶסֶר 63.
שַׁמַּאי 190.
שַׁמָּה 32.
שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא 19. 20. 21. 22. 24. 25. 26.
שְׁמוּאֵל (סֵפֶר) 88.
שִׁמְעוֹן 201.
שִׁמְעוֹן 249. 256.
שִׁמְעוֹן בֶּן אֲנַיְאם הַכֹּהֵן, אָדֶער שִׁמְעוֹן
הַצַּדִּיק 111.
שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל 239. 243. 248.
שִׁמְעוֹן בֶּן יְהוּדָה 219.
שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹסֵף 118.
שִׁמְעוֹן בֶּן לֵוִי 243.
שִׁמְעוֹן בֶּן מַתִּתְיָהוּ 129. 134. 142. 145.
150. 151.
שִׁמְעוֹן בֶּן שָׁאוּל 236.
שִׁמְעוֹן בֶּן שֶׁטַח 163.
שִׁמְעוֹן בַּר גִיוֹרָא 237. 248.
שִׁמְעוֹן בַּר קַטְלָא 251.
שִׁמְעוֹן דֶער עֶרְשְׁטֶער 204.
שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן דֶער צְוֵויטֶער 116.
שִׁמְעוֹן הַנָּשִׂיא 150
שִׁמְעוֹן פוּן צִיפֶּערן 226. 227.
שִׁמְעוֹן קַאנְטְהֶערַאס כֹּהֵן 216.
שִׁמְעוֹן (שֵׁבֶט) 11. 12. 14. 21. 45. 64. 95.
שִׁמְעִי בֶּן גֵּרָא 38. 41.
שְׁמַעְיָה 45.
שְׁמַעְיָה 176. 181. 183.
שְׁמַעְיָה הַנֶּחְלָמִי 79.
שִׁמְשׁוֹן הַגִּבּוֹר 17.
שֵׂעִיר (בַּארְג) 55.

שָׁפָן הַסּוֹפֵר 71.
שַׁרְאֶצֶר 69.
שָׁרוֹן 12.
שָׁרְיָה 82.

ת

תָּבוֹר 10. 11. 246.
תִּבְנִי בֶּן גִּינַת 46.
תִּגְלַת פִּלְאֶסֶר 62.
תּוֹדוּם 175.
תַּחְפַּנְחֵס 85.
תֵּל אָבִיב 79.
תַּלְמַי 36.
תַּלְמִידֵי חֲכָמִים 105.
תָּמְנָה 181.
תָּמָר 36.
תִּפְסַח 59.
תָּפְתַּי 253.
תְּקוֹעַ (שְׁטָאדְט) 36. 58.
תַּקָּנַת הַסּוֹפְרִים 105.
תִּרְהָקָה 65.
תְּרֵי עָשָׂר 106.
תְּרָפִים 15.
תִּרְצָה 46. 59.
תַּרְתָּן 66.
תִּשְׁעָה בְּאָב 88.